శ్రీరామచన్ద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమద్రామాయణము

వచనము

యుద్ధకాండము.

మొదటిభాగము.

దేవరాజసుధీప్రణీతము.

మద్రాసు:

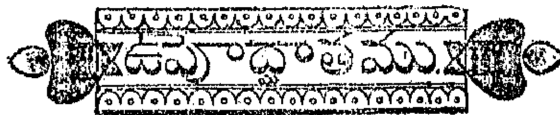
ఆనందముద్రాయంత్రాలయమునందు

ముద్రితము.

ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అన్డ్ కంపెనీవారిచే ప్రకటితము.

1912.

శ్రీరామచన్ద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

సుందరకాండమున పురుషకారభూతయగు లక్ష్మీదేవికృత్యము చెప్పఁబడినది. ఇందు ఉపాయభూతుఁడగు నీశ్వరునికృత్యము చెప్పఁబడుచున్నది. హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాఁటిపోయి సీతం జూచి మరలివచ్చిన పిదప రాముఁడు వానర సైన్యముతో లంకపయి నెత్తి రావణాదుల వధించి సీతాదేవిని మరలఁబడసి యయోధ్యకుం బోయి పట్టాభిషిక్తుం డగు వృత్తాంత మీకాండమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది. అందీభాగమున రామాయణమునకెల్ల సారభూతమగు విభీషణశరణాగతియు రాముని యభయప్రదానమును మిక్కిలియు జ్ఞానబోధకముగను ఐహికాముష్మికసాధకముగను వర్ణితములై యున్నవి. ఇందు ముక్తిసాధనములం దెల్ల శ్రేష్ఠంబగు ప్రపత్తిస్వరూపమును దాని యంగముల స్వరూపములును దానిని ఉపపాదకములగు గాథలును మనోజ్ఞముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడియున్నవి. రాముని దీనరక్షాత్వరయు శ్రితజనవాత్సల్యమును కారుణ్యవైభవమును ననదృశములు, అద్భుతములునై యున్నవి.

అభయప్రదానసారమునం గల శ్లోకములకుఁ బెక్కింటికి తనిశ్లోకపువ్యాఖ్యలను సులభశైలిని నియ్యఁబడియున్నవి. ఆవ్యాఖ్యలందుఁ బ్రతిపాదితములై యున్న యపూర్వవిషయములును, సర్థవిశేషములును, రహస్యవైభవములును, సకలముముక్షువులకు నమృతరసాయనములై యతిచమత్కారకారులై చవులుగొలుపుచుండును.

ఈకాండమున కిది మొదటిభాగము. తక్కిన భాగములును దోడ్తోడన వెలువడఁగలవు. ఈమహోద్యమమునకుఁ జందాదారులును బోషకులునై తోడుపడిన మహనీయులందఱును దక్కినభాగములును జదివి యానందము నొందుదురు గాత.

టి. జే.

శ్రీరామచన్ద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

విషయసూచిక

పుట.

ఫుట.

పటముల పట్టిక.

యుద్ధకాండము.

श्री రఘునన్దన పరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమద్రామాయణము

యుద్ధకాండము.

శ్రీ రాముఁడు, హనుమంతుఁడు కలిగినది కలిగినట్లుగాఁ జెప్పిన వృత్తాంతము నంతయు విని మిక్కిలియుఁ బ్రీతుఁడై యట్టిప్రియవార్త విన్నపిదపఁ జెప్పఁదగిన పలుకుల హనుమంతుంగూర్చి సుగ్రీవాదులతో 'హనుమంతుఁడు చేసిన కార్యము * గొప్పది; మిక్కిలియు గొప్పది. ఇట్టిది భూమియందెవ్వరికిని జేయ నలవి కాదు; చేయుటకే కాక మనస్సునఁ దలంచుటకుఁగూడ వేఱెవ్వరికిని భూతలమున శక్యముగాదు. (గరుత్మంతుఁడును వాయుదేవుఁడును నొక్కటిగాఁగలసి మహాసముద్రమును దాఁటుదురు.

అవతారిక. సుందరకాండమున భగవత్ప్రాప్తికి పురుషకారభూతయగు లక్ష్మి చేసిన కార్యము చెప్పఁబడినది. ఇఁక నుపాయకృత్యము చెప్పుటకై యుద్ధకాండ మారంభింపఁబడుచున్నది. ఇందు, కార్యము సాధించివచ్చిన భృత్యునియెడల స్వామి యిట్లువర్తింపవలయునని యుపదేశించుటకై సుగ్రీవాదులను సత్కరించుచు సీతావృత్తాంతమును దెచ్చిన హనుమంతుని రాముఁడు ప్రథమసర్గమున సత్కరించుచున్నాఁడు. ఇందు 'శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యమ్' అను ప్రథమశ్లోకమున 'హనుమతః' అనుశబ్దమునంగల 'మ' కారముచే గాయత్రి పదునైదవయక్షరము గ్రహింపఁబడినది. కాన పదునాలుగువేలగ్రంథము ముగిసి పదునైదవగ్రంథసహస్రము ఆరంభింపఁబడుచున్నదని తెలియునది.

* సముద్రమును దాఁటుటచే గొప్పది; లంకను బ్రవేశించుటచే మిక్కిలియుగొప్పది. లంకను ధర్షించుటచే దుర్లభమయినది; లంకనుండి మరలి వెడలివచ్చుటచే మనస్సునఁ దలంచుటకుఁగూడ శక్యము గానిది యనుట; అనఁగా మొదట సముద్రమును దాఁటుట శక్యముకానిది. దాఁటినను లంకఁ బ్రవేశించుట యశక్యము. ప్రవేశించినను దానిని ధర్షించుట యశక్యము. ధర్షించినను దానిని వెడలివచ్చుట యశక్యమనిభావము. మఱియు 'ప్రత్యక్షే గురవః స్తుత్యాః పరోక్షే మిత్రబాన్ధవాః। కర్మాన్తే దాసభృత్యాశ్చ న కదాచన పుత్రకాః॥' 'గురువులను బ్రత్యక్షమున స్తుతింపవలయును. మిత్రులను బంధువులను పరోక్షమునఁ బొగడవలయును. దాసులను భృత్యులను, కార్యముతీర్చినపిదపఁ బొగడవలయును. పుత్రుల నెప్పుడును గాని స్తుతింపఁగూడదు' అన్నట్లు రాముఁడు దాసుండగు హనుమంతుని, కార్యసాధనానంతరము పొగడుచున్నాఁడని తెలియునది.

హనుమంతుఁ డొకఁడే దాఁటును గాన) గరుత్మంతుఁడును వాయుదేవుఁ డిరువురు దక్క, హనుమంతుఁ డొకఁడుదక్క, మహాసముద్రమును దాఁటఁగలవానిని మఱి యొవ్వనిని నేను జూడలేదు. లంక, దేవతలకును దానవులకును యక్షులకును గంధర్వులకును ఉరగులకును రాక్షసులకును నెదిరింప నలవిగానిది; రావణునిచేతఁ బదిలముగా రక్షింపఁబడునది. అట్టిలంకను (వీర్య బలసంపన్నుఁ డయినవాఁడు శత్రువులచే వారితుండు గాక) బలమునొయిఁ జొచ్చినను ప్రాణములతో వెడలి వచ్చువాఁ డెవఁడు? చొచ్చి వెడలివచ్చుట యట్లుండనీ బలపరాక్రమ సంపన్నుఁడయ్యును, హనుమంతునకు సాటికానట్టివాఁ డెవ్వఁడు, ఎట్టివారికి నెదిరింపరానిదై మీఁదు మిక్కిలి రాక్షసులచేత సురక్షితమై యున్నలంకను జొరఁగలఁడు? హనుమంతుఁ డిట్లు తన యతిశక్తికిఁ దగినట్లుగా అశోకవనభంగాదిక మగుతనపౌరుషకార్యమును తనస్వామియగు సుగ్రీవుని నియోగము లేకయే చేసియున్నాఁడుగాన, యతనికి భృత్యుండై యతని నియోగము చొప్పునఁ దాను జేయవలసిన సీతాదర్శనాదికార్యముకంటె నధికమే చేసినవాఁడయ్యె. ఏభృత్యుఁడు, స్వామి తన్ను దుష్కరమగు కార్యమున నియోగింపఁగా, దానిని జేసి, స్వామియందలి భక్త్యతిశయముచే అతఁడు నియోగింపకపోయినను, ఆకార్యమునకుఁ గావలసినట్టి యితరకార్యమును గూడఁ జేయునో వాఁ డుత్తమభృత్యుఁ డందురు. * ఏభృత్యుఁడు, ఉత్సాహయుక్తుఁడును సమర్థుఁడునై తనస్వామి నియోగించిన కార్యమును మాత్రము సేసి యందుల కనుకూలమును ఏలికకు ప్రియమునగు నితరకార్యమును అతఁడు నియోగింపలేదని యెక్కువగాఁ జేయకుండునో, అతఁడు మధ్యమ భృత్యుఁడందురు. ఏభృత్యుఁడు కార్యాంతరమందు వ్యగ్రుఁడుగాకయు సమర్థుఁడునయ్యు నుండినను, రాజుచే నియోగింపఁబడినను, అతఁడు చెప్పినంత కార్యమును గూడఁ జక్కఁగా జేయఁడో వానిని అధమభృత్యుఁడందురు. హనుమంతుఁ డుత్తమభృత్యలక్షణలక్షితుఁడు గావున తనకు నియోగించిన సీతాదర్శనకార్యమును తదనుకూలముగా నుత్తమభృత్యుండగువాఁడు చెప్పకయే చేయఁదగు నశోకవనభంగలంకాదహనాదులయిన యధికకార్యములును జేసినాఁడు. అందు రాక్షసులకు నోడిపోవనందునఁ దనకును లాఘవము గలిగించుకొనలేదు. చెప్పినంత కెక్కువగాఁ జేసినందున సుగ్రీవునకును మిక్కిలి సంతోషము గలిగించినాఁడు. † ఇప్పు డీహను

---

* ఇందులకు 'నియుక్తో యః పరం కార్యం న కుర్యాన్నృపతేః ప్రియమ్। భృత్యో యుక్తః సమర్థశ్చ తమాహుర్మధ్యమం నరమ్' అని మూలము. దీనికి 'భృత్యస్తు యః పరం కార్యం న కుర్యాన్నృపతేః ప్రియమ్। భృత్యోఽభృత్యః సమర్థోఽపి తమాహుర్మధ్యమం నరమ్' అను పాఠాంతరము. దీనిని ఏభృత్యుఁడు ఉత్సాహవంతుఁడును సమర్థుఁడునయినను రాజు చెప్పినంతకార్యము నే తప్ప నెక్కువగా వేఱు కార్యమును జేయఁడో వాఁడు చెప్పినంతఁ జేయుటచే భృత్యుఁడు; ఎక్కువ చేయకుండుటచే అభృత్యుఁడు. కాన మధ్యమభృత్యుఁ డందురు.

† ఇచట రాముని భావమేమనఁగా, హనుమంతుఁడు సీతం జూచి రాకుండునేని నేను నాయొక్క

మంతుఁడు సీతను జూచి వచ్చుటచేత, నేనును, మహాబలుఁడగు లక్ష్మణుఁడును, రఘువంశమునఁ బుట్టినవారందఱును ఆత్మహత్యారూపమైనయధర్మమును దప్పించుకొనుటంబట్టి ధర్మమునందే లెస్స నిలుపఁబడినవారమైతిమి. ఇప్పు డిట్టి ప్రియవార్తం జెప్పిన యీ హనుమంతునికిఁ దగునట్లు ప్రియము సేయకున్నానే! యనుసదిమాత్రము, నామనస్సును దీనత్వమున మిక్కిలియు (సంతాపమున) వ్యాకులపెట్టుచున్నది. *మా ప్రాణములనెల్ల నిలఁబెట్టిన మహాత్మునకు నాహనుమంతునకుఁ బ్రత్యుపకారము సేయుకాల మిదిగో వచ్చినది. ఏమి యొసంగవచ్చును? సర్వస్వము నొసంగిననే నా సంతాపము దీఱును ఇదిగో నేనొసంగు నాలింగనమే యీసర్వస్వం బొసఁగుట యగుఁగాక' అనెను. ఇట్లు చెప్పి రాముఁడు ప్రీతిచే నవయవములు పులకితములు కాఁగా, సీతం జూచు కార్యము సాధించి వచ్చినట్టియీ మహాత్ముని హనుమంతుం గవుంగలించుకొనెను. రాముఁడు కొంచె మాలోచించి మరల వానరాధీశ్వరుఁ డగుసుగ్రీవుఁడు వినుచుండఁగానే, 'సీతను వెదకిన విషయము మాత్రము, సముద్రము దాటుట, అంతఃపురమును జొచ్చుట మొదలగు నన్నివిధముల, చక్కఁగానే కావింపఁబడి సిద్ధిగలిగినది; కాని సముద్రము దాఁటరానిదగుటను దలంచుకొనఁగానే, సీతావృత్తాంతముచే సంతుష్టమైయున్నను నామనస్సు మరల నెప్పటివిషాదము నొందినదయ్యె. సముద్రము నవ్వలిదరి పొందరానిది. అది అగాధజలముగలది. వానరులందఱు నొక్కటిగాఁ జేరి

ను విడుతును. నన్నుంజూచి లక్ష్మణుఁడు ప్రాణములువిడుచును. మాయిరువురంజూచి రఘువంశపువారగు భరతాదులును బ్రాణములువిడుతురు. కాఁబట్టి యందఱకును ఆత్మహానిరూపమగు నధర్మము గలుగును. అట్టియధర్మమును గలుగనీయమిచే ధర్మమునందే నిలుపఁబడినవారమైతిమని భావము.

* ఇందులకు మూలము. 'ఏష సర్వస్వభూతస్తు పరిష్వంగో హనూమతః । మయా కాలమిమం ప్రాప్య దత్తస్తస్య మహాత్మనః' దీనికి విశేషార్థము:—(ఏషః) ఇది స్వానుభవసిద్ధమైనది. అనఁగా 'ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహః' 'తనయిచ్ఛచేతఁ గయికొనఁబడినదియు తన కభిమతమైనదియునగు గొప్పదేహముగలవాఁడు' అన్నట్లు తనకు నిరవధికభోగ్యముగఁ గదా తనవిగ్రహమున్నది. అది యట్టిదగుట స్వానుభవసిద్ధమే కదా. లోకమున తమకు ఆస్వాద్యమైనదానినిగదా తమ కభిమతుఁడయిన వానికిత్తురు. అట్లే తనకత్యంతము భోగ్యమైయున్న తనవిగ్రహమునే-అనఁగా అట్టివిగ్రహముతోడి యాలింగనమే-అభిమతుఁడగు హనుమంతున కిచ్చుచున్నాఁడని తెలియునది. (సర్వస్వభూతః) ఆవిగ్రహముతోడి యాలింగనమే తనకు సర్వస్వభూతమైనది. అదితప్ప వేఱేదియిచ్చినను 'ఇది యియ్యలేదు' అని శంకఁ తయేతోఁచును. ఈవిగ్రహమునే యిచ్చినచో ఇది సర్వచరాచరముల కాశ్రయమైనది గావున సర్వము నిచ్చినట్టిదేయగును. (పరిష్వంగో హనూమతః) హనుమంతునికి ఆలింగనమును-అమృతమును భుజించినవానికి, గడ్డిపిడుచలు పొందలైనవి యియ్యరాదుగదా. 'స్నేహో మే పరమో రాజన్' అన్నట్లు, 'ఈవిగ్రహమునందు ప్రేమగలవానికి నిదియే యియ్యఁదగును. (మయా కాల మిమం ప్రాప్య దత్తః) ఇతఁడు నావలన నేదిగాని యుపేక్షింపకయే వర్తించుచున్నాఁడు. ఎప్పు డితనికి నేదైన నియ్యఁగూడును' అని యుత్కంఠతోనే నేనున్నాను. ఇప్పుడు నేనిచ్చుదానిని వద్దని నిషేధింపరానిసమయము లభించినదిగాన యిచ్చితిని. (తస్యమహాత్మనః) ఆమహాత్ముఁడైన-అనఁగా మహాస్వభావుఁడైన-లేక మహోదారుఁడైన-యీ

హనుమంతుఁ డొకఁడే దాఁటును గాన) గరుత్మంతుఁడును వాయుదేవుఁ డిరువురు దక్క, హనుమంతుఁ డొకఁడుదక్క, మహాసముద్రమును దాఁటఁగలవానిని మఱెవ్వనిని నేను జూడలేదు. లంక, దేవతలకును దానవులకును యక్షులకును గంధర్వులకును ఉరగులకును రాక్షసులకును నెదిరింప నలవిగానిది; రావణునిచేతఁ బదిలముగా రక్షింపఁబడునది. అట్టిలంకను (వీర్య బలసంపన్నుఁ డయినవాఁడు శత్రువులచే వారితుండుఁగాక) బలమునొయిఁ జొచ్చినను ప్రాణములతో వెడలి వచ్చువాఁ డెవఁడు? చొచ్చి వెడలివచ్చుట యట్లుండనీ బలపరాక్రమ సంపన్నుఁడయ్యును, హనుమంతునకు సాటికానట్టివాఁ డెవ్వఁడు, ఎట్టివారికి నెదిరింపరానిదై మీఁదు మిక్కిలి రాక్షసులచేత సురక్షితమై యున్నలంకను జొరఁగలఁడు? హనుమంతుఁ డిట్లు తన యతిశక్తికిఁ దగినట్లుగా అశోకవనభంగాదిక మగుతనపౌరుషకార్యమును తనస్వామియగు సుగ్రీవుని నియోగము లేకయే చేసియున్నాఁడుగాన, యతనికి భృత్యుండై యతని నియోగముచొప్పునఁ దాను జేయవలసిన సీతాదర్శనాదికార్యముకంటె నధికమే చేసినవాఁడయ్యె. ఏభృత్యుఁడు, స్వామి తన్ను దుష్కరమగు కార్యమున నియోగింపఁగా, దానిని జేసి, స్వామియందలి భక్త్యతిశయముచే అతఁడు నియోగింపకపోయినను, ఆకార్యమునకుఁ గావలసినట్టి యితరకార్యమును గూడఁ జేయునో వాఁ డుత్తమ భృత్యుఁ డందురు. * ఏభృత్యుఁడు, ఉత్సాహయుక్తుఁడును సమర్థుఁడునై తనస్వామి నియోగించినకార్యమును మాత్రముసేసి యందుల కనుకూలమును ఏలికకు బ్రియమునగు నితరకార్యమును అతఁడు నియోగింపలేదని యెక్కువగాఁ జేయకుండునో, అతఁడు మధ్యమ భృత్యుఁడందురు. ఏభృత్యుఁడు కార్యాంతరమందు వ్యగ్రుఁడుగాకయు సమర్థుఁడునయ్యు నుండినను, రాజుచే నియోగింపఁబడినను, అతఁడు చెప్పినంత కార్యమును గూడఁ జక్కఁగా జేయఁడో వానిని అధమభృత్యుఁడందురు. హనుమంతుఁ డుత్తమభృత్యలక్షణలక్షితుఁడు గాన తనకు నియోగించిన సీతాదర్శనకార్యమును తదనుకూలముగా నుత్తమభృత్యుండగువాఁడు చెప్పకయే చేయఁదగు నశోకవనభంగ లంకాదహనాదులయిన యధికకార్యములును జేసినాఁడు. అందు రాక్షసులకు నోడిపోవనందునఁ దనకును లాఘవము గలిగించుకొనలేదు. చెప్పినంత కెక్కువగాఁ జేసినందున సుగ్రీవునకును మిక్కిలి సంతోషము గలిగించినాఁడు. † ఇప్పు డీహను

---

* ఇందులకు 'నియుక్తో యః పరం కార్యం నకుర్యాన్నృపతేః ప్రియమ్ । భృత్యో యుక్తః సమర్థశ్చ తమాహుర్మధ్యమంనరమ్' అనిమూలము. దీనికి 'భృత్యస్తు యః పరం కార్యం నకుర్యాన్నృపతేః ప్రియమ్। భృత్యో౽భృత్యస్సమర్థో౽పి తమాహుర్మధ్యమం నరమ్' అని పాఠాంతరము. దీనిని ఏభృత్యుఁడు ఉత్సాహవంతుఁడును సమర్థుఁడునయినను రాజు చెప్పినంతకార్యమునే తప్ప యెక్కువగా వేఱుకార్యమును జేయఁడో వాఁడు చెప్పినంతఁ జేయుటచే భృత్యుఁడు; ఎక్కువ చేయకుండుటచే అభృత్యుఁడు. కాన మధ్యమభృత్యుఁ డందురు.

† ఇచట రాముని భావమేమనఁగా, హనుమంతుఁడు సీతం జూచి రాకుండునేని నేను సార్థాత్మ

మంతుఁడు సీతను జూచి వచ్చుటచేత, నేనును, మహాబలుఁడగు లక్ష్మణుఁడును, రఘువంశమునఁ బుట్టినవారందఱును ఆత్మహత్యారూపమైనయధర్మమును దప్పించుకొనుటంబట్టి ధర్మమునందే మెన్న నిలుపఁబడినవారమైతిమి. ఇప్పుడిట్టి ప్రియవార్త౦ జెప్పిన యీ హనుమంతునికిఁ దగునట్లు ప్రియము సేయకున్నానే! యనునదిమాత్రము, నామనస్సును దీనత్వముచే మిక్కిలియు (సంతాపముచే) వ్యాకులపెట్టుచున్నది. *మాప్రాణములనెల్ల నిలఁబెట్టిన మహాత్మునకు నాహనుమంతునకుఁ బ్రత్యుపకారము సేయుకాల మిదిగో వచ్చినది. ఏమి యొసంగవచ్చును? సర్వస్వము నొసంగిననే నా సంతాపము దీఱును ఇదిగో నేనొసంగు నాలింగనమే యీసర్వస్వం బొసఁగుట యగుఁగాక' అనెను. ఇట్లు చెప్పి రాముఁడు ప్రీతిచే నవయవములు పులకితములుకాఁగా, సీతంజూచుకార్యము సాధించి వచ్చినట్టియీ మహాత్ముని హనుమంతుం గవుఁగలించుకొనెను. రాముఁడు కొంచె మాలోచించి మరల వానరాధీశ్వరుఁడగుసుగ్రీవుఁడు వినుచుండఁగానే, 'సీతను వెదకిన విషయముమాత్రము, సముద్రము దాటుట, అంతిపురమును జొచ్చుట మొదలగు నన్నివిధముల, చక్కఁగానే కావింపఁబడి సిద్ధిగలిగినది; కాని సముద్రము దాఁటరానిదగుటను దలంచుకొనఁగానే, సీతావృత్తాంతముచే సంతుష్టమైయున్నను నామనస్సు మరల నెప్పటివిషాదము నొందినదయ్యె. సముద్రము నవ్వలిదరి పొందరానిది. అది అగాధజలముగలది. వానరులందఱు నొక్కటిగాఁజేరి

ను విడుతును. నన్నుంజూచి లక్ష్మణుఁడు ప్రాణములువిడుచును. మాయిరువురంజూచి రఘువంశపువారగు భరతాదులును బ్రాణములువిడుతురు. కాఁబట్టి యందఱకును ఆత్మహానిరూపమగు నధర్మము గలుగును. అట్టియధర్మమును గలుగనీయమిచే ధర్మమునసే నిలుపఁబడినవారమైతిమని భావము.

* ఇందులకు మూలము. 'ఏషసర్వస్వభూతస్తు పరిష్వంగో హనూమతః । మయాకాలమిమం ప్రాప్య దత్తస్తస్య మహాత్మనః' దీనికి విశేషార్థము:—(ఏషః) ఇది స్వానుభవసిద్ధమైనది. అనఁగా 'ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహః' 'తనయిచ్ఛచేతఁ గయికొనఁబడినదియు తన కభిమతమైనదియునగు గొప్పదేహముగలవాఁడు' అన్నట్లు తనను నిరవధికభాగ్యముగఁగదా తనవిగ్రహమున్నది. అది యట్టిదగుట స్వానుభవసిద్ధమేకదా. లోకమున తనకు ఆస్వాద్యమైనదానినిగదా తమ కభిమతుఁడయిన వానికిత్తురు. అట్లే తనకత్యంతము భాగ్యమైయున్న తనవిగ్రహమునే-అనఁగా ఆట్టివిగ్రహముతోడి యాలింగనమె-అభిమతుఁడగు హనుమంతున కిచ్చుచున్నాఁడని తెలియునది. (సర్వస్వభూతః) ఆవిగ్రహముతోడియాలింగనమే తనకు సర్వస్వభూతమైనది. అదితప్ప వేఱేదియిచ్చినను 'ఇది యియ్యలేదు' అని తోఁచుచునే యుండును. ఈవిగ్రహమునే యిచ్చినచో ఇది సర్వచరాచరముల కాశ్రయమైనది గావున సర్వము నిచ్చినట్టేయగును. (పరిష్వంగో హనూమతః) హనుమంతునికి ఆలింగనమును-అమృతమును భుజించినవానికి, గడ్డిపిడుచలు పెండ్లనవి యియ్యరాదుగదా. 'స్నేహో మే పరమో రాజన్' అన్నట్లు, 'ఈవిగ్రహమునందు ప్రేమగలవానికి నిదియే యియ్యఁదగును. (మయాకాల మిమంప్రాప్య దత్తః) ఇతఁడు నావలన నేదిగాని యపేక్షింపకయే వర్తించుచున్నాఁడు. ఎప్పుడితనికి నేదైన నియ్యఁగూడునను' అని యుత్కంఠతోనే నేనున్నాను. ఇప్పుడు నేనిచ్చుదానిని వద్దని నిషేధింపరానిసమయము లభించినది గాన యిచ్చితిని. (తస్యమహాత్మనః) ఆమహాత్ముఁడైన-అనఁగా మహాస్వభావుఁడైన-లేక మహోదారుఁడైన-యా

యట్టి మహాసముద్రమును దాఁటి దానిదక్షిణపుగట్టు నెట్లు పొందఁగలరు? * సీతకు, సముద్రమును దాఁటివచ్చిన ట్లీవృత్తాంతము చెప్పఁబడియే యున్నది. అయినను వానరులు సముద్రమునుదాఁటి యవ్వలిదరిచేరుటకు నిఁకమిాఁదటఁ జేయవలసిన యుపాయ మేమిగలదు? ఏమియునులేదే' యనెను. పగవారిని రూపుమాపు మహాబాహుఁడు రాముఁడు, హనుమంతుం జూచి యిట్లుచెప్పి యంత శోకంబునఁ దత్తఱపడుచు చింతించుచుండెను. ఇది మొదటిసర్గము.

{ †సుగ్రీవుఁడు రామునిదుఃఖమును జూచి దుఃఖనివారకము లగువచనములం జెప్పుట. }

అంత దశరథమహారాజపుత్త్రుఁడు గాన శోకలేశమునకుం దగనిరాముఁడు సంతోషయుక్తుఁడై యున్నసమయముననే శోకమునఁ బొక్కుచుండుటంజూచి సకలమిత్త్రగుణసంపన్నుం డగుసుగ్రీవుఁడు, అతనిదుఃఖమును బోఁగొట్టుమాటల 'సీరోత్తమా! ప్రాకృతునియట్లు నీవును బరితపించుచున్నావేమి? ఇట్లుండవలదు. కృతఘ్నుఁడు సౌహృదమును వదలునట్లు నీవు దుఃఖమును దిగవిడువుము. సీతవృత్తాంతమును శత్త్రువుండుస్థలమును దెలిసిన పిదప, రాఘవా! నీకు దుఃఖము గలుగుటకుఁ గారణమేమో నాకుఁ దోఁపలేదు. నీవు రాఁగలవృత్తాంతమును గనుంగొనునట్టి సూక్ష్మబుద్ధిగలవాఁడవు, నీతిశాస్త్రముఁ దెలిసినవాఁడవు, ఊహాపోహములందు నాఱితేఱినవాఁడవు, ఇది యిట్లగునని నిర్ణయించు జ్ఞానమును గలవాఁడవు. (ఇట్లు నీగుణములనుబట్టిచూచినను శోకము గలుగరాదు.) యోగి యగువాఁడు మోక్షపురుషార్థమునకు దూషకమగుబుద్ధిని విడుచునట్లు నీవు నీయుత్సాహమును దూల్చుటచే

హనుమంతునికిచ్చితిని వేణ్యుద్గ్రథనసముయమున సీతను రక్షించెను. 'అవగాహ్యార్ణవం స్వప్స్యే' 'సముద్రములోఁజొచ్చి నిదురించెదను' అని నేను ప్రాణములు విడువనున్నదశలో నన్ను సీతాసందేశమునుజెప్పి రక్షించెను. ఇట్లు మాయిరువురకును దేహము లొసంగినవానికి నాయొక్కదేహమిచ్చుట యుచితము గదా యనిభావము.

* ఇందులకు 'యద్యప్యేషతువృత్తాన్తో వైదేహ్యాగదితోత్తమ! సముద్రపారగమనే హరీణాంకిమివోత్తరమ్' అనిమూలము. దీనికి నాసీతయొక్క యీవృత్తాంతము నాకుఁ జెప్పఁబడినదే! అయినను సముద్రమును దాఁటుట కుపాయమెట్లు? అని యర్థాంతరము.

† ఇట్లు శోకసంభ్రాంతుఁడగు రామునిఁజూచి సమదుఃఖితుఁడుగాన సుగ్రీవుఁ డాశోకము నణఁచెను 'అప ద్యున్మార్గగమనే కార్యకాలాత్యయేషుచ। అపృష్టోఽపి హితాన్వేషీ బ్రూయాత్కల్యాణభాషితమ్' 'ఆపదయందును తప్పుమార్గమునఁ బ్రవర్తించినపుడును, కార్యమునకుఁ గాలము మించిపోవుచున్నపుడును, హితముగోరువాఁడు తన్నడుగకున్నను మంచిమాటలు చెప్పవలయు' ననియుండుటచే దుఃఖనివారకమగు వచనమున 'శుచితా త్యాగితా శౌర్యం సమానసుఖదుఃఖితా। అనురాగశ్చ దాక్షిణ్యం సత్యతాచ సుహృద్గుణాః' అన్నట్టి మిత్రలక్షణములన్నియుఁ గలవాఁడుగాన రామునికి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడని తెలియునది.

పాపాత్మకమయిన యీబుద్ధిని దిగవిడువుము (సముద్రము దుస్తరమేయనియు సంతాపమక్కఱలేదు.) మేము మహానక్రములు నెఱసియున్న సముద్రమును దాఁటి లంకాపురికోటలపయి నెక్కి నీపగవానిని రావణునిం జంపెదము. కాన సముద్ర మెట్లు దాఁటుదుము? లంక నెట్లెక్కుదుము? శత్రువు నెట్లు చంపుదుము? అని సంతాపమువలదు. *శోకమున మనస్సు వ్యాకులమై, దానిచేత నుత్సాహముదూలి, దైన్యమునొందినవానికి సమస్తప్రయోజనములును నశించును. అందువలన నతనికి శోకమే కాక యాపదయు సంభవించును; (ఇట్లు శోకమునకుఁ గారణమే కలుగదు కారణమున్నను దానిని విడువవలయును.) సహాయము లేదనియు శోకము వలదు. శూరులును సమర్థులును నగునీమావానరయూథనాథులందఱును, నీకుఁ బ్రియంబునకై, యగ్ని నుఱుకుటకయినను నుత్సహించియున్నారు. ఇఁక తక్కినదానికిఁ జెప్పనేల. వారల కట్టియుత్సాహమున్నదని యెట్లు దెలిసికొంటివందువా? వీరల యుబ్బునుజూడఁగా నట్టియుత్సాహము గలవారని నాకుఁ దెలియుచున్నది. నాకీవిషయమై దృఢమైన తర్కముగలదు. నేను పరాక్రమించి, సీత నపహరించిన పాపకృత్యమున కొడిగట్టిన నీపగవానిని రావణునిఁ జంపి సీతం దెచ్చునట్లు, నీవుత్సాహంబు సేయవలయు. ఆయుత్సాహము మఱేమికాదు. రామా! సముద్రమునందు సేతువు గట్టునట్లును, మనము రాక్షసేశ్వరుఁ డగు రావణుని లంకాపట్టణమును జూచునట్లును నీవుత్సాహము సేయవలయును. త్రికూటపర్వతశిఖరమునఁ బ్రతిష్ఠితమై యున్నయా లంకాపట్టణమును జూచినం జాలును. ఆ చూచినంతమాత్రనే, రావణుండు యుద్ధమున హతుఁడైనట్టే నిశ్చయింపుము. భయంకరమై వరుణాలయమగు సముద్రమున సేతువుగట్టక, దేవేంద్రసహితులగు దేవాసురులయినను, లంకాపురిని దేఱిచూడఁ జాలరు. లంక దాపటివఱకు, సముద్రమున సేతువు గట్టినతక్షణముననే, యీవానరసైన్యమంతయు సముద్రమునుదాఁటి జయమునుబొందినదని యెంచుకొనుము. ఈ వానరులు, యుద్ధమునందు శూరులును గామరూపులు నగుదురు (లంకాపట్టణమును రాక్షసులతోఁగూడఁ బెకలించి తెచ్చుటకును శక్తులయియున్నారు.) రాజా! అందువలన శోకముపాలై సమస్తకార్యములను నశింపఁజేయునట్టి యీ బుద్ధిని, ఈ దుఃఖమును, వదలుము. శోకమునందంతటఁ బురుషుండు దుఃఖమునొందునేని, అతని శౌర్యము నశించును. మహాప్రాజ్ఞా! శౌర్యమే ముఖ్యముగా నవలంబించియుండు పురుషుఁ డిట్టికాలమున, దేనిని నొడఁగూర్చుకొనవలయునో యట్టిధైర్యమును పరాక్రమమును నవలంబించియుండుము. నినుబోఁటిశూరులును మహాత్ములు నగు పురుషులు, అగపడకుండు దానివిషయమైకాని, నశించినదానివిషయమైకాని, ఏవిషయమందును ఎంతమాత్రము దుఃఖమునొందఁగూడదు. అట్లు దుఃఖమునొందిరేని

* శోకమువలన ననుత్సాహము, అనుత్సాహమువలన దైన్యము, దైన్యమువలన అర్థనాశము, అర్థనాశమువలన ఆపద, ప్రాపించునుగాన యిన్నిటికి మూలమయిన శోకమును వదలుమనిభావము.

సమస్తకార్యములును జెడును. నీవు సమస్తబుద్ధిమంతులలోను నుత్తముఁడవు. సమస్తశాస్త్రార్థములను దెలిసినవాఁడవు. మఱియు నాయట్టిసహాయులంగూడి, యిప్పుడు శత్రువునువధింపుము. రామా! యుద్ధంబున నీవు విలుదాల్చియుండఁగా, నీయెదుట నిలువఁజాలినవాఁడు, ముల్లోకములం దెవ్వండును నాకగపడలేదు. వానరులుపయిపూనియున్న యీ కార్యము, ఎంతమాత్రము చెడలేదు. ఇఁక ననంతమగుసముద్రము దాఁటి శీఘ్రముననే సీతాదేవిం జూడఁగలవు. రాజా! అట్లుగావున నింతవఱకు దుఃఖం బూనినది చాలు. ఇఁక క్రోధము గయికొనుము. క్షత్రియులు నిరుద్యోగులయినచో మందభాగ్యులగుదురు. మిక్కిలియుఁ గోపముగలవానికి నందఱును భయపడుదురు. మముంగూడి యిఁక నీవు భయంకరుఁడును నదీనాథుఁడునగు సముద్రుని దాఁటునట్టి యుపాయమును నిచటనే సూక్ష్మబుద్ధితో విచారింపుము. నాసైన్యమంతయు సముద్రము దాఁటెనేని సిద్ధముగా జయమునొందినట్టె యని నిశ్చయింపుము. కావున సేతువుగట్టునుపాయమే ముందు చింతింపవలయును. యుద్ధమున శూరులును గామరూపులునగు నీవానరులు తాలను వృక్షములను జడిగాఁ గురియించి యాశత్రువులనందఱను ధ్వంసము సేయుదురు సుమా. రామా! నీవు యుద్ధోత్సుకుఁడవుగదే. సేతువుగట్టియో కాకున్నను మఱెట్లో యొకవిధముననయినను, సముద్రమును దాఁటుదము. దాఁట వలసినదే యడ్డి. అంతట వాఁడు (రావణుఁడు) యుద్ధమున హతుఁడయ్యెనని యే తలఁచెదను. వెక్కుమాటలు చెప్పి ప్రయోజనమేమి? అన్నివిధములను నీకుఁ దప్పక జయము సిద్ధించును. అట్లని నాకు శుభనిమిత్తములు తోఁచుచున్నవి. నామనస్సును మిక్కిలియు హర్షించుచున్నది' అని చెప్పెను. ఇది రెండవసర్గము.

---

* రాముఁడు హనుమంతుని లంకాపురము దుర్గాదుల స్వరూప మడుగుట. హనుమంతుఁడు వానిని నిశదీకరించుట.

కాకుత్స్థకులతిలకుం డగు రాముండు సారమును గనుఁగొనువాఁడు, గావున సుగ్రీవుఁడు యుక్తియుక్తముగాఁ జెప్పినమాటనువిని యొప్పుకొని, యంత హనుమంతుం జూచి 'తపము పెంపునఁగాని, సేతువును బంధించి కాని సముద్రము నింకించి కాని, ఏవిధము చేతనయినఁగాని యీసముద్రమును దాఁటుటకు నేను మిక్కిలి సమర్థుఁడనై యున్నాను. ఇఁక నీవిషయమై చింతలేదు. హనుమంతా! ప్రవేశింపరానియా లంకాపురికి దుర్గప్రాకారము లెన్నియున్నవి? వానిని నాకుం జెప్పుము. మఱియు సైన్యము పరిమాణమును, ద్వారములందు చీలలు మొదలగువానిచే నెవ్వరికిఁ జొరరాకుండునట్లు చేసియున్న రక్షణక్రియయును, లంకాపురగుప్తికైన ప్రాకారపరిఘాదుల

---

* ఇట్లు రాముఁడు మానుషభావము ననుసరించి సముద్రము దుస్తరమేయని శోకమునొందినను సుహృదుఁడగు సుగ్రీవుని యుపదేశముచే ధైర్యమూఁది నీతిశాస్త్రము చొప్పున సంహరింపఁబోవు పగవాని దుర్గస్వభావము తెలియ నడుగుచున్నాఁడని తెలియునది.

నిర్మాణమును, రాక్షసులగృహములును, ముందు నీవు చెప్పఁగా నన్నివింటినిగాని మరల
వానినెల్లఁ గన్నారఁజూచినట్లు, విశదముగాఁ దెలిసికొనఁగోరుచున్నాను. నీవు లంక
లోనంతయు, అనాయాసంబున, ఉన్నది యున్నట్టుగానే చూచియున్నావు. దానినం
తయు నాకు నున్నది యున్నట్టుగానే వివరింపుము. నీవుచూచుటకును చెప్పుటకును
అన్నిటికిని సమర్థుఁడవగుదువే కదా!' అని యడిగెను. రాముఁ డడిగినదివిని వాయుపు
త్రుఁ డౌహనుమంతుఁడు, వాక్యవిదులందు మేటిగావున మరల రాముంజూచి 'లంకా
పురము, దుర్గకర్మములగు ప్రాకారము లగడ్తలు మొదలయినవాని నిర్మించుటచేత రక్షిం
పఁబడుచున్నవిధమును, సైన్యములు దానిం గాచువిధమును, రాక్షసులకు తమస్వామి
యందుఁగల భక్తిప్రకారమును, లంకకు రావణుని తేజముచే సంపాదితమైన యత్యంతస
మృద్ధియు, సముద్రముభయంకరత్వమును, లంకయందు చతురంగబలసమూహము
లన్నియెడల విభజించి యుంపఁబడుటయు, రథగజతురగాది వాహనములసంఖ్యయు
నన్నియుఁ జెప్పెదను వినుఁడు' అని చెప్పి యంత నాకపితిలకుఁడు వానినంతయుఁ గలరూ
పునఁ జెప్పువాఁడై 'లంకలోని జనులందఱును పెంపుసొంపున మిక్కిలియు సంతుష్టులై
యుందురు. అందు మత్తిల్లిన యేనుంగులు నిండియుండును. అది మిక్కిలియు విశాలమ
యినది. అందు రథములును గుఱ్ఱములును మిక్కిలియు నెఱసియుండును. రాక్షసస
మూహములు గ్రిక్కిఱిసియున్నవి. కాన పరులకు నాపురమును బ్రవేశింప నలవిగాదు.
అందు విశాలములగు ద్వారములు నాలుగుగలవు వానితలుపులు ఇనుపచీలలు మొ
దలగువానిచే దృఢముగా రచితములై యుండును వానికి మిక్కిలియుం బెద్దవి
యైన గడియమ్రాఁకులుండును. మఱియు నవి మిక్కిలియు నున్నతములైనవి. ఆ
ద్వారములందు, బాణములను శిలలను రువ్వునట్టి యంత్రములు మిక్కిలియు దృఢ
ములును విపులములునై యుండును. పగవారిసైన్యములు వచ్చినపుడు అవి శిలల
ను బాణములను నిగిడించి వారిని జొరనీక యాఁపివైచును. ఆద్వారములందు వీరు
లగు రాక్షసులనేకులు, ఒక్కమాఱు నూర్గురం జంపునవై బెడిదములుగానుండు
వాఁడిమొనల యినుపగుదియలను నూఱులకొలఁది నుంచియున్నారు. ఆలంక చుట్టు
ను బంగారుమయమైన పెద్దప్రాకార మున్నది. దానినెక్కుట కష్టము. దానియం
దచ్చటచ్చట, పద్మరాగములు పగడములు వైడూర్యములు ముత్తెములు, వీనిచే
పొదుగఁబడిన ప్రదేశములుగలవు. ఆప్రాకారముచుట్టును మహాభయంకరములయిన
చక్కనియగడ్తలు గలవు. అవి దిగుటకు నలవిగానంతటిచల్లనినీళ్లు గలిగి మిక్కిలి
యు లోఁతయి, మొసళ్లతోను మత్స్యములతోను గూడియుండును. ద్వారముల
యొద్ద, ఆయగడ్తలమీఁదుగా రాకపోకలకై పలకలతో చేయఁబడిన నాలు
గుసంతెనలుగలవు. అవి మిక్కిలియు విశాలములయినవి. వలసినపుడు వానిపల
కలనెత్తి చిమ్మివైచుటకై ఆసంతెనలందు పెద్దయంత్రములు పెక్కులున్నవి. మఱి
యు నచ్చటఁగావలియుండు భటులకుఁగాను గృహములు వరుసగా నున్నవి. అచ్చటికి

శత్రుసైన్యములు వచ్చునపుడు,ఆవంతెనలు పట్టణమును రక్షించుచున్నవి. ఎట్లనఁగా, ఆయంత్రము లగడ్తలమీఁదనెల్ల అంతటను ఆవంతెనలపలకలను జిమ్మివైచుచున్నది. కాన శత్రువులకగడ్తను దాఁటనలవిగాకుండును. అందు ఉత్తరద్వారమునందలి యొకవంతెనమాత్రము మిక్కిలియు స్థూలమై, ఎంతయు దృఢముగాఁ గట్టఁబడియున్నది; కాన దానిని గదల్ప నలవిగాదు. దానికాధారముగా బంగరుస్తంభములు పెక్కులు అగడ్తలలో నిలుపఁబడి యున్నవి. దానిఁ గాచువారి కాధారముగా వేదులును ప్రకాశించుచున్నవి. * రామా! రావణుఁడు ద్యూతాదివ్యసనములచే కలంగని మనంబుగలిగి, ఎచ్చరికతోడ, సైన్యములను ప్రతిదినమును జూచుకొనుటయందు జాగరూకుఁడై తా నెప్పుడును యుద్ధంబునకే యుద్యతుఁడై యుండును. మఱియు లంక త్రికూటపర్వతముపయి నుండుటవలన దాని నెక్కి పయికిఁ బోవుటకు నూఁత యేమియు లేదు. అచటికిఁ బోవుట దేవతలకయిన నలవిగాదు. దానిని జూచుటయు భయముగలిగించుచున్నది. జలదుర్గమును, పర్వతదుర్గమును, వనదుర్గమును, ప్రాకారపరిఖాదిమయం బగుకృత్రిమదుర్గంబును అని నాలుగు విధములయిన దుర్గములుగలవు. రామా! లంక, మిక్కిలియు విశాలమగు సముద్రమునవ్వలితీరమున నున్నది. ఈసముద్రమును దాఁటుటకు నోడదారియులేదు. మఱియు నిచ్చటివారికి నచ్చటి వార్త తెలియు నుపాయమును లేదు. కాన లంకకు జలదుర్గమున్నది. దేవపురముంబోని యాలంక, పర్వతాగ్రమున నిర్మితమై హయములచేతను గజములచేతను సంపూర్ణమై, యెవ్వరికిని బోవ నలవిగాకున్నది; కాన యెంతమాత్రమును జయింపరానిదై యున్నది. ఇట్లు పర్వతాగ్రముననుండుటచే దానికి పర్వతవనదుర్గములునుగలవు. అగడ్తలును శతఘ్నులను శిలలనురువ్వు పలువిధముల యంత్రములును, దురాత్ముఁడగు రావణుని లంకాపురమును మిక్కిలియుఁ బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నవి. ఈలంకయందు పూర్వద్వారమునఁ బదివేలరాక్షసు లున్నారు. వారందఱు శూలపాణులు, ఎవ్వరికి నెదిరింప నలవిగానివారు, యుద్ధమున ముందునిలిచి ఖడ్గంబులం బోరుదురు. అందు దక్షిణద్వారమున చతురంగసైన్యముతోఁగూడ లక్షరాక్షసు లున్నారు. ఆచతురంగబలములోనిపదాతులు మిక్కిలియు శూరులగుదురు. అందు పడమటిద్వారమున పదిలక్షల రాక్షసులున్నారు. వారలందఱును చర్మమును కవచమును ఖడ్గములను దాల్చి సమస్తాస్త్రంబుల నెఱింగి వెలుఁగుచుందురు. అందలియుత్తరద్వారమున నూఱుకోట్ల రాక్షసులున్నారు. అందు గొందఱు రథికులును గొందఱు గుఱ్ఱపురౌతులును, గొందఱు గజవాహకులునుగా నున్నారు. వారలు సత్కులంబునంబుట్టి రావణునకు విశ్వాసపాత్రులై యతనిచేత మిక్కిలియు గౌరవింపఁబడుచుందురు మఱియు నెవ్వరికిని మార్కొనరానిరాక్షసులు

* ఇట మూలము 'స్వయం ప్రకృతి మాపన్నో యుయుత్సూ రామ రావణః। ఉత్థితశ్చాప్రమత్తశ్చ బలానా మనుదర్శనే' రావణుఁడు యుద్ధము గోరినపుడు సేనంజూచుట కావంతెనపై వచ్చి నిలుచు నని యర్థము.

పెక్కువేలకోలఁదిని పట్టణమధ్యమస్థానమున నున్నారు. లంకయందు దండలును జేరి కాపున్నవారు నిండుగా నొకకోటియగుదురు. నే నావంతెనలను విఱుగఁ గొట్టితిని. అయగడ్తలను బూడ్చివైచితిని. ఆలంకనంతయుఁ గాల్చితిని. ఆప్రాకారములను గూలఁద్రోచితిని. కనుక నిపు డంతకష్టము లేదు. నేను మఱియు రావణుని సైన్యములో పాతికిపాలయి మహాపరాక్రమశాలురగు రాక్షసులను రూపుమాపితిని. ఏయుపాయముచేతనయినను సముద్రమును దాఁటుదము. ఇఁక వానరులు లంకను హతముచేసిరనియే నిశ్చయింపుము. రామా! అంగదుఁడు ద్వివిదుఁడు మైందుఁడు జాంబవంతుఁడు పనసుఁడు నలుఁడు సేనాపతియగు నీలుఁడు సముద్రము నెగురుచు దాఁటిపోయి లంకను గానిపర్వతములతోను, వనములతోను, అగడ్తలతోను, బహిర్ద్వారములతోను, ప్రాకారములతోను, గృహములతోను పెల్లగించి యిచటికిఁ దేఁగలరు. కాన తక్కినసైన్యముతో నీకుఁ బనేమి? సైన్యములన్నింటిలోను సారభూతులయినయంగదాదులకు వేగ యిట్లానతిమ్ము. యాత్రకు యుక్తంబగుముహూర్తమునఁ బయనంబగునట్లు సమ్మతింపుము' అనెను. ఇది మూఁడవ సర్గము.

రామునియనుజ్ఞచే సుగ్రీవుఁడు దండువెడలుట; సైన్యభాగములం దగ్ర్యయోధుల రక్షకులుగా నియమించుట; దండువెడలుట; రాముఁడు హనుమంతుని లక్ష్మణుఁ డంగదుని నెక్కి బయలు జేఱుట; మార్గమున శుభనిమిత్తములు సైన్యములు సముద్రతీరమును జేరుట; నీలుఁడు సైన్యములను సముద్రతీరమున విడియించుట.

మహాతేజుఁడును సత్యపరాక్రముఁడు నగు రాముఁడు, హనుమంతుఁడు చెప్పినదంతయు మొదటనుండియు యథాక్రమముగా విని, హనుమంతుంజూచి, 'నీవిపుడు భయంకరుఁడగు రావణునిపట్టణ మగులంకం జెప్పుచున్నావే. దానిని శీఘ్రముగా నే హతముచేసి కలంచి నలంచి వైచెదను. సత్యమునకుఁ జెప్పెద' నని యంత సుగ్రీవునింజూచి 'సుగ్రీవా! ఈముహూర్తమునందే పయనము కావలయునని కోరుచున్నాను. ఇప్పుడు సూర్యుఁడు పట్టపగలింటనున్నాఁడు గాన ఈయభిజిన్ముహూర్తము ప్రయాణమునకు మనకు యుక్తమయినది; జయమును గలిగించునది. సూర్యుఁడు మధ్యగతుఁడై యుండునపుడు, విజయానహం బగునీయభిజిన్ముహూర్తమున నేను బయనమగుదు నేని, సీతను దొంగిలికొనిపోయిన యారావణుఁడు ఎప్పుడుగాని యెచ్చటికిఁ బోయి తప్పించుకొనఁగలఁడు? వాఁ డెక్కడకుఁ బోయినను విడువక వెంటఁబడి గీటడంతును. విషము ద్రాఁగి పీడితుఁడైన యొకఁడు చావఁబోవునంతటినమయమున, నమృతపుస్పర్శమునొంది కొంత జీవించునట్లు, సీత నేను బయనమైవచ్చుటనువిని జీవితమందు

గాంతయాశం బొందఁగలదు. సుగ్రీవా! *నేఁ డుత్తరానక్షత్రము పునర్వసునంబుట్టిన నా కిది సాధనతారయగును. రేపు హస్తతో చంద్రుఁడు గూడుచున్నాఁడు. అది నాకు నైధనతారయగును. కాన సమస్తసైన్యములంగూడి నేఁడే పయనమయ్యెదము. మఱియు శుభసూచకములగు శకునములును దోఁచుచున్నవి. అవశ్యము రావణునివధించి జనకరాజకూఁతును సీతం దెచ్చెదము. ఇదిగో నానేత్రము మీఁదుగా నదరుచున్నదిగాన యవశ్యము నామనోరథ మగుజయము సిద్ధించునని తెల్పుచున్నది' అనెను. అంత ధర్మాత్ముఁ డగురాముఁడు కార్యంబుల నిపుణుండుగాన వానరరాజగు సుగ్రీవుండును లక్ష్మణుఁడును దా నాడినవాక్యముల నభినందింపఁగా నుగల సుగ్రీవునితో 'నీలుఁడు బలవంతులగు లక్షవానరులు వెంటరాఁగా, మార్గమును జూచుటకై యీసైన్యమునకు ముందు నడచుఁగాక' అని యట్లుచెప్పినమాత్రనే నీలుఁడు సన్నిహితుఁడుకాఁగా నతనింజూచి 'నీలా ! సేనాపతీ ! మిక్కిలియు ఫలమూలములుగలిగి, చల్లనియడవులతోను జలములతోను గూడి, తేనెయు నవ్వారిగా దొరకుమార్గమున శీఘ్రముగా సేనం దీసికొనిపొమ్ము. దురాత్ములగు రాక్షసులు మార్గంబున ఫలమూలములను జలములను విషాదులుగలిపి చెఱిచివేయుదురు. నీవు ప్రాలుమాలిక లేక వారలట్లు సేయకుండునట్లు నిత్యము లెస్స రక్షించుచుండుము. (ఒకవేళ పగవారు పల్లపుపట్టులందును, జలదుర్గములందును, అరణ్యములందును సందుఁజూచి మనలంగొట్టుటకై సేనల నుంచియుందురు.) వానరులు పలుగడల నాకసంబున కెగిరి యాయాస్థలములందు పగవారు సేనలుంచియున్నారో లేదో చూడవలయును. ఏదేని నిస్సారమగు బలమున్నయెడల దానినిచ్చటనే యుపయోగమునకై నిలిపివేయుఁడు. మన మిప్పుడు పూనిన కార్యము భయంకరమైనది సుఁడీ. కాన యందఱును దప్పక పరాక్రమమును జూపవలయును. మహాబలు రగువానరసింహులు నూఱులకొలఁదిని వేనవేలుగాను గూడి, మహాసముద్రము ప్రవాహమువలెఁ జూపట్టు మనసేన యగ్రభాగమును నడిపించికొని పోదురుగాక. పర్వతాకారుఁడగు గజుఁడును మహాబలుఁడగు గవయుఁడును, గవాక్షుఁడును, గర్వించియున్న యాఁబోతులు గోవులముందటంబోవునట్లు, సేనకుముందు నడతురుగాక. ఎగురువారిలో నెల్లఁ గన్నాకయి వానరులకెల్ల మిన్నయగు ఋషభుండును, వానరసైన్యము†దక్షిణపార్శ్వమును(అనఁగా పడమటిప్రక్కను) పాలించుచువచ్చుఁగాక. మత్తగజముంబోలె ధర్షింపరానిబలవంతుం డగు గంధమాదనుండు వానరసైన్యము నెడమప్రక్కను పాలించుచు వచ్చుఁగాక. నేను, ఐరావతమును దేవేంద్రుఁ డారోహించునట్లు, హనుమంతునిపయి నారోహించి, సేనాసమూహములకు నుత్సాహంబు గలి

* ఉత్తరఫల్గునియందుఁ బ్రయాణము జెప్పుటచే ఫాల్గునమాస పూర్ణిమయందు ప్రయాణమని తెలియుచున్నది.

† సైన్య మేదిక్కుంగూర్చిపోవుచున్నదో యాదిక్కు తూర్పుగా గ్రహించుటచే ఇట దక్షిణము పడమరగా గ్రహింపనగు.

గించుచు సైన్యముమధ్యమున వచ్చెదను. యక్షనాథుఁడగు కుబేరుఁడు సార్వభౌమమునుదిగ్గజము నెక్కి పోవునట్లు, అంతకసమానుఁడగు నీలక్ష్మణుఁడును, అంగదు నారోహించివచ్చుఁగాక. జాంబవంతుఁడును సుషేణుండును, వేగదర్శియు ననువీరుముగ్గురును భల్లూకరాజును మహాబలుండు నగు ధూమ్రుఁడును సేనకుక్షిని (వెనుకటి భాగమును) రక్షింతురుగాక' అనెను. వానరోత్తముఁడగు వానరనాథుఁడు సుగ్రీవుఁడు, రాముండు చెప్పినదివిని మహావీర్యులగు వానరులకుఁ బయనముకండని యాజ్ఞాపించెను. అప్పుడు వానరులందఱును యుద్ధోత్సాహులయి గుహలనుండియు పర్వతశిఖరములనుండియు నెగిరి గంతులువైచిరి. అంత నీతిధర్మమును జక్కఁగా నెఱింగిన రాముఁడు, వానరరాజగు సుగ్రీవునిచేతను లక్ష్మణునిచేతను బూజితుఁడై వానరసైన్యంబుఁగూడి దక్షిణపుదిక్కునంబట్టిపోయెను. అతఁడు వానరసైనికులు తన్ను నూర్లకొలఁదిని, లక్షలకొలఁదిని, కోట్లకొలఁదిని, పదివేలుపదివేలుగాను, మత్తగజంబులవలెఁ జూపట్టుచు బరివేష్టించిరాఁగా నపుడు పయనమైపోయెను. అప్పుడు రాముఁడు పోవుచుండఁగా నతనివెంట నేతొకగొప్పవానరసైన్యము పోయినదయ్యె. ఆవానరులు గర్వితులై సంతోషమునుపట్టలేక సుగ్రీవుని ప్రాపున, అందఱును ఎగురుచు, గంతులువైచుచు, గర్జించుచు, సింహనాదములు సేయుచు, పరుగులువాఱుచు, సుగంధులగు ఫలములం దినుచు తేనియలం ద్రావుచు, వేడుకకొఱకు, పువ్వులగుత్తులజొంపములతో నివ్వటిల్లు పెద్దవృక్షములను జేతం బట్టికొనుచు దక్షిణదిక్కుపోయిరి. అప్పుడు వానరులు గర్వంబున విఱ్ఱవీఁగుచు, బలంబునఁ గొందఱు, ఇతరులం బయికెత్తిరి. కొందఱితరులం బడఁద్రోసిరి. కొందఱు త్రోపువడి యశక్తులుగాన యట్లు ద్రోసినవారి నాక్షేపించిరి. శక్తులగువారు కొందఱు తమ్ముఁ ద్రోసినవారిని మరలఁ బడఁద్రోసిరి. వానరులు రామునిసమీపమున 'మనము రావణుని రాక్షసులనందఱును జంపివేయఁగలయుము' అని గర్జిల్లుచుండిరి. వీరుండగు ఋషభుండును నీలుఁడును కుముదుఁడును పెక్కువానరులంగూడి, సేనకు ముందునడచి మార్గము శోధించుచుండిరి. కగవారిం బీఁచపడఁచు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడును, రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును, బలశాలురును భయంకరులు నగువానరులు పెక్కండ్రు పరివేష్టించిరా, సేనామధ్యంబునం బోయిరి. వీరుండగు శతవలియను వానరుండును, పదికోట్ల వానరవీరులు బలసి రాఁగా, నొక్కండే వానరసైన్యమునంతయు నధిష్ఠించి రక్షించుచుండెను. కేసరియుఁ బనసుండును గజుండును, మహాబలుండగు నర్కుఁడును నూఱుకోట్ల వానరులతోఁ గూడి, వానరసైన్యము నొకపార్శ్వమును రక్షించుచుండిరి. సుషేణుఁడును జాంబవంతుఁడును బహుభల్లూకములచేఁ బరివేష్టితులై, సుగ్రీవుని ముందటనుంచుకొని, వానరసేన పశ్చిమభాగమును రక్షించుచుండిరి. వానరసేనానాయకుఁడును వీరుఁడును, వానరతిలకుండును, ఉత్పతనశాలురలో నుత్తముఁడు నగునీలుఁడు నలుప్రక్కలం దిరుగుచు, వానరసైన్యమును రక్షించుచుండెను. మఱియు వీరులగు దరీముఖుఁ

డును, ప్రజంఘుఁడును, రంభుఁడును, రభసుఁడును నలుప్రక్కలం దిరుగుచు వానరుల నెల్లఁ ద్వరవెట్టుచుం బోయిరి. ఆ వానరసింహులు, అట్లు బలంబున విఱ్ఱవీఁగుచుఁ బోవుచు, మార్గముననుండి వృక్షంబులును లతలును గలిగి యున్న పర్వతరాజంబగు సహ్యపర్వతమును, మఱియు తామరలు మొదలగునవి చక్కఁగా వికసించియున్న సరస్సులను తటాకములను వనములనుం జూచిరి. సముద్రప్రవాహముంబోలె నపారంబై భయంకరమగు నా పెనువానరసైన్యము, భయంకరకోపుఁ డగు రాముని యాజ్ఞకు భయపడి, నగరంబులమీఁదను గ్రామములమీఁదనుం బడక, మహాధ్వని మీఱి, మహాఘోషంబగు సముద్రముంబోలె పోయినదయ్యె. రాముని సుఖోల్లాసము గలిగించుటకై యతని ప్రక్కల శూరులయిన వానరోత్తములు చోదితంబులగు నుత్తమాశ్వంబులకైవడి, శీఘ్రంబునం బోయిరి. పురుషోత్తములా రామలక్ష్మణులు హనుమదంగదులపయి నుండుటం జేసి,*గొప్ప గ్రహములగు శుక్రబృహస్పతులతో సంబంధించిన చంద్రసూర్యులుంబోలెఁ బ్రకాశించిరి. అట్లు ధర్మాత్ముం డగు రాముఁడు, వానరనాథుఁడగు సుగ్రీవుఁడును లక్ష్మణుఁడును బూజింప, వానరసేనంగూడి, దక్షిణపు దిక్కునకుఁబోయెను. అంత నంగదునిపైఁ గూర్చుండియున్న లక్ష్మణుఁడు, పరిపూర్ణ మనోరథుఁడై నిమిత్తశాస్త్రస్మృతియు ప్రతిభయుఁ గలవాఁడుగాన, హనుమంతునిపయి నున్న రామునింజూచి మంగళవాక్యముల 'నీవు రావణుని శీఘ్రముగాఁ జంపి, వాఁడపహరించిన సీతను మరలఁబొంది, మనోరథం బీడేఱి, సర్వపదార్థసమృద్ధం బగునయోధ్యానగరమునకుఁ బోఁగలవు. రామా! ఆకాశమునందును భూమియందును, గొప్ప శుభనిమిత్తము లేవిగలవో, అవియన్నియు నిప్పుడు ఆవిర్భవించి నీకార్యసిద్ధిని సూచించుచున్నవి. వాయువు, మృదువై, హితంబై, సుఖకరమై మంగళంబుసూచించుచు మెల్లమెల్లగా సేనవెంబడి వీచుచున్నది. ఈమృగములును పక్షులును నివిగో, మధురస్వరములు నిండార ధ్వనించుచున్నవి. దిక్కులన్నియుఁ దేటగానున్నవి. సూర్యుఁడును నిర్మలుఁడై వెలుంగుచున్నాఁడు సకలవేదవిదుం డగు భార్గవుఁడు శుక్రుఁడును పాపగ్రహసంయోగము లేక ప్రసన్నతేజుఁడై నీకు వెనుకం బ్రకాశించుచున్నాఁడు. మఱియుఁ బరిశుద్ధులగు సప్తర్షులును కాంతులుదీపింప దక్షిణదిశకుంబోయి మరలుచుం (ధ్రువునకుఁ బ్రదక్షిణముగాఁ దిరుగుచు) నెంతయుఁ బ్రకాశించుచున్నారు. మహాత్ములు నిక్ష్వాకువంశ్యులు నగుమనకుఁ బ్రధానకూటస్థుఁడును రాజర్షియునగు త్రిశంకుండును విశ్వామిత్రుఁడు సృజించిన సప్తర్షులలోని వసిష్ఠునితోఁ గూడి, నిర్మలుఁడై ప్రకాశించుచున్నాఁడు. మహాత్ములగు మనయిక్ష్వాకువంశీయుల మేలినక్షత్రమునగు విశాఖయును రెండునక్షత్రములును క్రూరగ్రహముచే నాక్రమింపఁబడక నిర్మలమై ప్ర

---

* శుక్ర బృహస్పతులతోఁ గూడిన చంద్రసూర్యులవలె ననుటచే నాలుగుగ్రహములకూడిక బహుజనవినాశహేతువుగాన రామలక్ష్మణులు హనుమదంగదులు నెక్కుట బహుశత్రువినాశకసూచకమని వ్యంజితమగుచున్నది.

కాశించుచున్నవి. ఇదిగాక నిరృతిదైవత్యమును రాక్షసుల నక్షత్రమునయిన మూలానక్షత్రము దాపుననున్న ధూమకేతువుచే స్పృశింపఁబడినదై మిక్కిలియుఁ బీడితమగుచున్నది. ఇదంతయు రాక్షసుల వినాశమునకే దాపురించినవి ఏలయనఁగా మృత్యుగ్రస్తులగువారి నక్షత్రము అట్టియంత్యకాలమున, దుష్టగ్రహముచేఁ బీడితమగును. మఱియు జలములు స్వచ్ఛములగు మంచిరుచిగలిగియున్నవి. వనములు ఫలములచేఁ బరిపూర్ణములై యున్నవి. వృక్షములన్నియు ఋతుమర్యాద నతిక్రమింపక చక్కఁగాఁ బుష్పించి మిక్కిలియు వాసనలు గుబాళించుచున్నవి. ప్రభూ! వ్యూహములుగా నేర్పఱుపఁబడియున్న యీవానరసైన్యములు, మున్ను తారకాసురయుద్ధమున (లేక చంద్రుఁడు బృహస్పతిభార్యను దారం గొనిపోయినప్పుడు తన్నిమిత్తకమైన యుద్ధమునందు) దేవసైన్యములవలె మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్నవి ఆర్యా! ఇట్లు శుభనిమిత్తముల నన్నిటిఁ జూచి సంతోషమునొందియుండవలయు' ననెను. ఇట్లు లక్ష్మణుఁడు సంతుష్టుఁడై తనయన్నను రాముని నాశ్వాసించి చెప్పెను. అట్లు నఖదంతాయుధులగు నాఋక్షవానరసింహముల మహాసైన్యము భూమినంతయు వ్యాపించి పోవుచుండెను. వానరులు చేతులచేతను కాళ్లచేతను, రేఁచినదుమ్ము, సూర్యుని ప్రకాశము నావరించి, యంతటను భయముగలుగునట్లు లోకమంతయుఁ గ్రమ్ముకొన్నదయ్యె. భయంకరమగు నావానరసైన్యము, మేఘపటలము ఆకాశమును గప్పినట్లు, పర్వతములతోను వనములతోను ఆకాశముతోనుం గూడిన దక్షిణభూమినంతయు నావరించుచుఁబోయెను. అప్పు డావానరసైన్యము నదులను నెడతెగక దట్టముగా దాఁటుచుండఁగా, అందలి నీళ్లరికట్టినట్లు పోవుటకు వీలులేక నిలిచియుండుటం జేసి, వానిప్రవాహములు విపరీతముగా తిరుగఁబడి చుట్టు పెక్కుయోజనములవఱకుఁ బాఱినవి. ఆవానరులు తేటజలములుగల సరస్సులు, జిలుజిలుమని నీళ్లుగలవిగాన, వాని నడుమదిగి దాఁటిరి. వృక్షములు నెగసియున్న పర్వతములు ప్రాప్తించినపుడు, వానిని నడ్డముగాఁ జుట్టుదిరిగి దాఁటిరి. సమతలములయినభూములు వచ్చినపుడు, వానియందంతటను వ్యాపించి నడచిరి. ఫలవంతములగువనములు వచ్చినపుడు, ఫలములందికొని తినవచ్చునని యాచట్లక్రమముగాఁబోయిరి. మిక్కిలియు గొప్పదియగు నావానరసేన యట్లు భూమినంతయు నావరించిపోవుచుండెను. వాయువేగులగు నావానరులందఱును రామకార్యము నిమిత్తమై, పరాక్రమము పెచ్చుపెరుఁగఁగా, సంతుష్టంబులగు మనంబులతో మార్గమునందు, ఒకరికొకరు తమతమ మహార్హాతిశయమును వీర్యాతిశయమును బలాతిశయమునుం జూపుకొనుచు, యౌవనోత్సేకంబునం గలుగునట్టి పలువగల కావరంపుఁ జేష్టలు పెక్కులు గావించుచుం బోయిరి. అందు వనచారులగు వానరులు గొందఱు, వేగం బరుగులువాఱిరి. మఱికొంద ఱెగిరిరి. వేఱుకొందఱు కిలకిలధ్వనులు గావించిరి. కొందఱువానరులు తోఁకల నేలంగొట్టిరి. కొందఱు పాదంబులను నేలఁగొట్టిరి. కొందఱు చేతులుచాఁచి, వృక్షంబులను విఱిచి పర్వతంబులను బగులఁగొట్టిరి. పర్వతచరు

లగు వానరులు గొందఱు, పర్వతశిఖరములపయి నెక్కి, పెద్ద కేకలు వైచిరి. కొందఱు సింహనాదములు సేసిరి. కొందఱు తమయూరువేగములచే తీఁగజొంపములను నానావిధముల వికావికలుగా మర్దించి వైచిరి. కొందఱు విజృంభించి, పరాక్రమమున తాలను వృక్షములను పీకికొని క్రీడలాడిరి. భయంకరములగు వానరసైనికులు నూఱ్లకొలఁదిని, వేలకొలఁదిని, లక్షలకొలఁదిని, కోట్లకొలఁదిని భూమిని పిరిగులుకునట్లు వ్యాపించియుండిరి. మిక్కిలి గొప్పదియగు నా వానరసైన్యము, ప్రభుండగు రామునింగూర్చి, మీఁదుమిక్కిలియు సంతుష్టిఁ బొంది, సుగ్రీవుఁడు పరిపాలించుచుండఁగా, రేయుంబవలును బయనమై పోవుచుండెను. వానరులందఱు, యుద్ధమునందలి యుత్సాహమున, మిక్కిలియు త్వరితముగాఁ బోయిరే కాని సీతాదేవి చెఱ నెప్పుడెప్పుడు విడిచిపుత్తుమా యని యాతురతచే నడుమ నెచ్చటను గొంచెము సేపయినను నిలువరైరి. అంత నా వానరులు, వృక్షములు క్రిక్కిఱిసియు, నానావిధమృగములతోఁ గూడియు నున్న సహ్యపర్వతమును మలయపర్వతమును జేరిరి. రాముఁడు సహ్యపర్వతమునను మలయపర్వతమునను, నానావిధములయిన నదులను, ఏఱులను సెలయేళ్లను, జూచుచుఁ గడచిపోయెను. వానరులు మార్గంబున, పొగడచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షములును, తెల్లవావిలిచెట్లను, గన్నేఱుచెట్లను, వేముచెట్లును, నంతంత భంజించుచుఁ బోయిరి. మఱియు వారు, ఊడుగుచెట్లను, క్రానుగుచెట్లను, జువ్విచెట్లను, మఱ్ఱిచెట్లను, తుమ్మికిచెట్లను, నేరేడుచెట్లను, ఉసిరికచెట్లను, కడిమిచెట్లను భంజించుచుం బోయిరి. రమణీయములయిన శిలలయం దున్న నానావిధములయిన యడవివృక్షములు, వానరసైన్యవేగమువలనఁ బుట్టి వాయువునురవడిచే నల్లలాడి యా వానరులపై పుష్పములు గురిసినవి. అప్పుడు తేనెలతావులు గుబాళించుచుండు వనములందు, మందమారుతము, తుమ్మెదల ఝుంకారములతో వెంటఁదగుల, సుఖస్పర్శమై, చందనమునలెఁ జల్లనై వీచెను. పర్వతరాజమగు సహ్యమును మీఁదుమిక్కిలియు ధాతువులచే భూషితమైయుండునది. ఆ వానరుల త్రొక్కుడులవలన ఆ ధాతువులనుండి పుట్టినదుమ్ము, గాలి సుడియువేగమునకు రేఁగి, మిక్కిలియు గొప్పదియగు నా వానరసైన్యము నల్లటిని నలుగడలఁ గ్రమ్ముకొన్నదయ్యె. అచ్చట రమణీయములగు కొండనెత్తములందంతటను జక్కఁగాఁ బుష్పించియుండు మొగలిపొదరులు, తెల్లవావిలిచెట్లును, మనోహరములై వసంతమునఁ బూచుగురివెందచెట్లును, పుష్పించి వాసనలు నిండార గుబాళించుచుండు మొల్లపొదరులును కుసుమపూచెట్లును, దుంపరాష్ట్రచెట్లును, కానుగుచెట్లును, ఇప్పచెట్లును, పొగడచెట్లును, వేఁగిసచెట్లును, తుటుకిచెట్లును, బొట్టుగుచెట్లును, నాగకేసరవృక్షములును, మామిడిమ్రాఁకులును, గలిగొట్టుచెట్లును, కోవిదారములును, ఖర్జూరములును, మద్దిచెట్లును, శింశుపావృక్షములును, అడవిమల్లెలును, చంద్రచెట్లును, బూరుగుచెట్లును, ఎఱ్ఱగోరంటచెట్లును, శ్రీతాళపుమ్రాఁకులును, వేముచెట్లును, ఉసిరికచెట్లును, కదంబవృక్షములును, నల్లపుప్వ

లయిరుగుడు మ్రాఁకులును, ఉలిమిరి మ్రాఁకులును, ఊడుగుచెట్లును, మెట్టదామరలును, పుష్పితములయిన యీవృక్షములన్నియు ఆవానరు లెగిరిపైచు దాఁట్లకు చీకాకయ్యెను. ఆసహ్యపర్వతమునందు, నడబావులు చల్లనిజలములు నిండుగాఁగలిగి, చక్రవాకకారండవములచేత వన్నెగులుకుచు, నీరుకాకులు కొంగలు మొదలగుపక్షులచే నొప్పుచు, పందులు మొదలగు జలవాసిమృగంబులచే వెలయుచు, ఎలుఁగుబంట్లును, సివంగులును, సింగములును, పెద్దపులులును, దుష్టములగుగజములును మున్నగు, భయంకరమృగములు తీరమందలి వనములందంతటను వెలయ, విరిసినతామరలును చెంగలువలును, తెల్లగలువలును, నల్లగలువలును మొదలగు నీటఁబుట్టు పలువగల పువ్వులలో నివ్వటిలుచుండెను. అట్టి నడబావులును నడియలును ఆవానరులచే కలగుండు గావింపఁబడినవయ్యె. ఆపర్వతపు నెత్తములందు నానావిధములగు పక్షిగణములు, ఆసేనంజూచి కూయిడినవి. వానరు లాపర్వతమునందలి సరస్సులందు స్నానములాడి, నీళ్లుద్రావి, యొకరిపైనొకరు జల్లులాడుచుఁ గ్రీడించిరి. వానరు లంత పర్వతమువయి నెక్కి నిక్కుటంపునుదంబున నందలి వృక్షములలో అమృతమువలెఁ జవులుగులుకు ఫలములను మూలములను పుష్పములను భుజించిరి. తేనెయుంబోలె గోఁగోచనపువన్నె గలయావానరులు అచ్చటచ్చట తూమెడంత తేనియలు గలవై వ్రేలాడుచున్నట్టి తెట్టలతేనెలను యథేచ్ఛముగాఁ ద్రాగుచు బహుసంతోషంబునఁ బోయిరి. వానరోత్తములు వృక్షముల విఱుచుచు, తీఁగలనుబట్టి లాగుచు, గొప్పకొండలను బగులఁగొట్టుచుఁ బోయిరి. కొందఱు వానరులు తేనియలంద్రావి మత్తిల్లి, యఱచుచు, వృక్షములు లేనిచోట నడచిరి. కొందఱు వృక్షముల నెక్కిరి. కొందఱువృక్షములనుండి నేలకు దుమికిరి. వానరయూథపరులచేత నిండియున్న భూమి, పండిన వరిపైరులచే నిండియున్న భూమివలె నొప్పుచుండెను. అంత తామరరేకులవంటికన్నులు గలమహాబాహుఁడు రాముఁడు మహేంద్రపర్వతము సేరి, నానావృక్షములచే వన్నె గులుకుచున్నశిఖరము నారోహించెను. అంత దశరథకుమారుఁడు రాముఁడు, మహేంద్రశిఖరము నారోహించి, తాఁబేళ్లను మత్స్యములను నిండియున్న సముద్రము జూచెను. ఆవానరు లట్లు సహ్యపర్వతమును మహాపర్వతమగు మలయమును దాఁటి, క్రమముగ, భయంకరముగా మ్రోఁగుచున్న సముద్రమును సమీపించిరి. పరులను రంజించువారిలో నెల్ల మిన్నయగు రాముండు, సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునింగూడి పర్వతము దిగ్గి, సముద్రమును జూచుచుతుకమున పాటిలేక నీటిగులుకు వాసితీరపువనమునకు వేగపోయెను. పెనుకెరటములు తటాలునఁ బయికి చిందులించి యాతీరమందలిఱాలఁ గడుగుచుండెను. అంత విశాలమై యట్లు వెలయుచున్నయాసముద్రతీరమును జేరి, రాముఁడు సుగ్రీవునిం జూచి 'సుగ్రీవా! ఇదిగో! మనము సముద్రమునొద్దకు వచ్చితిమి. మును పేటి మనకుఁ దోఁచియుండెనో యాయాలోచనము నిపుడు చేయవలయును. ఇఁక మీఁద తీరముగాన రాదు; వట్టిజలమయమగునదీ

వలె సముద్రమే కానఁబడెడిని. మఱియు నీ సముద్రము నుపాయము లేక దాఁట నలవిగాదు. అట్లు గావున నిచ్చటనె విడియుదము. వానరసైన్యము సముద్రము నవ్వలిగట్టుం జేరున ట్లాలోచనము సేయవలయును' అనెను. సీతాపహరణంబువలన మిక్కిలి కృశించి యున్న మహాబాహుఁడు రాముఁడు, సముద్రమును జేరినపిదప నచట విడియుటంగూర్చి యపుడు సుగ్రీవునితో 'వానరపుంగవా! మనసైన్యముల నెల్లను సముద్రతీరమున విడియ నియమింపుము. ఈసముద్రము దాఁటునుపాయమునుగుఱించి యాలోచించునవసరము మనకుఁ గలిగినది. ఎవ్వఁడుగాని దనసేనను విడిచి యెచ్చటికినిఁ బోఁగూడదు. శూరులగు వానరులుమాత్రము, అంతటను దిరుగుచుండవలయును. ఏలన, ఎచ్చటనైన మాటున శత్రువులు దాఁగియుండి ఛిద్రము మనకు వెదకుచునుందురు గాన మాటున నున్న యట్టిభయములను దెలిసికొనవలయును.' అనెను. సుగ్రీవుఁడు రామునిమాటను విని, లక్ష్మణుఁడును దానును నానావృక్షయుతం బగుసముద్రతీరమునందు, వానరసైన్యమును విడియించెను. సముద్రమునకు దాపున విడిసి తేనెవన్నియఁ జెన్నారుచున్న యావానరసైన్యము, తేనియవన్నెగల జలములుగలిగి కాంతిఁ దళుకొత్తుచున్న రెండవసముద్రమువలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. ఆవానరపుంగవులు, సముద్రతీరమందలి వనమును బొంది, యందు, సముద్రము నవ్వలితీరముం జేరఁగోరుచు, నచ్చటచ్చట విడిసిరి. అట్లు వానరసైన్యము విడియుచుండఁగా నచట నాసన్నాహమునఁ బుట్టినమహాధ్వని సముద్రపుమహాశబ్దమునుగూడ నతిక్రమించి వినఁబడినదయ్యె. సుగ్రీవపరిపాలితంబగు నయావానరసైన్యము, మూడువలయములుగా నమరియుండుటవలన మూఁడువిధములుగా (కేవల వానరు లొక్కతట్టును, కొండముచ్చు లొక్కతట్టును, ఎలుఁగుబంటు లొకతట్టునుగా నిట్లు మూఁడువిధములుగా) విడిసి రామునికార్యమునకై ప్రాణి యుత్సహించుచుండెను. ఆవానరసైన్యమును మహాసముద్రమును జేరి, యందు వాయువేగమున నలలు పెల్లుగా చిమ్మిరేఁగుచుండుటం జూచుచు సంతోషమునొందిరి. ఆసముద్రము నవ్వలిగట్టు యిది యని చెప్పరానంతదవ్వయినది. దానిని గలంపఁ దరముగాదు. రాక్షసగణము లందు వాసము సేయుచుందురు. అది వరుణునికి నునికిపట్టు. అతిప్రచండములయిన మొసళ్లుగలిగి సందెలయందు మిక్కిలి చిమ్మిరేఁగుటచే భయంకరమై, తెల్లని నురుఁగుగుంపులచే నవ్వుచున్నట్లును, అలలయనియాటలచే నర్తనముగావించుచున్నట్లును, జూపట్టుచు, చంద్రోదయకాలమున మిక్కిలియుఁ బెల్లుబ్బి, ప్రతిబింబితంబులగు పెక్కుచంద్రబింబములచే నెఱసియుండును. అందు ప్రచండవాయువునకుంబోలె వేగముగలపెను మొసళ్లను, తిమితిమింగిలములును, మణులచే ధగధగలాడు పడగలుగల సర్పములును నెరసియుండును. మఱియు నది శింశుమారాదులగు మహాజంతువులును, నానాపర్వతములును నందంద కలిగి, చొరరానిదై, (ఓడలుపోవు) మార్గములేనిదై యగాధమై యసురుల కాలయమైయుండును. ఇట్టిసముద్రమును జూ

చుచు, వానరవీరులు దీని నెట్లు దాఁటఁగలమని విషాదమునొందినవారయిరి. గొప్పగొప్పతరంగములు, మకరంబులతోను సర్పకాయములతోను గూడినవై వాయువేగంబునఁ జలితంబులై మిక్కిలి యున్నతములుగా నెగురుచును బడుచు నుండెను. రాత్రికాలమున సముద్రము చంద్రకిరణసంపర్కమువలనఁ దళతళ వెలుఁగు నీటితుంపరలు గలదై యగ్నికణసమూహములు వ్యాపించియున్నట్లు చూపట్టుచుండును. ఆకాశమును అట్లె ప్రకాశించు తెలిమంచునీరుగలదై నెరసియున్న నక్షత్రములచే నగ్నికణములు వ్యాపించినట్లు లుండును. సముద్రమును మహానాగులుగలది. ఆకాశంబును మహానాగులుగలదియే. సముద్రంబునను నసురులుందురు. ఆకాశమునను అసురులుందురు. సముద్రము భయంకరమైనది. ఆకాశమును భయంకరమైనది. సముద్రము పాతాళమువలె గంభీరముగ నుండినది. ఆకాశము నెప్పుడు నట్లెయుండునది. కాన యిప్పుడు సముద్రమాకాశమువలెను, ఆకాశము సముద్రమువలెను, నుండెను. ఇది సముద్రమనియు నిది యాకాశమనియు నెంతమాత్రము భేదముగ పడదయ్యె. సముద్రపు జలము ఆకాశమువలె నుండినది. ఆకాశము సముద్రజలమువలె నుండినది. ఆకాశమునందు నక్షత్రములు వెలుఁగుచున్నవి. సముద్రమున రత్నములు వెలుఁగుచున్నవి. కాన నా యాకాశసముద్రములు రెండును ఒకొక్కటివలెనే మఱొక్కటి భేదములేక చూపట్టుచుండినవి. పయిని మేఘసమూహము వ్యాపించియున్న యాకాశమునకు, తరంగసమూహములు వ్యాపించియున్న సముద్రమునకును, రెంటికిని ఎంతమాత్రము భేదముగపడలేదు. ఆమహాసముద్రమునందలి యలలు ఒండొంటిం దాఁకి మోఁదికొన్నవై, యుద్ధమునందు పెద్దభేరులుంబోలె, భయంకరారావంబున, ధ్వనించుచుండినవి. రత్నసమూహములును జలసమూహములును గలిగి, మిక్కిలియు బిట్టుగా మ్రోఁగుచు, వాయుహతమై యేకీభూతమయినట్టును. ఆకాశమున కుద్గమించునట్టును, కోపంబు నొందియుండునట్టును, జూపట్టుచు, జలజంతుగణములచే వ్యాప్తమయి, వాయువేగంబునకు లేచుతరంగంబులచే నాకాశమున దాఁట్లువైచుచున్నట్లు గాన్పించుచు వాయుహతింజేసి మహాజలంబు లల్లకల్లోలపడుచు నున్నసముద్రమును మహోత్సాహముమీఱ నావానరులు చూచిరి. అంత నప్పుడు వానరులు, జలతరంగముల తిరుగుళ్లచే మహాధ్వనిం బొల్పుచు, నుద్భ్రాంతమయినట్లు చూపట్టుచున్న సముద్రముం జూచి యాశ్చర్యముఁ బొందినవారయిరి. ఇది నాలుగవసర్గము.

శ్రీరాముఁడు సముద్రమును జూచి సీతం దలంచి దుఃఖింపఁగా లక్ష్మణుం డతనిని నాశ్వాసించుట

వానరసేనాపతియగు నీలుఁడు, చక్కఁగా రక్షకులనేర్పఱచి, నిర్భయముగా వించి, సముద్రపు నుత్తరతీరమునందు, నీతిశాస్త్రోక్తవిధంబున లెస్సగా సేనను విడియించినవాఁడయ్యె. అప్పుడచ్చట మైందుఁడును ద్వివిదుఁడును ననెడి వానరతిలకు

లిరువురును, వానరసేన యన్ని ప్రక్కలను కాపుదలకై తిరుగుచుఁ గాచుచుండిరి. అట్లు
సైన్యమంతయు సముద్రతీరమున విడిసినంతనే రాముఁడు తనపార్శ్వభాగంబునఁ గూర్చుండి
చి యున్న లక్ష్మణుం జూచి, ''శోకము, కాలము కడచిపోఁగాపోఁగా, తానును, తీసిపోవునని
లోకులు చెప్పెదరు. అయినను సీతనుజూడకుండుటవలన నాకుఁగలశోకమో, లోకులు
చెప్పినట్లు తీసిపోవునది కాదే! నాఁడునాఁటికి మఱిమఱి హెచ్చుచున్నదే! 'సీతను నే
లఁ దేఁజాలినవాఁడనై శోకింపఁదగునా' యందువా? ప్రియురాలు దూరమున నున్న
దని నాకు దుఃఖము లేదు. రాక్షసుఁడు గొనిపోయినాఁడని గాని దుఃఖము లేదు. ఏల
నచ్చటికిఁబోయి వానిని జంపి దెత్తునుజుమీ. కాని, యాచెలువ ప్రాయము
వయసు తన్ననుభవించుటలేక వ్యర్థముగాఁ గడచిపోవుచున్నదే యని యిందుల
మాత్రమే శోకించుచున్నాను.'' అనిచెప్పి యంతవాయువుం జూచి 'వాయూ! నా
ప్రియురా లెచ్చటనున్నదో యచటికిఁబోయి నీవుమా! అట్లచ్చట వీచి యాచెలు
వను స్పృశించి నన్నును స్పృశింపుము. దానిస్పర్శము మఱియొకవిధమున సిద్ధిం
పదు. ఎట్లన ఆచెలువ చంద్రునిఁజూడఁగా ఆచంద్రుని నేనుజూడఁగా, ఆమూల
మున నేను దానిని జూచినవాఁడ నగునట్లు, ఆచెలువను నీవుస్పృశింపఁగా, అట్టి నిన్ను
నేను స్పృశింపఁగా, ఆమూలమున ఆచెలువనే స్పృశించినవాఁడనగుదును. ఇట్లు నే
మొకరినొకరు చూచుకొనుట చంద్రునివశమున నున్నట్లు, ఒకరొకరి గాత్రములను
స్పృశించుట నీవశమున నున్నది. సమస్తభోగములను దిగవిడిచి నావెంట నడచివచ్చి
నట్టి ప్రియురాలు, రావణుఁడు గొనిపోవుచుండఁగా, తాను తనపాతివ్రత్యమ్మున
వానిని నీఱుసేయం జాలినదయ్యు, నాయందలి భక్తివలన నన్నే గతిగా నెన్ని 'ఓ నా
నాథా!' అని యాక్రోశించిన పలుకు, నాహృదయమున నాఁటి విషముం ద్రాగినట్లు అవ
యవములనెల్ల దహించుచున్నది. మన్మథుండనునగ్ని, *ప్రియావియోగమే కట్టెలు
గా, ఆచెలువను చింతించుటయే జ్వాలగా, నాదేహమునంతయు రేయుంబవలును చల్ల
నికాలమనియు వెచ్చనికాలమనియు భేదము లేక దహించుచున్నది. లక్ష్మణా! ఈమనస
తాపమో మఱియొకవిధమునఁ దీఱదు. నిన్నుఁజూడఁగాఁ గొంత తలంపునకు వచ్చుచు
న్నది. † కనుక నిన్నువిడిచి సముద్రముఁజొచ్చి పరుండెదను. అట్లు నీళ్లలోఁబరుండిన
యిప్పుడు ప్రజ్వలించుచున్న మన్మథుండు, నన్నెంతో కష్టము మీఁదనే దహింపఁగలవా
డగును గాన మందగిల్లును. సీత బ్రతికియున్నదని తెలిసెను గనుక నేనును సొగసుగల
డలుగల యాసీతయు, ఒకభూమినే యాశ్రయించి యున్నవారముగదా. ఇదియే, ఇట్టి

* ఇట మదనాగ్నిని వియోగము వర్ధిల్లఁజేయుటచే యది దానికి కట్టెలుగాను, చింత యెడ
తెగక సాఁగుచుండుటచే దానికి జ్వాలగాను రూపితము లయినవని తెలియునది.

† ఇట రాముఁడు లక్ష్మణునివిడిచి సముద్రమునఁ బరుండుట విపరీతప్రక్రియగాఁ జెప్పినాఁడు. దీని
చే లక్ష్మణునితోఁ బరుండుట సహజప్రక్రియగా ధ్వనించుచున్నది. శేషియు సముద్రమునఁ బరుండువాఁడు
గాన యతనితో సాటిగా సముద్రమునఁ బరుండులక్ష్మణుఁడు శేషావతారమేయగుట తెలియుచున్నది.

దుఃఖాక్రాంతుఁడ నయియున్న నాకు ప్రాణములు నిలఁబెట్టుకొనుటకు నిప్పటికి పెద్ద సాధనమయినది. ఇట్లది నాతోఁబాటు, ఏకశయ్యందుండునటువలె ఏకభూమియందు బ్రతికియున్నదిగదా యని యూఱటగలుగుటచే, దానిం బాసి యువ్విళ్లూరుచున్న నాకు బ్రతికియుండుట శక్యమైనది. కాని యీపాటియూఱటయు లేనిచో బ్రతుకుట నాకు శక్యమే కానేరదు. నేను, ఆసీత బ్రతికియున్నదని వినుచున్నాను. నీళ్లులేనిచేను నీళ్లుగలచేని తేమతగులుటచే నెండకుండునట్లు, అది బ్రతికియున్నదని వినుటచేత నేనును బ్రతికియున్నాను. నేను పగవారినెల్ల గెలిచి, యందములయిన పిఱుందులును తామరపూరేకులవంటి కన్నుంగవయుఁగలిగి చెన్నారు నాచిన్నారి సీతను, పెంపుసొంపారు లక్ష్మినింబోలె, నెప్పుడుచూతునో! సొగసయి దొండపండువలె నుండు క్రిందిపెదవిగలిగి, తామరవలె ముద్దుగులుకు సీత నెమ్మొగమును గొంచెముపయికెత్తి, రోగి రసాయనమును ద్రాగునటువలె, అధరామృతము నెప్పుడు ద్రావుదునో! ఆచెలువ నన్నుఁ గవుంగలించుకొనఁగా, ఒండొంటితోఁ గ్రిక్కిఱిసి, కండబలుపు గలిగి తాటిపండులతోఁ బురుడించుచుండు దానిగుబ్బపాలిండ్లు, నల్లలాడుచు నామీఁద నెప్పుడు సోఁకునో! నల్లనికడగన్నుల నుల్లసిలునాసతి, ఆసీత, రాక్షసులనడుమఁ జిక్కి, నాథుండనై నేనుండియు, అనాథవలె రక్షించు దిక్కుగానకయేమి యున్నదిగదా! ఆపడఁతి జనకమహారాజకూఁతురయ్యు, నాకుఁ బ్రియురాలయ్యు, దశరథమహాచక్రవర్తికోడలునయ్యు, రాక్షసస్త్రీలనడుమఁ జిక్కి స్రుక్కుచున్నదేమి! శరత్కాలమందు, చంద్రరేఖ, నల్లనిమేఘములం ద్రోసికొని, బయలువెడలునట్లు, సీత కలఁచిపుచ్చరాని రాక్షసులం ద్రోసిపుచ్చి నాయెదుట నెప్పుడు పొడసూపఁగలదు! సీత స్వభావముచేతనే యొల్లియమేనుగలది. ఇప్పుడును దేశమును కాలమును విపరీతములై ప్రతికూలింపఁగా శోకమునను ఉపవాసమునను మఱియు మిక్కిలి కృశించియుండఁగలదు. ఇదినిజము. నేను రాక్షసులకెల్ల ప్రభుండగు రావణునిఱొమ్మున బాణములనాటి, సీతను మరలఁ దోడ్కొని యెప్పుడు మనసునందలి దుఃఖమును దిగవిడువఁగలను? దేవకన్యయుంబోలె చూపట్టు నాపతివ్రత యాసీత మిక్కిలి తహతహతో నామెడనుఁ గవుంగలించుకొని యానందబాష్పముల నెప్పుడు విడువంగలదు? సీత నెడఁబాయుటచేఁ గలిగిన యీభయంకరశోకమును మలినవస్త్రమును దీసి పుచ్చున ట్లతిశీఘ్రముగా, నెప్పుడు దిగవిడువఁగలను'? అని విలపించెను. ఇట్లు బుద్ధిమంతుఁ డారాముఁ డచట విలపించుచుండఁగా పగలుతీఱి సూర్యుండు కాంతితగ్గి యస్తమించినవాఁడయ్యె. అంత సంధ్యాసమయమయ్యె. పిదప, రాముఁడు లక్ష్మణునిచే నాశ్వాసితుఁడై కమలపత్రాక్షిని సీతం దలంచుకొనుచు శోకంబున నాకులపడుచు, సంధ్యావందనము గావించినవాఁడయ్యె.

* ఇది యైదవసర్గము.

* తమ్ముఁడగు లక్ష్మణునియొందట రాముఁడిట్లు కాముకోక్తులు చెప్పఁదగదుగాని, యాలక్ష్మణుండు సర్వవిధసేవకుఁడగుటచే నట్లు చెప్పికొనుట అనుచితము గాదని తెలియునది.

రావణుఁడు, లంకయందు హనుమంతుఁడు చేసిపోయిన
కార్యములకుఁ జింతితుఁడై మీఁద శత్రువులెత్తి
వచ్చుటకుమున్ను చేయవలసిన యాయితపాటు
లను మంత్రులతో నాలోచించుట.

* లంకయందు దేవేంద్రసమాన పరాక్రముఁడగు మహాత్ముఁడు హనుమంతుఁడు, ఎవరును జూడరానట్టు గావించిన భయంకరకార్యమును రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుఁడు చూచి, సిగ్గుచేఁ గొంచెము దలవాంచి, రాక్షసు లందఱితో "కేవల మొకకోఁతి యగువాఁడా హనుమంతుఁడు, పగవారి కెంతమాత్రము నోర్వఁదరముగాని పురిని లంక [illegible]తనముఁ జొచ్చినాఁడు; మఱి సీతనుజూచియుఁ బోయినాఁడు. చైత్యప్రాసాదమును గూల్పఁబడినది. ఉత్తములగు రాక్షసులు పెక్కండ్రు హతులయిరి. ఆ కోఁతి హనుమంతునిచేత లంకాపురమంతయు నాకులపఱుపఁబడినది. ఇఁక మీఁద మనకు క్షేమమేదేని? మనకెల్ల నేది హితము? ఏది చేసిన కార్యము చక్కఁగా నాచరింపఁబడునో యుక్తియేదేని? చెప్పుఁడు చేసెదను. మీకు శుభముకలుగుఁగాక. 'బలవంతులకు మంత్రాలోచనమేల' యందురా? బలవంతులారా! గొప్పమనస్సుగల పెద్దలు, మంత్రమే జయమునకు మూలమని చెప్పెదరు. కావున రామునివిషయమై మంత్రము సేయఁగోరుచున్నాను. లోకమునఁ బురుషులు, ఉత్తములు, మధ్యములు, అధములు, అని మూఁడువిధములనుందురు. వారలు కలగూరగంపగా నుండుటచే వేఱువేఱ తెలియుటకష్టము; కాఁబట్టి నేను వారల గుణదోషములను జెప్పెదను. ఎవ్వఁడు మంత్రము (ఆలోచనము) తీర్చుటయందు నిపుణులును, తనహితము గోరువారు నగుమంత్రులతోఁగాని తన సుఖదుఃఖములే తన సుఖదుఃఖములుగాఁ గల స్నేహితులతోఁగాని, తనహితమును గోరునట్టి బంధువులతోఁగాని, కూడి యాలోచనముచేసి, యారంభింపవలసిన కార్యములను నడపుచును, దైవముమీఁదను భారము వేసియుండునో యతఁ డుత్తమపురుషుఁ డండ్రు. ఎవ్వఁడు తానొక్కఁడే కార్యమును ఆలోచనముచేసి, యొక్కఁడే మనఃపూర్వకముగా దైవము నాశ్రయించి, యొక్కఁడే కార్యములఁ జేయునో, అతఁడు మధ్యమపురుషుఁడని చెప్పుదురు. ఎవ్వఁడు మంచిచెడుగులను నిశ్చయించుకొనక, దైవము నాశ్రయించుటయు దిగవిడిచి, చేసెదనని కార్యమునకుఁ బూని, దానిని తుదముట్టం జేయక యుపేక్ష సేయునో యతఁ డధమపురుషుఁడు. పురుషులిట్లు ఉత్తమ మధ్యమాధములని మూఁడువిధము లగునట్లు, మంత్రములును ఉత్తమ మధ్యమాధమము లని మూఁడువిధములగుట తెలియవలయును. మంత్రులందఱును ఐకమత్యమునొంది చక్కఁగా శాస్త్రము లభ్యసించుటచే శాస్త్రజ్ఞాన మనుదృష్టితోఁ గూడి, యాసక్తితో నేమంత్రమును జేయుదురో యది

* ఇంతవఱకు రామునివృత్తాంతమును జెప్పి యిదిమొదలుగా లంకయందు హనుమంతుఁడుపోయిన వెనుక జరిగిన రావణునివృత్తాంతమును కవి చెప్పుచున్నాఁడు.

యుత్తమ మంత్రమందురు. ఏమంత్రమునందు, మంత్రులు, కార్యము నిర్ణయించు విషయమున మొదట పరస్పరము మతభేదములు పెక్కులుగలిగియుండి, యాపిదప, తుదకు నైకమత్యమునొందుదురో, యది మధ్యమమంత్రమని నీతిజ్ఞులెన్నుదురు. ఏమంత్రమందు, మంత్రులొక్కొక్కఁడు తనతన యభిప్రాయమునే ముఖ్యముగాఁ జేసికొని దాని నెంతమాత్రము వదలక, వాదము సేయుచుందురో, మఱియు నైకమత్యము నొందవలయునని ప్రీతియు లేకుందురో, యది, యధమమంత్రమని చెప్పఁబడుచున్నది. అందువలన బుద్ధిమంతులలో మేలుబంతులగు మీ రందఱు నైకమత్యముతో నాలోచించి యుక్తమయిన కార్య మిదియని చక్కఁగా నిశ్చయించి తెలిసికొనుఁడు. ఇట్లైకమత్యముతో చక్కఁగా నిశ్చయించినట్టి కార్యమే నాకు మిక్కిలి చేయఁదగినదని యభిప్రాయము. 'జరిగినదిపోనీ. ఇఁక మంత్రము సేయనేల; ఇఁక మనకు భిన్నమేమున్నది?' యందురా? అట్లుకాదు, రాముఁడు వీరులగు వేలకొలఁది వానరులంగూడి మనల నరికట్టుటకు లంకాపురికి రాఁగలఁడు, 'సముద్రముండఁగా నెట్లువచ్చి యరికట్టఁగలఁడందురా?' రాముఁడు, తమ్మునిఁగూడి, సైన్యములును సుగ్రీవాదులయిన యనుచరులును వెంటరా, తనకు యుక్తరూపంబగు శక్తి నెఱపి, తనవీర్యమున సముద్రము నెండించియో లేక సేతువుగట్టుట మొదలగు వేఱుకార్యము గావించియో, ఎట్లో సుఖముగా దాఁటిరాఁగలఁడని మిక్కిలి స్ఫుటముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఇట్లు లంకను నేను జెప్పినట్లు రాముఁడువచ్చి నిరోధించుట కలుగఁగా, దానిచే వానరులకును మనకును విరోధముగలుగును. అప్పటికి నాపట్టణమునకును, సైన్యమునకును మేలుగలుగు నుపాయముల నెల్లను నాలోచింపుఁడు" అనెను. ఇది యాఱవ సర్గము.

రావణుని మంత్రులు శత్రుబలము నెఱుంగక రావణుని పరాక్రమము నుగ్గడించి యుబ్బఁగలిగించుట.

రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా మహాబలశాలు రగు నారాక్షసులు విని, నీతిబాహ్యులును బుద్ధిహీనులు నగుదురుగాన శత్రుబలముం దెలియక యుండఱును రాక్షసేశ్వరుఁడగు నా రావణుం జూచి చేమోడ్పుగిలించి, 'రాజా! పెక్కండ్ర నొక్కుమ్మడిం జంపు పెనుగదలును, ఈఁటెలును, ఖడ్గములును, శూలములును అస్త్రగత్తులును, మెండుగాఁగలిగి మన సైన్యము మిక్కిలియు గొప్పదిగానున్నదే! ఎందులకు నీవు విషాదపడుచున్నావు? సైన్యములతో నేల? నీ వొక్కఁడవే చాలవా! నీవు పాతాళమున భోగవతికింబోయి యుద్ధమునఁ బన్నగుల జయించితివి. కైలాసశిఖరమున పెక్కుయక్షులచేఁ బరివేష్టితుఁడై యున్న కుబేరునితో మిక్కిలియు గొప్పయుద్ధము గావించి యతని నీవు లోఁబఱచుకొంటివి. ప్రభూ! ఆ కుబేరుఁడు ఈశ్వరునికి చెలికాఁడని పొగడఁబడుచుండువాఁడు, లోకపాలుఁడు, మహాబలుఁడు, అట్టి కుబేరునిం

గూడ, నీవు రోషముగొని యుద్ధమున జయించితివి. మఱియు యక్షులను గుంపులు గుంపులుగాఁ జంపియు, నానావిధంబులఁ గలఁచియు, పట్టుకొని చెఱఁబట్టియు, కైలాసశిఖరమునుండి యీపుష్పకవిమానమును దెచ్చితివి. రాక్షసపుంగవా! దానవేంద్రుఁడగు మయుఁడు నీవలనిభయమున, నీతోడిస్నేహమును గోరి, నీకు భార్యగాఁ దనకూఁతురు మండోదరినొసంగెను. పరాక్రమంబున విఱ్ఱవీఁగుచు నెట్టివారికిఁ జెనకరాకుండిన దానవేంద్రుని మధుఁడను వానిని, నీయప్పసెల్లెలు కుంభీనసకు సుఖముఁగూర్చు ప్రియునిని, యుద్ధముసేసి వశము గావించుకొంటివి. మహాబాహూ! నీవు రసాతలమునకుఁ బోయి వాసుకిని, తక్షకుని, శంఖుని, జటిని, ఈనాగేంద్రులును నోడించి వశులంజేసికొంటివి. ప్రభూ! అరిందమా! కాలకేయులు చూర్ణముగాఁ జేయఁబడినను మరల లేచునట్టినాశదూరులు, బలవంతులు, శూరులు, బ్రహ్మవలన వరంబులు వడసినవారు. ఆ దానవులు తమబలమునంతయు నెఱపి, నీతోడ నొక్కసంవత్సరము యుద్ధముసేసి తుదకు నీకు వశులయిరి. రాక్షసాధిపతీ! మఱియు వారలయొద్ద నీవు మాయలను వెక్కింటినిగూడ నేర్చికొంటివి. (నీవు రోషంబున యుద్ధంబున మహాబలవంతులగు దిక్పాలకులను నోడించితివి. ఇచ్చటనుండి దేవలోకమునకుఁబోయి యింద్రునిఁగూడ జయించితివి) మహాబాహూ! మఱియు నీవు శూరులును, మహాబలశాలురును, చతురంగబలసహితులు నగువరుణునిపుత్రుల యుద్ధంబున గెలిచితివి. రాజా! నీవు యమదండమె భయంకరమైన పెద్దమొసలిగాను, శాల్మల్యాయుధములే వృక్షములుగాను, యమపాశమే పెద్దతరంగముగాను, యమకింకరులే పన్నగములుగాను, నిట్లు సముద్రమువలె విలసిల్లుచున్న యమునిమహాసైన్యమును జొచ్చి యుద్ధమున యమునిం బాఱదోలి, మిక్కిలి గొప్పజయమును గొంటివి. అచ్చట నీవు సేసిన స్వల్పయుద్ధమునకే లోకములన్నియు వడవడ వడంకినవి. వీరులును దేవేంద్రునివంటి పరాక్రమశాలురు నగుక్షత్రియు లనేకులు, భూమియంతయు, మహావృక్షములు నిండియుండునట్లు, నిండియుండిరి. రాముఁడు, పరాక్రమంబునను గుణంబులను నుత్సాహంబునను, యుద్ధంబునందు వారల కెంతమాత్రమును సమానుఁడుగాఁడు. రాజా! అట్టి పరమదుర్జయులైనయా రాజులనే నీవు బలిమిని చంపియున్నావు. ఇఁక నీకుఁ రాముఁడెంత! మహారాజా! ఊరక యిచ్చటనే యుండుము. నీవు శ్రమంపడనేల? మహాబాహుఁడయిన యీయింద్రజిత్తు, ఒకఁడే, వానరులనెల్ల రూపుమాపఁగలఁడు. మహారాజా! ఈయింద్రజిత్తు, మహేశ్వరుంగూర్చి యెందును సాటిలేనియజ్ఞమును యజించి, లోకంబునం దెట్టివారికిని లభింప నలవిగాని వరమును బడసి యున్నాఁడు గదా. శక్తితోమరము లనెడి యాయుధములు మత్స్యములు; చెల్లచెదరైన ప్రేఁగులే పాఁచితీఁగలు; మెండైన యేనుఁగులే క్రిక్కిఱిసిన తాఁబేళ్లు; గుఱ్ఱంబులే కప్పలు; రుద్రుఁడును ఆదిత్యుఁడునే పెద్దమొసళ్లు; మరుత్తులును వసువులునే మహాసర్పములు; రథగజతురగములే జలసమూహము; వెనుకాలుబంట్లు, పెద్దయిసుక

దిబ్బలు. ఇట్లు సముద్రమువలె నతిభయంకరమై యున్న దేవతా మహాసైన్యముం జొచ్చి యీయింద్రజిత్తు దేవేంద్రుంబట్టి బంధించి లంకకుం గొని వచ్చెంగదా. రాజా! అంత బ్రహ్మయాజ్ఞం జేసి, శంబరవృత్రాసురులను జంపినట్టి యాదేవేంద్రుని విడిచిపుచ్చితివి. పిదప నతఁడు సమస్తదేవతలుం గొలువ స్వర్గమునకుం బోయెను. మహారాజా! అటువంటి నీకొడుకును నింద్రజిత్తునే పోరికి వినుపుము; రాముని వాని కిఁ గలయావానరసైన్యమునంతటిని, అవలీల రూపుమాపి పుచ్చును. రాజా! కేవల క్షుద్రుండైన యొకానొకనివలన (హనుమంతునివలన) ఈ యాపద ఉన్నట్టుండి సంభవించినది; కాన చెల్లిపోయె. కనుక దీనిని నీవుమనసునం దెంతమాత్రముంచుకొనఁ గూడదు. నీవు తప్పక రాముని వధింపఁగలవు' అనిరి. ఇది యేడవసర్గము.

{ ప్రహస్త దుర్ముఖ వజ్రదంష్ట్ర నికుంభులు తమతమ పరాక్రమంబులు పొగడుచుఁ దా మొక్కొక్కరే రాముని జయించి రాఁగలమని రావణునకుఁ జెప్పుట. }

అంత నప్పుడు నీలమేఘమువలె నల్లనైన మేనుకాయము గలిగి శూరుఁడును సేనాపతియు నగుప్రహస్తుఁ డనురాక్షసుఁడు, రావణుం జూచి చేమోడ్పుగీలించి 'దేవతలుగాని దానవులుగాని గంధర్వులుగాని, పిశాచులుగాని, పతగులుగాని, నాగులుగాని, యెవ్వరును యుద్ధంబున నిన్నుమారుకొన శక్తులుగారు. ఇఁక వానరులనఁగా నెంత! మనమందఱు పరాకుగొని మనల నెవ్వరు నెదిరింపఁజాలరను నమ్మికతోనే మఱియుంటిమి. కావున హనుమంతుఁడు వచ్చి మనలను వంచించి పోయినాఁడు. లేనియెడల, నేను బ్రతికియుండఁగా, ఆవానరుఁ డిచటనుండి ప్రాణములతో నెట్లుపోఁగలఁడు? సముద్రము నాల్గుచెఱఁగుల నడుమ నున్నయీభూమండలమునం దంతయు, అందుఁ గలపర్వతములను వనములను మహారణ్యములను అన్నిటనుం గలవానరుల నందఱను జంపి యిఁక భూమిలో వానరులే లేకుండునట్లు గావించెదను. దేవర నన్నాజ్ఞాపింపవలయును; ఇంతే. రావణా! నే నీలంకాపురమును గాచుచునే యుండెదను. అప్పుడు నీవు సీత నపహరించినయపరాధమునకుఁగాను వానరులవలన నీకు దుఃఖమేదియుఁ గలుగఁ జాలదు' అనెను. అంత దుర్ముఖుం డనురాక్షసుఁడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుండై 'వానరమాత్రుఁ డొకఁడు వచ్చి,మనకందఱ కిట్టితిరస్కారము గావించినాఁడు. ఇదిమాత్రము క్షమింపఁదగినదిగాదు. ఇంతటితోఁబోక మనపట్టణమును, మఱియు నంతఃపురమును అవమానించినాఁడు. శ్రీమంతుఁడగు రాక్షసేంద్రునిం గూడఁ దిరస్కరించినాఁడు. ఇది యెంతమాత్రము క్షమింపరాదు. నేనొక్కఁడనే యిప్పుడేపోయి, వానరుల నందఱను, భయంకరమైన సముద్రమును జొరఁబడినను, ఆకాశమున కెగిరిపోయినను, పాతాళమున దాఁగినను, విడువక వధించి మరలి వచ్చెదను'

అనెను. అంత మహాబలవంతుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడు మీఁదు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుండై మాంసమును నెత్తురును బూసియున్న పెడిదంపునిడుపగుదియను దీసికొని, 'రాముఁడు సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునింగూడి ధర్షింపరానివాఁడై యుండఁగా, భయమునఁ బే రాత్రికాలమున రహస్యముగా వచ్చి పోయినదియుఁ దగుహనుమంతుఁడు వాలికిఁ దగినవాఁడే కాన వానితో మీకేమికార్యమున్నది ? ఇప్పుడు నేనొక్కఁడనే పోయి రామునిని సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునిని బరిఘంబున సంహరించి వానరసైన్యము నంతయుఁ గలంచి వైచివచ్చెదను. రాజా ! నే నిం కొకమాటం జెప్పెదను. చిత్తమిడి యవధరింపుము. ఉపాయకుశలుఁడే పగవారిని జయించును. పరాక్రమమున నుపాయంబుల నేర్పునఁ బన్నియే పగవారిఁ జయింప వలయును. రాక్షసేశ్వరా ! కామరూపులును శూరులును అతిభయంకర స్వభావులును భయంకరాకారులు నగు రాక్షసులు నిశ్చయము చేసికొని వేలకొలఁదిగా, మనుష్యదేహముం దాల్చి, రాముని యొద్దకుఁ బోయి, యందఱును తొట్రుపడక యారఘువీరునింజూచి 'నీ తమ్ముఁడు భరతుఁడు పంపఁగా వచ్చితిమి' (నీవు వచ్చుటనుగుఱించి వలయు ప్రయత్నము చేయవలయును) అని చెప్పుదురుగాక. ఆ రాముఁడు నేనను విడిచి శీఘ్రముగ నే వారితోఁ బోఁగలఁడు. అంత మేమిచ్చటనుండి శూలములను శక్తులను గదలను ధనువులను బాణములను ఖడ్గములనుం దాల్చి శీఘ్రముగా నచ్చటికిఁ బోయెదము. మేము, గుంపులు గుంపులుగా నాకాశముననుండి, శిలలను, ఆయుధములను వర్షముగాఁ గురిసి యావానరసైన్యమునంతయు హతము సేసి యమలోకమునకుఁ బంపెదము. ఇట్లు రామలక్ష్మణులు మనముపన్నినకిటుకును గనుఁగొనలేమిచే మనవారిని తనవారినిగా నమ్మి నీతిమాలుదురేని, నీతి మాలినయట్టి యొంటరిమికిఁ ఫలిత మవశ్యము వారిరువురు ప్రాణములను విడుతురు' అనెను. అంత వీరుఁడును వీర్యవంతుఁడు నగు కుంభకర్ణపుత్త్రుఁడు నికుంభుఁడనువాఁడు. మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుండై, లోకరావణుఁ డగురావణుంజూచి 'మీరందఱును మహారాజుతోఁగూడ నిచ్చటనే యూరక యుందురుగాక. నేనొక్కఁడనే పోయి, రాముని లక్ష్మణునిని, సుగ్రీవునిని, హనుమంతుని, వానరులనందఱును, జంపివచ్చెదను.' అనెను. అంతఁ బర్వతాకారుఁడగు వజ్రహనుండను రాక్షసుఁడు క్రుద్ధుండై, (తిండిం దలఁచుకొని నోరూర,) నాలుకచే నోరంతయు నాఁకికొనుచు 'మీరందఱును తుందుడుకు విడిచి మీయిచ్చకు వచ్చిన కార్యములు చేసికొనుచుండుఁడు. నేనొక్కఁడనే యావానరసత్త్వములనెల్లను భక్షించివైచెదను. మీరేచింతయు లేక, మధురాపం బగుమద్యముం ద్రావుచు * స్వస్థులై క్రీడించుచుందురుగాక. నేనొక్కఁడనే పోయి, సుగ్రీవుని, లక్ష్మణునిని, అంగ

* ఇట 'స్వస్థులై' అనఁగా 'స్వర్గస్థులై' యనియు నర్థము దోఁచుచున్నదిగాన నిది యమంగళోక్తి యని తెలియునది.

దుని, హనుమంతుని, రణంబున మార్కొన్న రాముండు రామునిని వధించివచ్చెదను' అనెను. ఇది యెనిమిదవసర్గము.

నికుంభుఁడు చెప్పినట్లు తక్కిన ప్రధానులెల్ల లేచి యుద్ధమున కుద్యుక్తులు కాఁగా విభీషణుఁడు వలదని వారించుట.

అంత నికుంభుఁడును, రభసుఁడును, మహాబలవంతుఁడగు సూర్యశత్రుఁడును, సుప్తఘ్నుఁడును, యజ్ఞహంతయును, మహాపార్శ్వుఁడును, మహోదరుఁడును, దుర్ధర్షుఁడగు నగ్నికేతుఁడును, రశ్మికేతుఁడును, మహాతేజుండును బలవంతుఁడు నగు రావణపుత్రుఁ డింద్రజిత్తును, ప్రహస్తుఁడును, విరూపాక్షుఁడును, మహాబలుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడును, ధూమ్రాక్షుఁడును, అతికాయుఁడును, దుర్ముఖుఁడును అనెడి యీ రాక్షసులందఱును, పరిఘములను, పట్టిసములను, ప్రాసములను, శక్తులను, శూలములను, గండగొడ్డండ్రను, పిండ్లను, బాణంబులను, వాఁడియగు పెనుఖడ్గములను, దాల్చి పరమకుపితులై యాసనములనుండి చెంగున లేచి, తేజంబున మిక్కిలియు వెలుంగుచు, రావణుఁ జూచి 'మన మిప్పుడే పోయి రాముని, సుగ్రీవుని, లంకాపురిని రహస్యంబునఁ జొచ్చి చెఱిచిన యానీచుని హనుమంతుని వధించివచ్చెదము' అనిరి. అంత నట్లు యుద్ధముల నందుకొని ప్రయాణమున కుద్యుక్తులై యున్న యారాక్షసుల నెల్ల విభీషణుండు నిలిపి, మరలఁ గూర్చుండఁబెట్టి, యంజలిఁ గీలించి, రావణుఁ జూచి 'నాయనా! సామదానభేదము లనెడి మూఁడుపాయములచేతంగూడ నేది లభింప నశక్యమో, యది సిద్ధించుటకై విక్రమము చూపవలసిన కాలములు (అనఁగా దండకాలములు) నీతిశాస్త్రంబులం జెప్పఁబడియున్నవి, యుక్తములని బుద్ధిమంతులు చెప్పుదురు. మనమింకను సామాదులం బ్రయోగింపలేదు గాన దండమునకు కాలముగాదు. ఇంతేకాక పగవాఁడును దండ్యుఁడుగాఁడు. * విషయాసక్తులై పథము తప్పియుండువారియందును, విరక్తులై జ్ఞానులగువారియందును, సామంతులచే నాక్రమింపఁబడినవారియందును, దైవప్రాతికూల్యమున సంపద క్షీణించుచున్నవారియందును, మఱియు బాలుర వృద్ధులు మొదలగువారియందును నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారమున మంత్రులతో విచారించి, ప్రయోగింపఁబడువిక్రమములే (దండ

---

* ఇందులకు 'బాలో వృద్ధో దీర్ఘరోగీ తథా జ్ఞాతిబహిష్కృతః । భీరుకో భీరుకజనో లుబ్ధో లుబ్ధజనస్తథా ॥ విరక్తప్రకృతిశ్చైవ విషయేష్వతిసక్తిమాన్ । అనేకచిత్తమంత్రశ్చ దేవబ్రాహ్మణనిందకః ॥ దైవోపహతకశ్చైవ దైవనిందక ఏవ చ । దుర్భిక్షవ్యసనోపేతో బలవ్యసనసంయుతః । అదేశస్థో బహురిపుర్యుక్తః కాలేన యశ్చ సః । సత్యధర్మవ్యపేతశ్చ వింశతిః పురుషా అమీ । ఏతైస్సంధిం న కుర్వీత విగృహ్ణీయాత్తు కేవలమ్' అన్నట్లు యీ యిరువది పురుషులతోడనే విగ్రహము పెట్టుకొనవలసినది గాని తక్కిన వారితోఁ దగదని కామందకము.

ములు) సిద్ధినొందును. మఱియొక్కచోఁ బ్రయోగింపఁబడినయెడల నవి యెంతమాత్రమును సిద్ధినొందవు.' అని యంత రాక్షసులం జూచి 'రాముఁడో యట్టివాఁడుగాఁడు, అతఁ డెంతమాత్రమును విషయాసక్తుఁడై యేమఱియుండువాఁడుగాఁడు, జయింపఁ దివురుచుండువాఁడు, స్థిరబలముగలవాఁడు, అకాలమున రోషము నెచ్చుకొనువాఁడును గాఁడు. కాన యతని నెదిరింప నలవిగాదు. అట్టివానినిగూడ నెదిరింపఁగోరెదవే! ఎట్లు? హనుమంతుఁడు భయంకరమయిన నదీనాథుని మహాసముద్రమును దాఁటి, యెట్టివారికిం జేయనలవిగానికార్యముం జేసినాఁడే! ఇట్లుగనుక నెవ్వఁడేని తలంపనయినను దలంచునా? కావున రామునకు దైవమును బ్రతికూలమునుగాదు. రాక్షసులారా! శత్రువులబలంబులును బరాక్రమములను గొలఁదిలేనివికాన ముందు వెనుకఁజూడక మీరలు తటాలున నవి తక్కువయని యవమానోక్తి జెప్పరాదు. రాముని దండించుట కష్టమగునని తెలిసెఁగదా. కీర్తిమంతుఁడగు రామునిభార్యను, రావణుఁడు జనస్థానమునుండి తెచ్చెనే! ఇందులకు రాముఁ డీరాక్షసరాజునకు నేమి యపకారము గావించియున్నాఁడు? ఖరుని జంపినాఁడందురా? ఖరుఁడు తానే యతిక్రమించి రాముని జంపఁబోఁగా రాముఁడు వానిని యుద్ధంబునఁ జంపినాఁడు. అట్లు చంపెనేని యందు దోషమేమి? ప్రాణులకు తమతమ ప్రాణములను శక్తికొలఁది రక్షించుకొనవలయునే కదా. కాఁబట్టి రాముఁడు దండనమున కనర్హుఁడగువాఁడగును. రాముఁ డపకారమే చేసియుండినను గూడ నతనిభార్య నపహరించుట తగదు. పరదారనంటుట అపకీర్తిం గలిగించునది, ఆయుఃక్షయమును దెచ్చునది, ధననాశమును గావించునది, భయంకరమయినది, పాపమునకు మఱియొకమూర్తి యనఁదగినది. ఈ నిమిత్తముంబట్టి మనకు సీతవలన మిక్కిలియు గొప్పభయము సంభవించును. సీతం బట్టి దెచ్చియైనది. ఇఁక నాఁడుదను విడిచి పుచ్చవలసినది. 'మేలినమ్ముపును విడువఁదగు నా' యనవుఁడు మంచిదయినను కలహంబు గలిగించునట్టిదేని యట్టి దానిని గణించి కార్యమేమి చేసినను బ్రయోజనమేమి? రాముఁడు మహాపరాక్రమశాలి, ధర్మంబునఁ దప్పక నడచువాఁడు, అట్టివానితో వ్యర్థముగ వైరమును బెట్టుకొనుట మనకు యుక్తముగాదు. అతనికి సీత నిచ్చివేయుము. ఈలంక గజంబులతోను నశ్వంబులతోనుం గూడి పెక్కు రత్నములచే నలరి యొప్పియున్నది. ఇట్టి పట్టణమును రాముఁడు వచ్చి బాణములచే నిర్మూలించుటకుమునుపే యతనికి సీత నొసంగుము. మిక్కిలియు భయంకరమును, మహోగ్రమును నశక్యంబును నగు గొప్ప వానరసైన్యము వచ్చి మనలంకం జుట్టుముట్టి యరికట్టుటకుమునుపే, రామునకు సీత నిచ్చివేయుము. రాముని గారాబుపత్నిని సీతను మనమే యతనికిఁ గొంపోయి యొసంగమేని, మనలంకాపురమంతయు నాశమునొందును. పట్టి పట్టణమే కాదు. శూరులగు నిందలిరాక్షసులందఱును నాశము నొందుదురు. నీవు నాకన్న దమ్ముఁడగుట చుట్టఱికంబున నయిన నిన్నుఁ బ్రసన్నుఁడగునట్లు ప్రార్థించుచు

న్నాను. నేను జెప్పినట్లు చేయుము. నేను హితకరమును యథార్థంబు నగుదానిం జెప్పుచున్నాను. రామునకు సీత నిచ్చివేయుము. రాజకుమారుఁడు రాముఁడు మీఁద శరత్కాలసూర్యకిరణంబులంబోలె మిక్కిలి తీక్ష్ణములై, క్రొత్తయలుగులును పింజలును గలవగుటంజేసి మిక్కిలియు గట్టివై యమోఘంబులై యొప్పుబాణములను నిన్ను వధించుటకై విడువంగలఁడు. కాన రామునకు సీతనిమ్ము. కోపము, సుఖమును ధర్మమును నాశము సేయును. కాన దానిని దిగవిడువుము. సుఖంబును గీర్తిని వర్ధిలంజేయుధర్మము నవలంబింపుము. ప్రసన్నుఁడవై నేను జెప్పినట్లు చేయుము. అట్లు సేయుదువేని మనము పుత్రబంధుసహితముగాఁ బ్రతికియుందుము. రామునకు సీత నొసంగుము' అనెను. రాక్షసేశ్వరం డగు రావణుఁడు విభీషణుఁడు చెప్పినదివిని, యాసభ్యులందఱిని పీడకొల్పి తానును స్వగృహంబునకుం బోయినవాఁడయ్యె. ఇది తొమ్మిదవసర్గము.

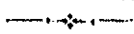
విభీషణుఁడు రావణునిగృహంబునకుఁ బోయి సీతం దెచ్చినదిమొదలుగా లంకలోఁ గలుగునానాదుర్నిమిత్తంబులను జెప్పి సీతను రామున కొసంగుమని బోధించుట. రావణుఁడు దాని నంగీకరింపకుండుట.

అంత * తెలతెలవాఱెను. విభీషణుఁడు ధర్మాధర్మంబుల నిశ్చయించుకొని, రావణునికి హితోపదేశము సేయుట యనెడు భయంకరకృత్యంబునకుఁ బూని యారాక్షసేశ్వరునిగృహమునకుం బోయెను. ఆగృహము పర్వతశిఖరంబులఁబోని పెక్కుశిఖరములుగలిగి పర్వతశిఖరమువలెనె మిక్కిలియుం బొడవై యుండెను. అందు పెద్దతోరణద్వారములు వేఱువేఱ చక్కఁగా విభక్తములై యుండెను. అందు పెక్కండ్రు పండితజనులు లభ్యస్థించియుండిరి. మఱియు బుద్ధిమంతులును నీతియుక్తులును కార్యకరణనిపుణులునగు ప్రధానులు దానిని పలుగడల రక్షించుచుండిరి. అందలి మదపుటేనుఁగుల ఘూత్కారములకు వాయువులచేగి సుళ్లుగొనుచుండెను. శంఖధ్వనులు మిక్కిలియు బిట్టుగా బోరుకొనుచుండెను. వాద్యధ్వనులు ప్రతిధ్వను లిచ్చుచుండెను. అందు స్త్రీజనములు మెండుగాఁగలిగి మహాపథములందు కలకలములు మిక్కుటముగానుండెను. అది మేలిబంగారు నిర్యూహములుగలిగి, యుత్తమాలంకారములచే నలంకృతమై ఆటపాటలు చెలరేఁగుచుండుటచే గంధర్వావాసస్థలమువలెను, సర్వైశ్వర్యసంపన్నమగుటచే దేవతాస్థానమువలెను, రత్నసమూహములు మెండుగాఁ గలిగియుండుటచే భోగవతీపురమువలెను ప్రకాశించుచుండెను. వీరుండును మహాకాంతిమం

* ఇట తెలతెలవాఱెననుటచే హనుమంతుఁడు లంకనువిడిచిపోయి యొకదినమయ్యెనని తెలియుచున్నది.

తుఁడునగు నావిభీషణుఁడు తన తేజఃకాంతులే విఱివిగా నిగుడుకిరణంబులుగా, సూర్యుండు మహామేఘమును జొచ్చినట్లు, తనయన్నయగు రావణునిగృహమును బ్రవేశించెను. మహాతేజస్వియగు విభీషణుఁడు, అచ్చట రావణునకు విజయమును గలుగుఁగాక, వేదవిదులగు రాక్షసు లుచ్చరించునట్టి పుణ్యములగు పుణ్యాహమంత్రములధ్వనులు వినెను. అమ్మహాబలుఁడు, మంత్రబ్రాహ్మణవిదులగు బ్రాహ్మణులు పెరుగుపాత్రలు నేయి పువ్వులు అక్షతలు మొదలగువానిచేతం బూజితులై యుండఁ గాంచెను. మహాబాహుండగు నవ్విభీషణుండు రాక్షసులు గొనియాడుచుండఁగా, నిజతేజంబున వెలుంగుచు లోనికింబోయి, సింహాసనాసీనుఁడై యున్నకుబేరానుజునకు రావణునకు నమస్కరించెను. విభీషణుఁడు సాంప్రదాయికములగు యాచారముల నెల్ల బాగుగ నెఱింగినవాఁడుగాన యప్పుడు జా నాచరింపవలసిన జయాశీఃప్రయోగమును గావించి, రాజు కనుసన్నచేఁ జూపినట్టియు కాంచనాలంకృతమగునట్టియు నాసనంబునం గూర్చుండెను. అంత నతఁడు మఱియెవ్వరును లేక మంత్రులుమాత్రము సమీపమునం దుండునపుడు మహాపరాక్రమవంతుఁడగు రావణునితోడ పెక్కుయుక్తులచే చక్కఁగా నిశ్చితమై మిక్కిలియు హితంబగుమాటం జెప్పవాఁడయ్యె. విభీషణుఁడో, మాటలక్రమము నెఱింగినవాఁడు; ఏదేశమునం దేకాలమున నేప్రయోజనము ననుసరింపవలయునో యతనికిఁ జక్కఁగాఁ దెలియును; మఱియు లోకంబునందు నుత్కృష్టమిదియని అపకృష్టమిదియనియు కనుఁగొన్నవాఁడుగాన రావణుఁడు దోషియనియు రాముఁడు ధార్మికుఁడనియు దెలియును. కాన యతఁడు స్తుతివచనంబుల నన్నను బ్రసన్నునింజేసి తిన్ననిమాటల నతనితో 'సీత మన యీపట్టణమునకు వచ్చినదిమొదలుగా, అశుభనిమిత్తములు పెక్కులు కనఁబడుచున్నవి. అగ్నిహోత్రమును సమంత్రయుక్తముగా హవిస్సులతో వేల్చినను, అగ్నికణములతోఁ గూడి, పొగలతోఁ గూడిన జ్వాలలుగలిగి, పొగగ్రమ్ముటచే చల్లారిచల్లారి మండుచున్నదే కాని చక్కఁగాఁ బ్రజ్వరిల్లుట లేదు. వంటయిండ్లయందును, అగ్నిహోత్రశాలలయందును, వేదాధ్యయనస్థలములందును, సర్పము లగపడుచున్నవి. మఱియు వేల్చుటకుంచియున్నహవిస్సులయందుఁ జీమలు పట్టుచున్నవి. ఆవులకు పాలు ఎండిపోయినవి. మదపుటేనుఁగులు, మదంబు దక్కియున్నవి. గుఱ్ఱములు దీనముగా సకిలించుచు, ఆహారంబుపయిని రుచి లేకున్నవి. రాజా! మన గాడిదలును లొట్టియలును, కంచరగాడిదలును, రోమంబులు నిక్క, కన్నీళ్లు గార్చుచున్నవి; నానాచికిత్సలు గావించినను, ఎప్పటిస్థితికి రాకున్నవి. కాకులు క్రూరములై యెచ్చటఁజూచినను గుంపులుగాఁగూడి కూయుచు విమానశిఖరములందును గుంపులుగుంపులుగాఁ గూడి కనఁబడుచున్నవి. గద్దలు పట్టణముపైని తిరిగితిరిగి మండలములుగా గుంపులుగట్టి నిలుచుచున్నవి. నక్కలు రెండుసంధ్యలయందు పట్టణముదాపునకువచ్చి యమంగళముగాఁ గూయుచున్నవి. మఱియు మాంసాహారములగు కుక్కలు మొదలగు క్రూరమృగములును, పట్టణద్వారములందు గుంపులుగట్టి పెద్దగు

మ్రోసినట్లు పెనుధ్వనులు గావించుచున్నవి. ఇట్లు దుర్నిమిత్తము లగపడుచుండుటం బట్టియు, ఇవి సూచించు నపజయము లంకాదహనాదులచే మనకుఁ బ్రవర్తించియే యున్నది గావునను, ఈ యశుభమును వారించుటకుఁ దగిన ప్రాయశ్చిత్త మిదియే. ఇది మఱేదిగాదు. ఇష్టపడి సీత రామున కొసంగుదువుగాక. మహారాజా! నేను కార్యతత్త్వము తెలియకయో, బ్రతుకుమీఁది పేరాసచేతనో, యిది చెప్పినను గాని, నాయందపరాధముగాఁ గొననగదు. దుశ్శకునము లగపడుచున్నదే. ఇదె యవి సూచించు ననర్థము ఒకరికే కాదు; సమస్తరాక్షసులకును, రాక్షసస్త్రీలకును, అంతఃపురస్త్రీలకును, పట్టణమున నుండువారికందఱకును, తెలిసియున్నది. 'ప్రహస్తాదులుండఁగా నీవే యిది చెప్పనేల' యందువా? మంత్రులందఱును, కేవలము నీమనస్సువచ్చినట్లు నడచుకొనువారు మాత్రమే యగుదురు. నీమోమాటమునకై నీకు వినిపించుటకుఁగూడ పూనక యూరకుందురు. 'నీకుమాత్రము చెప్పునంత దిట్టతన మే'ట్లందువా? నీతమ్ముండనగుటచేఁ జూచినది విన్నదియంతయు, నవశ్యము నాకు చెప్పకతీఱదు. నీవు న్యాయముచొప్పున మనస్సునందే యాలోచించి నిశ్చయించి, యట్లు నిశ్చయించిన కార్యమును జేయుఁదగును' అనెను. ఇట్లు తమ్ముఁడగు విభీషణుఁడు తన యన్నయగు రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునకు, మంత్రులమధ్యంబున పథ్యంబగు వచనముం జెప్పెను. విభీషణుం డిట్లు హితమై గొప్పప్రయోజనముం గూర్చునదై, సాంత్వపూర్వమై, యుక్తియుక్తమై, భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములు మూఁడింటను మేలుగలిగించునట్లు చెప్పిన యప్పలుకువిని, మిక్కిలి కోపంబున నెఱియుచు, తనపట్టునం దభినివేశము వదలక యాతనితో 'నాకు నెప్పనివలనను భయంబు గానరాదు. నాచేతం జిక్కిన సీత రామున కెన్నఁటికిఁగాని మరల దక్కదు. ఏలన దేవేంద్రుఁడును దేవతలును సహాయులై వచ్చినను రాముఁడు యుద్ధంబున నాయెదుట నిలువనుగూడఁ జాలఁడు. ఇఁక యుద్ధము సేయుట యెక్కడిది! మఱి సీతను బొందుటయు నేల?' యనెను. దేవతాసైన్యములఁ దూఁపుమాఁపు మహాబలసంతుఁడును యుద్ధంబున భయంకరపరాక్రముండునగు రావణుఁ డిట్లుపలికి యపుడు హితముపదేశించుచున్న తమ్ముని విభీషణుని పీడకొలిపినవాఁడయ్యెను. ఇది పదియవసర్గము.

రావణుఁడు వ్యాకులహృదయుఁడై మరల నాలోచించుకొఱకు మంత్రులంగూడి మంత్రసభం బ్రవేశించుట.

*రాక్షసరాజగు నారావణుఁడు సహజముగానే పాపి. మఱియు సీతపట్లంగల

* ఇందులకు 'వభూవ పాపః కృశోఽరాజా మైథిలీ కామమోహితః। అసమ్మానాచ్చ సుహృదాం పాపః పాపేన కర్మణా॥' అనిమూలము. దీనికి వాస్తవార్థమున (మైథిలీ కామమోహితః) సీతను భృత్యుఁడ వయ్యెదనని యాశచే మోహితుఁడయ్యెనని యర్థము. ఇట్లె నచ్చటచ్చట సామాన్యముగాఁ దోఁచునర్థములకెల్ల విశేషార్థములు గ్రహించుచు రావలయును.—మహేశ్వరతీర్థులు.

కాను మోహమునను, అతనిసుహృదాదులు తాముచెప్పెడుమాట వినఁడని యనాదరముపుట్టుటవలనను, సీత నపహరించిన పాపకర్మమునను, చింతాకులుఁడయ్యెను. *మంత్రాలోచనమునకుఁ దగినకాలము తప్పిపోయినపిదప, యుద్ధమును ప్రాప్తించి యుండఁగా, రావణుఁడు మంత్రులను సుహృదులనుంగూడి యాలోచించుటకిప్పుడు యుక్తకాలముగాఁ దలఁచెను. అమ్మహారథుఁడు, నలుగడల బంగారుకిటికీలు గలిగి, రత్నములచేతను పగడములచేతను నలంకృతమై, చక్కఁగా శిక్షితములయిన గుఱ్ఱములు పూన్పఁబడియున్న మహారథంబును జేరి ప్రదక్షిణము గావించి యారోహించెను. రాక్షసోత్తముఁడగు రావణుండు మహామేఘగర్జనమునవలె మ్రోయుచున్న యుత్తమరథము నారోహించి మంత్రాలోచనసభకుం బోయెను. కొందఱు రాక్షసయోధులు వాలును బలుకయుఁ దాల్చియు, కొందఱు సర్వాయుధముల ధరించియు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిముందు నడచిరి. ఆరావణాలయమునుండి కొందఱు రాక్షసులు నానావిధంబులుగా నుండునట్లు వేఱువేఱ అలంకారములు సేసి నానావిధ భూషణముల భూషితులై, యారావణుని పార్శ్వభాగంబులను పిఱుందనుం బరివేష్టించి పోయిరి. అంత నతిరథులగు రాక్షసులు గొందఱు, రథంబుల నారోహించియు, కొందఱు మత్తిల్లిన మేటియేనుంగుల నెక్కియు, కొందఱు నానావిధగతివిభ్రమములం గ్రీడించు గుఱ్ఱంబుల నెక్కియు, రావణుని వెంటం బోయిరి. కొందఱు గదలను పరిఘములనుం దాల్చియు, కొందఱు శక్తితోమరంబులం బూనియు, కొందఱు గండ్రగొడ్డండ్రం బట్టుకొనియు, కొందఱు శూలంబులం ధరించియుఁ బోయిరి. రావణుండు స్వగృహమునుండి సభకుఁబోఁగానే, వేలకొలఁది వాద్యముల పెనుధ్వనులును, శంఖధ్వనులును తుములమై చెలంగినదయ్యె. మహనీయమైన యా మహారథము, నేమిధ్వనిచే దిక్కులు ప్రతిధ్వను లిచ్చునట్లుగా, తోడనే కాంతిం దళుకొత్తుచున్న రాజమార్గమును బ్రవేశించెను. అప్పుడు రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునిపయిని పట్టంబడిన స్వచ్ఛంబగు శ్వేతచ్ఛత్రము, పూర్ణచంద్రుండునుంబోలె వెలుంగుచుండెను. † బంగారు సూత్రములు నడుమంగలిగి శుద్ధస్ఫటికములవలె స్వచ్ఛము లయినయాం[illegible]

* ఇందులకు 'అతీతసమయే కాలే తస్మిన్ యుధి రావణః । అమాత్యైశ్చ సుహృద్భిశ్చ ప్రాప్తకాల మమన్యత' అనిమూలము. దీనికి (కాలే అతీతసమయే) రావణుని ఆయుఃకాలము మించిపోయినదై కాఁగా, (యుధి) యుద్ధమునందు, [అమాత్యైస్సుహృద్భిశ్చ సహ(ఆత్మానం)] అమాత్యులతోడను సుహృదులతోడను గూడికొనినవాని, (ప్రాప్తకాలం) ప్రాప్తమృత్యునిఁగా, (అమన్యత) తలఁచినవాఁడయ్యె. రావణుఁ డాయుష్కాలము తీఱుటచే తనకును తనయమాత్యాదులకును మృత్యువు ప్రాప్తించినదని తెలఁపుట వాల్మీకిమునియభిప్రాయము. గోవిందరాజులు.

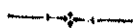
† ఇందులకు 'హేమమఞ్జరిగర్భే చ శుద్ధస్ఫటికవిగ్రహే । చామరవ్యజనే' అనిమూలము. 'హేమమఞ్జరిగర్భే' అను విశేషణమునకు బంగారుమయములైన చిగుళ్లతోఁగూడినతీఁగె చిత్తరువు నడుమం గలవింజామరములని తెలియునది.

తో నొప్పువింజామరలు రెండు రావణుని కుడిప్రక్కను ఎడమప్రక్కనుం బ్రకాశించుచుండినవి. అచ్చట రాక్షసులందఱును గ్రింద నిలుచుండి, చేతులు మొగుడ్చుకొని, రథంబున నున్న రాక్షసోత్తముఁడగు నా రావణునకు శిరమువాల్చి నమస్కారము గావించిరి. పగవారినెల్లం బీఁచమడంచు నాపరాక్రమవంతుఁడు రావణుఁడు, రాక్షసులు జయజయశబ్దంబులచేతను ఆశీర్వచనములచేతను దనుఁ గొనియాడుచుండఁగా చక్కఁగా నిర్మితమై సొగసుగులుకుచున్న సభను జేరెను. ఆసభకు బంగారుస్తంభములును వెండిస్తంభములును వెలయుచుండెను. నడుమనడుమ నచ్చంపుఁబటికపురాల నెలకట్టులుండెను. దానియందు బంగారు సరిగమయమైన పట్టువస్త్రము క్రిందఁ బఱవంబడియుండెను. ఆసభను, ఆఱువందల పిశాచములు రక్షించుచుండెను. విశ్వకర్మముచే మిక్కిలియుం జక్కఁగా నిర్మితమై సొగసుగులుకుచున్న యాసభను, నిజదేహకాంతిచే వెలుంగుచు మహాతేజుం డగురావణుఁడు ప్రవేశించినవాఁడయ్యె. అందు వైడూర్యమణిమయమైన యొక పెద్దసింహాసన ముండెను. దానిపయిని * ప్రియక మృగపు మెత్తనిచర్మము పఱవంబడియుండెను. దానికి, ఒఱగుదిండుగూడఁ బెద్దదియొకటి వైవంబడియుండెను. రావణుఁడు సభనుజొచ్చి యా సింహాసనముపైఁ గూర్చుండెను. అంత నారావణుఁడు చుల్కగా నడవం గలదూతలం జూచి రాచఱికమునకుం దగునట్లుగా ‘మనకిప్పుడు మిక్కిలిగొప్పగా ప్రయత్నపడి నిర్వహింపవలసిన † పెద్దపనియొకటి గలిగియున్నది. ఈనగరమందలి రాక్షసులను నాయొద్దకు శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొనిరండు’ అని యాజ్ఞాపించెను. రావణుండు చెప్పిన యామాటవిని రాక్షసులు విహారస్థలములందును, శయనగృహములందును, ఉద్యానవనములందును, విహరించుచున్న రాక్షసులను నిర్భయముగాఁ బిలుచువారై లంకయందుఁ బ్రతిగృహమును దిరిగిరి. దూతలవలన రాజాజ్ఞనువిని యారాక్షసులు కొందఱు సుందరములయిన రథములను, కొందఱు మత్తిల్లియున్న గుఱ్ఱములను, మఱి కొందఱు గజములను నెక్కిపోయిరి. కొందఱు కాలినడకం బోయిరి. ఉత్తమంబగు నాపురము, అట్లు రథములును గజములును తురగములును నెరసి బెరసి వేగమునం బోవుచుండఁగా, పక్షిసంఘములతోఁ గూడిన యాకాశమువలెం బ్రకాశించుచుండెను. అంత నారాక్షసులు పల్లకీలు మొదలగు నానావిధవాహనములును అశ్వములు మొదలగు వివిధయానములనును బయటనే నిలిపి సింహములు పర్వతగుహను బ్రవేశించునట్లు, కాలినడతో సభను బ్రవేశించిరి. వారందఱును రాజగురావణునిపాదములను బట్టుకొని నమస్కరింపఁగా రావణుఁడు వారలం బూజించెను. అందు పురోహితాదులగు కొందఱు బంగారు మొ

* ‘ప్రియకో లోమభి ర్యుక్తో మృదూచ్చ మసృణై ర్ఘనైః’ అని మృదువులై పొడవులై నిగ్గు గలిగియుండు వెండ్రుకలతోఁగూడినది ప్రియకమృగమని వైజయంతి.

† మిగుల గొప్పకార్య మొకటియున్నది యనుటచే రావణునికి చారులమూలముగా రామాదులు సముద్రతీరమునకు వచ్చి యుండుట తెలిసియున్నదని తెలియుచున్నది.

దలగువానితో రచింపఁబడిన పీఠములందును, శ్రోత్రియులగు మఱికొందఱు దర్భమయము లయినయాసనములందును, పుత్త్రాదులగువారు కొందఱు సామాన్యములగు జముకాణములు పఱచియున్న భూమియందును గూర్చుండిరి. రాజాజ్ఞవలన నారాక్షసు లట్లు సభకువచ్చి వారివారికిం దగునంతరువుక్రమంబున రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునిసమీపంబునం గూర్చుండిరి. అచ్చటఁ గార్యములు నిశ్చయించుటయందుఁ బండితులును ముఖ్యులునగు *మంత్రులును గుణవంతులు సర్వజ్ఞులునై బుద్ధియే కన్నులుగాఁ గలిగి యున్నయమాత్యులును నందఱకొలఁదిని వచ్చిచేరిరి. అప్పుడు శూరులు ననేకులు సమస్తకార్యములక్షేమును విచారించుటకై బంగారువన్నె గలిగి చెలువు గులుకుచున్న రాక్షసేశ్వరునిసభయందు గుంపులుగుంపులుగాఁ జేరిరి. అంత మహాత్ముఁడును మహాయశస్కుఁడునగు విభీషణుఁడు విలివిలైన మంచిగుఱ్ఱములం బూన్చినదై, యవయవములెల్ల బంగారముచేఁ జిత్రింపఁబడి సుందరమైయున్న యుత్తమరథము నారోహించి, యన్నసభకుఁ బోయెను. (ఇట్లు రాక్షసులెల్ల రాక్షసేశ్వరుని పరివేష్టించి కొలిచియుండిరి) అంత తమ్ముఁడగు విభీషణుఁడు, తనయన్నకుఁ బ్రవరచెప్పి పాదములకు నమస్కరించెను. అట్లె శుకుఁడును ప్రహస్తుఁడును నమస్కరించిరి. అంత రావణుఁడు వారలమువ్వురకును వేఱువేఱ వారియంతస్థులకుఁ దగినట్లు, ఆసనంబుల నొసంగెను. అంత నక్కొలువున నానారత్నఖచితములయిన సువర్ణభూషణములం దాల్చి, మంచివస్త్రంబులం దొడిగి, ఉత్తమములయిన యగరుచందనములం బూసికొని, పుష్పమాలికలను దాల్చియున్నయారాక్షసుల ప్రచండమైన సుగంధములు అంతటను గుబాళించుచుండినవి. సభ్యులెవ్వరు సద్దు గావింపకుండిరి. ఎవ్వఁడును అబద్ధమాడలేదు. ఎవ్వరును గుజగుజలుగూడఁ బోవరైరి. అందఱును కోరికలన్నియు నీడేఱి, మహావీర్యశాలులై యుండిరి. అప్పుడందఱును ప్రభుండగు రావణుని ముఖంబును జూచిరి. మనస్వి యగునారావణుఁ డట్లు, ఆసభయందు, ఆయుధధారులును ధీరహృదయులును, మహాబలవంతులు నగు రాక్షసులనడుమ వసువులనడుమ దేవేంద్రుఁడుంబోలెఁ దనదేహకాంతిచేఁ బ్రకాశించుచుండెను. ఇది పదునొకండవ సర్గము.

రావణుఁడు సీతను రామునకొసంగకయే యతనిని జయించుట కుపాయంబు నాలోచించుట. కుంభకర్ణుఁడు నిజపరాక్రమముచే పనులన్ని సరిపెట్టునట్లు చెప్పుట.

అప్పుడు, యుద్ధంబున జయశీలుఁ డగునారావణుఁడు, ఆసభనంతయుం జూచి యందు సేనాధిపతి యగు ప్రహస్తునితో 'సేనాపతీ! ధనుర్విద్యను బాగుగా నభ్యసించిన యోధులను, రథికులు, హస్తిపకులు, సాదులు, పదాతులు అను నా

* అమాత్యులు కార్యసహాయులనియు, మంత్రులు బుద్ధిసహాయులనియు భేదము తెలియునది.

లుగు తెగలవారిని, మునుపటికన్న మఱింత యెచ్చరికతో పట్టణమును రక్షించుటయందు జాగరూకులై యుండునట్లాజ్ఞాపింపుము' అని యాజ్ఞాపించెను. రావణునకు మిక్కిలియు విశ్వాసపాత్రుఁడగు నా ప్రహస్తుఁడు, బుద్ధినిశ్చయముతో రాజాజ్ఞ సేయం గోరి సైన్యమునంతటిని నా రావణుని గృహములోపలను వెలుపలను గాపుంచెను. అంత పురరక్షణమునకై వేఱుగా సైన్యమునిలిపి, ప్రహస్తుఁడు రాజగు రావణునిసమ్ముఖమునకు వచ్చి కూర్చుండి యతనితో 'బలవంతుఁడవగు నీదుసైన్యమును వెలుపలను లోపలను నంతటఁ గావలియుంచియున్నాను. ఇఁక మనస్సు కుదురుగలిగి చేయఁ గోరినదానిని జేసికొనుము. అది నీకు సిద్ధించుఁగాత' మనెను. రాజ్యమునకు హితము గూర్చుటయందే రతి గలయా రాక్షసరాజు రావణుఁడు ప్రహస్తుఁడు చెప్పినమాటవిని విజయంబుగోరక, కామసుఖము నేకోరి, సుహృదులంజూచి 'ధర్మము, అర్థము, కామము అనుమూఁటిలో నేది సేవింపవలయునో యని సంకటముగలిగినపుడు, మీ రయ్యెదానిననుష్ఠించుటవలన ఫలముగాఁగలుగు ప్రియాప్రియములను, సుఖదుఃఖములను, లాభనష్టములను, మంచి చెబ్బరలను దెలిసికొనుటకు సమర్థులరుగావున, ఆ ఫలములంబట్టి సేవింపందగిన దిదియని సందేహముదీర్ప శక్తులరగుదురు. ఎట్లన మీరలు, సర్వవిధముల చక్కఁగా నాలోచనముసేసి నిశ్చయించి యారంభించినకార్యములం దొక్కటిగాని నాకెప్పుడును విఫలమైనదిలేదు. అన్నియు సఫలములే యైయున్నవి. ఇంద్రుఁడు, చంద్రసూర్యాదిగ్రహములతోను నక్షత్రములతోను దేవతలతోనుంగూడి జయలక్ష్మి నొందినట్లు, నేను మిమ్ముఁగూడి మిక్కిలియు జయలక్ష్మి నొందెదను. మీకందఱకు మాత్ర మింతకుమునుపే యీసంగతిం దెలుపఁగడఁగితిని. కుంభకర్ణుఁ డప్పుడు నిద్రించుచుండినందున, అతనికి మాత్ర మీసంగతిని జెప్పలేదు. మహాబలుఁడును ఆయుధధారులందెల్ల మిన్నయునగు నీకుంభకర్ణుఁడు ఈయాఱుమాసములుగా నిదురించుచుండెనుగదా. అతఁడిప్పుడే నిదురలేచియున్నాఁడు. కాన యింతకు ముందు తెలుపం గూడక పోయెను' అని కుంభకర్ణుంజూచి 'రామునిగారాబుపత్నియు, జనకరాజు కూఁతురునయిన యీసీతను దండకారణ్యమున రాక్షసులు చరించు జనస్థానమునుండి యిచ్చటికిఁ బట్టితెచ్చియున్నాను. ఆమందగమన, ఆసీత, నే నెంత వేఁడినను * నా సెజ్జనెక్క నిచ్చగింపకున్నది (నన్నుబొందుటకు నొల్లకున్నది). ఒల్లకున్న దానిని విడిచిపెట్ట

---

* ఇట వాస్తవార్థమెట్లన:— రావణుఁడు తాను పూజార్థము దెచ్చిన తనయిష్టదేవతయు త్రైలోక్యమోహినియునగుసీత భూశయ్యంబరుండి దుఃఖాక్రాంత యగుటంజూచి తానును మిగులదుఃఖితుఁడగుచున్నట్లు తెలుపుచున్నాఁడు. 'సా మే న శయ్యామారోఢు మిచ్ఛత్యలసగామినీ। త్రిషు లోకేషు చాన్యా మే న సీతాసదృశీ మతా' అనిమూలము. 'అట్టినాయిష్టదేవత నేలంబరుండుటను జూడలేక, (మేశయ్యా) నేను సమర్పించినశయ్యను, ఆమెయంగీకరింపకున్నది. అట్టిబిడ ముల్లోకంబులందుఁ గలుగదని యర్థము.

రాదా? యందురో. ముల్లోకములందును సీతకు సాటియైనది మఱియొక్కతియు లేదని నాయభిప్రాయము. * ఆచెలువనెన్నడుము సన్ననై నకనకలాడుచుండును. దాని పిఱుందులు దద్దయుం బెద్దవి. ఆబిడ, శరత్కాలచంద్రబింబమువంటి మొగముగలిగి బంగారుబొమ్మవలెఁ జూపట్టుచు నొప్పులకుప్పయై మయుఁడు ప్రతిక్షణమును వింత వింతగాఁ జూపట్టునట్లు నిర్మించిన మాయవలె (ఆశ్చర్యవస్తువువలె) దళుక్కొత్తు చుండును. మిక్కిలియు నెఱ్ఱనయిన యడుగులుగలిగి, మృదువులును సమతలములునై యెఱ్ఱనిగోళ్లతోఁ గూడియున్న యాబిడ యడుగులనుం జూడఁగా నామదులు చెలరేఁగుచున్నది. వేల్వఁబడిన యగ్నియొక్క జ్వాలవలెను, సూర్యుని ప్రభవలెను, జూడంజూడ నాకు మరు లెచ్చుచున్నది. (వాలుంగన్నులవన్నెలాఁడిని, సీతను, జూచి మరునిబారిం జిక్కితిని) † నిక్కుగల ముక్కుగలిగి, సొగసై, విశాలమ్మై, చక్కని కన్నుంగవతోఁ జెన్నారునాచిన్నారి ముద్దుమొగమును జూడంజూడ, నేను వివశుఁడనై మన్మథునిబారిం బడియున్నాను. మన్మథుఁ డెవ్వరినిగాని, వారికి కోపము వచ్చియున్నపుడును సంతోషము కలిగియున్నపుడును ఒకేవిధముగ బాధించుచుండును; మనోవ్యథ వారికిఁ గలిగినను శరీరపీడ పయికొనియున్నను జాలిపడి విడిచి తొలఁగక యెడతెగక పట్టి కారించుచుండును; మేనును వన్నెఁ దప్పునట్లు గ్రాఁచుచునుండును. ఇట్టివాఁడు గనుక నతఁడు నా యీదుర్దశను జూచియు దయమాలి నామనసు నిట్లు వ్యాకులపెట్టినాఁడు. 'అట్లైన బలవంతముగానైన సీత ననుభవింపరాదా' యందురేని?

* ఇటువంటిలక్షణములుగలసీత దుఃఖమునొందుట తగదనుటకై 'తనుమధ్యా పృథుశ్రోణీ శారదిందునిభాననా । హేమబింబనిభా సౌమ్యా మాయేవ మయనిర్మితా' అనివర్ణించి 'సుతామ్రాంతతలౌ శ్లిష్టౌ చరణౌ సుప్రతిష్ఠితౌ। దృష్ట్వా తామ్రనఖౌ తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః॥ హుతాగ్నే రర్చిసంకాశా మేనాం సౌరీమివప్రభామ్' ఏవంవిధలక్షణములుగలిగి సకలపాపహరణములైన యామెచరణములనుజూచి హుతాగ్నిజ్వాలవలెను సూర్యప్రభవలెను నుండు నాబిడ దుఃఖించుచుండుటయుఁ జూచి (శరీరజః) నాదేహమునం బుట్టినదుఃఖము-అట్టిబిడ నేలంబరుండుచున్నదే యను నాదుఃఖము-(దీప్యతే) మిక్కిలి హెచ్చుచున్నది.

† ఇందులకు 'ఉన్నసం వదనం వల్గు విపులం చారులోచనమ్।పశ్యం స్తథావశ స్తస్యాః కామస్య వశ మేయివాన్॥ క్రోధహర్ష సమానేన దుర్వర్ణకరణేనచ। శోకసంతాపనిత్యేన కామేన కలుషీకృతః' అనిమూలము. వాస్తవార్థము. నీకిట్టిచింతయేల! నీభార్యలతో రమించి సుఖముగానుండుమని యనఁగా జెప్పుచున్నాఁడు. క్రోధహర్షసమానత్వాది లక్షణములుగల మన్మథునిచేత కలుషీకృతుఁడనై (అవశః) పరవశుఁడనైయున్నను, (తస్యాః దుఃఖితాయాః అనిశేషము) దుఃఖితయైయున్న యాసీతయొక్క (వదనం పశ్యన్) మొగమును జూడఁగా, (కామస్యవశమేయివాన్) అని కాకువు. మన్మథునిబారిం బడుదునా-పడననుట. నే నట్టిమన్మథపరవశుఁడనై యున్నను, నాసీతాదేవి ముఖమునుజూడఁగా కామబాధ యంతయు నశించుచున్నదనియర్థము.

* వాలుంగన్నులు గలయాచెలువ తనపెనిమిటి రాముఁడు వచ్చునేమోయని యతని రాక నెదురుచూచుచు 'సంవత్సరములోపల రాముఁడు రానియెడల నీవు చెప్పినట్లు చేసెద' నని నన్నొకసంవత్సరకాలము గడువు వేఁడికొనియున్నది. ఆచెలువ చక్కనికన్నుంగవ చెన్నునకుఁ బరవశుఁడనై యాబిడ ముద్దులుగులుక నడుగుకొన్న మాటకు నట్లేకానిమ్మని యొప్పుకొంటిని. † చాలదూరము నడచినగుఱ్ఱమువలె మన్మథునిచే నెడతెగక గాసిపడి పడి యలసియున్నాను. 'ఆసీతం గొనిపోవుటకు రామలక్ష్మణులు సేనాసహితులై రానుండఁగా నీకది యెట్లు దక్కు' నందురా? సముద్రమో కలఁచిపుచ్చి లోఁబఱచుకొన నలవిగానిది; తిమితిమింగలాది మహాజంతువులు నెరసి బెరసియుండునది. అట్టిదానిని వానరు లెట్లు దాఁటిరాఁగలరు? ఆ రామలక్ష్మణులు గాని యెట్లు దాఁటఁగలరు? ఒకవేళ దాఁటుదురనియే తలంతము. ఒక్కవానరుఁ డంతటివాఁడే మనతో నింత పెద్దయుద్ధము చేసిపోయినాఁడే. కార్యము లెట్లెట్లు పోవునో తెలియుట కష్టముగానున్నది. మీలో నెవరెవరిబుద్ధికి నెట్లు దోఁచుచున్నదో చెప్పుఁడు. అప్పుడు మిమ్ముం దోడుసేసికొని, దేవాసురయుద్ధమున గెలుపునొందితిని. అప్పుడు సహాయభూతులై గెలిచినమీరును నట్లె యిప్పుడును సహాయులై యున్నారు. ఇట్లు దేవేంద్రునే గెలిచిన నాకు, విభీషణుఁడు చెప్పినట్లు మనుష్యునివలన భయ మేమాత్రమును గలుగదు. అయినను చక్కఁగా విమర్శించిచూడుఁడు. అచ్చట సముద్రము నవ్వలిగట్టున, రామలక్ష్మణులు సీతయున్న స్థలమును దెలిసికొని సుగ్రీవాదులగు వానరులం బురస్కరించుకొని సముద్రతీరముఁ జేరియున్నారు. చేరనీ. దానిచే మనకు నెబ్బరయేమి? ‡ మిమ్ము విమర్శించిచూడుఁడన్నది మఱేమికాదు. సీతను నొసంగకుండునట్లును దశరథకుమారులగు రామలక్ష్మణులను జంపునట్లును మీర లాలోచనము చేయుఁడు. అట్లుచేసి చక్కఁగా నిశ్చయించి యుపాయము నాకుఁ జెప్పుఁడు.

---

* నీయింట జగదంబయగు సీతయుండఁగా నీకేమిహాని యనియడుగఁగా ఆసీతయు నాగృహమునసెండుకాల మించుమించుగా సమాప్తమయినదేయని చెప్పినాఁడని వాస్తవార్థము తెలియునది-మహేశ్వరతీర్థులు. 'సా మే న శయ్యా మారోఢు మిచ్ఛతి' 'ఆబిడ నాసెజ్జనెక్క నిచ్చగింపకున్నది' అని సీతకు తనయందనురాగము లేకుండుటను తాను పరవశుఁడై వెలిపుచ్చి మరల దానిని గప్పిపుచ్చుటకై తానె పెట్టినగడువును సీత యడుగుకోఁగా నిచ్చినట్టుగా ఆబిడయం దారోపించి చెప్పినాఁడని తెలియునది-గోవిందరాజులు.

† ఇందులకు 'శ్రాంతోఽహం సతతం కామా ద్యాతో హయ ఇవాధ్వని' అనిమూలము. ఈమన్మథునివలనఁ గలుగు సౌఖ్యములనెల్ల ననుభవించి విసిగియున్నాను. ఇఁక నాకవి యక్కఱలేదు; కడతేఱు నుపాయము వెదకుచున్నానని వాస్తవార్థము.

‡ ఇందులకు 'అదేయాచ యథా సీతా వధ్యౌ దశరథాత్మజౌ। భవద్భి ర్మన్త్ర్యతాం మన్త్రః సునీతం చాభిధీయతామ్' అనిమూలము. వాస్తవార్థమున 'అవధ్యౌ' అని భేదము. నేను సీతాదేవి నీయక యుండునట్లును, దానిచే రామలక్ష్మణులచే నాకు మరణము గలుగునట్లును మీరు చక్కఁగా నాలోచించి యుపాయముఁ జెప్పుఁడని యర్థము.

'సముద్రమును దాఁటివచ్చి మనలను జయించుటకు రామునికి శక్తిలేకున్నను నతని సహాయుని కెవ్వనికేని యట్టిశక్తి యుండవచ్చు' నందురా? * వానరులను సహాయులుగాఁ జేసికొని, సముద్రమును దాఁటి యిచ్చటికి వచ్చుటకు రామునికే కాదు, జగంబున మఱెవ్వనికిని శక్తిలేదు. కాఁబట్టి నిశ్చయముగా నాకే జయము గలుగును' అనెను. అట్లు రావణుఁడు మన్మథవికారముచేత విపరీతబుద్ధినొంది, ప్రలాపించినట్లు చెప్పినమాటవిని, కుంభకర్ణుఁడు మిక్కిలియుఁ గోపమునొంది యతనితో 'నీవు, నీయంతనే యొకమాటు ఆలోచించి యపుడు రామలక్ష్మణుల ప్రాపుననుండిన సీతను బలవంతముగా నిచ్చటికిఁ బట్టితెచ్చితివే. అట్లు తెచ్చునపుడే మాతో నాలోచించియుందువేని నీమనసు, యమునానది యామునపర్వతము నొందునట్లు, చక్కని నిశ్చయమునొంది నిమ్మళముగా నుండునేకదా. అప్పుడే మాతో నాలోచింపవలసిన కాలము. ఇప్పుడు మించిపోయిన వెనుక నాలోచించుటయంతయు వ్యర్థమేగాన నీమనసు కుదుటఁబడకున్నది. 'అప్పుడే మీతో నాలోచించి యుండినచో ఫలమే' యందువా? మహారాజా! ఇప్పుడు చేయునాలోచన మంతయును, సీతఁ బట్టి తెచ్చుటకు మునుపే మాతోఁ జేసియుందువేని, మిక్కిలియుఁ జక్కఁగా నుండియుండును. దశకంఠా! ఎవ్వఁడు మునుపే యాలోచనము చేసి న్యాయమును గనుఁగొని పిమ్మట నా న్యాయము చొప్పున రాజకార్యములను జేయుచున్నాఁడో యారాజు తనమనసు కార్యనిశ్చయమునొంది నిమ్మళముగా నుండుటచే నీయట్లు వెనుకఁ బరితాపమునొందఁడు. కార్యములను విపరీతమైన యుపాయముతోఁ జేయుచున్నను, లేక వానిని విపరీతముగాఁ జేసినను, అవి నిష్ఫలములగుటయే కాక, అపాత్రులకుఁ బెట్టంబడు హవిస్సులవలె దోషముగూడఁ గలుగఁజేయును. ఎవ్వఁడు కార్యములకు మునుపు చేయవలసిన యాలోచనములను కార్యములకు పిదపను, ఆలోచనములకు పిదప పూనవలసిన కార్యములను ఆలోచనమునకు మునుపును జేయఁగోరునో, వాఁడు మంచి సెబ్బరలు దెలిసినవాఁడుగాఁడు. హంసలు, తమ కెగిరి దాఁటరాకుండు క్రౌంచపర్వతమును, కుమారస్వామి దానియందుఁ జేసినరంధ్రముమూలమున దూఱి దాఁటి పోవునట్లు, శత్రువులు తమకంటె నెక్కుఁడు బలముగలవానిని ఎదుర్కొని గెలుచుట శక్యముగాదని విచారించి వాఁడు కార్యముల నాలోచించి చేయని చపలుఁడుగా నుండెనేని, అట్లాలోచించి చేయనిసందుఁ జూచి తటాలున వానిపైఁబడి క్రిందుపఱుతురు. ఇట్లు సీత నపహరించి తెచ్చినకార్య మెంతయు నపాయకరమైనది. ఇది నీ వాలోచింపక చేసితివి. ఈరంధ్రము నీయందుండియు భాగ్యవశమున, నిన్ను రాముఁడు విప

* ఇందులకు 'నహి శక్తిం ప్రపశ్యామి జగత్యన్యస్య కస్యచిత్ । సాగరం వానరైస్తీర్త్వా నిశ్చయేన జయో మమ' అనిమూలము. వాస్తవార్థము.- వానరులతోఁగూడి సముద్రమును దాఁటివచ్చుటకు (అన్యస్య కస్యచిత్) రాముఁడుదప్ప మఱియొక్కనికి శక్తిలేదు. రాముఁడు దాఁటివచ్చుట (నిశ్చయే) నిశ్చయమేని, (నజయో మమ) నాకు జయము గలుగుటలేదు. అనియర్థము.

ముతోఁగూడిన మాంసమువలె, ఎవ్వరికిని దెలియనట్లు ఇదివఱకుఁ జంపకున్నాఁడు. 'అయిన నింక గతియేమి' యందువా? ఇట్లునీవు నీకుఁదగనట్టికార్యమును జేసితివిగా వున, అది నేనుదక్క మఱి యితరులెవ్వరిచేతను జక్కఁబెట్టనలవిగాదు. నేను నీశత్రు వులనుజంపి దానిని సరిపెట్టెదను. నీవు నిర్వ్యసనముగా నుండుము. రాజా! నేను నీ పగవారినందఱను రూపుమాపెదను. 'అతిమానుషవిభవులగువారిని గెలుచుట యెట్లు శక్య' మందువా? వారు, ఇంద్రసూర్యులయినను, అగ్నివాయువులయినను, కుబేర వరు ణులయినను, వారలతో నేను యుద్ధముచేయుదును. నేను పర్వతమంతటికాయముతో గొప్ప యినుపగుదియందాల్చి, వాఁడికోఱలతో సింహనాదములుసేయుచు, యుద్ధంబు నకుఁదలపడఁగా దేవేంద్రుఁడు గూడ భయపడిపాఱునే. తక్కినవారెంత! *ఆరాముఁడు నాపై మొదట నొకబాణమువేసి మరల రెండవబాణమునేసి కొట్టునంతలోపలనే నేనతనినెత్తురు త్రాగెదను. నీవు నిచ్చలు నూఱడిలియుండుము. †నేను రాముని జంపి నీ కనాయాసమున జయముగలుగునట్లు ప్రయత్నముసేసెదను. అట్లు రామునిని

---

*ఇందులకు 'పునర్మాం స ద్వితీయేన శరేణ నిహనిష్యతి। తతో౽హం తస్య పాస్యామి రుధిరం కామమాశ్వస' అనిమూలము. ఇందు అశ్లీలమును ధ్వనించుచున్నది. ఎట్లన:—(పునర్మాం...నిహనిష్యతి) రాముఁడు రెండవబాణముచే నన్నవశ్యము చంపఁగలఁడు. (తస్య) ఆరామునియొక్క, (తతః) ఆచంపుట వలన—రాముఁ డట్లు నన్నుఁ జంపుటవలన, (రుధిరం) నానెత్తురును (పాస్యామి) త్రాగుదును. నీవు (కామం) మిక్కిలియు, (ఆశ్వస) నిట్టూర్పువిడువుము అనియర్థము. గోవిందరాజులు. (పునర్మాం... హనిష్యతి) రాముఁడు నన్నొకబాణమునఁగొట్టి రెండవబాణమునఁ జంపునేని, (తతః) ప్రాగేవ=అంత కుమునుపే, (తస్య) వానరాణాం=ఆరాముని సంబంధించిన వానరులయొక్క,(రుధిరంపాస్యామి) నెత్తురు త్రాగెదను. నీవూఱడిలుము. రాముఁడు నన్ను రెండవబాణముననే చంపువాఁడేని యంతకుమునుపే నతనివానరుల నెత్తురు త్రాఁగివైచెద. ఊఱడిలుమని యర్థము. మహేశ్వరతీర్థులు.

† ఇందులకు 'వధేనవై దాశరథే స్సుఖావహం జయంత వాహర్తు మహం యతిష్యే। హత్వాచరామం సహలక్ష్మణేన ఖాదామి సర్వాన్ హరియూథముఖ్యాన్' అనిమూలము. అశ్లీలార్థము:-(వధేన) నావధ ముచేత- నేను రామునిచేత వధమునొందుటచే, (దాశరథేః) రామునికి, (తవ) సకాశాత్ =నీవలననుండి, (సుఖావహం జయం ఆహర్తుం అహం యతిష్యే)సుఖప్రదమైన జయముగలుగుటకు ప్రయత్నించెదను. నేను చచ్చుటచే రాముఁడు నిన్ను సుఖముగా జయించునట్లు చేసెదననుట. (రామం) రాముని, (హత్వా) 'హనహింసాగత్యోః' అన్నట్లు గత్యర్థకము గలదుగాన, పొంది, (ఖాదామి) అనికాదు; బ్రతుకుదునా యేమి- రామునితోఁ దలపడి బ్రతుకలేననిభావము. గోవిందరాజులు. (దాశరథేర్వధేనతి) రాముఁడు వధమునొందఁగా, (తవ సుఖావహం జయం ఆహర్తుం న యతిష్యే) నీకు సుఖమైన జయము గలుగుటకు యత్నింపను- రాఘవునిఁ జంపి నీకనాయాసముగా జయము గలుగునట్లు చేయఁజాలననుట. రామునిఁ జంపఁజాలననిభావము. అయితే, (రామం) వినా అనిశేషము. రాముఁడుతప్ప, (లక్ష్మణేనసహసర్వాన్ హరియూథముఖ్యాన్ హత్వాఖాదామి) లక్ష్మణునిని, తక్కినవానరశ్రేష్ఠులను జంపి తిసెదను-రాముని గెలువఁజాలను; రామునిఁదప్పఁ దక్కినవారినెల్లఁబట్టి భక్షింపఁగలనని వాస్తవార్థము. మహేశ్వరతీర్థులు.

లక్ష్మణునినిం జంపి మేటివానరులనెల్ల భక్షించెదను. * నీవు నీయిచ్చచొప్పునఁ గ్రీడింపుము. మే లయినమద్యముం ద్రాగుము. నీవు తుందుడుకు లేక నీ కిష్టము లయినకార్యములం జేసికొనుము. నేనుబోయి రాముని యమునిపురికిం బంపెద. అంత సీత చిరకాలము నీకు వశమైయుండఁగలదు' అనెను. ఇది పండ్రెండవసర్గము.

మహాపార్శ్వుఁడు సీతను బలవంతముగా ననుభవింపుమని రావణునకుం జెప్పుట. రావణుఁడు బ్రహ్మశాపమున పరస్త్రీని దనకు బలాత్కరింపరాదని చెప్పుట.

రావణుఁడు కుంభకర్ణుని నయవచనములకుఁ గోపమునొందినాఁడని, మిక్కిలి బలవంతుఁడగు మహాపార్శ్వుఁడు తెలిసికొని కొంచెముసేపు అతనిని బ్రసన్నునిగాఁ జేయునుపాయము నాలోచించి యంతఁ జేతులు మొగుడ్చుకొని 'ఎవ్వఁడు తేనియను ద్రాఁగుటకై మృగములును సర్పములును నెరసి యుండునడవికిం బోయి యచ్చట నెట్టకేలకు దానిని సంపాదించియుఁ ద్రాగకుండునో వాఁడు మూర్ఖుఁడే యగును. అట్లు సీతం గోరి యతిప్రయాసంబున నాబిడను దెచ్చియు ననుభవింపక యూరకుండందగదు. 'పగవారు కలిగియుండఁగా వారిని గెలువక యధర్మావహమైన యిట్టిపని యెట్లు చేయవచ్చు' నందువా? † నీవు పగవారి నెల్ల రూపుమాపువాఁడవు. నీవే సర్వమును నియమించువాఁడవు; నిన్ను నియమించువాఁడెవ్వఁడు? కాన ధర్మమునకు భయపడవలదు. శత్రువులం దల

---

* ఇందులకు 'రమస్వ కామం పిబ చాగ్ర్యవారుణీం కురుష్వ కార్యాణి హితాని విజ్వరః। మయా తు రామే గమితే యమక్షయం చిరాయ సీతా వశగా భవిష్యతి' అనిమూలము. అశ్లీలార్థము-(మయా) నాచేత, (రామే) విషయే=రామునివిషయమందు, (అక్షయం) అక్షయముగా, (గమితా) చేర్పఁబడిన-రామునితోఁ జేర్పఁబడిన, (ఇయంసీతా) ఈసీత, (వశగా) రామునకు వశవర్తినిగా, (భవిష్యతి) కాఁగలదు. నేను, (రమస్వ) ఇత్యాదిక్రియలు కాక్వర్థకములు. రమింపుము—అనఁగా రమించుట మొదలైనవి నీ వెట్లు చేయఁగలవనుట. నేనేమో సీతను రామునితోఁ జేర్చివైతును కాన యాబిడ యతనివశమున నే యుండఁగలదు. అవ్వల నీవు రమించుట త్రాగుట హితకార్యములను జేసికొనుట యెట్లో చూచెదనని యర్థము—గోవిందరాజులు. (మయా) నాచేత, (రామే) విషయే=రామునివిషయమై, (యమక్షయం గమితే సతి) యమపురమును పొందింపఁబడినవాఁడవుకాఁగా- నేను జచ్చి నిన్ను రామునిచేఁ జంపింపఁగా, (ఇయంసీతా) ఈసీత, (అ+వశగా) విష్ణురూపుఁడగు రామునివశము నొందినదై, (భవిష్యతి) ఉండఁగలదు. అంతట నీవు నీయిచ్చచొప్పున హితాదులు గావించుకొనుము చూతమని వాస్తవార్థము—మహేశ్వరతీర్థులు.

† ఇందులకు 'ఈశ్వరస్యేశ్వరః కోఽస్తి తవ శత్రునిబర్హణ। రమస్వ సహ వైదేహ్యా శత్రూనాక్రమ్య మూర్ధసు' అనిమూలము. అర్థాంతరము. (ఈశ్వరస్య ఈశ్వరః కోఽస్తి) ఈశ్వరుఁడగు రామునకు ఈశ్వరుఁడెవఁడు? రామునినిగ్రహించుట ఎవనికి శక్యముగాదనుట, (శత్రూన్) పూజయందు బహువచనము, నీపగవాఁడగు రాముని, (మూర్ధసు) దశస్వపి = పదితలలచేతను, (ఆక్రమ్య) ఆక్రమించి=శిరసాప్రణమిల్లియనుట.

లు ద్రొక్కి సీతంగూడి క్రీడింపుము. 'అది నన్నొల్లకున్నదే! ఏమిసేయుదు' నందువా? * నీవు మిక్కిలియు బలవంతుఁడవుగదా. సీతయొప్పకున్నను వంచనతో వెంటినాక్రమించు కుక్కుటమువృత్తిని బలవంతముగా నాచెలువను పలుమాఱు పయికొని యనుభవింపుము. అట్లు భోగములనొంది విచారము లేక సుఖముండుము. 'పిదప భయము వచ్చిన వారించుట యె' ట్లందువా? ఇట్లు నీవు నీకామము దీర్చుకొన్నపిదప నీకేదైన భయము సంభవించునేని యది యప్పుడే వచ్చినను రానిమ్ము. లేక మీఁద రానున్న నుండనిమ్ము. నీకన్నియు నొకసరకుగాదు. ఇంతేల! నీ విచటనేయుండుము. కుంభకర్ణుఁడును మహాబలుఁ డగునింద్రజిత్తును, వీ రిద్దఱే నున్ముఁదోడుసేసికొని వజ్రాయుధధరుండైన దేవేంద్రుఁడు వచ్చినను నిలిచి యోర్వఁజాలుదురు. యుద్ధముసేయఁ జేతఁగానివారలు, దానమును సామమును భేదమును నేర్పఱిచిరి. కాన విభీషణుఁడు చెప్పిన యామాటయుం దేదియుఁ దోసిపుచ్చి దండోపాయమునఁ గార్యముల నీడేర్చుకొనుటయే నీమనసున కెక్కినదిగా నుండనిమ్ము. నికుంభుఁడు చెప్పినట్లు రామాదులున్న చోటికిఁ బోవలదు. నీవు మహాబలుండవుగద. నీశత్రువు లీలంకదాపున రాఁగానే మేము వారినందఱను మాశస్త్రబలమున నీకు వశులంగా నిగ్రహింపఁగలము. ఇందులకు సందేహము లేదు' అనెను. మహాపార్శ్వుఁ డిట్లు చెప్పఁగా నప్పుడు రాక్షసరాజగు రావణుఁడు తనచిత్తమునకుఁ దగునట్లు చెప్పినాఁడని వానిని మిక్కిలియుఁ బొగడుచు, వానితో 'మహాపార్శ్వుఁడా! సంతోషించితిని. నాయం దొకరహస్యముగలదు, నీకది తెలిసియుండదు. అదిజరిగి చిరకాలమైనది. పూర్వము జరిగినది చెప్పుచున్నాను. ఒకానొకప్పుడు ఆకాశమున పుంజికస్థలయను నప్సర నన్నుఁజూచి భయమున నొదిఁగి యొదిఁగి దాఁగి యగ్నిజ్వాలవలె వెలుంగుచు బ్రహ్మదేవుని భవనమునకు నద్దేవునికి వందనముసేయుటకై పోవుచుండఁగాఁ జూచితిని. అంత నే నాచెలువను, బలవంతముగాఁబట్టి వలువయూడ్చి భోగించితిని. అది వాడినతామరతూఁడువలె కలఁగి నలఁగి బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁ బోయినది. అట్లా చెలువను చెఱుపుట యపుడు మహాత్ముఁడగు బ్రహ్మదేవునకుఁ దెలిసినట్లు నాకుఁ దోఁచుచున్నది. అంత బ్రహ్మ మిక్కిలియుఁ గోపమునొంది, నన్నుంగూర్చి 'ఇదిమొదలుగా, నీవిట్లు పరస్త్రీని బలాత్కార

(వైదేహ్యాసహ రమస్వ) వైదేహితోఁబాటుగా రమింపుము. వైదేహి తనభర్తతో రమించునట్లె నీవు నీభార్యలతో రమింపుము—లేక వైదేహితోఁగూడ నున్నరాముని నిగ్రహించుట యశక్యము. కాన పదితలలుసోఁక రామునికిని సీతకును మ్రొక్కుము' అని గోవిందరాజులు.

* ఇందులకు 'బలాత్కుక్కుటవృత్తేన ప్రవర్తస్వ మహాబల। ఆక్రమ్యాక్రమ్య సీతాం వై తథాభుఙ్క్ష్వ రమస్వ చ' అనిమూలము. అర్థాంతరము. (కుక్కుటవృత్తేన ప్రవర్తస్వ) కుక్కుటవృత్తితో నితరస్త్రీల యెడ వర్తింపుము. సీతనో (బలాత్) బలముకొలఁదిని, (భుఙ్క్ష్వ) 'భుజపరిపాలనాభ్యవహారయోః' అను ధాత్వర్థముంబట్టి, పరిపాలింపుము. నీవు కుక్కుటవృత్తితో నితరస్త్రీలతో రమింపఁదగునుగాని సీతనో బలముకొలఁది రక్షింపవలయును అని మునిహృదయము. గోవిందరాజులు.

మునఁ బొందుదువేని, యప్పుడే నీతల నూఱుతునియలుగా పగులఁగలదు. ఇందులకు సందేహములేదు' అని శాప మొసఁగెను. * ఇట్లతఁడు బలవంతముగా శాప మొసంగి నందులకు నేను మిక్కిలియు భయపడియే, పరస్త్రీయగుసీతను అందును మహావిదేహా కులంబునఁ జనించినదానిని, బలాత్కారమున నామేలిసెజ్జ నెక్కింపకున్నాను. నాకు మఱొక్కరితో డక్కుఱలేదు. నాకు సముద్రమునకుంబోలె వేగమును వాయువు నకుంబోలె గమనమును గలదు. ఈసంగతి రాముఁ డెఱుఁగఁడు. కావుననే నా పయి సేనతో నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. పర్వతగుహయందు నిదురించుచున్న సింహ మును నిదురలేపునట్లును, నిద్రవోయియున్న మృత్యువును మేలుకొలుపునట్లును, ఊరకయున్న పరమకోపార్హుఁడనగునన్ను రాముఁడు కావలయునని రేఁచుచున్నాఁడే! వాఁ డెంతయు తెలివిమాలినవాఁడు. వాఁడు నాపరాక్రమము దెలియకున్నను బోనీ. రాముఁ డింతవఱ కెన్నఁడును, యుద్ధంబున రెండునాలుకలతో సెలవులు నాఁకికొను చున్న క్రూరసర్పంబులం బురుడించు నావాఁడిబాణములనుగూడఁ గని యెఱుంగఁడు. కావుననే నాపయి నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. ఇంక, శీఘ్రంబుననే, యేనుంగును గొఱివి కట్టియలచేతంబోలె, రాముని, వందలకొలఁదిని వింటనుండి నిగిడించిన వజ్రముల వంటి బాణములచేత, సంతాపపెట్టి పాఱునట్లు చేసెదను. వాఁడు పలాయితుఁడగుకాఁ గా, మఱి ప్రాతఃకాలమున నుదయించుచున్న సూర్యుఁడు నక్షత్రములకాంతినెల్లం గొల్లగొనునట్లు, నేను గొప్పసేనంగూడి, రామునికిం గలయావానరబలమునుగూడఁ జక్కాడి ప్రక్కలునేసెదను. వేయికన్నులు గలదేవేంద్రునికిఁగాని, మఱి వరుణునికిఁ గాని, యుద్ధంబున నన్ను గెలువఁ దరముగాదయ్యె. మఱియు నేను బాహుబలం బునఁ గుబేరునింగూడ జయించి యతఁడు మున్ను పాలించుచుండిన యీలంకాపురిం గొంటిని. ఇఁక మనుష్యుండగు రాముఁడు నాకెంతమాత్రము' అనెను. ఇది పదు మూఁడవసర్గము.

విభీషణుఁడు శ్రీరాముఁ డెట్టివారికిని గెలువ నలవిగాని
వాఁ డనియు సీత నతని కొసఁగుటయే సర్వరాక్ష
సులకు క్షేమకరమనియుఁ జెప్పుట.

అంత, విభీషణుఁడు రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁ డాడినమాటను కుంభక ర్ణుఁడు గర్జించిన నిరర్థకవచనములను, విని, యంత రాక్షసరాజముఖ్యుం డగురావణు

* రావణునకు రంభనుబట్టి నలకూబరుఁ డొసంగిన శాపముండినను, ఆ నలకూబరుఁడు ప్రాకృత దేవతయగుటవలనను రావణునికి పుత్రుఁడగుటవలనను, అతనిశాపమును చాటింపక బ్రహ్మ పిదప రావణుఁడు పుంజికస్థలనుగూడఁ బట్టిచెఱుపఁగాఁ జూచి తాను శాప మొసంగెను. కావుననే రావణుఁడు ఉల్లంఘింపరాని పితామహవాక్యమునే యిట చెప్పినాఁడని తెలియునది.

నితోఁ కర్తవ్యార్థమును బోధించుహితవచనంబుల 'రాజా! సీతనొసంగకయే రాముని జంపు నుపాయ మడిగితివి. సీత యంటినమాత్రనే చంపు వెనుసర్పమునుమీ! దానికి, వక్షమే మేనివిరివి; చింతయే విరోధిప్రాణములను హరించునది గావున విషము; సహజం బయినచిఱునగవే, తెలిమెఱుంగుచే చుఱుక్కున కాముకహృదయములఁ గాఁడి హరించుటచే వాఁడియైన తెలికోఱపండ్లు; చింతావశమున మొగము వాల్చిన చేతివ్రేళ్లే అయిదుతలలుగాఁ గలపెద్దయురువు. ఇట్టిసర్పము నేమని కోరితివి? ఇది నీకుమాత్రమే యనర్థముగాదు. పర్వతశిఖరములం బోలిన యాకారములు గలిగి,దంష్ట్రలును నఖములునే యాయుధములుగాఁ గలిగి, వెలుఁగు వానరులు లంకపై నెత్తి రాకమునుపే సీతాదేవిని రామున కొసంగుము. రాముఁడు వజ్రకఠోరములును వాయుసమానవేగంబులు నగుబాణములను బ్రయోగించి రాక్షసపుంగవులశిరంబులం దునుమాడకమునుపే, సీతాదేవిని రామున కొసంగుము' అని యంత ప్రహస్తునిం జూచి 'ప్రహస్తా! ప్రాణహరంబులై పిడుగులంబోలె నుగపడించునట్టి రాముని వాఁడిబాణములు ఇంకను నీదేహంబును నుచ్చికొనిపోవకున్నది. కావుననే నిన్నిట్లు పొగడికొనుచున్నావు. 'కుంభకర్ణాదులు రాముని వారింతు'రందువా? కుంభకర్ణుఁడుగాని యింద్రజితుఁడుగాని, మనరాజుగాని, మహాపార్శ్వ మహోదరులుగాని, నికుంభుఁడును కుంభుఁడునుగాని, అతికాయుఁడుగాని, ఎవ్వరును రామునెదుట యుద్ధంబున నిలువఁజాలరు? నీవు సూర్యునికాపుదల నున్నను దేవతలందఱు నిన్ను గావవచ్చినను, నీవు దేవేంద్రునితోడపయి బిడ్డనివలెఁ గూర్చున్నను, మృత్యువుతోడ నెక్కినను, ఆకాశమున కేఁగినను, పాతాళముఁ జొచ్చినను, నీవు ప్రాణములతో నుండుననుటకు నిన్ను రాముఁడు విడిచిపెట్టఁడు; చంపియే విడుచును' అనెను. విభీషణుండు చెప్పినమాటవిని యంతఁ బ్రహస్తుఁడు, 'మాకు దేవతలవలనఁగాని, దానవులవలనఁగాని, మఱి యెవ్వరివలనఁగాని భయములేదు. యక్షులవలనఁగాని, గంధర్వులవలనఁగాని, మహోరగంబులవలనఁగాని, గరుడులవలనఁగాని యుద్ధంబున మాకెంతమాత్రమును భయములేదు. ఇఁక యుద్ధంబున రామునివలన, మనుష్యుఁడగు నొకరాచపిల్లవానివలన, భయమెట్లుగలుగును?" అనెను. విభీషణుఁడు మహాబుద్ధిమంతుఁడు, రాజునేలు గోరువాఁడు; స్వామి ధర్మార్థకామంబుల మూఁడింటిని జక్కఁగా నాలోచించువాఁడు; కాన ప్రహస్తుఁడు రాజునకుఁ గీడుగలిగించునట్టిమాటం జెప్పఁగా విని,యతనితో 'ప్రహస్తా!నీవును మనరాజును మహోదరుఁడును కుంభకర్ణుఁడును రామునివిషయమై యేయేకార్యము లెట్లెట్లు చేయవలయునని చెప్పితిరో యవి యతనిపట్ల నట్లట్లుచేసి తీర్చుట,అధర్మాత్మునకు స్వర్గగమనమువలె, యెంతమాత్రము శక్యముగాదు. ప్రహస్తా! తెప్పకొయ్యయైనను లేనివానికి మహాసముద్రమును దాఁట నలవియగునా? అట్లు, నాకుఁగాని, నీకుఁగాని, రాక్షసుల కందఱకుఁగాని, కార్యదక్షుం డగురాముని వధింప నెట్లు శక్యమగును? ఎట్లును శక్యముగాదు. కాన వారు వధ్యులనుట మాను

ము. రాముఁడో ధర్మమునకు విరుద్ధమైన యెట్టి పురుషార్థము నేని తృణీకరించి ధర్మ
మునే ముఖ్యముగాఁ గల పరమధార్మికుఁడు; యుద్ధంబునఁ దన్నును సారథిని రక్షిం
చుకొనుచునే పగవారిని గీటడంచునట్టి మహారథుఁడు; మహాపరాక్రమనంతమగు
నిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినవాఁడుగాన జన్మసిద్ధముగా నిరతిశయపరాక్రమశాలి;
సకల ప్రకృతిమండలమును రంజించువాఁడు; మఱియు విరాధకబంధాదుల నట్లు చంపి
ప్రసిద్ధిఁగాంచినవాఁడు; కార్యసమర్థుఁడు. అట్టి రాముని రణవ్యాపారములు దేవత లె
ఱుంగనైనఁజాలరు. ఇఁక మీబోఁటు లెంత! ప్రహస్తా! వాఁడిమొనలుగలిగి, చుఱు
క్కునఁ గాఁడిపోవంజాలినవై గణుపులువంగి చక్కఁ జాఁగియుండుటచే తటాలున
నుచ్చి వెడలంజాలునవై రాఁబులుగుఱెక్కలే గఱులుగాఁ గట్టఁబడియుండుటచే
మహావేగంబుగలిగి దురాసదములై, రామునిచే ప్రయుక్తము లగు బాణములు, నీ
దేహమును భేదించి చొరంగలవు. కావుననే నీవిట్లు నన్నుఁ బొగడికొనుచున్నావు.
రావణుఁడుగాని, మహాబలుఁడగు త్రిశీర్షుఁడుగాని, కుంభకర్ణుఁడుగాని, యతనికొడుకు
నికుంభుండుగాని, యింద్రజిత్తుగాని, నీవుగాని, మీరెవ్వరును, దేవేంద్రసమానుఁ
డగు రామునితో యుద్ధంబున నెదుర్కొని నిలువఁజాలరు. దేవాంతకుఁడుగాని,
నరాంతకుఁడుగాని, అతిశయించిన రథమును పెనుకాయంబును గలయతికాయుఁడు
గాని, పర్వతసమానబలుఁడగు నకంపనుండుగాని, యుద్ధంబున రాము నెదుట నిలువం
జాలరు. ఇతండు మనకు రాజు; మఱియు విమర్శించి చేయువాఁడుగాఁడు; అంతను
వ్యసనములచే గీడుపడియున్నవాఁడు; అని తలఁచి హితము చెప్పక మీరు పేరికిమా
త్రము మిత్రులై కార్యమున శత్రువులతో సాటియైయై యతని యుగ్రస్వభావుఁ
డనిమాత్రము తలఁచి యతని పోయినదారినే పోవుచున్నారు. అందువలన సర్వరాక్ష
సులకు నాశము తేఁగలరేకాని వేఱులేదు. ఇది మీ రెఱుఁగరు. రాక్షసరాజగు రావ
ణుని, తుదిలేని దేహంబుగలదియు, వేయితలలతోఁ గూడినదియు, భయంకరమైన
దియు, మహాబలముగలదియు, నగు రామద్వేషమను మహాసర్పము చుట్టుకొనియు
న్నది. మీర లాసర్పమును దోలి యితని విడిపింపుఁడు. 'సమయముమించిపోయెనే,
ఏమిచేయుదు' నుందురా? రాజు దుర్మార్గముఁ జొచ్చునేని, అతనిచే సమస్తకామితార్థ
ములు పూర్ణముగాఁ బడసిన సుహృదులందఱును ఐకమత్యమునొంది, అతనిని, బెడి
దంపుబలముగల భూతములచే నావేశింపఁబడిన పురుషునింబోలె, బలవంతముగా తల
వెండ్రుకలంబట్టి యీడ్చియైనను, శత్రువు లతని తలవెండ్రుకలు పట్టుకొనుపర్యంత
మును బలాత్కరించి రక్షించి మంచిదారికిఁ దేవలయును. మీకు సకలసుఖంబులు
గూర్చినయీరాజు ఇప్పుడు వినాశమునొందుటకై లక్ష్మణుండను మహాసంహారియగు
సముద్రమున మునుంగువడి, రాముఁ డనుబడబాగ్నిముఖమునఁ బడనున్నాఁడు. కాన
మీరందఱు మునుముందుగానే యొక్కటిగాఁజేరి యతనిని జేయిచ్చి గట్టెక్కించుట
తగును. రాజు సీతను రామున కియ్యకుండిననుండనీ. నాయీమాట యీ లంకాపుర

1293. ఇంద్రజిత్తు విభీషణుని హితములను తిరస్కరించుట. విభీషణుడు ఇంద్రజిత్తును దూషించుట, రావణునకు హితమును బోధించుట.

మునకును, రాజునకును, అతని సుహృదులగు మీకందఱకును, దక్కిన రాక్షసులకును, హితమై తెన్నగానున్నది. అట్టి నామతమును జెప్పెద వినుఁడు. రాజకుమారునకు రామునకు నతనిభార్యను సీతను, రాజియ్యక పోయినను, మనమై యుత్తమము. 'మేమును శత్రువును జంపవలసినదే యని చక్కఁగానే చెప్పెద'మందురా? మంత్రియగువాఁడు శత్రురాజబలమును తనరాజబలమును పరిశీలించికొని యట్లె శత్రువునకు సంపదయందలి * సామ్యమును వృద్ధిక్షయంబులను అట్లె తనపక్షమునందుఁ గలసామ్యవృద్ధిక్షయములను సూక్ష్మదృష్టితో నాలోచించి యుక్తంబయినదియు స్వామికి హితమైనదియు స్వామికిఁ జెప్పవలయును' అనెను. ఇది పదునాలుగవయధ్యాయము.

ఇంద్రజిత్తు విభీషణునిమతమును ఖండింపఁగా విభీషణుఁ డింద్రజిత్తుదుర్బుద్ధి నుపన్యసించి దూషించుట.

అచ్చట రాక్షసులలో రాక్షసయోధుల కెల్ల ముఖ్యుండును, మహాబలుండునగు నింద్రజిత్తు, బృహస్పతివలె మహాబుద్ధిమంతుఁ డగువిభీషణుఁడు చెప్పినయప్పలుకును కష్టముతో విని, యంత నతనితో 'పినతండ్రీ ! నీవు కడపటఁ జెప్పితివే యామాట, అట్లు ఎవ్వరు నడచుకొనఁబోవునది లేదుగాన, వట్టి పనికిమాలినది; నీవు మిక్కిలి భయమునొంది చెప్పినది. ఇసీ! ఇదేఁటిమాట! ఈ పులస్త్యవంశమునఁ బుట్టక మఱియొకవంశమునఁ బుట్టినవాఁడుగూడ నిట్టిమాటం జెప్పఁడే. మఱి చేయనుం జేయఁడే! ఇఁక నిందుఁ బుట్టిన నీకుఁ జెప్పఁదగునా?' అని యంత రావణుంజూచి 'ఈకులమునందు మాపినతండ్రి యగు యీవిభీషణుఁ డొక్కఁడుమాత్రమే బలమును, ప్రభావమును, పూనికయు, తెగువయు, పట్టుదలయు, గర్వంబును మాలియున్నవాఁడు' అని మరల విభీషణునింజూచి 'ఓరీ రాక్షసా ! ఆ రాచపిల్లకాయ లెంతమాత్రమును కొఱగాని యతిదుర్బలులు. మాలో మిక్కిలియల్పుండైన యొకరాక్షసుఁడుగూడ వారిని జంపివేయఁజాలును. పిఱికిపోఁడా ! నీవు భయపడుటేకాక మమ్ము నేల యూరక భయపెట్టెదవు? ఓయీ! ఇంద్రుఁడు ముల్లోకములకు నాథుఁడుగాన యతనియైశ్వర్యము చెప్ప నక్కఱలేదు. దేవతలకెల్లరాజు. కాన యతనిసైన్యసామగ్రియు కేవలమైనదిగాదు. అట్టియింద్రుని నేను నేలంబడఁద్రోసితిని. మఱియు దేవతలందఱును నావలన భయపీడితులై గుంపులుగుంపులుగా, ఒక్కఁడును మిగులక దిక్కులకుఁ బాఱిపోయిరి. నేనుబట్టితోఁద్రోయఁగా

---

* పరక్షయమును స్వవృద్ధియు నగునప్పుడు యానమును, పరవృద్ధియు స్వక్షయము నగునప్పుడు, సంధియు, పరునకును తనకును సామ్యమున్నపుడు ఆసనమును, స్వామికిఁ జెప్పవలయునని భావము. ఇట ప్రకృతమందు పరుఁడగురామునకు వృద్ధియు రావణునకు లంకాదహనయక్షకుమారనాశనాదులచేత క్షయమును, గనఁబడుటవలన సీతనొసంగి సంధిచేసికొనుటయే సాధువని మంత్రులగు మీరు మీస్వామికిఁ దెలుపవలయునని భావము.

డైరావతము వికృతస్వరమున బిట్టుగానఱచుచు నేలంబడినది. నేను దానిదంతములు రెంటిని బలవంతముగా నూడఁబెఱికి వానిచే దేవతాగణము నెల్లను మిక్కిలియు భయపఱచి పాఱఁదోలితిని. అట్టి నేను దేవతల దర్పములుగూడఁ దూలపుచ్చితిని. మేటిదైత్యులుగూడ నన్నుఁదాఁకఁగా దుఃఖము పాలుపఱిచితిని. ఇట్టి మహావీర్యశాలినగు నేను, దేవాసులుగాక కేవలమనుష్యులేయై యింద్రుఁడుంబోలె నతిశయించిన వారునుగాక సామాన్యులై యున్న యారాచపిల్లకాయల గెలువ నెట్లు సమర్థుఁడను గాను? ఊరక యేల భయపెట్టెదవు?' అనెను. అంత ఇంద్రసమానుఁడును పగవారికిఁ జెనక నలవిగానివాఁడును, మహాతేజుండు నగునింద్రజిత్తుండు చెప్పినమాటవిని, యతఁడు చెప్పినట్లు పిఱికివాఁడుగాక శస్త్రధారులలోనెల్ల శ్రేష్ఠుఁడగు విభీషణుఁడు, ఇంద్రజిత్తునకును నెఱుంగ శక్యముగాని మహార్థముగల మాటల వానితో 'ఓరీ! నాయనా! నీవు మొన్నటివాఁడవు. నీ కాలోచనము సేసి మంచిది యిదియని నిశ్చయించుకొను శక్తి లేదు. పసివాఁడవు. ఇంకను నీబుద్ధి పరిపక్వము కాలేదు. కావున నే, నీవు నీకే వినాశము గలుగుట్లకై, కొఱమాలిన మాట లిట్లు పెక్కులు ప్రేలితివి. ఇంద్రజిత్తూ! ఈ రావణునకు రామునివలన పుత్రమిత్రాదిసహితముగా వినాశము కలుగునని నేను చెప్పఁగా వినియు నజ్ఞానమున నందులకు సమ్మతించుచున్నావే! కావున, నీవు రావణునకు పుత్రుఁడను పేరు పెట్టుకొని మిత్రునివలె పయికి నగపడుచున్న శత్రుఁడ వగుదువు. ఇట్లు పితృవినాశమునకు సమ్మతించిన యతిదుర్బుద్ధివని నిన్నే దండింపవలయునా? కాదు. నిన్ను బాలుఁడనియు నట్టిబలవంతుఁడు మాత్రమేయనియు తెగుదారియనియు తెలిసి యీసభకు యిపు డాలోచనసేయు వారిపొంతకు నిన్ను పిలుచుకొనివచ్చి ప్రవేశింపఁ జేసినవాని నే వధింపవలయును? ఓరీ! ఇంద్రజిత్తూ! నీవు మంచిచెడుగులు తెలిసికొను పాటి వివేకము లేనివాఁడవు; తెలిసినవాఁడనని విఱ్ఱవీఁగుచు మాత్రముందువు, శిక్షితుఁడును గావు, క్రూరప్రకృతివి, నీబుద్ధి యల్పము; మనస్సు దుష్టము; ఏది యాలోచించి చేయువాఁడవుగావు. (ప్రహస్తుఁడు దుర్మతి; మహాపార్శ్వుఁడు సుదుర్మతి; నీవో) అత్యంత సుదుర్మతివి. ఇట్టి పసితనము చేత నేమియుఁ దెలియక వదరెదవు. బ్రహ్మదండమువలె మెఱయుచు, జ్వాల లెసఁగొల్పుచు, అంతకునింబోలె భయంకరముగా చూపట్టుచు, యమదండములవలె నుద్దండములైన బాణములు రాముఁడు యుద్ధంబున దారసిలి ప్రయోగింపఁగా నెవ్వఁడు సహింపఁగలఁడు?' అని యంత రావణుంజూచి 'రాజా! ధనములను, శ్రేష్ఠములయిన పదార్థములను, భూషణములను, దివ్యములయిన వస్త్రములను, నానావిధములయిన రత్నములను సీతాదేవితోఁగూడ రామునకు సమర్పించి, మనమిచ్చట దుఃఖముమాలి సుఖముగా నుండుదము' అనెను. ఇది పదియేనవసర్గము.

రావణుఁడు విభీషణు నవమానింపఁగా నతఁడు నలుగురు మంత్రులతో వీడ్కొని యాకాశమున కెగసి రావణునకు లంకను దన్నును రక్షించుకొమ్మని మఱొకమాఱు హితముపదేశించుట.

* అట్లు మనస్సునకుఁ జక్కఁగాఁ దగులునట్లు తెలివిడిగా హితమగువాక్యమును జెప్పిన విభీషణుంజూచి, రావణుఁడు అట్టి హితముచెప్పినందులకు నతనిని పొగడి తాననుతాపపడవలసినవాఁడయ్యు, మృత్యుప్రేరితుఁడై యుండుటవలన పరుషవా

* ఇందులకుమూలము.-'సునివిష్టం హితం వాక్య ముక్తవన్తం విభీషణమ్ । అబ్రవీత్పరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః' విశేషార్థము:—(సునివిష్టం) అర్థము తెలిసికొనకున్ననుగూడ వినుచుండఁగానే అతిప్రీతికరము గానుండునట్లు, సుందరమైన సన్నివేశముగలవార్తను- అనఁగా అర్థము అనిష్టముగానున్నను వినకయుండరానిదనుట, ¡(సునివిష్టం) ఇది 'ఉక్తవన్తమ్' అనుటకుఁ గ్రియావిశేషణముగావచ్చును. అప్పుడువార్త సుందరమైనదయ్యును, మనస్సునందు తగులనియెడల అనాదరణీయమైన నగును కాఁబట్టి మనస్సునందు చక్కఁగా తగులునట్లు చెప్పినాఁడని యర్థము, (హితం) కేవలము చెవుల కింపయినదిమాత్రమే కాదు. మిక్కిలి దుర్దశను తరింపఁజేయు నుపాయమగుటచే పథ్యమైనది. అది పథ్యముగా నుండుట నాలోచింపఁగా, చెవులకు కటువుగానుండినను విడువరానిది. ఇట్టిమాట ఒక్కనికి అసహ్యముగానున్నదో! (వాక్యమ్) చెప్పవలసిన హితమంతయు పరిపూర్ణముగాఁగలది, వాక్యమనఁగా అర్థమును పరిపూర్ణముగాఁ జెప్పునదిగదా. ఇట్టివాక్యమును (ఉక్తవన్తమ్) చెప్పినవానిని, 'నాసంవత్సరవాసినే ప్రబ్రూయాత్' అన్నట్లు గురువుకడఁ బోయి పొందములంబడినవానికి చెప్పవలసినట్టివార్తను వీనిదుర్గతినిజూచి తానేచెప్పినట్టివానిని, (విభీషణమ్) మఱియొకఁడు దూరస్థుఁడు చెప్పిన వార్తయైనయెడల, అది ఆప్తమో కాదో యని శంకించి విడువవచ్చును. 'సాక్షాత్తుగా తమ్ముఁడైయైన దాపఁటివాఁడు చెప్పినవార్త నెట్లువిడువవచ్చును. (పరుషం వాక్యమబ్రవీత్) ఇట్టివార్త విన్నతోడనే 'నాసందేహము తీర్చినవాఁడవైతివి' అని చెప్పవలయును. లేక 'నీవు గొప్పయుపకారము చేసితివి' అనికాని పొగడవలయును. లేక, ఇట్టివార్త చెప్పినందులకు తగినప్రత్యుపకారము చేయుటకు లేదేయని అనుతాపమైనను పడవలయును. ఇవన్నియు విడిచిపగవారినిజూచి చెప్పఁదగినమాటను జెప్పినాఁడు, (వాక్యమ్) అతఁడు చెప్పవలసినహితములను పూర్ణముగాఁ జెప్పినట్లు వీఁడు పరుషములలో ఇఁక చెప్పవలసినదిలేదు అన్నట్లు చెప్పినాఁడు. అతఁడు హితముచెప్పినప్పుడు సునివిష్టముగా చెప్పినట్లే, వీఁడును మనసులో వ్రణమగునట్లు సువ్యక్తముగా పరుసులాడినాఁడు. ఇట్లు వీఁడు బదులుచెప్పుటకు హేతువేమనఁగా, (రావణః) 'రావయతి రోదయతీతి రావణః' 'ఏడ్పించువాఁడగుటచే రావణుఁడు' అని పరహింసచేయుటయందు జగత్ప్రసిద్ధుఁడు. లేక 'రౌతీతి రవణః సఏవ రావణః' ఏడ్చువాఁడనియర్థము. కైలాసమును గదల్చుట వాలితోయుద్ధము చేయుట ఇత్యాదిగా తగనిచోట కాలుపెట్టి తానును ఆక్రందనము చేయువాఁడనియర్థము. దీనిచేత తనకును పరులకును హితమెఱుఁగని దుష్ప్రకృతియనుట, (కాలచోదితః) కాలప్రేరితుఁడైనవాఁడు—భ్రాత రాముని శరణుజొరుమనఁగా కాలుఁడు 'అందువలదు నాదారి నేపొమ్ము' అన్నాఁడు. భ్రాత చెప్పినమాట 'ద్విధా భజ్యేయమప్యేవం న నమేయమ్' 'రెండుగా చీలియైనపోదునుగాని రామునికి లొంగను' అన్నట్లు వినక తనప్రకృతికిఁ దగునట్టుగా కాలునిత్రోవనే పోయినవాఁడనియర్థము.—తనిశ్లోకి.

వ్యసనముల శత్రువునుంబోలె దూషించువాఁడై యతనితో 'వెలుపటి శత్రువుతోఁగాని మిక్కిలి కోపముగొని యున్నక్రూరసర్పముతోఁగాని సహవాసము చేయవచ్చును; కాని మిత్రునివలె నగపడుచు శత్రుపక్షపాతి యగుతోడఁబుట్టినశత్రువుతో మాత్రము నెప్పుడును సహవాసము చేయరాదు. రాక్షసా! సమస్తజనులలోపల జ్ఞాతులస్వభావము నాకుఁదెలియును. ఈజ్ఞాతులు తమజ్ఞాతులకు వ్యసనములు కలిగినప్పుడెల్ల సంతోషము నొందుచుందురు. కాన జ్ఞాతివగు నీవు నావ్యసనమునకు సంతుష్టుఁడవై యిట్లు గర్జించుచున్నావు. రాక్షసా! జ్ఞాతులు తమజాతిలో శ్రేష్ఠుఁడగువానిని, కార్యసాధకుఁడగువానిని, విద్వాంసుఁడగువానిని, ధర్మశీలుఁడగువానిని, శూరుఁడగువానిని, గొప్పగానెన్నరు; అవసరముచూచి పరిభవింతురు. వారికి, జ్ఞాతుల వ్యసనమునందు సంతోషమును ఉత్కర్షమందు అసూయయుఁ గలిగియుండుటమాత్రమే కాక మఱొకశీలము గలదు. వారు తమయభిప్రాయములను వెలిపుచ్చక గూఢముగానే యుంచుకొని పయికి నొకరిపై నొకరు స్నేహముగలవారివలె నభినయించుచు, క్రూరకార్యములు సేయుచుందురుగావున వ్యసనములు కలిగినప్పుడు ద్రోహముగావింతురు. కావున వారివలన భయము తప్పకగలుగును. (కాన నీవు మావ్యసనములందు మమ్ముఁ గొట్టఁ జూచుచున్నావు) ఒక్కచో పద్మవనమను నొకయరణ్యమునందు ఏనుఁగులు తమ్ముఁబట్టుటకై పాశములు గొనివచ్చినపురుషులు తమజ్ఞాతులగు గజములకు పాలకులయినవారినింజూచి కొన్నిశ్లోకములు చెప్పినవని వినికిగలదు. వానిని జెప్పెద వినుము. 'మాకు నిప్పువలన భయము లేదు. అగ్నికంటెను క్షణములో నాశముసేయు నితరాయుధములవలనను భయములేదు. మరణమునకంటె నతిదుస్సహమయిన పరవశత్వము కలిగించి బాధపెట్టుపాశములవలనను భయములేదు. అయితే, దయమాలినవై తమకార్యమునే చూచుకొనుచు మనలఁబట్టనున్న పురుషులయొద్దనుండునట్టి మనజాతియేనుఁగులవలననే మనకు భయముగలుగుచున్నవి. ఎట్లనఁగా ఈ మనజ్ఞాతులే వీరికి మనలంబట్టుటకు నుపాయములు చెప్పునవి. ఇందులకు సందేహము లేదు. అగ్ని మొదలగు నన్నింటివలని భయమునకన్నను, జ్ఞాతులవలనిభయమే మిక్కిలియు నధికమగు భయము. ఇది మనకుఁ దెలిసియున్నది. 'జ్ఞాతులు నెయ్యముగలవారే. వారివలన భయమెట్లందువా? గోవులయందు సంపదయున్నది. బ్రాహ్మణులయందు ఇంద్రియనిగ్రహమున్నది. స్త్రీలయందు చాపలమున్నది. అట్లె జ్ఞాతులవలన నవశ్యము భయమున్నది' అనియీశ్లోకములం బఠించినవఁట. విభీషణా! సామ్యుఁడవుగదరా నీవు; అట్లు జ్ఞాతివిగావున నేనిట్లు లోకపూజితుఁడనై మిక్కిలి యైశ్వర్యమునొంది, జ్ఞాతులకెల్ల తలదండ్రిగానుండుట నీకు నిష్టముగాదు. 'చిరకాలము కూడ వసించియున్న విభీషణుఁ డట్టికార్యమును జేయునా' యందురా? తామరాకులందుఁబడిన జలబిందువులు, ఒకటితో నొకటి చేరనట్లు, దుష్టులతో నెంతకాలము సహవాసము చేసినను, స్నేహముపట్టువడదు. 'నిన్నే కొలిచి బ్రతుకువానికి స్నేహము గుదురకుండునా' యందువా? తుమ్మెద

పుష్పములయందలి తేనియ మిక్కిలియాశతోఁ ద్రావి యంత నా పుష్పమునందు తేనియ నొసంగినయుపకారమును దలఁచి యించుకయు నిలువదుగదా. అట్లె నీవును నావలన సమస్తసుఖము లనుభవించి నామేలు గోరకున్నావు. దుష్టులకు మంచిమనస్సు తమ్ము మనుచువారియందుఁ గలుగదు. 'అయినను చేసినస్నేహమును ఉపలక్షించుట యెట్లందువా? ఏనుఁగు మొదట చక్కఁగా స్నానము చేసి, యంత తనతొండముచేత నే దుమ్ము నెత్తికొని తనదేహమును జెఱుపుకొనునట్లు, దుష్టులు మొదట స్నేహముచేసినను పిమ్మట దామే దానిని జెఱిపికొందురు. మఱియు శరదృతువునందు మేఘములు పలుచగాఁ జినుకులు కురియుచు నెంతయుఱుముచూపినను నేల చక్కఁగా దడియకుండునట్లు, దుష్టులతో నెంత స్నేహము చేసినను వారివలన నుపకారము గలుగదు. రాక్షసా! నీవుగాక మఱియొకఁడిట్టిమాటలాడునేని, వాఁ డీక్షణములోనే ప్రాణముతో నుండియుండఁడు. నీవు కులమును జెఱుపఁబుట్టినవాఁడవు. ఛీ! ఛీ! పో! అవతల!' అనెను. విభీషణుఁడు న్యాయమేయెత్తి చెప్పినను, ఇట్లు తన యన్న పరుషములాడఁగా, యట నిలువనోపక, గదచేతం బూని, నలువురు రాక్షసులతో తాను నాకాశమున కుద్గమించెను. అట్లు విభీషణుఁడు, క్రోధమునొంది యంతరిక్షముఁ జెందినవాఁడై ప్రతికూలమగు రావణసహవాసమును వదలి యనుకూలమగు రామసమాశ్రయణమున కభిముఖుఁడై యుండుకొంతి పెంపున సొంపారుచు, తనయన్నయగు రాక్షసాధిపతిని రావణునింజూచి యింతకును మంచిబుద్ధిపుట్టదా యనుతలంపున 'రాజా! నీవు నాకు నన్నవు. కాన నన్నేమిచెప్పఁగోరెదవో చెప్పుము. నేను బదులాడఁగూడదు. నీవు నాకు జ్యేష్ఠభ్రాతవు, తండ్రివలెఁ బూజనీయుఁడవు. అయినను నీవు ధర్మమార్గమున నిలిచినాఁడవుగావు. మఱియు నామీఁద లేనిదోషము పెట్టి పరుషవచనములాడితివి. దీనినిమాత్రము సహింపను. రావణా! నేను నీమేలుగోరి చక్కఁగా నిశ్చయించి నీకు హితమైనమాటఁ జెప్పితిని. అయినను బుద్ధిహీనులు మృత్యువశమునఁ జిక్కినవారై హితము గయికొనరు. రాజా! ఎట్లయిన ప్రియముగ నుండుమాటను చెప్పువారును వినువారును ఎల్లప్పుడును గావలసినంతమంది దొరకుదురు. అప్రియముగానున్నను హితమగుదానిని జెప్పువాఁడును జెప్పిన వినువాఁడును ఒక్కఁడయిన దొరకుట యరిది. సర్వభూతసంహారకమై దయమాలిన కాలపాశమునఁ గట్టువడి నాశము నొందుచున్న నిన్ను, మండుచున్న గృహముంబోలెఁ జూచి యూరకుండఁజాలక యింతదూరము చెప్పితిని. మండుచున్న యగ్నివలె ధగధగ మెఱయుచున్నవై వాఁడులై బంగారుచే నలంకృతములై యొప్పు బాణంబుల రాముఁడు నిన్ను గొట్టఁగాఁ జూడ నా మన సొల్లకున్నది. యుద్ధరంగంబున శూరులును బలవంతులును నస్త్రవిదులును నగువారలందఱు కాలగ్రస్తులయినప్పుడు ఇసుకచే, నయినయనకట్టలవలె, నిమిషమున రూపు మాయుదురు. అన్నవని నీమేలుగోరి, నేనేమిచెప్పితినో దానిని నీవు సహింపవలయును. నీ వన్నివిధంబులను నిన్ను రక్షించుకొనుము. ఈ రాక్షసులను ఈ లం

కాపురమునుగూడ రక్షించుకొనుము. నీకు శుభంబగుఁగాక. నేను బోయెదను. నేను పోయినపిదప, నేను లేనుగదా, యిఁక సుఖముండుము. (రావణా! ఇందఱు రాక్షసులలో నీకు హితముపదేశించి యాలోచనము చెప్పి యీపాపమునుండి తానై ముందుపడి నిన్ను వారించునట్టి సుహృదుఁడుగాని స్నేహితుఁడుగాని నీ కెవ్వఁడును లేఁడు. ఇది నిజము) 'రాక్షసా! నేను హితముగోరి వలదని నిన్నెంతవారించిచెప్పుచున్నను నామాట నీమనసున కెక్కకున్నది. మృత్యువుదాపించినవారలు చచ్చినట్టె గదా. చచ్చినవారివలె వారును సుహృదులు చెప్పుహితోక్తులను వినరు' అనెను. ఇది పదునాఱవసర్గము.

---

*విభీషణుఁడు మంత్రిసహితుఁడై రామలక్ష్మణు లున్నయెడకుఁ
బోఁగా వానరులు ప్రహరింపఁదలఁచుట.
సుగ్రీవుఁడు విభీషణునిరాక రామునకుఁ దెలిపి వాఁడు వధ్యుఁ
డనుట. రాముఁడు విభీషణునిగుఱించి సకలవానరుల
మతములడిగి తుదకు హనుమంతునిమతము
చొప్పున విభీషణునిఁ గయికొనఁదలఁచి
యతనిఁ దోడ్తేర నియోగించుట.

† రావణునితమ్ముఁడగువిభీషణుఁడు రావణునితో నిట్లు పరుషవచనములాడి యంత ముహూర్తమున రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు నున్నచోటికి వచ్చినవాఁడయ్యెను.

అభయప్రదానసారము.

* 'ఆనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనమ్। రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం తథా। ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యే షడ్విధా శరణాగతిః' శరణాగతికి ఆనుకూల్యసంకల్పము మొదలయిన యంగములు ఆఱు. శరణాగతి సేయనున్న యీవిభీషణుఁడు ఆయంగములలో ఆనుకూల్యసంకల్పము ప్రాతికూల్యవర్జనము అనురెండును జేయుట ఈయెనిమిదిసర్గములచే చూపఁబడెను. రామునకు సీతనిచ్చి శరణు చొచ్చుటయే ఆనుకూల్యమును సంకల్పించుకొనుట. అనఁగా తనస్వరూపమునకు అనుకూలమయినదానిని జేయఁదలఁచుకొనుట. రావణుని వానిదేశమును విడుచుటయే ప్రాతికూల్యమును వర్జించుట. తనకు ప్రతికూలమైనదానిని విడుచుట. విభీషణుఁడు మాటిమాటికి రావణున కుపదేశము సేయుటవలన (రక్షిష్యతీతి విశ్వాసః) రక్షించు ననెడి విశ్వాసమును చూపఁబడెను. ఇఁక కార్పణ్యమునుజూపుచు శరణాగతి స్వరూపమును దెలుప నుపక్రమించుచున్నాఁడని తెలియునది.

† ఇందులకు 'ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణం రావణానుజః। ఆజగామ ముహూ ర్తేన యత్ర రామస్సలక్ష్మణః' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(ఇతి) ఇట్లు 'ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ' 'రామునకు సీత నిమ్ము' అని రామునకు సీతనిచ్చు కర్తవ్యమైనది మిగుల సుకరముగా నుండుటనును 'యావన్న గృహ్ణన్తి శిరాంసిబాణాః' 'రామునిబాణములు నీతలలను దీయకమునుపే' అని యాకర్తవ్యమును చేయనియెడలఁ గలుగు ప్రత్యవాయమును (ఇతి) అని ఋషి మరల ననువదించుచున్నాఁడు. (పరుషం) ప్రియ

రాండ్రతోఁ గూడియున్నవారలకు సుఖావహమయిన మలయమారుతము విరహిజనులకు దుఃఖకరమయినట్లు, విభీషణుఁడు చెప్పినమాట హితమగుటచే సుఖకరముగా నుండవలసినదయ్యు రావణుఁడు దుష్టుఁడుగాన యతనికిఁ బరుషముగానే యుండినది. (వాక్యమ్) అర్థపూర్ణమైనది వాక్యమనఁబడును. హితోపదేశము పరిపూర్ణముగాఁ గలది—ఇట్టివాక్యమును (ఉక్త్వా) చెప్పి-'హితము దెలిసినతోఁబుట్టువయినవాఁడు తనయన్నను ఆపదనొంది యుండఁగా దిగవిడిచినాఁడు' అను నపకీర్తిని దొలఁగించుకొన శక్యమగునంతవఱకును జెప్పి, ఆచెప్పినహితము పరుషముగా నుండుటకు హేతువేమనఁగా (రావణమ్) తనపరబల భుజబలములవలన ప్రబలులని దుర్బలులని విచారింపక యెల్లవారిని నలిపి యేడ్పించునట్టివానికి పగవారిబలమును జెప్పఁగా పరుషముగానుండునని చెప్పనేల. (రావణానుజః) రావణాసురుఁడుపుట్టిన కడుపునుండియె పుట్టినవాఁడేయుఁడీ సత్త్వోత్తరుఁడైనవాఁడు చెప్పఁదగినట్టిహితమును చెప్పుచున్నాఁడని ఋషి విభీషణుని పొగడుచున్నాఁడు. హితము చెప్పువిషయమున పెద్దపిన్నయని విభాగ మక్కఱలేదు. తెలిసినవాఁడు తెలియనివానికిఁ జెప్పవలసినదింతయే న్యాయము, (ఆజగామ) వచ్చెను. 'జగామ' అనుట యొప్పి యుండఁగా 'ఆజగామ' అననేల యనఁగా రావణునిగోష్ఠియందు తనకు సంబంధము లేనందువలనను రామగోష్ఠి తనకు స్వగృహమగుటచేతను, స్వగృహమునకు 'వచ్చె' ననుటయే యొప్పునుగాన 'ఆజగామ' యన్నాఁడుగాని 'జగామ' యనలేదు. (ముహూర్తేన) కొంతసేపటిలో 'వరంహుతవహజ్వాలాపఞ్జరాన్తర్వ్యవస్థితిః । నశౌరిచిన్తావిముఖజనసంవాసవైశసమ్' 'అగ్నిజ్వాలలనెడి పంజరమునడుమ నుండుటయు మంచిదికాని విష్ణుధ్యానపరాఙ్ముఖులగువారితో నుండుటమాత్రము మంచిది కాదు.' అను న్యాయముచొప్పున నిప్పుపడినయింటిలో కాలుపెట్టలేనట్లు రావణునిగోష్ఠిలో నిమిషమయినను నిలువఁజాలకుండుటయు, దూడను కట్టినత్రాటినుండి విడిచిపుచ్చఁగానే యది తల్లిపొదుఁగును మూతితో ముట్టకమునుపు నడుమ నెచ్చట నెచ్చోటును గన్నెత్తియుఁ జూడక పరుగిడివచ్చునట్లు విభీషణుఁడు అతివేగమున రామునొద్దకుఁ బోవుటయు తెలియుచున్నవి. (యత్రరామః) రాముఁ డెచ్చటఁగలఁడో యచ్చటికి, రామసంబంధముకంటెను రాముఁడున్నదేశమే ఉద్దేశ్యమని చెప్పఁబడినది. 'సుభగశ్చిత్రకూటోఽసౌ గిరిరాజోపమోగిరిః । యస్మిన్ వసతి కాకుత్స్థః కుబేరఇవనన్దనే' అని రామవాసమువలన చిత్రకూటము ప్రాప్యమయినటువలె దీనిని దెలియునది. (సలక్ష్మణః) లక్ష్మణునితోడఁ గూడినరాముఁడున్నాఁడో-ఇందు రామునికి లక్ష్మణుఁడు నిరూపకుఁడుగా నుండువిధము చెప్పఁబడినది. దీనిచే ఆశ్రయింపఁబడినవానికి తన్నాశ్రయించినవాని విడువఁజెల్లదని తెలియుచున్నది. ఆశ్రయించుటకుఁ బోవువానికి రాముఁ డపూర్వుఁడుగా నుండకుండునట్లు అతనియొద్ద లక్ష్మణుఁడు పురుషకారభూతుఁడై యున్నాఁడనుటయు చెల్లును. తమ్మునిమాట వినని రావణుగోష్ఠిలోనుండిన తుంమడుకుతీఱ తమ్మునిమాటచొప్పున నడుచు రామునిగోష్ఠిలోఁ బ్రవేశించినాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఈశ్లోకమునవలన భగవద్రుచి గలవానికి భగవద్విముఖులుండుచోటు త్యాజ్యమనియు భగవత్సన్నిధిగల ప్రదేశమే ప్రాప్యమనియుఁ జెప్పఁబడినది. లేక భగవద్దేశమయినను భాగవతాభిమానము లేనిదేని పరిత్యాజ్యమగునుగాన భాగవతుఁడగు లక్ష్మణునిసాన్నిధ్య మిట చెప్పఁబడినది.

ఇట విచారింపవలసిన దేమనఁగా:—విశ్రవస్సు వరప్రదానమువలన సమస్తధర్మసమూహముల నెఱింగి, 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నతు రాక్షసచేష్టితః' 'విభీషణుఁడుమాత్రము ధర్మాత్ముఁడేకాని రాక్షసచేష్టలు గలవాఁడుగాఁడు' అని యచ్చటచ్చట ధార్మికుఁడుగాఁ బొగడంబడియున్న విభీషణుఁడు తనకు నన్నయగుటచే 'జ్యేష్ఠభ్రాతాపితృసమః' అన్నట్లు తండ్రివంటివాఁడై తన్ను చిన్ననాఁటనుండి పోషిం

చినవాఁడు నగు రావణుని, వాని శత్రువు సుక్కిలి సమీపించియుండఁగా, అల్పబుద్ధి గలవాఁడవలె తటాలున నెట్లు దిగవిడిచినాఁడు? ఎట్లో దిగవిడిచినను విడుచుఁగాక. అతనిని ప్రహరింపనున్న రామునొద్దకుఁ బోవుట యుక్తము గాదు. అటపోయినను బోవుఁగాక. అన్నయొక్క స్థానము గోరుట యుచితము గాదు. కోరినను గోరనీ. అన్నను వధించు నుపాయమును దెలుపుట యుక్తము గాదు. ఇందులకు కొందఱు "రావణుఁడు మితిలేని దోషములచే దూషితుఁడు గాన 'గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః। ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే' గర్వితుఁడై మంచిచెడుగులు తెలియక తప్పుదారిని ద్రొక్కువాఁడు గురుఁడయినను పరిత్యజింపనగును' అను న్యాయముచే విభీషణుఁ డతనిని దిగవిడిచినాఁ డందురు. వేదాంతగురువులు చెప్పిన దేమన్నను:—బ్రహ్మపరప్రసాదమువలన విభీషణుఁడు విజ్ఞానమును బడసినవాఁ డగుటవలన రాముని సర్వవేదాంతవేద్యునిఁగాను, సర్వలోకేశ్వరభూతునిఁగాను, సర్వలోకశరణ్యునిఁగాను, ముక్తప్రాప్యునిగాను నారాయణాఖ్య పరబ్రహ్మముగాను, లోకముల ననుగ్రహింపఁగోరి యవతరించినవాఁడని నిస్సంశయముగా తెలిసియున్నాఁడు. అట్లె మండోదరి మొదలగువారును దెలిసియున్నవారు. ఇట్లు తత్త్వజ్ఞానసంపన్నుఁడైన యతనికి విశేషధర్మముయొక్క ప్రాబల్యమును సామాన్యధర్మముయొక్క దౌర్బల్యమును వివేచనచేఁ దెలిసియుండుటచే సామాన్యధర్మమును పరిత్యజించి విశేషధర్మమును పరిగ్రహించుట యొప్పియున్నది. జ్యేష్ఠభ్రాత్రనువర్తనము త్రివర్గఫలసాధనమగుటచే జ్యేష్ఠానువర్తనము మూలమున పరమాత్మారాధనమందు పర్యవసించునని చెప్పఁదగియుండుటవలనను మోక్షమందు పర్యవసించినను పరమాత్మోపాసనమునకు అంగమగుటవలనను సామాన్యధర్మమగును. రామానువర్తనమన్నను సాక్షాత్పరమాత్మను సమారాధించుట యగుటవలనను, యజ్ఞాదిధర్మసాధ్యమగుటచే ప్రధానమగుటవలనను, విశేషధర్మమగును. ఈ రెండుధర్మములకును విరోధములేనపుడు, రెంటిని ననువర్తింపవలయును. విరోధము కలిగినపుడు, సామాన్యధర్మమును పరిత్యజించి విశేషధర్మమును అనువర్తింపవలయును. కాఁబట్టి విభీషణుఁడును 'నేనింతకాలమునుండియు జేసిన రావణానువర్తనమును పరిత్యజింపకయే నాకు రామానువర్తనముగూడ సిద్ధించునా' యను నిచ్ఛచేత ఆరావణునికి హితము మాటిమాటికి నుపదేశించెను. అట్లుచేసినను ఆరావణుఁడు అసురప్రకృతియగుటచే రామవైరమును పోఁగొట్టఁ దరముగాదని నిశ్చయించి 'ఇంకమీఁద నితనిని అనువర్తించుటచేత నాకు ఆత్మవినాశమగును. వీనింబట్టి నాకును రామునియెడల వైరముగలుగును' అని భయపడినవాఁడై 'వరంహుతవహజ్వాలా' అను న్యాయముచొప్పున అగ్నియందు కాలుపెట్టినట్లు అతిదుస్సహముగానున్న రావణునితోడిసంగతిని త్యజించెను. విశేషధర్మమయిన రామానువర్తనమును అంగీకరించెను. కాఁబట్టి యిట్లుచేయుట పరమధర్మమే యగుటవలన విభీషణుఁడు కృతఘ్నుఁడనెడి శంక కెంతమాత్ర మవకాశములేదు. మఱియు నితఁడు రాజ్యకాంక్షచేత రాముని శరణుఁజొచ్చినవాఁడునుగాఁడు. రాజ్యమపేక్షించివచ్చినట్లు కానరాకున్నది. ఎట్లన, శరణాగతిసమయమందు 'త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణంగతః' 'ఆలుబిడ్డలను దిగవిడిచి రాముని శరణుసొచ్చెను' అని యితరవిషయములందు తనకుఁగల వైరాగ్యమును అతఁడే కంఠోక్తముగా చెప్పియున్నాఁడు. పిమ్మట రామునితో నతఁడు విజ్ఞాపనము చేసికొనునపుడు, 'పరిత్యక్తా మయా లఙ్కా మిత్రాణి చ ధనాని చ। భవద్గతం చ మే రాజ్యం జీవితం చ సుఖాని చ' 'నేను లంకను మిత్రులను ధనములను దిగవిడిచితిని. నీయందే నా రాజ్యమును జీవితమును సుఖములును ఉన్నవి' అని రామునే రాజ్యము మొదలయిన సర్వవిధపురుషార్థభూతునిఁగా పొందినట్లు చెప్పుటవలనను రాజ్యకాంక్షనుబట్టి వచ్చినవాఁడుగాఁడని తెలియుచున్నది. అయినను రాముఁడు విభీషణునితో 'అహం హత్వా దశగ్రీవం సప్రహస్తం సబాంధవమ్। రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్యమేతత్ బ్రవీమి

తే' అని యతఁడు కాంక్షింపనిరాజ్యమును అతనికిఁ గావించునట్లు చెప్పుట రామునికతనియందుఁగల ప్రేమాతిశయము పట్టఁగూడలేక పొంగిపొరలివచ్చి యట్లు ఆనుషంగికభోగమును నొసంగునట్లు చెప్పనయ్యెఁగాని వేఱుకాదు. విష్ణుదేవుఁడు స్వప్రాప్తిరూపమగు ముక్తినేకాక భక్తులకు ఆనుషంగికములయిన భోగములనుగూడ 'ఆయురారోగ్యమర్థాంశ్చభోగాంశ్చైవానుషంగికాన్। దదాతి ధ్యాయతాంనిత్య మపవర్గప్రదో హరిః' అని యిచ్చునట్లు చెప్పఁదును. కాన విభీషణుఁడు కోరకున్నను రాజ్యమును రాముఁడే ఆనుషంగికభోగముగా తానే యిచ్చినాఁడని తెలియునది. కాఁబట్టి హనుమంతుఁడు విభీషణుంగూర్చి 'రాజ్యం ప్రార్థయమానస్తు బుద్ధిపూర్వ మిహాగతః' అని రాజ్యమును వేఁడి వచ్చినాఁడనుటయు, రాముఁడు 'రాజ్యకాంక్షీ విభీషణః' అని విభీషణునికి రాజ్యకాంక్ష గలయట్లు చెప్పుటయు, ఇదంతయు, రామభక్తివలన విభీషణుని నిజస్థితి గనుఁగొనలేక మనస్సు కలఁతనొందియున్న సుగ్రీవునకు ఆవ్యామోహము నుపశమించుటకై నీతిశాస్త్రోక్తమగు రాజవృత్తాంతమును ప్రదర్శించుమాత్రమే యగునుగాని వేఱుగాదని తెలియునది. హనుమద్రామువాక్యములకును విభీషణునివాక్యములకును పరస్పరవిరోధము ప్రసక్తించినపుడు అంతరంగ బహిరంగములయందు అంతరంగమే బలీయమైనదను న్యాయమున అంతరంగమగు విభీషణునివాక్యమే ప్రబలమైనది. కాన విభీషణునివాక్యముచొప్పున రాజ్యకాంక్ష యతనికి లేదనుటయే యంగీకరింపఁదగును. ఇట్లుండుటంబట్టియే 'నిన్ను రాజునుజేయుదును' అని రాముఁడు చెప్పినందులకు బదులేమియుఁ బలుకక విభీషణుఁడు 'రాక్షసానాం వధేసాహ్యం లఙ్కాయాశ్చ ప్రధర్షణే। కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేక్ష్యామిచవాహినీమ్' 'రాక్షసులను వధించువిషయమునను లంక నెదిరించుటయందును తోడుపడెదను. నాబలముకొలఁదిని, శత్రుసైన్యములంజొచ్చి యుద్ధమునుజేసెదను' అన్నట్లు పరిచరించుటమాత్రమే ప్రార్థించినాఁడు. ఉత్తరకాండమున రాముఁడు 'యావత్ప్రజాధరిష్యన్తి తావత్త్వంవై విభీషణ। రాక్షసేన్ద్ర మహావీర్య లఙ్కాస్థస్త్వం ధరిష్యసి॥ శాసితస్త్వం సఖిత్వేన కార్యంతే మమ శాసనమ్। ప్రజా స్సంరక్ష ధర్మేణ నోత్తరం వక్తుమర్హతి' 'రాక్షసేంద్రా! మహావీర్యా! విభీషణా! ప్రజలెందాఁకనుందురో యంతకాలము నీవును లంకయందు నుండుము. నీవు చెలికాఁడవని నీకీయాజ్ఞ చేసితిని. నాయాజ్ఞను నీవు చేయవలయును. అదియేదన-ప్రజలను ధర్మముచొప్పున సంరక్షింపుము. దీనికిమాఱాడ నీకుఁదగదు' అని చెప్పుటచే విభీషణుని యనుమతిలేకయే బలవంతముగా నతనిని రాజ్యమును స్వీకరింపఁజేయుట తెలియుచున్నది. ఇట్లు విభీషణుఁడు రామునిఁదప్ప మఱియొకరిని ప్రయోజనముగా లేనివాఁడు (అనఁగా అనన్యప్రయోజనుఁడు) అగుటంబట్టియే యితనికి రాముఁడు తనకులధనమగు శ్రీరంగనాథుని నొసంగెను. మఱియు రాముఁడు ధర్మసంస్థాపనార్థమే యవతరించినవాఁడు గావున లంకయందు హతశేషమయిన రాక్షసజాతిని సన్మార్గమందు ప్రవర్తింపఁజేయుటకై నియోగించుటచేత విభీషణుఁడు రాజ్యము నంగీకరించినవాఁడయ్యె. ఇదికూడ ఆజ్ఞను అనుసరించి చేయుట యగుటంబట్టి కైంకర్యములో చేరినదే యగునని విభీషణునితాత్పర్యము. కాఁబట్టి ధర్మమును యథార్థముగాఁ దెలిసిన లక్ష్మణుఁడును సామాన్యధర్మమునకన్న విశేషధర్మము బలియమగుట తెలిసి, 'అహంతావన్మహారాజే పితృత్వం నోపలక్షయే। భ్రాతా భర్తాచ బన్ధుశ్చ పితాచ మమ రాఘవః' యని సోపాధికపితయగు దశరథుని పరిత్యజించి నిరుపాధిక సకలవిధబంధుఁడగు రామునే తండ్రిగాఁ గయికొన్నవాఁడయ్యె. మఱియు 'అగ్రతస్తేగమిష్యామి పన్థానమనుతోభయం। అహంసర్వంకరిష్యామి జాగ్రతస్స్వపతశ్చతే' అని ఎందునుభయముగలుగనట్టిమార్గముగా నీముందుపోయెదను. నీవు మేలుకొన్నపుడును నిదురించునపుడును నీకు సర్వవిధకైంకర్యములను జేసెదను.' అని రామపరిచరణమునే ఫలముగా ప్రార్థించినవాఁడయ్యె. 'సభ్రాతుశ్చరణౌగాఢం నిపీడ్య ర

*అంత నట్లు అగ్నినుండి చల్లనికొలంకులోఁ బడుటకుంబోలె నతిత్వరతో వచ్చుచున్న వాఁడును పొడవునను బలుపునను మణులు పొదిఁగినకాంచనాభరణములను మేరు

ఘునన్దనః' అని రామశరణమును జొచ్చినాఁడు. అట్లె విభీషణుఁడును సోపాధికబంధుఁడగు భ్రాతను త్యజించి కైంకర్యాపేక్షచేతనే సర్వవిధసహజబంధుం డగురాముని శరణుసొచ్చెనని తెలియునది. కావుననే రామప్రాప్తి నపేక్షించి యతఁడు రావణుని పరిత్యజించువేళయందు 'అన్తరిక్షగతశ్శ్రీమాన్' అని శ్రీమంతుఁడుగా ప్రశంసింపఁబడెను. 'సతు నాగవరశ్శ్రీమాన్' అని శేషుఁడును, 'లక్ష్మణో లక్ష్మిసంపన్నః' అని లక్ష్మణుఁడును శ్రీమంతులుగా ప్రశంసితులయినట్లె విభీషణుఁడును 'శ్రీమాన్' అనఁబడెనని తెలియునది. కాఁబట్టి విభీషణునియందు అధర్మము గలదని శంకింపరాదు. అయినను విభీషణుఁడు రామలక్ష్మణులు నాగపాశబంధములచే మూర్ఛితులై యున్నపుడు వారలంజూచి 'యయోర్వీర్యముపాశ్రిత్య ప్రతిష్ఠాకాంక్షితా మయా। తౌ పుభౌ మమ నాశాయ ప్రసుప్తౌ పురుషర్షభౌ॥ జీవన్నద్య విపన్నోఽహం నష్టరాజ్యమనోరథః। ప్రాప్తప్రతిజ్ఞశ్చ రిపుస్సకామో రావణః కృతః' 'ఎవరిపరాక్రమమును నమ్మి నేను రాజ్యమున ప్రతిష్ఠ గోరితినో యాపురుషతిలకు లిరువురును నేను నశించుటకై నిదురపోయిరి. నేను జీవించి యున్నను రాజ్యమునుగూర్చి యాశనశించి విపత్తిపాలయితిని. పగవాఁడయిన యారావణుఁడు తన ప్రతిజ్ఞను చెల్లించుకొని కోరిక యీడేఱినవాఁడయ్యె' అని తనకు రాజ్యము నశించెనని నిర్వేదపడుట యెట్లు పొసఁగు'' నని యడుగవచ్చును. కాని యీప్రశ్నము సరికాదు. ఇందు ప్రతిష్ఠాశబ్దమునకు రామకైంకర్యపరముగా నర్థమగును. 'నష్టరాజ్యమనోరథః' అనుచోటఁగూడ 'భవద్గతం మే రాజ్యమ్' 'నారాజ్యము నీయందున్నది' అని చెప్పఁబడిన కైంకర్యసామ్రాజ్యమే యగును గాని లంకారాజ్యము గాదు. దీనింబట్టి 'రాజ్యం ప్రాప్స్యసి ధర్మజ్ఞ లఙ్కాయాం నాత్ర సంశయః' 'ధర్మజ్ఞ! లంకారాజ్యమును బొందఁగలవు. ఇందుకు సందేహము లేదు' అని సుగ్రీవుఁడు విభీషణునితో చెప్పినమాట విభీషణుని హృదయము తెలియనందుచేతఁ జెప్పినదిగా గ్రహింపవలయును. కాన దోషమేలేదు అందురు. కావుననే విభీషణుఁడు ఎనుబదినాలుగవసర్గమున 'యదాజ్ఞప్తం మహాబాహో త్వయా గుల్మనివేశనమ్। తత్తథానుష్ఠితం వీర త్వద్వాక్యసమనన్తరమ్' అని చెప్పుచున్నాఁడని తెలియునది.

*ఇందులకు 'తం మేరుశిఖరాకారం దీప్తామివశతహ్రదామ్। గగనస్థం మహీస్థాస్తే దదృశుర్వానరాధిపాః' అనిమూలము. విశేషార్థము:—రావణునొద్దనుండి విభీషణుఁడు వెడలినపుడే సుగ్రీవాదులతనిని జూచి రనుచున్నాఁడు—(తం) కారుచిచ్చునుండి తప్పించుకొన్న వాఁడు చల్లనిమడుఁగులోఁ బడుటకై వచ్చినట్లు, తనయభినివేశమంతయుఁ దోఁచునట్లుగా వచ్చువానిని, (మేరుశిఖరాకారమ్) మేరుపర్వతపుశిఖరమువంటి యాకారముగలవానిని, పొడవు బలుపు మిక్కిలిగా నుండుట మొదలగువానిచే మేరుశిఖరముతోఁ బోలిక చెప్పఁబడెను. మఱియు, ప్రతిపక్షత్యాగలాభముచే (అనఁగా శత్రుపక్షము విడిచి) కలుపోవుట గలుగుటచేనని పర్వతపరముగా నర్థము. పగవానిని విడుచుట లభించుటచేనని విభీషణపరమైనయర్థము.) స్థిరుఁడైయుండుట ప్రకాశించుచుండుట పారతంత్ర్యమును దోఁచించుట యను నీస్వభావములచే మేరుశిఖరాకారుఁ డనఁబడెను. ఇట్లు మేరుశృంగమునలె రామునియొద్దను వచ్చుటచేత రామునికి శృంగము (అతిశయము) లభించుటయు రావణునికి శృంగము (అతిశయము) భంగమగుటయు చెప్పఁబడినవయ్యెను. (దీప్తామివ శతహ్రదామ్) మెఱయుచున్న మెఱుపుఁదీఁగవలె నున్నవాఁడు—మిక్కిలి తేజస్సువలనను ఆకాశమున సంచరించుటవలనను మెఱుపుఁదీఁగ దృష్టాంతమియ్యఁబడెను. దీనిచే రామభక్తులగువానరులు మమ్ము ప్రవేశింపఁజేయరో యని మెఱుపువంటికంపమును, ప్రవేశపెట్టఁగానే నిలు

శిఖరమువలె నున్నవాఁడును ప్రతిపక్షులనుమాలి తనపక్షము నొందుటంబట్టి మేరు శిఖరమువలె స్థైర్యమునొందినవాఁడును అతి ప్రకాశముతో నాకాశమున సంచరించుటవలన 'రామభక్తులగు వానరులు నన్ను రామునొద్దకుఁ బోనిత్తురో పోనియ్యరో' యని భయమున వడవడవడంకుటచే మెఱపుంబోలె నున్నవాఁడును నాకాశగతుండు నయినవిభీషణుని లంకనుండి యాకాశమునకు లేచినపుడే నేలనున్న వానరులెందఱు చూచిరి. (అతఁడు మేఘమువలెను పర్వతమువలెను గనుపట్టుచు, దేవేంద్రునకుఁబోలె పరాక్రమంబుగలిగి సమస్తాయుధములుధరించి దివ్యభూషణభూషితుఁడై యుండెను. భయంకరపరాక్రము లయినయతనియనుచరులు నలుగురుగూడ సర్వాయుధములనుదాల్చి నానాభూషణభూషితులై యుండిరి) * ఎట్టివారికిని నెదిరింప

పోఁజాలమని మెఱుపువలె త్వరపడుటయు వ్యంజితము లగుచున్నవి. ఇతనికాంతికి పట్టిమెఱుపు దృష్టాంతముగాఁ దోఁపమిచే 'దీప్తామ్' అని దానికి విశేషణ మెక్కువగాఁ గూర్చినాఁడు. దీప్తమైనమెఱపే ఆతనితో సాటిచెప్పిన చెప్పవచ్చునని అభూతోపమ. దీనివలన 'మేరుశిఖరాకారమ్' అనుపదమందు అర్థసిద్ధమైన ప్రకాశము, ఇచట 'దీప్తా...హ్రాదామ్' అని శబ్దసిద్ధము చేసినాఁడు. (గగనస్థమ్) ఆకాశమం దున్నవానిని-లంకనుండి కాలెత్తిపెట్టి యాకాశమున కెగిరినపుడే చూచినవారనుట, (మహీస్థాః) భూమియం దున్నవానరులు చూచిరనుట. భూమియందు చుట్టు కావలి యుండుటకుమాత్రమే నియమింపఁబడినవారయ్యును ఆకాశమందును కావలి కాఁచువారై యం దున్నవానినిగూడఁ జూచిరి; అని వారియెచ్చరికయొక్క యతిశయమును చెప్పుచున్నాఁడు. లేక అచ్చటచ్చట వృక్షములం దున్న వానరులు అందఱును అప్పుడే ఆకాశమం దున్నవానినిజూచి రామునిఁ జుట్టుకొనిరి. (తే దదృశుః) వారు చూచిరి—ఒకరుచూచి యొకరికి చెప్పినను అందఱును తుదకు చూచినట్టివారే యగుదురు; కాని యట్లు చూచినవారుకాక అందఱును ఒక్కమాఱుగానే కన్నారఁ జూచిరనుట; (వానరాధిపాః) వీరు మిక్కిలి యెచ్చరికతో నుండుటంజూచి ఋషి వానరాధిపులని పొగడుచున్నాఁడని తెలియునది. దీనిచేత విభీషణుఁడు ప్రతికూలురసమూహమునుండి వెడలివచ్చుట యను ప్రయోజనమే కాక యనుకూలురక్షటాక్షములకును గోచరుఁడగుటయు లభించినాఁడని చెప్పఁబడినదయ్యె.

* ఇందులకు 'తమాత్మపఞ్చమందృష్ట్వా సుగ్రీవోవానరాధిపః । వానరైస్సహదుర్ధర్షశ్చిన్తయామాసబుద్ధిమాన్' అనిమూలము. విశేషార్థము:—సుగ్రీవుఁడు లంకాపురినుండి వచ్చుటయు ఆయుధసన్నాహముతో నుండుటయుఁజూచి విభీషణుఁడు ప్రహరించుటకే వచ్చుచున్నాఁడని యీవిషయము వానరులతో నాలోచించుచున్నాఁడు. (తమ్) మిక్కిలి యభినివేశముతో వచ్చియేకాక నిలుపోఁజాలకున్నట్టి యనుకూలునిఁజూచియే అతిమాత్రము సుగ్రీవుఁడు శంకించినాఁడు చుఁడీ, (ఆత్మపఞ్చమమ్) అనలుగురితోడ తానైదవవాఁడు. అనలుఁడు శరభుఁడు సంపాతి ప్రఘసుఁడు అను నలుగురుమంత్రులతోఁ గూడినవాఁడనుట. విభీషణుఁడు వారలసంఖ్యను పూరించినమాత్రముచే వారలలోఁ ప్రధానుఁడైయుండుట చెప్పఁబడినదిగాని రామవిషయమందలి ప్రేమనుజూడఁగా అందఱును సమానులే. (సుగ్రీవఃదృష్ట్వా) సుగ్రీవుఁడుచూచి-సుగ్రీవుఁడు తటాలున తలయెత్తిచూచినపుడు అతనికంఠశోభ యేమందునని ఋషి పొగడుచున్నాఁడు. (వానరాధిపః) వానరుల కెల్ల నధిపతియైనవాఁడు—అట్లుశీఘ్రముగా లేచిచూచుట వానరసేనకుఁగూడ తానే రక్షింపవలసినవాఁడగుటచేతను రామునియందలి ప్రీతిచేతను అని తెలియునది. మఱియు 'రాఘవార్థేపరాక్రాన్తాః నప్రాణే కురుతే దయామ్' 'రాముని ప్రయోజనమువిష

రానివాఁడగు వానరాధిపతి సుగ్రీవుఁడు, నలుగురుమంత్రులతోఁ దాన్నై దవ వాఁడై వచ్చువిభీషణుం జూచి బుద్ధిమంతుఁడు నగును గాన వానరులతోఁగూడి యాలోచనముసేసెను. * అతఁడు ముహూర్తముసేపు ఆలోచించి హనుమంతుఁడు మొదలగు నావానరుల నందఱనుజూచి యుత్తమంబయిన వాక్యమును † 'ఈరాక్షసుఁడు సర్వాయుధములను ధరించినవాఁడై నలుగురు రాక్షసులతోఁ

యమందే పరాక్రమము చూపువారలై, తమప్రాణమునందును దయచూపటు' అని రామవిషయమం దింతప్రావణ్యముగల వానరులకంటెను తానే నిరవధికప్రీతి రామునియెడలఁ గలవాఁడనుట తెలియుచున్నది. (దుర్ధర్షః) ఎదిరింపరానివాఁడు—శరణుసొచ్చినవానికిఁగూడ వెనుక కాలు పెట్టి నడుంకునట్లుగా క్రిందుపఱుపరానివాఁడైయుండువాఁడు, అట్టి తనక్రిందుపఱుపరాని వేంద్రయుం దోఁపనట్లు చింతయందు మునిఁగినాఁడనుట. (బుద్ధిమాన్ వానరైస్సహ చిన్తయామాస) బుద్ధిమంతుఁడగు సుగ్రీవుఁడు వానరులతోఁగూడి యాలోచించెను. తానొక్కఁడే యాలోచింప సమర్థుఁడైయుండియు కార్యగౌరవమునుబట్టి వారలతోఁగూడి యాలోచించెననుట. (బుద్ధిమాన్ చిన్తయామాస) దూతయో, అర్థుఁడో, ఎదిరియో యని చింతించెను. వచ్చువానియొక్క ముఖవికాసాదులచేత దుష్టుఁడుగాఁడని నిశ్చయింప సమర్థుఁడయ్యును రామవిషయమునఁగలప్రేమపారవశ్యముచే చింతయందు మునిఁగినాఁడు. స్వామికి ఏమివచ్చునోయని చింతనొందుటయె ప్రశస్తబుద్ధికలిమిగాన 'బుద్ధిమాన్' అనఁబడియెనని తెలియునది.

* ఇందులకు 'చిన్తయిత్వా ముహూర్తంతు వానరాంస్తానువాచహ। హనుమత్ప్రముఖాన్ సర్వానిదం వచన ముత్తమమ్' అని మూలము. విశేషార్థము.–విభీషణుఁడు సపరికరముతో సమీపమునకువచ్చియుండఁగా ఆలోచనముచే జాగుతగదు. జడితిగా మనస్సున నిశ్చయించి మంత్రులు మొదలగువారికి తాను నిర్ణయించినది చెప్పుచున్నాఁడు.—(చిన్తయిత్వా) చింత నిశ్చయమునందే పర్యవసించినది గనుక నిచట చింతించియనఁగా 'వీఁడు చారుఁడుగాఁడు దూతయుఁగాఁడు మఱి బాధకుఁడో'యని నిశ్చయించి యనియర్థము. (ముహూర్తం) అల్పకాలమున–రావణుఁడు 'సముద్రపునప్పలిగట్టున కోటములుఁగులేని వట్టిబయలునందు రాముఁడున్నాఁడు. వానిని శీఘ్రముగా చంపిరమ్మ'ని వీనినిబంపినాఁడు. కావున ఆలోచించుచు ఆలస్యముచేసినయెడల వీఁడు మీఱిపోవు నని జడితిగా ఆలోచించినవాఁడనుట. ఇట 'తు'శబ్దము'నిశ్చయము చేసినపిమ్మట పూర్వదశకంటె విలక్షణమైన దశయందుండుట తోఁపించుచున్నది. (తాన్ వానరానువాచ) ప్రేమపరవశులయిన యావానరులతో చెప్పెను. (హ) స్వామి యగు సుగ్రీవునియొక్కయు అతనిపరికరముయొక్కయు సదుపాయముప్రకారమును జూచి ఆశ్చర్యకరముగా నున్నదని యభినందించుచున్నాఁడు. (హనుమత్ప్రముఖాన్) హనుమంతుఁడు మొదలగువారికి చెప్పెను. గౌరవింపవలసినకాలమున 'జామ్బవత్ప్రముఖాన్' 'జాంబవంతుఁడు మొదలగువారు' అనవలయును. ఆలోచన సేయుకాలమున బుద్ధిమంతుఁడే ప్రధానుఁడుగాన బుద్ధిమంతుఁడగుహనుమంతుఁడు మొదలగువారిని జెప్పినాఁడు. (సర్వాన్) రామునియెడల ప్రేమాతిశయమున అందఱును సమానులే కావున 'సర్వాన్' అన్నాఁడు. (ఇదంవచనమ్) ఈమాటను—మాటయొక్కయర్థ మటుండనిచ్చి యామాటలు పలుకుటయందే చెవుల కింపయియుండుటను జూచి యభినందించుచున్నాఁడు. (ఉత్తమం) సర్వోత్కృష్టమైనమాటను జెప్పినాఁడని యర్థము.

† ఇందులకు 'ఏష సర్వాయుధోపేత శ్చతుర్భి స్సహరాక్షసైః। రాక్షసోఽభ్యేతి పశ్యధ్వ మస్మాన్ హన్తుం నసంశయః' అని మూలము. విశేషార్థము:—తాను నిర్ణయించినప్రకారమును యుక్తియుక్

గూడ నెదురుగా వచ్చుచున్నాఁడు. చూడుఁడు. మనలను జంపుటకే వచ్చుచున్నాఁడు. ఇందులకు సందేహము లేదు' అని చెప్పినవాఁడయ్యెను.* సుగ్రీవుఁడు చెప్పినమాటను విని యా వానరోత్తములందఱును తటాలున నిది యది యని పాటింపక చేతికందిన

ముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—(ఏషః) బాధ పెట్టుటకు నెప్పుడును మూలమై యుండు క్రౌర్యము వీని యాకారమున తోఁచుచున్నదే. (సర్వాయుధోపేతః) మనస్సునందు క్రౌర్యమునకు ననుకూలము లయిన హింసాపరికరముల చేతను పూర్ణుఁడైనవాఁడు-'ఉత్పపాతగదాపాణిః' అని ఒకగదను పట్టుకొని వచ్చినవాఁడై యుండఁగా సర్వాయుధోపేతుఁ డనుట యెట్లు? అన్నచో అనుకూలుఁడైనయతనిని ప్రతికూలుని గాశంకించినట్లె అతనియొక్క యా యుధమే రామునివలని ప్రేమాంధత్వము చేత సుగ్రీవునికి అనేకాయుధములుగాఁ దోఁచియుండవచ్చును. లేక ఆయుధమును చేతపట్టుకొనియున్న చాతుర్యమును జూడఁగా సమస్తాయుధములందు పరిశ్రమము గలవాఁడని చెప్పినట్లును దలఁపవచ్చును. స్వామి యగు రాముని పీడించుటకు చక్ర— బ్రహ్మాస్త్రముపంటిదయిన శరణాగతి వీనిహస్తముననున్న దనుతలంపుచే నట్లు చెప్పియుండవచ్చును. (రాక్షసః) రాక్షసుఁడు, 'సర్పజాతిరియంక్రూరా' అన్నట్లు రాక్షసుఁ డనుట క్రింపఁజెప్పిన క్రౌర్యము జాతిప్రయుక్త మని తెలుపుటకు, (చతుర్భిస్సహరాక్షసైః) నలుగురు రాక్షసులతోడ—వీని యుద్ధకౌశలము చూడుఁడు. పెద్దసేనతో పోయినయెడల కాలుకట్టుపడును. ఒంటిగా వచ్చినచో తప్పించుకొని పోవరాదు. అని పరిమితమైన బలముతో వచ్చినవిధము చూచితిరా! (రాక్షసైః) తన క్రౌర్యమునే యనుసరించు సజాతీయులనే తోడ్కొనివచ్చినాఁడు. (అభ్యేతి) వెనుదీయక తనయింటిలోఁ జొచ్చునట్లు లక్ష్యపెట్టక చొచ్చి వచ్చుచున్నాఁ డనుట. దీనిచే చటుక్కున పరిహరింపవలయునట్లు వచ్చినాఁడనుట, (పశ్యధ్వమ్) నేను మీకు చెప్పవలెనా? మీ ముఖములందు కన్నులు లేవా? (అస్మాన్ హన్తుం) మనల నందఱను జంపుటకు-మనలో నెవ్వరినయినను జంపినయెడల తక్కినవారు జీవింపఁగలరు. మన కందఱకును మూలభూతుఁడైన రామునే చంపవచ్చినాఁడుగాన యతఁడు లేనిచో మన మందఱిని జంపినట్లె యని బహువచనము. ఆరాముఁ డుండెనేని మన మెల్లవారును లేకపోయినను కలిగింప సమర్థుఁడు. (నసంశయః) సాయుధుఁడై సపరికరుఁడై వచ్చుటచేత బాధకుఁడే యనుటకు సందేహము లేదు. దూతలగువారు సాయుధులును సపరికరులును గాకయే కదా వత్తురు.

* ఇందులకు 'సుగ్రీవస్య వచశ్శ్రుత్వా సర్వే తే వానరోత్తమాః। సాలానుద్యమ్య శైలాంశ్చ ఇదం వచన మబ్రువన్' అని మూలము. విశేషార్థము:—సుగ్రీవుని యాజ్ఞ చొప్పున వానరు లుద్యోగించిరనుచున్నాఁడు—(సుగ్రీవస్య) సాహసకృత్యముల నిర్వహించువాఁడైన తమమహారాజుయొక్క, (వచః శ్రుత్వా) అనుమతిని బొంది, (సర్వే తే) వారందఱును - ఈరాక్షసుల వధింపవలయునని ప్రధానులును అప్రధానులును తారతమ్యము లేక సమానముగా నుత్సాహము గలిగియుండిరి. (సర్వేవానరోత్తమాః) అన్నంతయే చాలియుండఁగా (తే) అనియుఁ జెప్పుటచే 'వారు' అని యింతమాత్రమే చెప్పవచ్చును గాని, వారియుత్సాహ మింతయని కొలఁదియిడ నలవిగాదని భావము. (వానరోత్తమాః) రామభక్తివిషయమున సుగ్రీవునికంటె నతిశయించినవారు— ఉత్కర్షమునకు శేషిత్వమును అపకర్షమునకు శేషత్వమును హేతువుగాదు. రామభక్తియే ఉత్కర్షమునకు సాక్షాత్తు హేతువుగాన వానరోత్తము లనఁబడిరి. (సాలానుద్యమ్య శైలాంశ్చ) చెట్లను కొండలను ఎత్తికొని, చెట్లనియుఁ గొండలనియుఁ జూడక చేతి కందినవెల్ల నెత్తికొనిరి. వానిని వధించువిషయమున తమకుఁ గలిగిన యాదరాతిశయముచే ఒక్కొక్కఁడును వేలువేలు యుభయపరికరయుక్తు లయిరనుట. రామకైంకర్యమున కనుకూలముగా వర్తించు

వృక్షములను పర్వతములను నెత్తికొని యతనితో *'రాజా! శీఘ్రముగా నాజ్ఞ యిమ్ము. నీవు రాజవుగాన నీయాజ్ఞ లేక మాకేమియుఁ జేయరాదు. ఈ దురాత్ముల మఱేమి చేయుటకుఁగాదు; వధించుటకే వేగ యాజ్ఞయిమ్ము. వీరు మరల నాకాశమున కెగురనట్లు భూమిపైఁగూలి త్రెళ్లుదురుగాక. మనకు గెలుపే గలుగునా యనవలదు. వీ రల్పతేజులుగాన గెలుచుట యొకకష్టముగాదు' అనిరి. † వారిట్లు మాటలాడుకొనుచుండఁగా విభీషణుఁడు ఎవ రేమియాడినను రాముఁడు రక్షింపక విడువఁ డనువిశ్వాసముచేత నామాటలన్నియుఁ బాటింపక యాసముద్రపు నుత్తరపుగట్టునకు వచ్చి యాకసమునందె కంప మెంతమాత్రమును లేక నిలిచి

చుండు లక్ష్మణుఁడు ఒక్కఁడూరనే ఛత్రచామరములను రెంటిని రెండుచేతులం దాల్చినట్లని తెలియునది. ఈరాక్షసులను జంపుటయే రామకైంకర్య మనికదా వీరున్నారు. కావున నే యట్టి కైంకర్యమున కుపయుక్తములయిన పరికరములను గంటికొన్నారు. (ఇదంవచనమ్) ఈమాటను-తమకు శేషత్వము సిద్ధించుటకై శేషియగు సుగ్రీవుని యనుమతి యపేక్షితమైయుండఁగా దానినిగూడఁ గోరక వారివధమును నిశ్చయించుమాటను, (అబ్రువన్) చెప్పిరి. ప్రధానాప్రధానభావమునుగాని ఔచిత్యమునుగాని పాటింపక యందఱు నొక్కఁగుమిగాఁ జెప్పిరని యర్థము.

* ఇందులకు 'శీఘ్రం వ్యాదిశ నోరాజన్ వధాయైషాందురాత్మనామ్। నిపతన్తు హతా యాద్యధరణ్యామల్పతేజసః' అనిమూలము. విశేషార్థము - (శీఘ్రం వ్యాదిశ) శీఘ్రముగా ననుమతియిచ్చి వీరిని జంపిలీఁడవలయును. మేమో అస్వతంత్రులము. నీ వనుమతియిచ్చుటకు జాగుచేసినయెడల స్వతంత్రులై చంపితిమని మాపారతంత్ర్యస్వరూపమునకు హానికలుగును. కాన యాహాని రాకుండునట్లు చటుక్కున అనుమతి యియ్యవలయును. (నః) మమ్ము-చెట్లు కొండలెత్తికొని వీరినిజంప నుద్యుక్తులై యున్నమమ్ము శీఘ్రముగా ఆజ్ఞ సేయుమనుట. మీరే వధోద్యుక్తులై యుండఁగా నాయనుమతియేల? యనఁగా (రాజన్) రాజాజ్ఞనుగదా అనువర్తింపవలయును. (వధాయ) చంపుటకై పట్టి యూరక కట్టిపెట్టినయెడల నిచ్చటనుండి యెట్లయిన ననర్థము చేయుదురు. కాఁబట్టి వధించుటకే యనుమతి యియ్యవలయును. (ఏషాం దురాత్మనామ్) ఈదుర్మార్గులయొక్క-వధమునకు-ఆకారముచేతనే వీరిదురాత్మత్వము తెలియుచున్నదిగదా. (నిపతంతుహతాః) హతులై పడుదురుగాక-అందఱును మరల ఆకాశమునకు నెగురనట్లు భూమియందే పడియుండునట్లు గూల్తము. 'యుద్ధమున జయమని అపజయమని నిశ్చయములేదే. ఎట్లు వారితో యుద్ధము చేయవచ్చును?' అన్నచో (అల్పతేజసః) వారు అల్పబలులు-మనబలమందలి గజములకు కబళము లగునంతటివారేకాన వారిని గెలువవచ్చును.

† ఇందులకు 'తేషాం సంభాషమాణానా మన్యోన్యం సవిభీషణః। ఉత్తరంతీరమాసాద్య ఖస్థఏవ వ్యతిష్ఠత' అనిమూలము, విశేషార్థము:—విభీషణుఁడు 'ఈ వానరులేమైనను అడనీ. సర్వజ్ఞుఁడును పరమకారుణికుఁడును సర్వలోకశరణ్యుఁడును నగు రాముఁడు నన్ను అవశ్యము రక్షించియే తీఱును' అని మహావిశ్వాసముతో వార లొండొరులతో నాడికొనుమాటలను బాటింపక ప్రహరించుటకు వారు ఉద్యుక్తులై యుండినను వారి కెదురుగా వచ్చెను. అట్లు సమీపించి వచ్చియు జంకులేనివాఁడై యందఱికిని తాను తెలియవచ్చునట్లుగా ఆకాశమునందే నిలిచెను. ఇట 'ఖస్థః' 'వ్యతిష్ఠత' అని రెండుమాటలు 'స్థా'అనుక్రియను ప్రయోగించుట భయములేనందున కంపింపకయే నిలిచియుండుటను సూచించుచున్నది.

యుండెను. *విభీషణుఁడు ప్రాప్యంబగు నుపాయమును జక్కఁగా నెఱింగిన మహానుభావుఁడుగావున ఆకాశమునందుండియే యావానరోత్తములను వారిరాజగు సుగ్రీవునినిం జూచి యందఱును వినునట్లు పెద్దయెలుఁగున నిట్లనెను. † 'ఆహారనిద్రాభయమైథునములందు నియతిలేక దుర్మార్గమున నడచుచుండు రావణుఁడను

* ఇందులకు 'ఉవాచచ మహాప్రాజ్ఞః స్వరేణ మహతామహాన్ । సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య ఖస్థ ఏవ విభీషణః' అనిమూలము. విశేషార్థము.-తన్ను నిరసించుటకై పూనిన సుగ్రీవునిని యతనిపరికరమును నుద్దేశించి తనయార్తి యంతయు పెద్ద కంఠధ్వనిలో తోఁచునట్లుగా విభీషణుఁడు ఒకవార్త చెప్పుచున్నాఁడు.-(ఉవాచచ) చెప్పినుగూడ-రాముఁడు స్వీకరించుటకు తనరాకయే చాలియుండఁగా మాటగూడఁ జెప్పినాఁడనుట. 'పద్భ్యామభిగమాచ్చ' 'కాలనడచి వచ్చుటవలనను' అని గుహుఁడు నడచివచ్చుటయె తనకు భారముగాఁ దలఁచుచున్న రామునకు అటుపై వాక్యముగూడ చెప్పుట ఉరిసినపుంటిలో ఉప్పువెట్టిన ట్లనుట. (మహాప్రాజ్ఞః) మిక్కిలిప్రాజ్ఞుఁడు- ప్రాజ్ఞుఁడనఁగా హేయమిదియనియు ఉపాదేయమిదియనియు విభాగము తెలియుట. మహాప్రాజ్ఞుఁడనఁగా హేయమునుత్యజించి ఉపాదేయమును లభించుటకు వలయు నిశ్చితమైన యుపాయమును తెలియుట-అనఁగా రావణుని స్వభావమును రాముని శీలమ్మియు తెలిసి రావణుని విడిచి రాముని శరణుఁజొచ్చుటఁదగునని తెలియుట, రామలాభమునకు రామపాదములే నియతమైనయుపాయమని యెఱుంగుటయునగును. (స్వరేణమహతా) పెద్దస్వరముతో.-స్వరమునకు మహత్త్వమనఁగా ధ్వనిని విన్నపుడే శరణ్యుఁడే కాక దారిని పోవువారుగూడ మనస్సుకరఁగునట్టియార్తితోఁగూడియుండుట. (మహాన్) స్వరమువలనఁ దోఁచు ఆర్తి కొలఁదిలేకుండుటే కాక ఆశ్రయించుటయందుఁ గల యార్తియు కొలఁది లేకున్నదనుట. ఆశ్రయము ఆర్తితో సమానమైనదనుట; (సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య) సుగ్రీవునిని వారలనునుజూచి-'మనలఁజంపవచ్చినాఁడన్న సుగ్రీవునిని చెట్లు కొండలగువానిం గొని చంప నుద్యుక్తులయినవానరులనును, గొప్పగా చూచినాఁడనుట. ఏలనఁగా రామునిభక్తులు తన కుద్దేశ్యులు; మఱి వారే తనకు పురుషకారభూతులు గావలయును. మఱియు భక్తులైనవారు తప్పేమిచేసినను గాని 'జ్ఞానీత్వాత్మైవ మేమతమ్' అని వారే తనకు ఆత్మవతి ధారకముగా భగవంతుఁడు చెప్పికొని యున్నాఁడుగాన యామాటను త్రోసిపుచ్చుటకు సాధ్యము కాదు. కాన భగవంతుని బహుమానమున కట్టు పాత్రులయిన యాభక్తులను గొప్పగా చూచినాఁడనిభావము. లేక:—(మహాప్రాజ్ఞః) రాజు కృపాళుఁడైయైనను అతనియంతరంగునియొక్క పురుషకారముచేతనే అతనిని శరణుఁజొరవలయు నను పరిజ్ఞానమును—వానరులు నాకు ప్రతికూలురై సంరంభించుటయు నావలనిద్వేషమునఁగాదు; రామభక్త్యతిశయముచేతనే కాన యది గుణమె యనుజ్ఞానమును—రామపరిచారకులయిన వీరు నన్నంగీకరింపలేని రాముం డంగీకరించిననేమి? కాన రామునియంగీకారముకంటె రామభక్తులగు వీరిలో నంతర్భూతుఁడగుటయే పరమపురుషార్థము అనుజ్ఞానమును—గలవాఁడనుట. (స్వరేణ మహతా) పురుషకారభూతులయిన యావానరుల కందఱకును సర్వలోకశరణ్యుఁడగు రామునకును తనయార్తరవము వినునట్లు మహాస్వరమునఁ జెప్పినాఁడనుట. రామవిషయమం దిట్టి యార్తరవము నుచ్చరించుట భాగ్యాధికునకే కలుగునని చెప్పఁగోరి యట్టిస్వరమును 'మహాన్' అన్నాఁడు.

† ఇందులకు 'రావణోనామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః । తస్యాహ మనుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః' అని మూలము. విశేషార్థము:-ఇదిమొదలుగా నైదుశ్లోకములచే శరణాగతికి అంగమైన స్వనికర్షము (తనతక్కువపాటును) పరిగ్రహపరిత్యాగమును (పరిగ్రహించియుండిన రావణా

నొక రాక్షసుఁడు గలఁడు. అతఁడు రాక్షసప్రభుఁడు. నే నతనికిఁ దమ్ముఁడను, తోఁబుట్టువను. నాపేరు విభీషణుఁ డందురు. ఆదురాత్ముఁడైన యారావణుఁడు, గర్భవాసాది దుఃఖ

దుల పరిత్యజించుటయును) జెప్పి శరణుఁజొచ్చుచున్నాఁడు. అందు ఈమొదటిశ్లోకమువలన ప్రతికూలుఁడగు రావణునకు తాను శేషమై యుండుటవలనఁ గలిగిన నికర్షమును ఆప్రతికూలునితో త్రోసిపుచ్చరాని భ్రాతృత్వసంబంధమువలనఁ గలిగిన నికర్షమును స్వరూపముచేఁ గలిగిన నికర్షమును జెప్పుచున్నాఁడు. (రావణోనామ) 'రావయతీతి రావణః' అనివ్యుత్పత్తి; ఏడ్పించువాఁడు అని సకలలోకములును పిలుచునట్లు పేరే క్రూరముగానున్నది. పేరుమాత్రమే కాదు. వ్యాపారమును క్రూరమనుచున్నాఁడు. (దుర్వృత్తః) చెడునడవడిగలవాఁడు. ఆచారములేనివాఁడు-అనఁగా ఆహారనిద్రాభయమైథునములందు నియతిలేనివాఁడు, 'నిహీనాచారోఽహం నృపశుః' 'ఆచారము మాలిన నేను మనుష్యపశువను' అని యామునాచార్యులు చెప్పిరి. 'బుద్ధిరాచారవర్జితా' 'నీబుద్ధిఆచారముమాలినది' యని సీత చెప్పినది. జాతికూడ క్రూరమనుచున్నారు. (రాక్షసః) పూర్వోక్తదోషములు నడుమవచ్చినవిగాక జాతిచేత నే సిద్ధించినవికాన యవి వాఁడు తనజాతికి ధర్మములుగా నే యెంచునుగాన వానికవి దోషములుగా చెప్పి తొలఁగించుటకు సాధ్యము కాదనుట. గొప్పజాతి గలవానికి వృత్తహాని కలిగినయెడల వానిజన్మముయొక్క మేలిమి నెత్తిచెప్పి దానిని తొలఁగింపవచ్చును. తక్కువజాతివానికి అది కులధర్మమగుటచే దోషమని చెప్పి పరిహరించుటకు సాధ్యము కాదనుట. తాను క్రూరుఁడగుటయేకాక, క్రూరులయిన యనేకపరికరములతోను గూడినవాఁ డనుచున్నారు. (రాక్షసేశ్వరః) రాక్షసులకు రాజు—స్వతంత్రుఁడగుటచే ఒకరు చెప్పుహితమునకు చెవి యిచ్చువాఁడు గాఁడు. సజాతీయులు చేయుపాపమునకును ప్రవర్తకుఁడైనవాఁడు. దారికట్టి యడ్డదారిలో నడచువారికెల్ల నిలువనీడయైనవాఁడనుట. 'వాఁడట్టియిన నీ గేమి' యని యడుగఁగా చెప్పుచున్నాఁడు. (తస్యఅహమ్) ఇట శేషషష్ఠి-అతనికి అతిశయమును గలిగించుటయేకదా శేషభూతునికి స్వరూపము. 'రాజ్యం చాహం చరామస్య' 'రాజ్యముతోపాటి నేను రాముని వాఁడను' అని లక్ష్మణుఁడు రామునివిషయమై చెప్పినట్లు స్వరూపప్రాప్తమైన శేషత్వమును రావణుని యెడలఁ జూపితిని. (అనుజః భ్రాతా) వాఁడు పుట్టినకడుపులోనే పుట్టినవాఁడను. వాని కన్నయైతి నేని వానియాజ్ఞ ననువర్తింపకుండవచ్చునుగాన కుబేరునివలె వానిదోషములతో నాకు సంబంధముండదు. వానికిఁ దమ్ముఁడనగుటచే వాఁడు బుద్ధిఁదలఁచిన సమస్తదోషములును వానియాజ్ఞచే నేను జేయువాఁడనయితిని. (విభీషణ ఇతిశ్రుతః) విభీషణుఁడని ప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడు. రావణునితోడి సంబంధముచే వచ్చిన దోషమేకాక 'వివిధం భీషయతీతి విభీషణః' అనునట్లు బహుప్రకారముల భయంకరుఁడని లోకప్రసిద్ధుఁ డగువాఁడను. రావణునకు తనవలన వచ్చినదోషములుమాత్రమే గలవు. నాకో స్వయముగా చేసిన దోషములేకాక వానితోడిసంబంధమువలనఁ గలిగి దోషములును గలిగియున్నవనుట. 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా' 'విభీషణుఁడు ధర్మాత్ముఁడు' అని ధార్మికుఁడు తాను లోకమునఁ బ్రసిద్ధిగలిగియు తన్నుఁ దాను జెప్పుకొన్నవిధ మిట్టిదని తెలియునది. ఇందు 'ఉపాయేష్వపసిద్ధ్యస్తి న్యాపాయా వివిధా స్తథా । ఇతి యాగర్వహాని స్తద్దైన్యం కార్పణ్యముచ్యతే' అని గర్వహానిలక్షణమగు కార్పణ్యమనెడియంగ మిట చెప్పఁబడినది.

* ఇందులకు 'తేన సీతా జనస్థానాద్ధృతా హత్వా జటాయుషమ్। రుద్ధా చ వివశా దీనా రాక్షసీభి స్సురక్షితా' అనిమూలము. విశేషార్థము.-పూర్వోక్తములైనవి ప్రాయశ్చిత్తముచే తొలఁగింపవచ్చును. రావణుఁడు చేసిన యీదోషమన్ననో 'నక్షమామి' అని భగవంతుఁడు తాను క్షమింపనని చెప్పిన భాగవతాప

ముగూడ నెఱుఁగక గోముగాఁ బెరిఁగిన సీత అయోధ్యకంటె నానాభోగముల కేకాంతస్థలమగునని జనస్థానమునకు వచ్చియుండఁగా, అచటనుండి యపహరించుకొని యడ్డపడిన జటాయువును నూరక హింసింపక చంపనే చంపి యాబిడను చెఱఁ బెట్టినాఁడు. ఆయమ, పెట్టిన కాలు సేతులు పెట్టినట్లెయుండ, వివశయై, దుఃఖితయై, వికృతాకారలయిన రాక్షసస్త్రీల కటికకావలియం దుంపఁబడియున్నది. * నేను నతనికి 'సీతను రాము

ళారము దోషము. ఇదిగూడ రావణుఁడు చేసియున్నాఁడనుచున్నారు. ఇట సీతాపహారణమే భాగవతాపచారమని తెలియునది. (తేన) పూర్వోక్తములయిన సకలదోషములుగల యా రావణునిచేత-అట్టిదోషములుగలవాఁడే కదా యిట్టిపాపప్రచురకార్యమున కొడిగట్టును. (హృతా) 'అనన్యారాఘవేణాహమ్' "నేను రాఘవునకంటె వేఱైనదాననుగాను' 'జలాన్మత్స్యైవివోద్ధృతా' 'నీటనుండి యుఃత్తివైవఁబడిన చేఁపలవలె' అని రామునినుండి బాపరానిదానిని బాపినాఁడు. (సీతా) నాఁగటిచాలునఁ బుట్టినది. గర్భవాసాదిదుఃఖములు లేమిచే పరమపదమునుండి తనయప్రాకృతస్వభావమును విడువకయే యిటయవతరించినది గావున అత్యంతసుకుమారయైనది. (జనస్థానాత్) పువ్వులుగోయుట మొదలైనభోగములకు నేకాంతస్థలమగుటచే అయోధ్యకంటె ఉత్కృష్టమైనదిగా సమ్మతమైన జనస్థానమునుండి, (జటాయుషంహత్వా) జటాయువునుజంపి—'మమప్రాణాహి' 'ఆత్మైవ మేమతమ్' అని భగవంతుఁడు తనప్రాణములుగాను తనయాత్మగాను తనయభిమతులను జెప్పికొనును. అట్టి భగవదభిమతుఁడైనవానిఁ జంపి-సీతతోఁగూడ జటాయువునసైతము చెఱసాలఁ బెట్టినవాఁడేని యప్పుడాజటాయువును విడిపింపవచ్చును. అట్లుచేయఁడయ్యె. తనపరివారము నశింపకొఱకే యట్లతనింజంపినాఁడని యర్థము. (రుద్ధాచ) నిరోధించియుం పెట్టఁబడియున్నది. ప్రమాదమున నపహరించితెచ్చియు పిదప పశ్చాత్తాపమున విడిచిపెట్టినవాఁడుగాఁడు. మఱి యూర్పువిడుచుటకును లేనిచోట చెఱపెట్టినాఁడు. (వివశా) పెట్టిన కాలుసేతులు పెట్టినట్లేయుండుటచేతను, రామునిబాసినదుఃఖముచేతను, ఊఱడించువారు వేఱెవ్వరును లేమిచేతను, సీతసత్త్వహీనగ్గుట నిది దెలుపుచున్నది. రామునితో భోగపరంపర లనుభవించుచు నుబ్బుననుండినదానిని, యిట్టిదురవస్థ పాలుసేసినాఁడు. (రాక్షసీభి స్సురక్షితా) వికృతభయంకరవేషవచనములుగల ఏకాక్షి ఏకకర్ణి మొదలగు రాక్షసస్త్రీలచేత కటికికావలియందున్నది. ఊఱడించుటకు వచ్చిన నవవ్యాకరణపండితునకుఁగూడ చోరఁగూడనియట్లు రక్షితయై యున్నదనుట.

* ఇందులకు 'తమహం హేతుభిర్వాక్యై ర్వివిధైశ్చన్యదర్శయమ్ । సాధు నిర్యాత్యతాంసీతా రామాయేతి పునః పునః' అని మూలము. విశేషార్థము.-'రావణుం డట్లుచేసినను చేయనీ; దీనిచేనేకేమి' యనఁగా నతఁడుచేసిన యపరాధమునుజూడఁగా నిప్పుపడినయింటనుండి కాలూనక యప్పుడే వెడలునట్లు, నేను అప్పుడే వానియొద్దనుండి వెడలుట ప్రాప్తమై యుండఁగా వానికి హితముచెప్పి యుజ్జీవింపఁ జేయవలయునని యుండిన పాపిష్ఠుఁడను నేను అనుచున్నాఁడు:—(తమ్) 'సహస్రస్తు పితుర్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే' అని సర్వేశ్వరునికంటెను వేయిమడుఁగులు ఎక్కువగా అనువర్తింపవలసినదై యున్న లోకజనని యగు సీతవిషయమునఁగూడ నపచారముచేసినట్టి యారావణునికి, (అహమ్) ఇట్టి పాపిష్ఠుఁడని తెలిసియుండియు, వానిని అనాదరింపక హితము చెప్పిననేను, (వివిధైర్వాక్యైః) సామభేదాదులయిన నానావిధవాక్యముల చేత, (వాక్యైః) పూర్ణార్థములచేతను, (హేతుభిః) ఆయర్థములకు అనురూపముగానున్న ఖరదూషణకబంధవాలివధములు మొదలైన నానావిధచిహ్నములచేతను, (న్యదర్శయమ్) నిద్రవోవువానిని లేపునట్లు బోధించితిని. బోధించినయర్థ మేమనఁగా-(సాధునిర్యాత్యతామ్) చక్కఁగా

నకు మరలఁ జక్కనిచ్చివైవుము' అని హేతుయుక్తములగు నానావిధవాక్యములచే మాటిమాటికి బోధించితిని. * చావఁగోరువాఁడు ఔషధమును వలదనునట్లు, ఆ రావణుఁడు కాలునిచే ప్రేరితుఁడై నేను తనకు హితముగాఁ జెప్పుచున్న వాక్యమును జెవిఁ బెట్టఁడయ్యెను. † అతఁడట్లు హితము చెప్పిన నన్ను పరుసుమాటలాడి

మరల సీతనిచ్చివేయుము.(సాధు) అనుతాపముతో ఆకించన్యముతోను శరణుఁజొచ్చి యిచ్చుట,(సీతా) రామునిసొమ్మను అతనికే యియ్యవలసినదింతే కాని, నీవు వేఱొకటి యియ్యవలసినదిలేదు. తనసొమ్మే తనకియ్యఁబడినప్పటికిని, రాముఁడు అపఖ్యాతమైనదానిని పొంది 'వీనిచేత నే దీనిని బడసితి' నని తలఁచు గుణాధికుఁడనుట. తనసొమ్మును మనవలనఁ బొందినను మన అపరాధమును సహించునో యనఁగా 'సతన్నిపతితం భూమౌ శరణ్యశ్శరణాగతః। వధార్హమపి కాకుత్స్థః కృపయా పర్యపాలయత్' అన్నట్లు సంపఁదగిన కాకాసురుని యపరాధమును సహించి రక్షించినవాఁడుగాదా. (ఇతి పునఃపునః) అని మాటిమాటికి బోధించితిని-వాని కిచ్ఛలేకుండినను, నామాటచొప్పున చేయునా యనెడి యాశచేత పలుమాఱును పదరి చెప్పితిని. తనిశ్లోకము.—ఇందు 'చరాచరాణిభూతాని సర్వాణి భగవద్వపుః। అత స్తదానుకూల్యం మే కర్తవ్యమితినిశ్చయః' అన్నట్లు చరాచరాత్మకములగు భూతములు భగవంతునికి శరీరభూతములగుటచే అన్నిటికిని ఆనుకూల్యమే చేయవలయునని సంకల్పించుట ఆనుకూల్యసంకల్పమనెడి యంశము చెప్పఁబడినది. మహేశ్వరతీర్థులు.

* ఇందులకు మూలము. 'సచ నప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః। ఉచ్యమానం హితం వాక్యం విపరీత ఇవౌషధమ్' అని మూలము. విశేషార్థము.—(సచ నప్రతిజగ్రాహ) వాఁడు మాటను గయికొనను గూడలేదు. చెప్పినట్లు చేయకపోయినను, మాటకు చెవియైన వాల్చినవాఁడు గాఁడయ్యె. ఇందులకు హేతువు- (కాలచోదితః) మృత్యుప్రేరితుఁడగుటచే నట్లు చేసినవాఁడు గాఁడు. (రావణః) దుష్టప్రకృతియగువాఁడు గావున తోఁబుట్టువును హితాభిలాషియునగు నావార్తను కాలఁదన్ని క్రొత్తవాఁడును శత్రువునగు కాలుఁడు చెప్పినదారిని బోయినాఁడు, (ఉచ్యమానం వాక్యమ్) చెప్పఁబడుచున్న వాక్యమును-మాటను జెప్పుచుండఁగానే యనుట. 'త్వాంతు ధిక్కులపాంసనమ్' అని నన్ను కాలూనసీయక చేసినను, అంతటితో విడువక నేను 'ఆత్మానం సర్వథా రక్ష' 'నిన్ను సర్వవిధముల రక్షించుకొను' మని వాని యుజ్జీవనమే ప్రయోజనముగా చెప్పినమాటను, (హితం వాక్యమ్) నేను జెప్పినదయ్యును అహితముగా నుండెనేని విడువవచ్చునుగదా; అట్లుకాక తనయుజ్జీవనమునకు ఇంతకన్న వేఱొక యుపాయములేకున్న యీ పరమహితమైనవార్తను, ఎట్లు గయికొనలేదనఁగా (విపరీత ఇవౌషధమ్) చావఁగోరువాఁడు మంచివైద్యుఁడు చెప్పినమాటను కాలఁదన్నినట్లు, నామాటను గయికొనఁడయ్యె ననుట. వీఁ డపరాధముచేసినపుడు వీనిని దిగవిడిచి స్వరూపమును పొందనయితిని. మఱి నేను చెప్పినమాటను చెవివాల్చి వినుటయుం బొందనైతిని. వీనిని త్రిప్పి జీవింపవలెనని యుండిన నాకు స్వరూపహానియే ఫలించెనని భావము.

† ఇందులకు 'సోఽహం పరుషిత స్తేన దాసవచ్చావమానితః। త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః' అనిమూలము. విశేషార్థము.— నేను చెప్పినవార్తను వినకపోవుటయేకాక హితము చెప్పినదే హేతువుగా తాను పరుసులాడి పరికరముచేతను అవమానపెట్టుటవలనను తక్కిన యూపాధికముల నెల్ల విడిచి రాముని పాదములను శరణముఁజొచ్చితి ననుచున్నాఁడు.(సోఽహమ్) విముఖుఁడు

మఱి దాసునివలె మిక్కిలి యవమానపఱుపఁగా, ప్రాప్యాభాసములయిన పుత్త్రులను పెండ్లమును దిగవిడిచి రాఘవుని రామునే శరణుఁజొచ్చితిని. * సకలలోకశరణ్యుఁ

గానున్నాఁడే యనర్థము పొలగునని హితము చెప్పిన నేను-నన్ననుట,(పరుషితః)హితము చెప్పినదే కారణముగా వాగ్వజ్రము చే మనస్సు గాయపడునట్లు పరుసులాడినాఁడు.(తేన) నేను చెప్పినది హితమని తలఁపక పోవుటే కాక మృత్యువువార్తను హితమని పరిగ్రహించిన యాగావణునిచే, (దాసవచ్చావమానితః) దాసునివలె అవమానపెట్టఁబడితిని, నేను చెప్పినది అహితమయినను, పెద్దవాఁడగుతాను పరిభవించి విడుచునంతటితో పోక తనపనివాఁడగు ప్రహస్తుని విడిచియు, పసివాఁడగు నింద్రజిత్తును విడిచియు, ఎంగిలి తినుపనివాండ్రను అవమానపెట్టునట్లు నన్ను అవమానపెట్టినాఁడు. ఇట్లు సోపాధికులయిన బంధువులను విడిచి నిరుపాధికబంధువగు రామునే శరణుఁజొచ్చితి ననుచున్నాఁడు,(పుత్రాంశ్చ) నరక నిస్తారకులగు పుత్రులనును, (దారాంశ్చ) సహధర్మచారిణులగు భార్యలును, దీనివలన ప్రపత్తి సేయువానికి ప్రాప్యాభాసములును ప్రాపకాభాసములును త్యాజ్యములని తెలియుచున్నది. (త్యక్త్వా) త్యజించి. దీనిచే చేయు ప్రపత్తికి త్యాగము అంగమనుట తెలియుచున్నది. (రాఘవం శరణం గతః) 'భ్రాతా భర్తాచ బన్ధుశ్చ పితాచ మమరాఘవః' అని సర్వవిధబంధువగు రామునే శరణుఁజొచ్చితిని. 'కింత్వర్థినామర్థితదానదీక్షాకృతవ్రతశ్లాఘ్య మిదం కులంతే' అన్నట్లు, ఆశ్రితుల సర్వాభీష్టముల నొసంగు కులమునఁ బుట్టినవానిని జేపట్టితినని రాఘవశబ్దార్థము-తనిశ్లోకము. ఇందు ఈశ్వరుని నిర్హేతుక కరుణాపరిపాకమువలననే విభీషణునికి రావణుచేనవమానము కలిగినదనియు దానివలననే యితనికి ప్రయోజనాంతరములందు వైముఖ్యము సిద్ధించెననియుఁ దెలియునది. మఱియు దానివలన పరమపురుషార్థరూప రామప్రాప్తికొఱకు రామునే శరణుఁజొచ్చితి ననుచున్నాఁడు. 'త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ' అనుటచే ప్రాతికూల్యవర్జనమనెడి యంగమును, 'రాఘవంశరణంగతః' అనుటచే ఆత్మనిక్షేపమనెడి యంగమును ప్రదర్శితములయినవి. మహేశ్వరతీర్థులు.

* ఇందులకు 'నివేదయత మాంక్షిప్రం విభీషణముపస్థితమ్।సర్వలోకశరణ్యాయ రాఘవాయ మహాత్మనే' అని మూలము. విశేషార్థము.—ఇట్లు శరణ్యుఁడగు రామునకు విజ్ఞాపింపవలసిన యర్థమును జెప్పి యిఁక దానిని విజ్ఞాపించుటకై పురుషకారభూతులను ప్రార్థించుచున్నాఁడు. (సర్వలోకశరణ్యాయ) కులము విద్య వృత్తి మొదలగువానివలని భేదములనుచూడక సమస్తలోకులకును రక్షకుఁడైనవాఁడును, ఇట్లతఁడు సర్వమునకు శరణ్యుఁడుగాన యతని సర్వశరణ్యత్వమందు నానావిధాపరాధములు సేసిన రావణునకుఁగూడ మీకువలెనె భాగమున్నది. అనఁగా సజ్జనులగు మీవలెనే దుష్టుఁడగు రావణునకుఁగూడ అతఁడు శరణ్యుఁడనుట. ఇఁక నతనిసంబంధియైనవానికి అందు భాగము గలదని చెప్పనేల? అయితే రావణుఁడు ఆశరణ్యత్వమందు రుచి యుంపక పోవుటచే అందలి తనభాగమును పోఁగొట్టుకొన్నాఁడు. నేను అభిముఖ్యముతో వచ్చుటచే నాకందలిభాగమును బోఁగొట్ట మీకుఁ దరము గాదు అనిభావము. ఇట శరణ్యత్వమునకు అంగభూతములగు సులభత్వము పరత్వము అను రెండు గుణములు ప్రధానములుగా చూపఁబడినవి. (రాఘవాయమహాత్మనే) సౌలభ్యముమాత్ర ముండినచో అనిష్టమె యగునుగాన ప్రయోజనములేదు. మేరుపర్వతాదులవలె పరత్వముమాత్రమె యుండినను దుర్లభుఁడగుటచే నిదియు ప్రయోజనకరముగాదు. కాన సౌలభ్యపరత్వములు రెండును గలవాఁడనుట. (రాఘవాయ) రఘువంశమునం బుట్టినవాఁడు. 'యత్తదనిర్దేశ్యమ్' అని యిత్యాదివేదాంతములకు గోచరుఁడగు పరబ్రహ్మము సకలమనుజ తిర్యఙ్నయనసాక్షాత్కారమున కర్హమగునట్లు రఘువంశమున మను

డును మహాత్ముఁడును రఘువంశమునం దవతరించి యున్నవాఁడగు రామునకు,

ష్యుఁడై యవతరించినవాఁ డనుట. ఇంతకన్న సౌలభ్యాతిశయ మేమియుని భావము. (మహాత్మనే) మహాత్ముఁడైనవాఁడు. ఇట్లు మనుష్యుఁడై యవతరించినను తనయప్రాకృతస్వభావమును విడువకయే యుండుటచే నిఖిలహేయప్రత్యనీకుఁడును జ్ఞానశక్త్యాద్యనంతకల్యాణగుణైకతానుఁడు నగువానికి, (నివేదయత) తెలుపుఁడు. ఇచట తనరాక ప్రత్యక్షమైయుండఁగా దానిని విజ్ఞాపింపుఁడనుటచే ప్రయోజనము లేదు. కాన స్వాపరాధపరిపూర్తి, 'ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగము, శరణాగతి యనెడు నిరపాయమగు నుపాయమును పరిగ్రహించుట, రామకైంకర్యాభిలాషము, అతనిపరిచారకులం దంతర్భవించుట, అను నివియే విజ్ఞాపనము సేయవలయునని విభీషణుని యభిప్రాయము. (క్షిప్రం) శీఘ్రముగా-శరణ్యుఁడగు రాముఁడు తానై పరిగ్రహించుటకు మునుపే మీరు విజ్ఞాపనముచేసి సుహృత్కార్య మాచరింపవలయునని భావము. (విభీషణం) రావణునివలె నేను ప్రతికూలుఁడనుగాను, 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా' అన్నట్లు నేను అనుకూలుఁడనే. (ఉపస్థితం) పొంతకు వచ్చినవాఁడను. అతిహీనుఁడైనవాఁడును దాపునకువచ్చుటయే రాముఁ డంగీకరించుటకు బీజమని భావము. గోవిందరాజులు.

(సర్వలోకశరణ్యాయ) అధికారభేదములేక సురనరవానరతిర్యక్స్థావరాంతములగు సమస్తప్రాణులకును సమాశ్రయణీయుఁ డయినవాఁడు. (రాఘవాయ) 'కింత్వర్థినాం దుర్గతదానదీక్షాకృతవ్రతశ్లాఘ్య మిదం కులం తే' ఇత్యాదివచనములచే ప్రసిద్ధవిభవమగు రఘువంశమునందు అవతరించినవాఁడు- దీనిచే అర్థులయాచన విఫలము గాదనుట సూచితము. (మహాత్మనే) పరమాత్ముఁ డయినవాఁడు అగు రామునికి, (మాం) రాముని సర్వవిధబంధువుగా నాశ్రయించిన నన్ను, (క్షిప్రం) నల్లనై వాసనగల జలముతోఁగూడిన తామరకొలఁకునుజూడఁగా దప్పిగొన్నవాఁడు నిలుపోపఁజాలనియట్లతిశీఘ్రముగా, (నివేదయత) తెలుపుడు. 'మాచాధర్మమవాప్నుహి' అన్నట్లు నేనువచ్చిన యీమాటమాత్రము చెప్పుటచేతనే అతిసులభముగా మీరు గొప్పయుపకారము చేసినఫలము సిద్ధించుచున్నదని భావము. 'అప్రాప్తితో నగోపాయే ఇతి తత్ప్రార్థనామతిః। గోపాయితా భవత్యేవం గోప్తృత్వవరణం స్మృతమ్' అన్నట్లు గోప్తృత్వవరణమనెడి యంగము చెప్పఁబడినది. (ఉపస్థితం) సమీపమునకు వచ్చినవాఁడు. దీనిచే 'రక్షిష్యత్యనుకూలాన్న ఇత్యేవం సుదృఢా మతిః। స విశ్వాసో భవేచ్ఛక్ర సర్వదుష్కృతనాశనః' అనెడి విశ్వాసమను నంగము ప్రదర్శితము. కేవలము ఇక్ష్వాకువంశపురాజయిన రామభద్రునకు సర్వలోకశరణ్యత్వమును పరత్వమును విభీషణుఁ డెట్లు చెప్పెనన్నచో బ్రహ్మదేవుఁడు రామునింజూచి 'పరమాపద్గతస్యాపి ధర్మే మమ మతిర్భవేత్। యాయా మే జాయతే బుద్ధి ర్యేషు యేష్వాశ్రమేషు వా। సాసా భవతు ధర్మిష్ఠా తంతం ధర్మంచపాలయేత్' 'పరమాపదవచ్చినపుడును నామనస్సు ధర్మమందే యుండవలయును. ఏయేదానియందు ఏయేబుద్ధి నాకుఁ గలుగుచున్నదో అదియెల్ల ధర్మిష్ఠముగానే యుండుఁగాక. ఆయాధర్మమును పాలించుఁగాత' అని వేడఁగా రాముఁడు 'ధర్మిష్ఠత్వం తథా వత్స తథా చైతద్భవిష్యతి' 'నాయనా! నీవుకోరినట్లే నీకు ధర్మిష్ఠత్వము కలుగును' అని వరము నొసంగియుండుటచే రాముఁడు సకలజగద్రక్షణార్థము ఇక్ష్వాకువంశమునం దవతరించిన పరమధర్మరూపుఁడును, పరమపురుషుఁడునగు నారాయణుఁ డని తెలిసి, యట్లు చెప్పినాఁడుగాన అదియంతయు సమంజసమేయని తెలియునది. మహేశ్వరతీర్థులు.

తేక:—రాముని మనస్సునకు ప్రియముగాను రావణుని కనభిమతముగాను కొన్ని హితవచనములు చెప్పితిని. అందుల కతఁడు కృతజ్ఞుఁడై నన్ను పొగడవలసియుండఁగా దుష్ప్రకృతిగాన 'త్వాంతు

విభీషణుండను నేను వచ్చియున్నానని శీఘ్రముగాఁ దెలుపుఁడు' అనెను.

ధిక్కులపాంసనమ్' అని పరుసులాడి 'అస్మిన్ ముహూర్తే నభవేత్' అని తన యూడిగములకుఁ జెప్ప మాటలు చెప్పఁగా పెద్దవాఁడు గాన యేమయినను చెప్పనీ యనియుంటిని. అతఁడు నంతటితోఁ బోక తనకడుపునఁ బుట్టినవానిని ఇంద్రజిత్తునిగూడియు నన్నవమానింపఁజేసినాఁడు. దానివలన నేను సాభార్యాపుత్రాదులు అనుకూలురేయైనను రావణునివలనఁ గలిగినవారుగాన సమస్తము రాముఁడేయని యతని శరణుఁ జొరవచ్చినాఁడను. అయినను రాజనీతి మర్యాదచొప్పున వానరు లతనితో 'పగవానితమ్ముఁడు శరణమని వచ్చినంతనే చేపట్టవచ్చునా?' అని యుదరి పల్కిరి. దానికి విభీషణుఁడు 'మీరట్లనుట స్వామికార్యమా? రాక్షసులచే నలఁగుడుపడి శరణమన్న వారికి పట్టుఁగొమ్మయైన రఘుకులమునం దవతరించిన రామునకు రావణునితమ్ముఁడు విభీషణుఁడు శరణుఁ జొచ్చినాఁడని చెప్పుటయే స్వామికార్యము కాఁబట్టి మఱొకరు చెప్పకమునుపే మీరు విన్నవింపుఁ'డనఁగా వానరులు 'దర్శనము సేయుపలసినమర్యాదను జూడఁగా 'విదితస్సహి సర్వజ్ఞ శ్శరణాగతవత్సలః' అని రాముఁడు శరణాగతవత్సలుఁడని విన్నవాఁడవుగావా? కాన నీవే చక్కఁబోయి చెప్పకొననేరవా?' యనఁగా విభీషణుఁడు 'అట్లు దారితప్పి పోవువాఁడనుగాను 'తవభర్తోఽహముకాఙ్క్షి హిధార్మికైః' 'ధార్మికులచేతఁగదా నీభరముగాఁ జేయఁబడితిని' అనఁగా 'ధార్మికులు పురుషకారభూతులై నన్ను నీకప్పగించిరి' అన్నట్లు వేదజ్ఞులంగూడి స్వామిపాదముల మ్రొక్కువాఁడను. కాన మీరు పురుషకారము సేసి రామునిపాదములం జూపుఁ' డనుచున్నాఁడు—(నివేదయత) తెలుపుఁడు. 'యః ప్రజాపతిర్వేద స పుణ్యో భవతి' 'పరమపురుషునికిఁ దెలిసినవాఁడే పుణ్యుఁడగును' అన్నట్లు, రామునిమనస్సున కెక్కినపుడే నాకు స్వరూపము దక్కఁగలదు. అదియు మీవలనఁ బొందినవాఁడుగాఁ గోరెద. పోయి తెలుపుఁడు. (నివేదయత) 'ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానమ్' 'వారు జ్ఞానమును - అనఁగా భగవత్స్వరూపాదులను-ఉపదేశింతురు' అన్నట్లు అతనిని మీరు తెలుపునంతమాత్రమున మమ్మును అతనికిఁ దెలుపవలయును. (నివేదయత) 'స్వరేణ మహతా మహాన్' అని నేనే పెద్దయెలుఁగున పిలుచునపుడే రాముఁ డనుగ్రహించును. మీరును మీయంతటఁ దెలుపుచురేని స్వరూపమును బొందఁగలుగును. (నివేదయత) తెలుపక పోయితిరేని భాగవతాపచారము చేసినట్లు మీకు స్వరూపహాని; తెలుపఁగా రాముఁడు దానియెడల శరణాగతపరిత్యాగముచే నతనికి స్వరూపహాని; రెండుపక్షములును ఇట్లయినచో, శేషికి అతిశయము గూర్చుటయే శేషభూతుని స్వరూపముగాన శేషియగు రామునికి నన్ను రక్షింపమిచే అతిశయము గాక అపద్యము గలిగించినవాఁడ నగుచున్నానుగాన శేషభూతుఁడ నగునాకును స్వరూపహాని; ఇవన్నియు కలుగకుండునట్లు యతనికిఁ దెలిపి నన్నుఁ జేరనిండు (నివేదయత) వ్యాఘ్రవానరసంవాదము విని యెఱుఁగరా (పులి తఱుమఁగా నొకఁడు ఒక చెట్టెక్కి యందున్న వానరమునుజూచి భయపడఁగా అది వానికభయమిచ్చెను. పులి, ఆవానరముతో 'మనుష్యునిఁ బడఁద్రోయుము. లేనిచో వాఁడు నిన్ను సమయముచూచి చంపును. నేనును నదలను' అనఁగా 'శరణాగతునిఁ బడఁద్రోయ'నని నుడి చెప్పి యంత నిద్రించెను. అప్పుడు పులి వానితోఁ గోఁతిని బడఁద్రోయుమని పురికొలుపఁగా వాఁడు కృతఘ్నుఁడై యట్లుతోసియు నది క్రిందఁబడక చెట్టుగొమ్మనూని మరల వానితప్పును గొనక యభయమిచ్చి కాపాడె ననుకథ యిట యూహ్యము.) ఇట్లు శరణాగతరక్షణము గావించిన జాతిలో జనించిన మీరు శరణాగతి పోయి తెలుపుఁడు. (నివేదయత) (విభృతమ్ వేదయత) వినయముతో తెలుపుఁడు. మూర్ఖుఁడని తోఁచునట్లు ఊరకడితోఁ జెప్పక సాత్త్వికుఁడని తగులునట్లు సవినయగతి ప్రశ్నములచే విన్నవింపుఁడు. (నివేదయత) (నిత

రాం నివేదయత) మిక్కిలియుఁ దెలుపుఁడు. మంత్రవ్యాపారాదులచే రాముఁడు పరాకునను౦డు ను గాన మనస్సునకు తగులునట్లు ఒత్తి చెప్పుఁడు. (నివేదయత) ఆసమూహముతో మునుపు పరిచయము లేనందున అంతశ్శక్తిసాధకుఁడెవఁడో తెలియఁగూడమిచే ఒక్కరినిజూచి చెప్పక బహువచనముచే సము దాయమునుజూచి తెలుపుఁడన్నాఁడు. (నివేదయత) 'తత్రభాగవతా స్సర్వే శ్లాఘ్యాః పూజ్యాశ్చభారత' 'అచట అందఱును భాగవతులు శ్లాఘ్యులు పూజ్యులు' అన్నట్లు రామసంబంధము వానరులకెల్ల సమాన ముగుటచే అందఱును మనస్కగౌరవ్యులేయని సముదాయమునుజూచి తెలుపుఁడన్నాఁడు. (నివేదయత) ఇంతకెల్ల నిర్వాహకుఁడగు రాజును సుగ్రీవుని బహువచనముచే తెలుపుఁడన్నాఁడు. (నివేదయత) రావణగోష్ఠియందు దూతవధముగూడదని తానుజెప్పి హనుమంతునికి నుపకారముచేసినవాఁడగుటవలన నతనిని మనస్సుననుంచుకొని చెప్పఁదలఁచి ఒకనికిఁ జెప్పినయెడల తక్కినవారు విపరీతముచేయుదురని తలఁచి సామాన్యముగా చెప్పినాఁడు. (నివేదయత) రాముఁడు నన్నుగుఱించి యడుగఁగా యూరకుండక నమ్మఁదగుదుననియో దగననియో పరిగ్రహింపఁదగుదుననియో, ఏదేని తోఁచినట్లు తెలుపుఁడు. (నివేదయత) 'విద్లలాభే' అనుధాతువువలన లభించునట్లు చేయుఁడనియును నర్థము. 'సమహాత్మా సుదుర్లభః' అని జ్ఞానియైనవాఁడు తనకు మిక్కిలి దుర్లభుఁడని మనస్సున కొందలపడుస్వామికి ఒకఆత్మలాభమును జేసిపెట్టుఁడు. 'విదసత్తాయామ్' అనుధాత్వర్థమున ఉండఁజేయుఁడు. సత్తకలిగింపుఁడని యర్థము. 'అప్యహం జీవితం జహ్యామ్' అని యాశ్రితుల రక్షింపనిచో ప్రాణములవిడిచి తనసత్తను దొఱఁగఁజూచుస్వామికి నన్నుఁజేర్చి సత్తను గలిగింపుఁడు, లేక (విద విచారణే) అనుధాత్వర్థమున అంగద శరభ జాంబవత్ప్రముఖులతోఁ గలసి విచారింపుఁడనియు నర్థము. "నీవు చెప్పినట్లె విన్నపము చేసెదము. అయితే 'సోహం పరుషిత స్తేన' అని వానిచే పరుషితుఁడైతిననియు 'రాఘవం శరణం గతః' రాముని శరణుఁజొచ్చితిననియు రెండుచెప్పితివిగాన రావణుఁడు పరుషించినది మొదటఁ జెప్పవలయునా? శరణాగతుఁడవైతివని నిన్నుఁదెలుపవలయునా?" యని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. (మాంనివేదయత) నన్నుఁదెలుపుఁడు. రావణుఁడు పరుషించినందులకు ప్రతికారముచేసి నన్నను్గ్రహించుట నీను రామున కంతరంగుఁడైన నేకదా. కాఁబట్టి శరణుఁజొచ్చితినని నన్నే యెఱిఁగింపుఁడు. 'నిన్నుఁ దెలుపఁగా నీవిచ్చు బంగారుకుండయేమి' అని యడుగఁగా (మామ్) నాగపాశ బ్రహ్మాస్త్రములచే నీవు నలిఁగినందులకు నింద రాకుండునట్లు నిలుపుటకై ఒక సేవకుఁడు వచ్చినాఁడని విన్నపముసేయుఁడు. 'ఇది యుక్తమేకదా చేయునదిగదా. ఇంతకుముం దేమిచేసితివి?' అని వారడుగఁగా (మామ్) 'ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ' అని యిక్కడివారికి మంచియగువార్త చెప్పిన నన్ను, 'కొననాలుకతో ఒకమాట నీవు చెప్పఁగా మాకు వచ్చినలాభ మేమి? సీత యిక్కడికి బయలుదేఱి వచ్చినదేమి?' అని వారడుగఁగా (మామ్) 'యావన్న గృహ్ణన్తి శిరాంసి బాణా రామేరితా రాక్షసపుఙ్గవానామ్' 'రామప్రయుక్తములయిన బాణములు రాక్షసవరుల శిరసులను దీయకమునుపే రామునకు సీతనిమ్ము' అనియు, 'విధమిష్యతి పురీం లఙ్కామ్' 'లంకాపురమును ధ్వంసముసేయును.' అనియు నతనికీర్తిని జాటించి వేదములవలెనే యతనికీర్తి పటహముగు నన్ను, "ఇదియును 'గురుత్వాద్ధితమిచ్ఛతా' 'గౌరవమువలన హితముగోరువాఁడు' అన్నట్లు అన్నయగుటచే రావణునియందుఁ గలస్నేహమువలన వానికి వచ్చుప్రత్యవాయము మున్నెత్తిచూపి హితము చెప్పితివింతేకాని మఱేమికాదు. ఇట్లు రావణభక్తుఁడవైయున్న నిన్నా దెలిపెంగించుట" యని వానరులడుగఁగా, (మామ్) 'పరుషిత స్తేన' 'అవమానితశ్చ' అని ఆయుత్కర్షమును చూపోపమివలన పరుషించి తఱిమివేయఁబడిన నన్ను, "నీవే 'జ్యేష్ఠోమాన్యః పితృసమః' 'జ్యేష్ఠుఁడైనవాఁడు పూజ్యుఁడు తండ్రితోసాటియైన

వాఁడు' అని చెప్పితివే. అన్న ఒకమాట చెప్పె నేని అదేమితప్పని వచ్చితివి'' అని వానరులడుగఁగా (మామ్) 'త్యక్త్వాపుత్రాంశ్చదారాంశ్చ' అని వానిపౌరుష్యమునకు సహింపలేక నాతోఁ పాటియైన యాలుబిడ్డలనును వానితోడ దిగవిడిచివచ్చిన నన్ను—'నీవు వానితోడిసంబంధము వీడినచో మాకేమిలాభము. ఈమాప్రక్క నీకేమైనను పట్టులేదో'యని యడుగఁగా,(మామ్)'రాఘవం శరణం గతః'అని మీప్రక్కను రాముని శరణాగతిఁ జొచ్చియున్న నన్ను-(మామ్) 'ఆత్మానం సర్వ్యధారక్ష పురీంచైవ సరాక్షసామ్' 'నిన్నును నీపురమును అందలి రాక్షసులను సర్వవిధముల రక్షించుకొనుము' అని పరుషించుచున్న రావణునికిని వానిని జేరినవారికిని భేదములేక హితము చెప్పుటవలన 'ఆనుకూల్యమితిప్రోక్తా సర్వభూతానుకూలతా' 'సర్వభూతముల కనుకూలుఁడై యుండుటయే ఆనుకూల్య మనఁబడును' అన్నట్లు ప్రపత్తికంగమయిన ఆనుకూల్యసంకల్పమును, 'జాతక్రోధో విభీషణః' 'విభీషణుఁడు క్రుద్ధుఁడయ్యె' ననియు, 'క్రుద్ధోహన్యాద్గురూనపి' అన్నట్లు అట్లు క్రుద్ధుఁడై నవాఁడు గురువులనుగూడఁ జంపునని యున్నదిగాన రావణునిఁ జంపుట ప్రాప్తమైయుండఁగా, 'ఉత్పపాతగదాపాణిః' అని చేతిలో గదయుండియుఁ జంపకయే వచ్చినవాఁడుగాన 'ప్రాతికూల్యంచ భూతానాం సర్వేషాం నసమాచరేత్' 'ప్రాణులందుఁ దేనికిఁగాని ప్రతికూలమైనది చేయరాదు' అనెడు ప్రాతికూల్యవర్జనమును, 'సుగ్రీవశ్చాభిషేచితః' 'సుగ్రీవుఁ డభిషిక్తుఁడయినాఁడు' అని సుగ్రీవుని యభిషేకమును నుదాహరణముగాఁ గొని మనలను నట్లే రక్షించునని నమ్మిక నొందుటచే 'రక్షిష్య త్యనుకూలాన్న ఇతి యాసు దృఢామతిః|స విశ్వాసోభవేత్' 'అనుకూలురనుగు మనలను రక్షించునని మిక్కిలి దృఢముగాఁ గలబుద్ధి విశ్వాసమగును' అన్నట్లు రక్షించుననెడి విశ్వాసమును 'భవన్తం శరణం గతః' 'నిన్నే రక్షకునిఁగా చేపట్టితిని' అనుటచే 'గోపాయితాభవేత్యేవం గోప్తృత్వవరణం తథా' 'రక్షకుఁడవు గమ్ము అని యిట్లు రక్షకుని వరించుట'- అన్నట్లు రక్షకునిగా వరించుట యనఁబడు గోప్తృత్వవరణమును 'భవద్గతంమే రాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ' 'నారాజ్యమును జీవితమును సుఖములును నీయందేయున్నవి' అని ఫలభరన్యాసమును జేయుటచే 'ఫలేస్వామ్యవియుక్తతా | కేశవార్పణపర్యన్తాహ్యాత్మనిక్షేపఉచ్యతే' 'ఫలమునకుఁ దాని స్వామియగుట విడిచి దానిని విష్ణువునందే యర్పించుట ఆత్మనిక్షేప మనఁబడును' అనఁబడిన ఆత్మనిక్షేపమును, 'తేనచాస్మ్యవమానితః' అని రావణునిచే పరిభవమునొంది చేయెత్తి మ్రొక్కుటచే 'ఇతియాగర్వహానిస్తద్దైన్యం కార్పణ్యముచ్యతే' 'అనెడి గర్వహానిరూపమగు దైన్యము కార్పణ్య మనఁబడును.' అన్న కార్పణ్యమును, ఇట్లు శరణాగతియొక్క యాఱువిధములును కొఱఁత పడకుండునట్లు చేసిన నన్ను, (మామ్) 'అహమస్మ్యపరాధానా మాలయోఽకిఞ్చనోగతిః' 'నేను అపరాధములకు ఆలయము, అకించనుఁడను, అగతికుఁడను' అన్నట్లు,విభీషణుఁడై దుష్టుఁడగు రావణునికి తోఁబుట్టువగుటచే అపరాధముల కాలయమై, ఉపాయాన్తరము లేమిచే అకించనుఁడై రావణుఁడును తఱిమివేయుటచే అనన్యగతికుఁడై స్వామినే యుపాయముగా పట్టుటచే 'త్వమేవోపాయభూతోమే భవేతి ప్రార్థనామతిః' 'నీవే నా కుపాయభూతుఁడవు గమ్ము అనుట ప్రార్థనామతి యనఁబడును.' అన్నప్రార్థనామతి గలవాఁడగు నన్ను, 'మంచిది! నీ యపేక్షను తెలుపుదు నేని స్వామితో విన్నపము చేసెద' మని వానరులు చెప్పఁగా (క్షిప్రమ్) అదికూడదు. ఇప్పుడేపోయి విన్నపము చేయవలయును. ఇట్లు వదరుట యేలనఁగా (క్షిప్రమ్) 'చఞ్చలమ్ హిమనః' 'చలాహిప్రాణినాం మతిః' అన్నట్లు మనస్సు చంచలమైనది. నాకిప్పుడు మనస్సునఁ బుట్టియున్న యానుకూల్యము అది చంచలమగుటచే మాఱిపోవచ్చును గాన యట్లు గాకమును పేపోయి విన్నపము చేయుఁడు. (క్షిప్రమ్) 'క్షిప్రం రామాయ శంసధ్వం సీతాం హరతిరావణః' సీతను రావణుఁ

డు దొంగిలికొని పోవుచున్నాఁడని శీఘ్రముగా రామునకుఁ జెప్పుఁడు.' అని దేవతలంజూచి సీతాదేవి మొ ఱయిడినపుడు దేవతలు తెలియకుండుట వలనఁగా సీత రాక్షసునివశమునఁ జిక్కినది. అట్లె నేనును నా మనస్సైనను రాక్షసునివశమునఁ జిక్కక మునుపే పోయి. తెలుపుఁడు. (క్షిప్రం మాం నివేదయతి) 'జీవన్తం మాం యథా రామస్సంభావయతి కీర్తిమాన్ । తత్త్వయా హనుమన్ వాచ్యః' 'నేను ప్రాణములతో నుండఁగానే రాముఁడు నన్నువచ్చి మన్నించి కీర్తి గాంచునట్లుగా హనుమంతా! నీవు చెప్పవలయును'. అని సీత చెప్పినట్లు నాసత్తియున్నపుడే యతఁడు చేపట్టి కీర్తి గాంచునట్లుగా పోయి తెలుపుఁడు. (క్షిప్రం నివేదయతి) 'దత్తమస్యాఽభయమ్' అని యతఁడే ముందుపడి యభయమిచ్చుటకు మునుపే మీరు ముందుపడి తెలుపుఁడు (క్షిప్రం నివేదయత) నేను గిలుపోపఁజాలమిచే మఱియొకమాఱు శరణాగతి చేయఁగా 'తద్ద్వయం సకృదుచ్చారో భవతి' అనియు 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ' అనియు, 'సకృత్' అని ఒకమాఱు చేయవలసినదిగా నేర్పడియున్న శరణాగతి స్వరూపమునకు హానివచ్చును. కాఁబట్టి ముందుగానే తెలుపుఁడు. (మామ్ నివేదయత) 'తమేవ శరణంగచ్ఛ' 'వానినే శరణుఁజొరుము' అని శరణ్యుని తెలుపునట్టిమీరు శరణాగతుని దెలుపుఁడు. 'ఇట్లు చటుక్కున తెలుపుట యెవరికి? లంకలో నీకు పరిచితుఁడయిన హనుమంతునకా? సైన్యమునకెల్ల నిర్వాహకుఁడైన మహారాజు సుగ్రీవునకా?' అని యడుగఁగా, (రాఘవాయ) ఇక్ష్వాకూణా మియంభూమి స్సశైలవనకాననా' అన్నట్లు ఆహనుమంతునికిని మహారాజు సుగ్రీవునికిని మాల్యవంతమునకును చిత్రకూటమునకు భేదములేక యన్నిటికిని రక్షకుఁడైనవానికిని, (రాఘవాయ) శరణాగత రక్షకులవంశమునఁ బుట్టినరామునికి శరణాగతుఁడగు నన్ను దెలుపుఁడు. (రాఘవాయ) 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ... అభయమ్ సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతంమమ' అని శరణాగత రక్షణమునకు కంకణముగట్టుకొని యున్న రామునకుఁ జెప్పుఁడు. (రాఘవాయ) 'అప్యను ప్రణయినాం రఘూణాం కులే న వ్యహన్యత కదాచిదర్థితా' 'రఘుకులమువారిని ప్రాణములడిగినను తప్పరి యిత్తురు?' అన్నట్లు కోరినవారికి కోరినదిచ్చి కీర్తిపడసిన మేటికులమువానికిఁ జెప్పుఁడు. (రాఘవాయ) 'అప్యహం జీవితం జహ్యామ్' 'నహి ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య' 'ప్రాణములనయినను విడుతునుగాని ప్రతిజ్ఞ చేసి తప్పను' అని తనకు నాశమువచ్చినను ఆశ్రితరక్షణము సేయువానికిఁ జెప్పుఁడు, (రాఘవాయ మాం క్షిప్రం నివేదయతి) 'రాఘవస్య యశోహీయేత్' 'రామునికీర్తి తీసిపోవును' అని సీత చెప్పినట్లు ఋషులను సుగ్రీవుని, కాకాసురుఁడు మొదలగువారిని, రక్షించి వెదకి తెచ్చికొన్న పొగడ్తయంతయు నన్ను రక్షింపకుండుటవలనఁ బోఁగొట్టుకొనవలసివచ్చును. కాన యంతకుమునుపే చటుక్కునపోయి చెప్పుఁడు. ధర్మయుండిన నేకదా ధర్మములు దక్కును. ధర్మి యగునతఁడు తన్నుఁ బడసిన నేకదా ధర్మముగు పొగడ్త గావలసియుండునది. 'ఘనవాఁడై యున్న నిన్ను తెలుపుట యేమిట' ననఁగా సమస్తమును అతనికి భూతి కాన యతనికి విభూతిగా శత్రువులుండినను ఒకకీఁడును వారికిఁ దలఁపకుండుటయే యతనిపెద్దఱికము చూఁడీ. (మహాత్మనే) 'మర్త్యానామ్ మరణాద్భయమ్' 'మనుష్యులకు మరణమువలన భయము' అన్నట్లు కేవలమరణమునకు భయపడు వాఁడు కాఁగాక 'ఉత్తమానాం తు మర్త్యానాం అవమానాత్పరం భయమ్' 'ఉత్తములయిన మనుష్యులకు అవమానము వలననే మిక్కిలియు భయము' అన్నట్లు శరణాగత రక్షణము చేయక పోయితిమని నిందించిరేని ఏమిచేయుదును అని భయపడునట్టి పెద్దఱికముగల రామునకుఁ దెలుపుఁడు. (రాఘవాయ మహాత్మనే) ఇట ఆత్మశబ్దము పరమాత్మవాచకము. రఘుకులమునఁ బుట్టినవాఁడై తన్ను నవతరింపఁజేసినను, అతఁడు పరమాత్ముఁడని తెలియుఁడు. వేదపురుషుఁడును 'వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్' అని యిట్లు సులభుఁడైయున్న వస్తువే 'మహాన్తమ్' అని పెద్ద

వస్తువుగా చెప్పినాఁడు. వైదికపురుషుఁడగు విశ్వామిత్రుఁడును 'రామం మహాత్మానం వేద్మి' అని మహాత్ముఁడుగా చెప్పినాఁడుగదా! అట్టివానిని చెప్పవలెనా? ఒకానొకని పెండ్లామగు తారయనునది 'అయం స కాకుత్స్థ ఇతి ప్రజజ్ఞే' 'రాముఁ డితఁడే' యని తెలిసికొనెను. 'త్వమప్రమేయశ్చ' 'నీవింతింతని కొలఁది పెట్టరానివాఁడవు' అని యామె యతనిని తెలిసికొన్నంతే మీకుఁ దెలియకున్నదా? "మంచిది, నీవే 'మహాత్మనే' అనిన యతనిమహాత్త్వము చెప్పితివిగదా. పర్వతమువంటి యతనికి పరమాణువువలె నున్న మనకు అవస్తువును పట్టను శరణువేఁడను శక్యమగునా?" యనఁగా, (సర్వలోకశరణ్యాయ) రాముని గుణములకు కానివారునుగలరా? (సర్వలోకశరణ్యాయ) 'కౌసల్యా లోకభర్తారం సుషువే యం మనస్వినీ' అని కౌసల్యగన్న లోకభర్తయగువాఁడు అతనిచే సర్వలోకమంతయు భరింపఁబడుచుండఁగా ఆసర్వలోకములలో నేను నొకఁడుగాదా. (సర్వలోకశరణ్యాయ) 'సప్తలోకైకవీరస్య దశకణ్ఠకులద్విషః' అన్నట్లు భూర్భువస్సువర్మహర్జనస్తపస్సత్యలోకములనెడి సప్తలోకములకును శరణ్యుఁడైనవానికి, (సర్వలోకశరణ్యాయ) అంతమాత్రమేకాక అభూర్భువరాదులతోఁగూడ అతల వితల సుతల తలాతల మహాతల రసాతల పాతాళములతోఁగూడ భేదములేక పదునాలుగులోకములకును శరణ్యుఁడయినవానికి, (సర్వలోకశరణ్యాయ) ఇట లోకశబ్దము జనవాచకము. సర్వవిధజనులకు—అనఁగా దేవయోనులుగాను మనుష్యయోనులుగాను స్థావరయోనులుగాను ధర్మార్థులుగాను కామార్థులుగాను మోక్షార్థులుగాను అనుకూలురుగాను ప్రతికూలురుగాను ఉత్కృష్టులుగాను అపకృష్టులుగాను ఇట్లు అనేకవిధము లగువారికెల్ల శరణ్యుఁడైనవానికి విన్నవింపుఁడు. అతని నిట్టివాఁడుగా నెక్కడఁగంటి మనఁగా 'అభీష్టఫలప్రదాతైః కోఽన్యః ప్రజాపశుపతీ పరిపాతి' 'అభీష్టఫలముల నొసంగి మతి యెవ్వఁడు బ్రహ్మరుద్రులను బాలించును' అని దేవతలగు బ్రహ్మాదులకును పోఁగొట్టుకొన్న పదము నొసంగినవాఁడు 'విష్ణుభక్తిపరో దేవః' అన్నట్లు నేనును అతనికి భక్తుఁడనగుటచే దేవుఁడనే యగుదునుగాన ఆబ్రహ్మాదిదేవులనువలె ఈదేవుఁడనగు నన్నును నేనుఁ బోఁగొట్టుకొన్న రాజ్యమిచ్చి ప్రోవఁడా 'సుగ్రీవమేవ తద్రాజ్యే రాఘవః ప్రత్యపాదయత్' 'సుగ్రీవునే యారాజ్యమందుఁ బట్టముగట్టెను' అని తిర్యక్కులయిన సుగ్రీవాదులకు పోయినరాజ్యము నొసంగినవాఁడు 'జ్ఞానేన హీనాః పశుభిస్సమానాః' అని జ్ఞానశూన్యుఁడగుటచే పశుప్రాయుఁడై అనఁగా తిర్యక్కువంటివాఁడై యున్న నాకును పోయినరాజ్యము నొసఁగఁడా? 'అథ్యాసతే చీరభృతో యథాస్వం చిరోజ్ఝితా న్యాశ్రమమణ్డలాని' నారచీరలు గట్టుబుషులు రాక్షసాక్రమణముచే చిరకాలము దాము దిగవిడిచియుండిన యాశ్రమమండలములను మరల తమతమభాగములచొప్పునఁ బడసి వాసము చేయుచునారైరి' అని మనుష్యశరీరులగు జనస్థానవాసి బుషులకు పోయినప్రదేశముల నొసఁగినవాఁడు, మానుష్యమును కొనియాడి వచ్చిన నాకుఁ బోయినదేశము నొసఁగఁడా? 'శైలరూపం పరిత్యజ్య ప్రతిపేదే స్వకాం తనుమ్' 'రాతిరూపమునువిడిచి తనయొప్పటిదేహమును బొందెను' అని స్థావరముగా నుండిన యహల్యను తనయొప్పటిస్థితితోఁ గూర్చినవాఁడు 'ఖస్థఏవ వ్యతిష్ఠత' 'ఆకాశమునందే నిలిచియుండెను' అని యాకాశమునందే స్థావరమువలె నిలఁబడియున్న నన్ను నాయొప్పటిస్థితితోఁ గూర్పఁడా? 'రక్షితవ్యాస్త్వయా శశ్వ ద్గర్భభూతా స్తపోధనాః' తపోధనులమగు మేము నీవు కడుపులోని బిడ్డలవలె నెప్పుడు రక్షింపఁదగినవారము' అని తపోనుష్ఠానమువలన ధర్మార్థులయిన బుషులకు రక్షకుఁడయినవాఁడు. 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా' అని ధార్మికుఁడయిన నాకును రక్షకుఁడుగాఁడా 'రుదన్ రాజ్యమయాచత' 'రోదనము సేయుచు రాజ్యము యాచించెను' అని అర్థనాఫలమయిన రాజ్యమును మృతుఁడయినచక్రవర్తికి నిచ్చినవాఁడు రాజ్యకాంక్షి యగు నాకు నియ్యఁడా? తాఁ గారు

మలసుగోరి కామపరవశుఁడయినసుగ్రీవునకు దారముల నిచ్చినవాఁడు‘త్యక్త్వాపుత్రాంశ్చదారాంశ్చ’అన్నట్లు సీతవలన ఆనుకూల్యము నెఱపిన ధర్మదారలను దిగనాడిన నాకు నియ్యఁడా?‘గచ్ఛలోకానను త్తమాన్’అనియు ‘అవహాత్పరమాంగతిమ్’ అనియు జటాయువునకును వాలికిని మోక్షము నొసంగినవాఁడు నాకు మోక్ష మొసఁగఁడా? ‘మఙ్గళాని ప్రయుఞ్జానాః’‘మంగళములను ప్రయోగించుచున్నవారై’అని యానుకూల్యము నెఱపిన ఋషులకు రక్షకుఁడైనవాఁడు ఆనుకూల్యసంకల్పాదులను గావించిన నాకు రక్షకుఁడు గాఁడో ‘కబన్ధన్నామరూపేణ వికృతంఘోరదర్శనమ్ । తన్నిహత్యమహాబాహూ ర్దదాహస్వర్గతశ్చసః’ అని ప్రతికూలుఁడయిన కబంధుని శాపజన్యమైన విరోధిశరీరమును బోఁగొట్టియు స్వదేశము నొసంగినవాఁడు‘విదదార స్తనాన్తరే’అని సీత స్తనమును గీఱిన కాకాసురునికి విరోధినిపోఁగొట్టి‘ప్రతిపేదేస్వమాలయమ్’ అని స్వదేశము నొసంగినవాఁడును, ‘ప్రాప్తశ్శత్రురతర్కితః’ ‘శత్రు వొకఁడు మన మెదుర్లచూడకయే వచ్చినాఁడు’ అన్నట్లు ప్రతికూలుఁడయిన నాకు నాదేశము నొసఁగఁడా?‘తమభ్యుపాగాత్సురాస్సర్వే సమభిష్టూయసన్నతాః’ అన్నట్లు ఉత్కృష్టులయిన దేవతలకు రక్షకుఁడయినవాఁడు ప్రపన్నుఁడనగుటచే ఉత్కృష్టుఁడనగు నాకు నొసఁగఁడా? ‘కపిత్వఞ్చప్రదర్శితమ్’ ‘పాషాణగౌతమవధూపునరాప్తిహేతుః’ అనిఅపకృష్టములయిన తిర్యక్స్థావరములకు ఆపన్నివారకుఁడైనవాఁడు. ‘ప్రకృత్యారాక్షసో హ్యేషః’ అపకృష్టుఁడ నగు నాకును ఆపన్నివర్తకుఁడు గాఁడో? ఈయుదాహరణములచే వాఁడట్టివాఁడని కనుంగొనునది. ‘ఎవరిని తెలుపవలయు’ ననియడుగఁగా (విభీషణమ్) విరోధులకు విభీషణుఁ డయినవానిని - ఇది పరాశరపరాక్రమశబ్దములవలె విరోధిభయంకరుఁడని యన్వర్థము తెలుపుటచే రావణాది విరోధులను భయపెట్టువాఁడనని తెలియుఁడనుట. (విభీషణమ్) ‘భీషాస్మాద్వాతఃపవతే-భీషోదేతిసూర్యః’ అనియు ‘భయంభయానామపహారిణి’ అనియు పరులకు భయంకరుఁడై, ఆశ్రితులకు అభయంకరుఁడైన రాముని పరికరమునకును మఱొకరికిని భయపడవలయునా? (విభీషణమ్) ఆజ్ఞయును ఏలుబడియు నడపుటకు ‘గదాపాణిః’ ఒకదుడ్డుకఱ్ఱవాఁడని చెప్పుఁడు. ఇదిగాక (విభీషణమ్) అని అనుకూలునిఁగా ఎఱిఁగింపరేని ‘ఉత్పాతగదాపాణిః’ అని చేయును కఱ్ఱయునుగా ఒక్కఁడు భయముగలుగునట్లు నిలిచియున్నాఁడనియైనను జెప్పుఁడు. రోగతత్త్వము దెలిసిన వైద్యునియుంగల రోగి తాను జేసిన యపథ్యములనుజెప్పి అందుఁ గీడును పరిహరించుకొనునట్లు సర్వజ్ఞునియుంగల సంసారియగువాఁడు స్వదోషమును మున్నిడి రక్షించునట్లు చేసికొనవలయు నింతేకాని మంచిది మున్నిడికొనుటకు ఒకటియు లేదుగదా. కావుననే ‘ననిన్దితంకర్మ తదస్తిలోకే సహస్రశోయన్నమయావ్యధాయి’ ‘నేను వేలకొలఁదిమార్లు చేయని నిందితకార్యము ఏదియు లోకమునలేదు. లోకమునఁగల ఒక్కొకనిందితకార్యమును వేలకొలందిమార్లు చేసియున్నాననుట’ అన్నట్లు అని నాముసపటీవృత్తిని జ్ఞానమును జెప్పుఁడు.—‘నీవృత్తము జ్ఞానమును ఇవియైనయెడల రాముని శ్రీసన్నిధానముఁ దెలుపుట యెట్లు?’ అనియడుగఁగా (ఉపస్థితమ్) ‘దురాచారోపి సర్వాశీకృతఘ్నో నాస్తికః పురా। సమాశ్రయేదాదిదేవం శ్రద్ధయాశరణంయది॥ నిర్దోషంవిద్ధితంజన్తుమ్’ ‘మునుపు దురాచారుఁడయియుండినను సర్వభక్షకుఁడయినను, కృతఘ్నుఁడయినను నాస్తికుఁడయినను ఆదిదేవుని శ్రద్ధతో నాశ్రయించునేని యాప్రాణి నిర్దోషుఁడని యెఱుఁగుము’ అన్నట్లు ముందట్లున్నను భగవదాశ్రయము చేసినచో నిర్దోషుఁడుగా నుండునుగదా. (విభీషణముపస్థితమ్) ముందువచ్చి నిలిచినానని చెప్పుఁడు—నాలుగడుగులును వచ్చి స్వామి కుపకరించితినని చెప్పుఁడు. ఇచటికి రాక లంకలోనేయుండి శరణమని చెప్పితినేనియు, సముద్రతీరము మడుఁగుగట్టు పడుపాట్లుపడి మేను పడఁక తలవడఁక నతఁడు అచటికితానైవచ్చి పడవలసియుండదా?(ఉపస్థితః)ఎల్లకులోపల వచ్చినపిదప

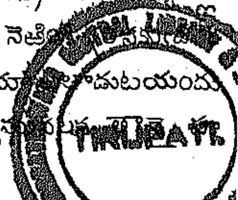
* విభీషణుఁ డిట్లు 'రాముని శరణుఁజొచ్చితి' నని చెప్పినమాటనువిని సుగ్రీవుఁడు

'స్థితో౽స్మి గతసన్దేహః' అన్నట్లు నిలుకడనొందితిని. (ఉపస్థితన్ని వేదయత) మతిమాలి మునుపడఁజొరఁబడక స్వామిహృదయము నూచి చేరవలయునని మిాపొంత నిలిచియున్న యునికిని చెప్పుఁడు.(ఉపస్థితన్ని వేదయత)రాముఁడు తానే వెదకికొనిరాఁగా 'జగ్ముర్గిరితటా దస్మా దన్యం శిఖరము త్తమమ్'అన్నట్లు భయపడి సుగ్రీవుఁడు కొండనుండి కొండకుఁ బాఱిపోయినట్లుగాక ఉన్నచోటు వెదకి నేనైవచ్చిన నన్ను ఎఱింగింపఁగూడదా? (విభీషణముపస్థితన్ని వేదయత) రావణునితమ్ముఁడై నడుమ నొకచోటనుండి దూతనంపి సంధివిగ్రహము చేయుటకై వెనుకరాక ఫలమును వెనుక దిగవిడిచి చక్క నేనే తన్ను శరణము చొరవచ్చినవాఁడని విన్నపము సేయుఁడు—అనియర్థము. దీనివలన భగవత్సమాశ్రయణము చేయువారికి భాగవతులు ముందుపమువారై రావలయు నను నర్థము ప్రతిపాదితమయ్యెను—తనిశ్లోకము.

* ఇందులకు 'ఏతత్తువచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవో లఘువిక్రమః । లక్ష్మణస్యాగ్రతో రామం సంరబ్ధమిద మబ్రవీత్'అనిమూలము. విశేషార్థము.—సుగ్రీవుఁడు రామునివలని ప్రేమాతిశయమువలన వ్యామోహితుఁడై 'అతిస్నేహః పాపశంకీ' యనునట్లు, అతఁడు సర్వశక్తుఁడుగాన విభీషణునివలన అతనికేమియుఁ గలుగ నేరదనుట మఱచి, రాముఁడు శరణాగతవత్సలుఁడుగాన 'శరణాగతి' యన్నపలుకు విన్నమాత్రనే గూఢహృదయుఁడగు వీనిని పరిగ్రహించును.అంత క్రూరహృదయుఁడగు వీఁడు రామున కేదేని పాపము చేయును' అని తగనిభయమును శంకించి కలఁగి వేగ రామునొద్దకుఁబోయి రామునియెడల తనవంటి హృదయముగలవాఁడగు లక్ష్మణునిఁగూడ సహాయముచేసికొని విభీషణుని నిగ్రహించుటయే తగునని విన్నపము చేయుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు. (ఏతత్తువచనం శ్రుత్వా)చారుఁడు గాఁడు దూతగాఁడు శత్రువేయని నిశ్చయించినపుడు జంకుచేఁ గలిగిన వికృతివంటిదిగాక 'రాఘవం శరణం గతః' అన్నమాట విన్నపిదప విభీషణుఁడు తనపాతకత్వము మఱుఁగుచేసికొని రాముఁడు తన్ననుకూలునిగా స్వీకరించినట్టి యీమాటంజెప్పి తన్మూలమున పీడింపవచ్చినాఁడని పుట్టినవికృతిగలవాఁడని తుశబ్దముచే పూర్వోక్తవైలక్షణ్యము తెలియునది. (సుగ్రీవో లఘువిక్రమః)వీఁడు 'శరణు' అనుమాట రాముని చెవిలోఁబడెనా వీనిని విడిచి పుచ్చఁదరముకాదు. నే నామాట వినఁబడుటకు మునుపే పోవలయునని చటుక్కునఁ బోయినాఁడనుట. (లక్ష్మణస్యాగ్రతః) తనవలెనె రామునియెడ ప్రేమగల లక్ష్మణునియెదుట-లక్ష్మణుఁడును రామునివలన ప్రేమాతిశయముచే భరతునియెడ తగనిభయమున శంకించి 'భరతస్యవధేదోషః నాహం పశ్యామి' 'భరతునిఁజంపుటలో నాకు దోషము తోఁపకున్నది' అన్నాఁడు. అట్టి లక్ష్మణునివలెనే సుగ్రీవుఁడును విభీషణునియెడ తగనిభయముచే శంకితుఁడై వధింపఁదగునన్నాఁడనుట. (రామమ్) 'రాఘవం శరణంగతః'అన్నవాక్యము విన్నంతనే కలిగిన సంతోషమువలన అభిరాముఁడైయున్నవానిని,(సంరబ్ధమ్) రామునికిఁ దాను జెప్పుదారితప్ప వేఱుదారిత్రొక్కఁగూడనట్లు మిాఁదుపడి—అనఁగా, రాజ్యమువిడిచి బహుదినములయినదా? రాజనీతి మఱచిపోతిరా? ఇచ్చోటు లంకాద్వారముగాదా ! రావణుఁడు సేయు అనీతి తెలియదో? ఒకఁడు శరణమనఁగానే యివన్నియు మఱవఁబడెనా? అని చెప్పుటయే తనదారి నే త్రొక్కించుట, (ఇద మబ్రవీత్) వచ్చినవాఁడు రాక్షసేంద్రుఁడుగా నున్నాఁడు. అనుకూల భాషణమును జేసినాఁడు ఇతఁ డెవఁడగునో యని సందేహించి రామునికి వానిరాక చెప్పుటకు మాఱుగా పగవాఁడనియే నిశ్చయించి తత్పరిహారమునకై చేయవలసినది చెప్పుచున్నాఁడు. (రామం లక్ష్మణస్యాగ్రత స్సంరబ్ధ మిదమబ్రవీత్) సీత, లక్ష్మణునియెదుట రామునితోఁ జెప్పినట్లు తానును లక్ష్మణునియెదుట రామునితో విజృంభించి యీమాట చెప్పినాఁడనియర్థము. తనిశ్లోకి.

రామునియొద్దకు శీఘ్రగమనుఁడగుచుఁ బోయి తనకు సమానహృదయుఁడగు లక్ష్మణునియెదుట ప్రేమాతిశయముచే నక్షరములు తొట్రిలఁబడ నతనితో రావణుని తమ్ముఁడు విభీషణుఁ డనువాఁడు నలుగురు రాక్షసులను దానును నిన్ను శరణుఁజొచ్చి వచ్చినాఁడు'పరంతపా! కార్యాకార్యవిచారము సేయు మంత్రమందును, సేనల నొడ్డులు తీర్చి నిలుపు వ్యూహమందును, విచారముచే నిశ్చయించిన యుపాయములను సద్యోవిషయములందుఁ బ్రయోగించునయమందును, ఎదిరి రహస్యములం దెలియుటకై గూఢముగా వేగులవారిని బంపుచారమందును, ఇవి వానరులవిషయమునందైనను పగవారలగు రాక్షసులవిషయమందయినను. నీ హెచ్చరికతో నుండవలయును. వానరులకు మంత్రాదులను ప్రయోగించుచు శత్రువులమంత్రాదుల నెఱుంగుచును జాగ్రత్తగలిగి యుండుము. ఇట్లుండువేని నీకు భద్రముగలుగును.'కొందఱు అనుకూలురై రాఁగా నీవిట్లు తొందరపడనేల'యందువా! ఈరాక్షసులు కామరూపులగుటచే కోరినట్లు కంటికిఁ గనఁబడకయే సంచరించుచుందురు గాన యీకనఁబడువారు మాత్రమే కాక పెక్కండ్రు కనఁబడక వచ్చియుందురు. వీరు కపటోపాయములను దెలిసినవారలు;(నీవు రక్షించుటయందు శూరుఁడైనట్లు వీరు వంచించుటయందు)మిక్కిలియు శూరులు. కాఁబట్టి (శేయిమార్గ్ల ప్రవృత్తిచేసినను) వీరియెడల నొకప్పుడును విశ్వాసముంపరాదు. కాన వీఁడుఅనుకూలుఁడుగాఁడు.'అనుకూలుఁడుగా కేని వీఁడు మఱెట్టివాఁడై వచ్చినాఁడు. ఎట్లుయువచ్చినను హెచ్చరికగల మనలను వీఁడు చేయు కార్యమేమి?'యందువా?(వీఁ డనుకూలుఁడుగాక) రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుని వేగువాఁడుగానుండును. (చారుఁ డేని విభీషణుఁడని చెప్పి తన్ను వెలిపుచ్చుకొనునా'యన్న వో తానొక్కఁడై యుండి మఱొక్కఁడుగాఁ జెప్పికొని వేఱొక్కఁడుగానై సీత నెత్తికొనిపోయిన రావణుని చారుఁడు) గనుక యనుకూలునివలె నటించి మనయందుఁ బ్రవేశించి సమయముఁజూచి మనయొండొరులకు మిత్రభేదము గలిగించును. ఇందులకు సందియము లేదు కాన వీఁడు ప్రతికూలుఁడై వంచింప వచ్చినవాఁడే. 'మనమందఱము పరస్పరానురక్తులమై యుండఁగా 'వీనికి బుద్ధిభేదము కలిగింపఁదరమా ? యందువా' బుద్ధిభేద మొకవేళ చేయ లేకపోయినను,మనము విశ్వాసము చూపువఱకు మనతోఁ బాలునీరుగాఁ గలసిమెలసియుండి, మనము విశ్వాసము చూపఁగానే బుద్ధిసూక్ష్మతగలవాఁడుగాన మన మేమఱియుండునందుఁ గనిపెట్టి వీఁడు తానే యొకవేళ మనలనుగొట్టినను గొట్టవచ్చును. 'మన మిదిరిపై దండెత్తివచ్చినంతనే వారిప్రక్కనుండి వచ్చినవాఁడు గతిమాలివచ్చినవాఁడు గావలయును. అట్టివానిని చేకొనకుండుట రాజనీతిగాదే. అట్టివానిని మనముదీసికొనుటచే శత్రువునకు బలక్షయమును మనకు బలవృద్ధియుఁగాదా' యందువా? మిత్రులను సంబంధించిన బలమును,ఆటవికజనులబలమును, పరంపరగా నేర్పడియున్న మూలబలమును,అప్పటి వేతనములఁ బుచ్చుకొనుచు బ్రతుకు భృత్యులబలమును,ఇట్లయిన యీ బలములనన్నిటిని బరిగ్రహింపవచ్చునుగాని శత్రుసంబంధియైన బలమునుమాత్రము

పరిగ్రహింపక త్యజింపవలయును. వీఁడు శత్రుబలములోనివాఁడుగాన త్యాజ్యుఁడే 'శత్రుబలములోనివాఁడని సామాన్యముగా ననాదరింపవచ్చునా? అక్కడిసంబంధము మానివచ్చినవాఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడుగాఁడా!' యందువా? ప్రభూ! వీఁడు శత్రుబలములోనివాఁడుమాత్రమేకాదు. జాతియందు రాక్షసుఁడు, మఱి మనపగవానికి తోఁబుట్టువు. (ఇది వీనినోటనుండియె వినియున్నారము.) 'నీవును తోఁబుట్టువును విడిచియే కదా నన్నుఁజేపట్టితి' వందువా? నావలెతోఁబుట్టువుచే తఱుమఁగొట్టఁబడి రాలేదు. వీఁడు మనపగవానికొలువునుండియే వచ్చినాఁడు. ఇట్లు వీనిని పరిగ్రహింపరాదనుటకు పెక్కుహేతువు లుండఁగా వీనియందు విశ్వాస మెట్లుంపవచ్చును? 'వీఁడు శరణనివచ్చినాఁడే! శరణాగతుని విడుచుటఁదగునా' యందువా? విభీషణుఁడు రావణునిచే చారకర్మమునందు నియుక్తుఁడై వచ్చినవాఁడు; కాన వీనిశరణాగతి పయివేషమని తెలియుము. నీవు యుక్తవ్యాపారములు గలవారిలోనెల్ల మేటివిగాన నీకుఁ దెలియనియుక్తకార్యము లేదు. కాన యట్టిమాయకానిని పరిగ్రహింపక నిగ్రహించుటయే యుక్తమని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. 'చారులను జంపుట యుక్తమా' యందువా? రాఘవా! వీఁడు కేవలము చారుఁడే. సంగతులు తెలిసికొని పోవుటకు మాత్రము వచ్చినవాఁడుగాఁడు. రావణుఁడు పంపఁగా కుటిలబుద్ధిచే ప్రేరితుఁడై పూని శరణాగతునివలె మాయవేషము వేసి వాఁడు తనగుట్టుమఱుఁగుపుచ్చి, మనసెఱుఁగక మాటమాత్రమునకు నీవు విశ్వాసము చూపినంతనే నిన్నును లక్ష్మణాదులను సమయముఁజూచి తెస్సఁగొట్టుటకై దాపునవచ్చియున్నవాఁడు. 'వీనియందు కపటవిప్రియము గనఁబడినపుడు వీనిఁబట్టి చంపుదము' అందువా? అది గనఁబడుట యెక్కడిది? శత్రువయినవాఁడు ప్రాజ్ఞుఁడగుటచే మనలను జంపవచ్చినవాఁడు అని తనయెదిరి వారలకుఁ దోఁపనట్టుగానటించి దానింబట్టి వారిసైన్యమును జొచ్చినవాఁడై యెప్పుడే నొకప్పుడు తెఱపినొంది, వారినెల్లం జంపును. 'అట్లు వాఁడు చొచ్చినను ఒక్కఁడు పెక్కండ్ర నెట్లు చంపనేర్చు' నందువా? ఒక్కకాకి పెక్కుగుడ్లగూబలను దినకవక్షాశమయిన పగటిపూఁటఁ జంపునట్లు చంపును. కనుక వాని ప్రతికూలత్వము కనఁబడుట యెక్కడిది? 'అయిన నిపుడేమి చేయవలయు' నందువా? వీనిఁబట్టి వధింపనే వలయు. (కేవలము నిరసించి పంపినచో మారీచునివలె మరల ననర్థమునే కలిగించును. వాలినిజంపినట్లు ఒక్కబాణముచేఁ జంపరాదు. శిరసునందు వత్తియిడి దివ్వెపెట్టినట్లు) తీవ్రదండమున వీనిమంత్రుల తలలు ద్రుంచి వీని చేత ముందుగాఁ బెట్టి వారితోడ వీనిని జంపవలయును. ఏలనఁగా నీవిభీషణుఁడు క్రూరుఁడగు రావణుని తోఁబుట్టువుగదా' యనెను. ఇట్లు (రాముని యెడ నత్యంతపరతంత్రులగు) వానరసేనలకెల్ల నధిపతియై (రాముఁడు నోరెత్తినట్లుచేయు) వాక్యములనెల్ల నెఱి... చిన సిద్ధాంతమును స్థాపించి యితరులకు బుద్ధిలోఁ బడునట్లు) మా...డుటయందు నిపుణుఁడై (రాముని యిష్టముచొప్పనఁబోక ప్రేమపారవశ్య...

తాత్కరించి సుగ్రీవుఁ డిట్లు చెప్పి యంత రాఘవుఁడు చెప్పనదివిని బదులుచెప్పదమని మిన్నకుండెను. రాముఁడు తనలో (సుగ్రీవుఁడు ప్రేమాంధుఁడు గాన మనమాట వినఁ'డని యెంచి) మహాధైర్యముగలవాఁడుగాన సుగ్రీవుఁడు చెప్పినయప్పలుకువినియు మనసున కలంగక సమీపమం దున్న హనుమంతుఁడు మున్నగు ప్రముఖులయిన వానరోత్తములంజూచి 'కపిరాజగు సుగ్రీవుఁడు రావణునితమ్ముఁ డగువిభీషణునిం గూర్చి యుక్తియుక్తముగను నర్థవంతముగను జెప్పినవాక్యమును మీరుగూడ వింటిరి. అయినను మీరు నాకును సుగ్రీవునకును ఉభయులకును పరతంత్రులగుటచే ఎట్లు ఎవరిప్రక్కఁ జెప్పవచ్చునని సందేహింపవలదు. సుహృదుఁడొక్కఁడు ఒకటిచెప్పఁగా విని మఱొకఁ డేమియుఁ జెప్పక యూరకుండరాదు. ఇదితగును ఇదితగదు అని నిర్ణయింపఁజాలినబుద్ధిసంపత్తిగలవాఁడై నిర్ణయించినదానిని ఎదిరి మాఱునోరెత్తకుండునట్లు చెప్పుటకును సమర్థుఁడై శాశ్వతంబయిన శ్రేయస్సును గోరునట్టివాఁ డగు సుహృదుఁ డితరుఁడు సైతము * కార్యసంకటములందు ఉపదేశము చేయవలసినది యుక్తమే. కాఁబట్టి మీరును మీకుఁదోఁచినది చెప్పుఁడు' అనెను. ఇట్లు అనునయించినవిధమున రాముఁడు వారిని(జక్కనడుగక వారిమనస్సునఁ దగులునట్లు తటస్థముగా) నడుగఁగా నపుడు వారు రామకార్యమునం దెచ్చరికగలిగి యతనికి హితము సేయఁ గోరినవారై, యతనిమహిమను నుపచారపూర్వకముగఁ గొండాడుచు తమతమమతములను జెప్పువారయి యతనితో †'రఘుకులదీపా! రామా! ముల్లోకములందును నీకుఁ

---

*ఇచ్చట విభీషణుఁడు 'రాఘవం శరణంగతః' యని రాముని శరణు వేఁడి యది లభింపనియెడల జీవింపలేనన్నాఁడు. సుగ్రీవుఁడు విభీషణుని 'తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే' అని విభీషణుని హింసింపనియెడలఁ దాను జీవింపలేనన్నాఁడు. ఇదియే ప్రకృతకార్యసంకటము. లోకైకశరణుని భగవంతుని ఆశ్రితులయినవారు తనయిచ్ఛ ననువర్తింపక కలఁతకలిగించినను ఆకలఁత వారలచేతనే శమింపఁజేయవలయునన్న యాశ్రితపారతంత్ర్యము చెప్పఁబడినదయ్యె.

† ఇందులకు 'అజ్ఞాతం నాస్తి తే కిఞ్చిత్ త్రిషు లోకేషు రాఘవ । ఆత్మానం సూచయన్ రామ పృచ్ఛస్యస్మాన్ సుహృత్తయా' అని మూలము. విశేషార్థము.—నీవు సర్వజ్ఞుఁడవై యుండియు మమ్ము నడుగుట 'ఆశ్రితులు చెప్పిననేకాని చేయఁడు' అను అతిశయము నీకు కలుగుటకేయని చెప్పుచున్నారు. (అజ్ఞాతం నాస్తి తే కిఞ్చిత్ త్రిషు లోకేషు) నీకుఁ దెలియనిది మూఁడులోకములం దొక్కటియులేదు. (ఆత్మానం సుహృత్తయా సూచయన్ అస్మాన్ పృచ్ఛసి) ఇతఁడు వానరులకు సుహృదుఁడు అనుకీర్తిని లోకమునఁ బ్రకటించుటకై నీవిట్లు మమ్మడుగుట. (ఆత్మానం సుహృత్తయా పూజయన్) అనుపాఠమున మమ్ము ఒక్కొక్కని వేలువేల బహూకరించుచు మమ్మడుగుచున్నావనుట; ఇట 'ఆత్మానమ్' అని యేకవచనము ఒక్కొక్కని వేలువేల బహూకరించు నభిప్రాయమునఁ బ్రయుక్తమైనది, లేక (ఆత్మానం) ఆత్మస్వభావమును—అనఁగా రాజనీతిని, (పూజయన్) పరిపాలించుటకై మమ్మడుగుచున్నావని యర్థము. లేక (సుహృత్తయా) శోభనహృదయుఁడవగు హేతువుచే, (ఆత్మానం) నిన్ను, (పూజయన్) గౌరవించుటకు మమ్మడిగితివి—అనఁగా కార్యవిచారములందు మాకంటె నీవే శోభనహృదయుఁడ వని నీప్రభావమును తెల్పుటకై మమ్మడుగుచున్నావు. మామతములను పూర్వపక్షములు చేసి స్వమతమునే సి

దెలియనిది యొక్కటియులేదు. తెలిసియు నీవు వానరులకు సుహృదుఁడనుకీర్తిని లోకమునఁ బ్రకటించుటకై మమ్ము నిట్లడుగుచున్నావు. నీవు శరణాగతరక్షణవ్రతము అమోఘముగా నాచరించువాఁడవు. ఆరక్షణమునకు విఘ్నములు నందలకొలఁది వచ్చినను, వానిని నశింపఁజేయునట్టి శూరత్వముగలవాఁడవు, (వానిని ధర్మయుద్ధము చేతనే చేయువాఁడవు. మఱి యీరక్షణధర్మమును స్వప్రయోజనమునకై కాక వారిరక్షణమునకే చేయువాఁడవు; గాన) ధార్మికుఁడవు. నీవుచేయు రక్షణాది పరాక్రమకార్యములు ఆశ్రితులు మొదలయినవారికిఁగూడ దెలుపరానంత దృఢములయినవి. (అట్లు పరాక్రమము నెఱపవలసినచో పగవారివలనఁ గలిగినవిరోధము పరాక్రమము చేతను, ఆశ్రితులవలనఁగలుగు విరోధము క్షమచేతను నివారింతమని) విమర్శించిచేయువాఁడవు; (మఱి యాశ్రితులు బుద్ధిపూర్వకముగాఁ జేయు నపరాధములను సహించుటకు హేతువుగా వారలంతకుమునుపుగావించిన యాభిముఖ్యమును) స్మరణసేయువాఁడవు; (నీవిట్లు సర్వప్రకారముల రక్షకుఁడవై యుండియు నీవుచేసిన కార్యములు ఆశ్రితులు నీకుఁబెట్టిన యేర్పాటులవలె) సుహృదులందు సమర్పించుకొనువాఁడవు. (పూర్వగుణములకు పారముండినను ఈయాశ్రితపారతంత్ర్యమునకు పారము గానిపింపదు. (మఱియు నెన్నియోకల్యాణగుణములు గలిగియున్నాఁడవు.) (ఇట్లాశ్రితపారతంత్ర్యమువలన నీకు మేము చెప్పినదివిని యట్లుచేయుటయే యిష్టముగానుండుటంబట్టి నీమంత్రులు, కార్యనిర్ణయమందు మతిసంపత్తియు, తాము నిర్ణయించినది మనస్సునందగులునడునట్లు సేయుసామర్థ్యమును గలవారుగాన క్రమమున నొక్కొక్కఁడుగా తమకుఁ దోఁచినది సహేతుకముగాఁ జెప్పుదురుగాక' అనిరి. ఇట్లు మంత్రులు చెప్పి కాఁగా సుగ్రీవునికిపిదప వానరులకెల్ల యువరాజగుటచే ప్రధానుఁడుగాన మతిమంతుఁడగు నంగదుఁడు విభీషణునివిషయమై (సుగ్రీవుఁడు చంపుమనియు రాముఁడు త్యజింపవనియు నున్న యీరెండుపక్షములను పరీక్షింపకచేయుట యుక్తముగాదని) పరీక్ష గావించుటకుఁ దాను మొదటఁ దనమతమునుజెప్పఁబూని రామునితో *'వీఁడు శరణాగ

ధ్యాంతమునేయుటకై మమ్మిట్లడుగుచున్నావు. లేక 'యాశ్రితులు చెప్పినట్లుకాక చేయఁ' డని యీయతిశయము లభించుటకై సర్వజ్ఞుఁడవగు నీవు మముబోంట్ల నల్పుల నడుగుచున్నావనుట.

* 'శత్రోస్సకాశాత్సంప్రాప్త స్సర్వథా శఙ్క్యఏవహి। విశ్వాసయోగ్య స్సహసా నకర్తవ్యోవిభీషణః' అనిమూలము. విశేషార్థము. (శత్రోస్సకాశాత్సంప్రాప్తః) శత్రువునొద్దనుండి వచ్చినవాఁడు. రావణునివలని ద్వేషాధిక్యముచే వానిపేరుచెప్పక శత్రువనిమాత్రము చెప్పినాఁడు. భగవద్విరోధులు శత్రువులనియే తలంపఁబడుదురు. ఆభగవంతుఁడును, భాగవతులయొక్క శత్రువులనే తనశత్రువులుగాఁదలంచును. శేషిశేషభూతులకును గల ప్రేమాతిశయప్రకార మిట్లు. (సకాశాత్) వానియొద్దనుండి-'వాఁడు శత్రువయినను వీనికేమి' యనఁగా వానియొద్దనుండి వచ్చినాఁడు గాన వీఁడును శత్రువేయనుట. (సర్వథాశఙ్క్యః) సర్వవిధముల వీనినిగూర్చి సందేహపడవలసినదే. 'వధింపవలసినదే' అని చెప్పఁదగియుండఁగా రామునికి విభీషణునియందుఁగల కృపనుజూచి యట్లుచెప్పక 'సందేహపడవలసినదని' మృదువుగాఁ జెప్పినాఁడు. తక్కినవి యథోక్తముగా గ్రాహ్యము.

తుఁడయినను, శత్రువుకొద్దనుండి వచ్చినవానినిగూర్చి యనుకూలుఁడో కాఁడో యని శంకింపవలసినదే సుమీ. కాఁబట్టి విభీషణుని పరీక్షింపక తోడనే మనవిశ్వాసమునకు పాత్రునిగాఁ జేయరాదు. విశ్వాసముంచితిమా యనిష్టమే కలుగును. ఎట్లన, కుటిలబుద్ధులయినవారు చంపుటకై వచ్చిన తమయభిప్రాయమును గప్పిపుచ్చుకొని, యభిప్రాయములను సూచించు లింగితాదులనుగూడ నాఁపి, రంధ్రము దొరకువఱకు నిచ్చలు తిరుగుచుందురు. మన మేమఱిపాటుననుండఁగా సందు కనిపెట్టి పయిఁబడి కొట్టుదురు. పరీక్షింపక తోడనే విశ్వాసము చూపుటవలన నిట్టిమహానర్థము మిక్కిలియుఁ గలుగును. వీనిని పరిగ్రహింపఁగా వీఁడు చేయు ప్రయోజనమును అప్రయోజనమును నివియని నిశ్చయించి పిదప త్యజించుటకుఁగాని పరిగ్రహించుటకుఁగాని నిశ్చయము చేసికొనవచ్చునుగాని ముందు వెనుకఁ జూడక తోడనే త్యజించుటయు పరిగ్రహించుటయుఁ దగదు. గుణమున్నదని నిశ్చయించినచో నంగీకరింపవచ్చును. దోషమున్నదని నిశ్చయించినచో వర్జింపవలయును. 'అయినను సర్వవిధముల గుణవంతుఁడే యైనవాఁడుగాని దోషవంతుఁడే యైనవాఁడుగాని లోకమునఁ గలుగఁడు గాన యంగీకరించుటగాని వర్జించుటగాని యెట్లు అందువా? రాజా! (ఏది యెక్కువగానున్నది యనిమాత్రమే చూడఁదగునుగాన) ఆవిభీషణునియందు దోషము గొప్పదిగానుండెనేని ముందు వెనుకఁ జూచి వానిని త్యజింపవలయును లేక గుణములే యెక్కువలున్నవని తెలిసి యంగీకారమును జేయవచ్చును'' అనెను. (ఒకనిని వినియోగించుకొనక వానిగుణదోషములు దెలియవు. తోడనే వినియోగించుకొన్నచో వానివలన మంత్రహాని కలుగును గాన యాంగదుపమతము చేయుటకు సాధ్యము గాకుండుటంజూచి) శరభుఁడు చేయుటకు సాధ్యమైనకర్తవ్యమును నిశ్చయించి రామునితో 'రాజసింహమా! వీనిని తోడనే వినియోగించుకొనక ముందు వీఁడు దుష్టుఁడో కాఁడో యని స్వరూపమును దెలిసికొనుటకు వీనియొద్దకు చారుని నొకని శీఘ్రముగాఁ బంపుదురుగాక. చారునిఁ బంపి, సూక్ష్మబుద్ధియగు నాచారునిచేత నీతిశాస్త్రోక్తరీతిని వీనిగుణదోషములను పరీక్షించి పిదప న్యాయముచొప్పున ననుకూలుఁడగునేని విభీషణుని * పరిగ్రహింపవచ్చును' అనెను. (ఇట్లు వినియోగముచేఁగాని చారునిచేఁగాని పరీక్షింపఁదగదు. వానినమ్ముకుండుటకుఁ బెక్కుహేతువులున్నవని) జాంబవంతుఁడు (అంగదశరభులకన్న నీతిశాస్త్రపరిచయమునం దధికుఁడుగాన రామబుద్ధి ననుసరించియె చెప్పవలయుననెడి పక్షపాతము లేక) శాస్త్రబుద్ధిచే విమర్శించిచూచి సందేహాదులు లేమిచే గుణయుక్తమై పక్షపాతాదిశూన్యమగుటచే దోషరహితమై యొప్పువాక్యంబున రామునితో 'మనతో బద్ధవైరము గలిగి యెట్లు వంచకుఁడయిన పాపకర్ముఁడును పాపరాక్షసులకెల్లఁ దలమిన్నయగువాఁడునునగు రావ

---

* 'గుణమున్నచో పరిగ్రహింపవచ్చును దోషమున్నచో వర్జింపవచ్చును' అని చెప్పవలసియుండఁగా 'పరిగ్రహింపవచ్చును' అనిమాత్రము శరభుఁడు చెప్పుట రామునికి విభీషణునందలి కృపాతిశయమునుబట్టి యని తెలియునది.

ణునొద్దనుండి విభీషణుఁ డిటవచ్చినవాఁడు. 'వాఁడు దుష్టుఁడయినను వీఁడు దుష్టుఁడుగాకుండు నన్నచో' వచ్చిన* దేశమును,వచ్చినకాలమును యుక్తమైనవిగావు. కాన సర్వవిధముల వీనినిగుఱించి శంకింపవలసినదే!' యనెను. (విభీషణుఁడు సర్వవిధముల శంకింపఁదగినవాఁడైయైనను సుకరమైన యుపాయమున వానిగుణదోషములను బరీక్షింపనియెడల సులభముగాఁ దనంతవచ్చినమిత్రునిఁ బోఁగొట్టుకొనుట గలుగఁగూడు ననెడి మతముతో)నంత మైందుఁడు న్యాయాన్యాయముల నిశ్చయింపఁజాలు పండితుఁడును దాను నిశ్చయించినదాని నుపపాదించునట్టి వచనసంపత్తి గలవాఁడునగును గాన విభీషణుని శోధింపవలసినప్రకార మిదియని తెన్నఁగనుంగొని సుగ్రీవుఁడు చెప్పినదానికంటె మిక్కిలియు హేతుయుక్తమయినవాక్యమున రామునితో 'నరవరేశ్వరా ఆరావణుఁడు మనవిషయమై యేమిచెప్పుచున్నాఁడని యీ విభీషణుని, తెలియని యొకపురుషునిమూలముగా, వానికి సందేహము కలుగనట్లుగా, త్వరపడక మెల్లఁగా, మధురవచనముల నడుగవలయును. పురుషతిలకా! ఇట్లు దుష్టుఁడోగాఁడో పరీక్షించి వీని భావమును కలరూపున నెఱింగి దుష్టుఁడేని యందులకుఁదగినట్టును, దుష్టుఁడుగాఁడేని యందులకుఁదగినట్టును,ఒకరిమాటయేల, నీబుద్ధికిఁ దోఁచినట్టుగాఁ జేయుము' 'శరణు' అనుటమాత్రమే యెదురుచూచెదవుగాని పురుషతిలకుఁడవగు నీమహత్త్వమును నరయనలదా?'అనెను.అంత శాస్త్రాభ్యాసమువలన మంచిసంస్కారము నొందియున్న మంత్రిసత్తముఁడగు హనుమంతుఁడు శబ్దార్థములు పొందికగలిగి యర్థవంతమై వినుటకింపై విస్తరము లేక పరిపాటియగు వచనమున రామునితో 'నీవు మతిమంతులలో నెల్లఁ దలమిన్నవు. సమర్థుఁడవు. మాటనేర్పరులందును మేటివి. ఇట్టినిన్ను మేమెకాదు బృహస్పతిమాటలాడినను నతిశయింపఁజాలఁడు. రామా!తర్కకౌశలంబునఁగాని; నానుండట నొకఁడు మాటలాడునా యను స్పర్థచేఁగాని, నేను మతిమంతుఁడను వాగ్మినని నాకతిశయము గలుగఁ దలఁచిగాని, నాయిచ్ఛచేతఁగాని చెప్పుటగాదు. రాజా! అయినను రాముఁడు 'నీమతముచెప్పుము' అని నాయందుఁ జూపిన గౌరవముం బట్టి యథార్థమగుమాటం జెప్పెదను. గుణదోషములును ప్రయోజనాప్రయోజనములును పరిగ్రహించుటకు త్యజించుటకు నుపాయములుగా † నీమంత్రులు (అనఁగా అంగదుఁడు) చెప్పిరే! దానియందు నాకు దోషము కనఁబడుచున్నది.

* ఋశ్యమూకపర్వతమే వీఁడువచ్చి శరణుఁ జొరవలసినప్రదేశము. కాలమును అప్పుడే. లంకయొద్దను లంకను ముట్టడించు రాత్రిసమయమునను వచ్చుట తగదు - తనిశ్లోకి. మన మింకను లంకకు దూరముగానుండుటచే తత్కాలమున వీనికి మనవలన భయములేదుగాన యిపుడిచ్చటికి రావలసిన ప్రయోజనములేదు మఱి తన స్వామియగు రావణునియుద్ధము ఆరంభింపనుండఁగా నతనిని త్యజించివచ్చుటకు నిది కాలమును గాదు- అని గోవిందరాజులు.

† అంగదుఁడొకఁడె చెప్పక సామాన్యముగాను బహువచనముగను జెప్పుట నతని మనసునొవ్వకుండుటకుఁగాని లేక యంగదుని మతములోని వారినందఱిని గుఱించుటకుఁగాని యుండునని తెలియునది.

బి ప్రకారమునఁ బరీక్షించుకార్యము పొసఁగిరాదు. ఎట్లన నొకనిని రాజకార్యములం దు నియోగింపకున్నచో వానివలని ప్రయోజనముగాని గుణముగాని దెలియుట శక్యముగాదు. ప్రయోజనమును గుణదోషములును తెలియక తటాలున నియోగించుటయు దోషమని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. ఇట్లు గుణదోషములఁ బరీక్షించియే నియోగింపవలయుననియు నియోగించియే గుణదోషములు పరీక్షింపవలయుననియు నన్యోన్యాశ్రయముండుటచే నీమతమునరికాదు. చారునిఁబంపి రహస్యముగా నతనిసంగతి తెలియుటయుక్తమని నీమంత్రులు (శరభుఁడు) చెప్పిరే! అదియు యుక్తముగాదు. దూరమున నున్నవానియొద్దికిఁగదా రహస్యముగ చారుఁడుపోయి మఱఁగియుండి వానిసంగతి తెలిసికొనవచ్చును. మనకు మిక్కిలిచాపున కంటికెదుట మాటులేని యాకాశమధ్యమున నున్నవానియెడ చారునిపనయే పనికిరాదుగాన యీయుపాయమును నుపపన్నముగాదు. ఈవిభీషణుఁడు అయుక్తమైన దేశంబునను అకాలమునను వచ్చినాఁడన్నారుగదా. ఆవిషయమై నాకు యథార్థముగా నిదియె తగినదేశమును కాలమునగునని నాబుద్ధికిఁ దోఁచినంత కొంచెము చెప్పవలయునని గోరికయున్నది. అది వినుము. విభీషణుఁడు అధముఁడగు రావణుని ఉత్తముఁడగు నిన్నును మనస్సున నిమర్శించి యట్లె వానియందలిదోషమును నీయందలిగుణమును విచారించి, రావణుని యందు సీత నపహరించుట మరల నాబిడనిమ్మని యెంత చెప్పినను వినకుండుట మొదలగు దుశ్చారిత్ర్యమును, నీయందు ఖరదూషణాదులవధించుట వాలినివధించి సుగ్రీవునకు రాజ్యమొసంగుట మొదలగు పరాక్రమంబులనుం జూచి, బుద్ధినాలోచించి రావణునివిడిచి నీయొద్దకువచ్చుట యతనికిఁ దగియున్నది. (ఇట్లు ప్రతికూలురందు దోషమును దర్శించుటయు అనుకూలురందలిగుణములను దెలియుటయు నెప్పుడొచ్చుటఁగలుగునో యపుడె తగినకాలమును దేశమునుగాన యుక్తదేశకాలములందే యతఁడు వచ్చినవాఁడు). రాజా! విభీషణుని కెవరిస్వరూపాదులు పరిచితములుకావో యట్టి తెలియనిపురుషులను కొందఱినిబంపి విభీషణుని నడుగవలయుననియు చెప్పఁబడినదిగదా. ఆవిషయమందును, ఈమతము నీతివిరుద్ధమని నిరూపించుటకు నేను చక్కఁగా పరీక్షింపఁగా నాకొకయుక్తి దోఁచియున్నది. *అది యేమన: అతనిని స్వీకరించుటకుమును పే రావణుని

* ఇందులకు 'పృచ్ఛ్యమానో విశఙ్కేత సహసా బుద్ధిమాన్వచః । తత్రమిత్రం ప్రదుష్యేత మిథ్యాప్రష్టస్సుఖాగతమ్॥ అశక్య స్సహసారాజన్ భావోవేత్తుం పరస్యవై । అన్తస్స్వభావై ర్గీతై స్తైర్నైపుణ్యం పశ్యతో భృశమ్' అని మూలము. ఇది తనిశ్లోకిపాఠము. 'మిథ్యాపృష్టం సుఖాగతమ్' అనియు, 'నిపుణం పశ్యతా భృశమ్' అనియు గోవిందరాజ మహేశ్వరతీర్థులపాఠము. అస్పష్టార్థమెట్లనఁగా:— బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడును అపరిచితులైనవారు తన్ను మాటికి ప్రశ్నములడుగఁగా మనయందు విశ్వాసము లేనందుననే వీరట్లడుగుచున్నారు. ఏమాటచెప్పిన నేమియనర్థము పుట్టునోయని తాను బదులుచెప్ప విషయమై పలుశంకలు పడును. కాఁబట్టి దోషరహితుఁడగుటచే విశ్వాసముతో తనంతటనే వచ్చినమిత్రుఁడు, మనము కపటప్రశ్నలు సేయఁగా, దుష్టుఁడగునుగాన వానిని బోఁగొట్టుకొనవలసివచ్చును. మఱి

సంగతులు చటుక్కున నడిగినయెడల, బుద్ధిమంతుఁడగునతఁడు అవి తన్నుస్వీకరించిన పిదప కార్యవిచారసమయమున నడుగవలసినవియని యెఱింగి 'మనము వినయముతో శరణుచొరరాఁగా, మనలను శత్రువుగాఁ దలఁచిరో'యని మిక్కిలి శంకనొందినవాఁడగును. అట్లు వాఁడుశంకించుటవలన, మన మొకటితలంచుకొని మనస్సునలేని మఱియొకటినడిగినందులకు, అనాయాసముగావచ్చినయామిత్రుని పోఁగొట్టుకొనవలసివచ్చును. ఇంతేకాక రాజా! పరుఁడు దుష్టస్వభావుఁడై స్వార్థమును మిక్కిలియు నిపుణముగాఁ గనువాఁడుగా నుండునేని, తనయభిప్రాయములు వెలువడక లోపలనేయుండునట్లు బదులుమాటలాడును గాన యట్టిమాటలవలన వానియభిప్రాయమును చటుక్కునఁ దెలిసికొనుట శక్యముగాదు; చిరపరిచయముచేతనే తెలిసికొనఁగూడును; కాన మిత్రుని బోఁగొట్టుకొనుటయేకాక వానిభావము తెలియలేకపోవుటయుఁ గలుగుచున్నది. ఇతఁడు పెక్కులుమాటలాడుచున్నను, దుష్టభావము గలవాఁడనుటకు లక్షణములగు ముఖవికారము చెమట తొట్రుపాటు మొదలగునవి యొకటియు నొకప్పుడును గనఁబడలేదు. అందులకుమాఱుగా శుద్ధుఁడగుటకు సూచకముగా నితనిముఖము ప్రసన్నముగానేయున్నది. కాఁబట్టి తక్కినవారికి శంకనీయుఁడని తోఁచినట్లు నాకు సందేహమేమియుఁ దోఁచలేదు. వానరులు చెట్లుచేకొని పైకిఁదలపడఁజూచినను నితఁడు ప్రతికూలుఁడని శంకింపకయే వచ్చినాఁడు. గూఢముగా దురభిప్రాయముగలవాఁడు ఇట్లుజంకులేక నెమ్మదితో నెదుర్కొనిరాఁడు. మఱియు నితనిమాటలును తొట్రుపడుట మొదలగునవిలేక నిర్దుష్టములుగానున్నవి. కాఁబట్టి నాకేకాక మఱియితరులకును నితనివిషయమున సందేహపడవలసినదిలేదు. 'పరమవంచకుఁడయినవాఁడు భావమును గప్పిపుచ్చుకొనునుగాన వానినెట్లునమ్మవచ్చు'నందువా? ముఖవికారము నెంత దాఁచినను, నది దాఁగియుండనేరదు. మనుష్యులకు హృదయంబున నుండుభావము వానినిమీఱి యావికారమును బలాత్కారమునఁ దప్పక బయలుపుచ్చియే తీఱును జుమీ. రామా! నీవు కార్యవిదులలోనెల్ల నుత్తముఁడవుగాన నీకుఁ దెలియనికార్యము లేదు. కర్తవ్యమైనదానిని, తగినదేశమునను గాలమునను తగినపురుషులయందును బ్రయోగముచేసినయెడల, నుచితఫలము నేయడ్డియులేక శీఘ్రమునఁ గర్తకు నొడఁగూర్చును. 'ఇట్లు తనబంధువులను ఐశ్వర్యమును దిగవిడిచి యూరక మనమైత్రినిమాత్రము గోరివచ్చునా? వచ్చుటకు మఱేదేని ప్రయోజనము గోరియుండవలయు'నందువా? ఖరదూషణాదులను ముహూర్తమునఁజంపి సేనలతో యుద్ధమునకై సముద్రతీరమున రావణునివధించుటకై వచ్చియున్న నీయుద్యమమునుజూచి, నీకెదిరియగు నారావణుని కపటవ్యాపారమునుజూచి, రావణునికంటె నతిప్రబలుఁడయిన

యయు నీయుపాయమువలననే ప్రయోజనమునులేదు. ఎట్లన:—రాజా! అట్లు కల్లప్రశ్నములు సేయువాఁడు తన్నెంత నిపుణుఁడుగా తలఁచుకొన్నను, పరుఁడు తనయభిప్రాయము లోపలనేయుంచుకొని బదులు మాటలాడుచున్నగాన యతనియభిప్రాయము తటాలునఁ దెలియుట శక్యముగాదు.

వాలి నొక్కఁడునే నిన్నాశ్రయించిన యతనితమ్మునికిఁగాఁ గూల్చుటయు, వాలిరాజ్యమందు నభిలాషయుంపక నిన్నాశ్రయించిన యతనితమ్ముని సుగ్రీవునిఁ బట్టముగట్టుటయు వినియు నుండుటవలన, అట్లె తనయన్నను జంపి యీరాజ్యమును గోరక సుగ్రీవునివలె నాశ్రయించిన తనకిత్తు ననుతలంపున బుద్ధిపూర్వకముగా రాజ్యము నపేక్షించియే యిటవచ్చినవాఁడు. కాన ప్రయోజనమునుగోరియే వచ్చినాఁడు. ఇట్లు బంధుత్వాదులనుబట్టి వచ్చినవాఁడు గాఁడు గాన శంకనీయుఁడని తమపరివారమునకుఁ దోఁచినను, రాజ్యకాంక్షియై వచ్చినాఁడన్న యింతమాత్రమును మున్నిడుకొనియైనను నితనిని పరిగ్రహింపవచ్చును. ఇతని నంగీకరించుటకు నింతమాత్రము చాలియున్నది. వానరులు రాక్షసుఁడని జాతిమాత్రమునుబట్టి శంకించినయీవిభీషణుని ఋజుత్వమునుగూర్చి నేను నాశక్తికొలఁది, నాకుఁ దోఁచినంత, చెప్పితిని. బుద్ధిమంతులలో నెల్ల నీవుమిన్నవు. నేను జెప్పినదంతయు విన్నావు. అయినను నితఁడు గుణాధికుఁడో, పరిగ్రహింపఁదగునో కాఁడో యంతటికిని నీవే నిర్ణేతవు సుమీ' అనెను. ఇది పదునేడవసర్గము.

శ్రీరాముఁడు శరణాగతరక్షణమే తనమహావ్రతమని చెప్పి సుగ్రీవునకుఁ గపోతాఖ్యానకండుగాథలం జెప్పి విభీషణునిఁ దోడ్తేర నియోగించుట.

* అంత రాముఁడు వాయుకుమారుండగు హనుమంతునిమనంబున నున్నయభిప్రాయమునువిని సుగ్రీవునివాక్యముచే కలంగినమనస్సు కలఁతదేఱఁగా, వసిష్ఠాదులవలన కపోతకండూపాఖ్యానాదులు వినియున్నవాఁడు గావున పూర్వపక్షములచే

---

* ఇందులకు 'అథరామః ప్రసన్నాత్మా శ్రుత్వా వాయుసుతస్యహ । ప్రత్యభాషత సుదుర్ధర్షః శ్రుతవానాత్మని స్థితమ్' అనిమూలము. విశేషార్థము:-(అథ) అనంతరము రాముఁడు ప్రసన్నవాఁడయ్యె. రామునికి సత్తకలిగినదనుట. రాముఁడు రక్షకత్వమే స్వరూపముగాఁ గలవాఁడు. 'శరణు' అన్నమాట విన్నపుడే రక్షింపకయున్నందున రక్షకత్వస్వరూపమునకు హాని కలిగినదయ్యె. అది యిప్పుడే నివర్తించినదనుట. సంసారియగు చేతనుఁడు, భగవజ్జ్ఞానమువలన సద్భావమును భగవదజ్ఞానమువలన అసద్భావమును నొందునట్లు, రక్షకునకును రక్షకత్వమువలన సద్భావమును రక్షకత్వములేనందున అసద్భావమును గలుగుచున్నవి. సర్వప్రాణులకు సామాన్యముగా నాశ్రయించుటకుఁ గాను చక్రవర్తిపుత్రుఁడై యవతరించినట్టివాఁడుగాన ఆశ్రయించుట కున్ముఖుఁడై వచ్చినవానిని విషయీకరింపనందున లేనట్టివాఁడై (అసత్ప్రాయుఁడై) హనుమంతునివాక్యమువలన ఉన్నట్టివాఁడయ్యెను (సత్తను బొందెను.) (ప్రసన్నాత్మా) ధర్మికి సత్తకలుగఁగా ధర్మమునకును సత్త కలుగును. రామునికి సత్తగలుగఁగా మనఃప్రసన్నతకును సత్తగలిగెననుట. సుగ్రీవునివాక్యముచే కలుషితమైన మనస్సు ఇప్పుడు ప్రసన్నమయ్యెననుట. (వాయుసుతస్య) సర్వప్రాణులకు ప్రాణభూతుఁడైన వాయువలన - సర్వప్రాణి ప్రాణభూతుఁ

1529. విభీషణుడు తనమంత్రులతో రాముని శరణుజొచ్చుటకై ఆకాశమునుండి వానరులను ప్రార్థించుట. రాముడు విభీషణుని దోస్తేర నియోగించుట.

బుద్ధికలంగఁబడక తనచిత్తముననున్నమతమును జెప్పువాఁడై 'నాకుఁగూడ విభీష ణునిగుఱించి కొంతఁజెప్పవలయునని కోరికయున్నది. మీరు నాశ్రేయస్సును గోరు నట్టివారు గాన నేను జెప్పినదంతయును తుదముట్ట వినవలయునని కోరుచున్నాను. * శరణాగతుఁడయి వచ్చినవానిని, అతనియం దెంతదోష ముండినను గాని, యెట్లును

డై యతనివలెనె పుట్టిన హనుమంతునియొక్క, (ఆత్మనిష్ఠితం శ్రుత్వా) మనస్సునున్నదానిని వినిఁ-తేక తనమతముచొప్పున చెప్పిన హనుమంతునివాక్యమును విని, (హ) సర్వరక్షకునకుఁ గూడ ఒకానొక రక్షకుఁడు గలిగినాఁడని ఋషి స్తోత్రము చేయుచున్నాఁడు. (దుర్ధర్షః) పూర్వపక్షములచే ధర్షింపఁబడక స్వమతస్థాపన సమర్థుఁడయినాఁడనుట. (శ్రుతవాన్) వసిష్ఠాదులవలన కపోతోపాఖ్యానాదులు విన్నవాఁడు కావున (ప్రత్యభాషత) వానరులకు బదులుచెప్ప సమర్థుఁడయినాఁడు. (ఆత్మనిష్ఠితం ప్రత్యభాషత) తన మనస్సునున్న యర్థమును వానరులకుఁ జెప్పినాఁడనియు నర్థము.

* ఇందులకు 'మిత్రభావేన సంప్రాప్తం నత్యజేయం కథంచన। దోషోయద్యపి తస్యస్యాత్ సతామేతదగర్హితమ్' అని మూలము. విశేషార్థము.—(మితాత్త్రాయతే ఇతిమిత్రమ్)అను వ్యుత్పత్తింబట్టి ఈశ్వరుఁడు చేయు నుపకారమును కొలఁదిపెట్టి దానికిఁ దగిన ప్రత్యుపకారము చేయవలయునని యర్థమగును గాని యిది యిట యర్థము గాదు. మిత్రమనఁగా 'తన్మిత్రం యత్ర విశ్వాసః' అన్నట్లు విశ్వసింపఁదగినస్థలము-అదియు తన నైచ్యమును అనుసంధించుచు 'రాఘవం శరణంగతః' అని శరణాగతినొందుట యగును. అనఁగా మిత్రమనఁగా విశ్వాసపూర్వకముగా శరణుఁజొచ్చుట. 'ఇది మోసగాండ్రకును సాధారణమే కదా?' యన్నచో (భావేన) భావమనఁగా క్రియ. విశ్వసనీయులు శరణుఁ జొచ్చితినని పచించు వ్యాపారమే స్వీకరించుటకుఁ జాలును. (సంప్రాప్తమ్) లంకయందు నిలిచి 'రాఘవం శరణం గతః' అని యీమాట చెప్పెనేని, గజేంద్రరక్షణమందువలె ముందువెనుకఁజూడక పరివారము ను బాటింపక మన మక్కడికి పోవలసియుండఁగా ఇక్కడకే వచ్చి యీమాటఁ జెప్పుటచే మనప్రయోజన మేకదా చేసినట్టయినది (సంప్రాప్తమ్) ఇక్కడికి తేనలను వచ్చుటకాక 'త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ' అని ప్రాతికూల్యపరిత్యాగాది పూర్వకముగా సమ్యక్ప్రాప్తుఁడైనవాఁడు. (నత్యజేయమ్)త్యజింపను-ఇతనిని వచ్చినంతమాత్రకే శ్లాఘింపవలసియుండఁగా, త్యజింపవలెనని సంభావించుట గాని యెక్కడిది. త్యజింపవలయునని సంభావించినం గదా పరీక్షింపఁగలుగును. 'త్యజింపవలయునని సంభావన కూడ లేకయే తీయుట యెట్లు?' అనఁగా వీనిని బరిత్యజింపఁగా నునికి (సత్తి) గలిగియుండువారికిఁగదా పరీక్షించుటకు సంభావన యుండును? సత్తయేకలుగనపుడు, పరీక్షించుట కుద్యోగించుట యెట్లు? అనఁగా 'పరీక్షింపకయే స్వీకరించువారు తమ్ము నుపేక్షించి స్వీకరింపరు గదా? మిమ్ము నుపేక్షించి వానిని స్వీకరింపఁ బూచితి రేని, మిమ్ము విడిచి నిలుపోపఁజాలని మమ్మును దిగవిడుచుట గాదా?' యనఁగా (కథంచన) అట్లు దుష్కరములు చేసినను వీనిని విడువననుచున్నారు. రావణభ్రాత, రాక్షసుఁడు, లోకభయంకరుఁ డనుట యొప్పుకోనఁదగినదే. మనకు వధభేదనాదులను జేయనుగూడును. ఇట్లు దోషయుక్తుఁడైయున్న వీనిని సర్వప్రకారములచేతను విడువననుట యెట్లనఁగా, (దోషోయద్యపి తస్యస్యాత్) దోషములు వీనికుండినను శరణాగతికి జన్మనియమముగాని వృత్తినియమముగాని లేనందున, ప్రపత్తిచేసినవీనియెడల నాపక్షమున దోషములేదు. మీపక్షమున దోషముండినను నేనును వానిని విడువను. వీఁడు దుష్టుఁడని తెలిసియు స్వీకరించినయెడల జనులు నిందింపరా యన్నచో, (సతామేతదగర్హితమ్ స్యాత్) తగనిచో భయమున్న శంకించు మీకు గర్హింపఁదగిన విషయమేయైనను, సజ్జనులకు వీనిని స్వీకరించుట

దిగవిడువను. ఇట్లుసేయుట సత్పురుషులకుఁ బూజనీయమే కాని నిందితముగాదు.

గర్హితముగాదు ఒకవేళ (దోషోయద్యపి) దోషముండినను, వానిదోష మేకదా (స్యాత్) ప్రార్థనాయాం లిఙ్. మేము ప్రార్థింపయుండునది. గుణవంతుని రక్షించితిమేని అది వానిగుణమునకు వెలయగును గాని దుష్టుని రక్షించితిమనెడి యతిశయము మనకుఁ గలుగునా? లేక, (దోషోయద్యపి) మనల పీడింపఁ దలఁచి మనము స్వీకరించుకొనుట 'రాఘవం శరణం గతః' అన్నవాఁడయినను, (తస్యస్యాత్) వాఁడు తలఁచిన కార్యము తలకూడినదయ్యెను. వాఁడు మనల హింసింపఁదలఁచినది నెఱవేఱుఁగాక. మీఁద కపోతాఖ్యానము వచ్చుటంబట్టి యిదియే యిట యర్థమగుట యుచితమని శ్రీవత్సాంకమిశ్రులు చెప్పిరి. ఈయర్థమున 'తస్మాదపివధ్యం ప్రపన్నం నప్రతియచ్ఛతి' అని శ్రుతి. ఇట్లు దుష్టుఁడగువానిని దిగవిడువకుండుట విడిచినచో ప్రత్యవాయమనియా? పురుషార్థ సిద్ధికొఱకా? పాపక్షయార్థమా? అనఁగా (సతామేతదగర్హితమ్) ఇవి యొక్కటియుఁగాదు. సద్గోష్ఠియందు మమ్ము ఛీఛీ అనకుండుటకుఁగాను-సత్పురుషులనఁగా తమకుఁ దాము నాశము నొందియైనను ఇతరులఁగావ నుద్దేశించు కపోత విశ్వామిత్రాదులు.

ఈ విభీషణశరణాగతికి 'అహమస్మ్యపరాధానా మాలయోఽకిఞ్చనోఽగతిః । త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః॥ శరణాగతిః' అన్నట్లు శరణాగతి లక్షణముగలదా యన్నచో లక్షణము చక్కఁగాఁ గలదు. 'రావణో నామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః। తస్యాహ మనుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః॥' అని స్వయముగా నార్జించినదియు రావణసంబంధముచేఁ గలిగినదియునగు తనదోషాధిక్యమును జెప్పుటవలన 'అహమస్మ్యపరాధానామ్' అన్నయర్థము చెప్పినట్టయినది. రాముఁడు తనకు యుద్ధసాహాయ్యమునకు పిలువఁగా వచ్చినవాఁడుగాక, 'రాజ్యం ప్రార్థయమానశ్చ బుద్ధిపూర్వ మిహాగతః' అని తాను రాజ్యము వేఁడి వచ్చినవాఁడై యిక్కడకు నొకయుపకారమును లేమిచే 'అకిఞ్చనః' అనునర్థము చెప్పఁబడినదయ్యెను. 'సోఽహం పరుషితస్తేన దాసవచ్చావమానితః' అనియు 'త్వాంతు ధిక్కులపాంసనమ్' అనియు భ్రాతయగు రావణునిగోష్ఠినుండ నసమర్థుఁడై వచ్చుటచే 'అగతిః' అను అనన్యగతిత్వము చెప్పఁబడినదయ్యె. 'రాఘవం శరణం గతః' అని రామునే యుపాయముగాఁ బట్టుటచే 'త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః। శరణాగతిః' అనునర్థము చెప్పఁబడినదయ్యెను. కాఁబట్టి శరణాగతిలక్షణము పుష్కలముగా నున్నది.

మహాభారతమందు కృష్ణచరమశ్లోకమువలె శ్రీరామాయణమునకు నిది యొకచరమశ్లోకమై ముగించుటచే చరమమగుచున్నది. ఇట సర్గమునడుమ చరమము (కడపటిది) యగుట యెట్లు? అన్నచో ఇచట ఆద్యంతములు గాదు చరమార్థమగుటకు హేతువు. భారతమునందు కర్మజ్ఞానాద్యుపాయములను విశేషిగా ముందువిధించి పిదప చరమోపాయముగా ప్రపత్తిని విధించుటవలన చరమముగా నయినది. ఇందును అంగదుఁడు శరభుఁడు మొదలగువారు విభీషణుని స్వీకరింపరాదని వేఱువేఱ చెప్పఁగా, వారి మతముల పూర్వపక్షముసేసి, చరముగా సిద్ధాంతీకరించిన శ్లోకమగుటచే నిది చరమమగుచున్నది. అచ్చటను ఐశ్వర్యము బోఁగొట్టుకొన్నవానిని ఐశ్వర్యము లభించునట్లు చేయనయ్యెను. ఇచ్చటను ఐశ్వర్యముఁ బోఁగొట్టుకొన్నవానిని ఐశ్వర్యము లభించునట్లు చేయనయ్యెను. అచ్చటను సేనకు నడుమనిలిచి చెప్పినవార్త. ఇచ్చటను సేనకునడుమ నిలిచి చెప్పువార్త. అచ్చటను శోకనివృత్తికై చెప్పినవార్త. ఇచ్చటను శోకనివృత్తికై చెప్పినవార్త. అచ్చట నొకగోపాలుని (గొల్లవాని) వాక్యము. ఇచ్చటను నొకగోపాలుని (భూపాలుని) వాక్యము. అచ్చట 'యచ్ఛ్రేయస్స్యాన్నిశ్చితం బ్రూహి తన్మే' 'ఏది నాకు శ్రేయస్సుగా నిశ్చయింపఁబడినదో దానినిఁ జెప్పుము' అని శ్రేయోర్థియడుగఁగా చెప్పినవార్త. ఇచ్చటను

'శ్రుతమిచ్ఛామి తత్సర్వం భవద్భిశ్శ్రేయసిస్థితైః' 'నా శ్రేయస్సునందే వర్తించుచున్న మీరు నేను దానినంతయుఁ జెప్పఁగా వినఁగోరుచున్నాను' అని శ్రేయోర్థి యనుఁగఁగా చెప్పునట్టివార్తయే.

అందలి చరమశ్లోకమునకును ఇందలి చరమశ్లోకమునకును వాసిగలదు. ఎట్లనఁగా అందు అడుగువానికి తేరిమీఁదనుండి చెప్పినవార్త. ఇందు భూమిమీఁదనుండి నెలకొని చెప్పువార్త. అందు 'మాం వ్రజ' అని 'నన్నుఁబొందు' మని శరణ్యుఁడు ఆశపడినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇందు 'సంప్రాప్తమ్' అని యెదిరి తానై సమ్మతించిపొందినట్లు చెప్పఁబడినది, అందు 'ధర్మాన్ పరిత్యజ్య' అని ధర్మత్యాగము చేయఁబడెను. ఇందు 'పరిత్యక్తా మయాలఙ్కా మిత్రాణిచ ధనానిచ' అని ధర్మి త్యాగము చేయఁబడుచున్నది. అందు 'షోడశ స్త్రీసహస్రాణి' అని బహుదారపరిగ్రహము చేసినవాని వార్త. ఇందు 'నరామఃపరదారాంశ్చ చక్షుర్భ్యామపిపశ్యతి' 'రాముఁడు పరభార్యలను కంటంగూడఁ జూడఁడు' అన్న ఏకదారవ్రతుని వార్త. అందు 'ఫైతైక్కప్పాయ్కుతిత్తు' 'ఒక్కతికి గల్లచెప్పి' అనియు 'ఒరువర్క్కుమెయ్యనల్లై' 'ఒక్కరికిని సత్యవంతుఁడుగాఁడు' అనియు అసత్యుఁడగు కృష్ణునివాక్యము. ఇందు 'సత్యవాక్యః' అనియు 'రామోద్విర్నాభిభాషతే' అనియు సత్యుఁడయిన రామునివాక్యము. అచట చేత ములుకోలదాల్చిన సారథివాక్యము. ఇచట చేత విలుదాల్చిన దాశరథివాక్యము. అందు శరణాగతుని యధ్యవసాయము చెప్పఁబడినది. ఇందు శరణ్యునియధ్యవసాయము చెప్పఁబడుచున్నది. అందు శరణాగతుని పాపములనుండి విడిచిపుత్తునన్నాఁడు. ఇందు నేను శరణాగతుని విడువను అన్నాఁడు. అందు సదోషుని విశుద్ధింతునని యున్నది. ఇందు దోషవంతుడైనను విడువననియున్నది. అందు కాలాంతరమునఁ గలుగఁగూడు అదృష్టఫలమును చెప్పఁబడినది. ఇందు సద్యఃఫలమైన దృష్టఫలము చెప్పఁబడుచున్నది. అందు ప్రతిబంధకములు లేకయేయుండ రక్షించినది చెప్పఁబడినది. ఇందు ప్రతిబంధకములుండియునుగూడ రక్షించినవిధము చెప్పఁబడుచున్నది.

ఇంక ఈశ్లోకమువలన 'బుద్ధిపూర్వకముగాఁగాని అబుద్ధిపూర్వకముగాఁగాని నన్నుఁ జేపట్టినవారిని దోషముండినప్పటికిని విడుమటలేదు' అనుచున్నాఁడు. 'నిన్ను బంధుభావముతో వచ్చి యాశ్రయించినంగదా నీవింతయుఁ జేయవలయుననఁగా (మిత్రభావేన సంప్రాప్తమ్) సోదరుఁడయిన రావణునిఁగూడ విడిచి నన్నే బంధువుగా ఆశ్రయించినయునికిఁ జూచితిరా యనుచున్నాఁడు. (మిత్రభావేనసంప్రాప్తమ్) శత్రుభావమున రాలేదు. 'ప్రాప్తశ్శత్రురతర్కితః' అని వానరులబద్ధముచెప్పిరి. మిత్రుఁడుగానే వచ్చినాఁడుసుఁడీ. (మిత్రభావేన) దూతగావచ్చినాఁడుగాఁడు. మిత్రుఁడుగావచ్చినాఁడు. (మిత్రభావేన) 'మితాత్ త్రాయతే ఇతి మిత్రమ్' అన్నట్లు చేసినయుపకారముకొలఁది యెఱిఁగి, దానికిఁ దగిన ప్రత్యుపకారము చేయుటయేకదా మిత్రశబ్దార్థము. అట్లు మీరు తాటకాతాటకేయ విరాధఖరదూషణకబంధప్రభృతులును చంపిచక్కఁడి ప్రాతికూల్యము చేసి యొక యుపకారమును జేయకుండుటచే నితఁడు మీకు ప్రత్యుపకారము చేయవలసినదిలేదు. మీరు తామై యుపకారము సేయఁజూచితిరేని, 'ఏషసర్వస్వభూతస్తు పరిష్వక్తః' అన్నట్లు, ఉభయవిభూతులనుగాని విభూతిమంతుఁడగు మిమ్మేకాని యిచ్చివేయుదురు. అప్పుడు దీనికిఁదగినట్లు చేయఁగూడినప్రత్యుపకార మొకటియులేనందున మిత్రభావమితనికిఁ గలిగినదెట్లు? అన్నచో మైత్రియనఁగా 'పరసమృద్ధిని సహించు చిత్తపరికర్మము. కాఁబట్టి మనయందింతటియతిశయముండుటఁ జూడఁగా మాపోపకుండుటలేక యిష్టపడియుండుటయేచుమా మిత్రభావము. (మిత్రభావేన) 'భావోలీలాక్రియాచేష్టాభూత్యభిప్రాయజన్తుషు' అనిభావమున కిన్నియర్థములుగలవు. అందు లీలయనునర్థమున నితఁడు రాజాత్ముఁడగు నిక్కచేత, మిత్రునివలె లీలార్థము వేషమువేసికొనివచ్చి యుండవచ్చును.

లేక (మిత్రభావేన) క్రియార్థకమైనచో బుద్ధిపూర్వకముగాఁ గాక వాయుజలములచే ప్రేరితులైనవారివలె మిత్రులగు వారిచేయు చేఁతలు చేసినవాఁడు గావచ్చును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము చేష్టార్థకమైనచో స్నేహము లేకపోయినను 'రాజ్యకాంక్షీ' అని ఒకప్రయోజనము నుద్దేశించియైనను ఇంతటిచేష్టలు చేసి యుండవచ్చును. (మిత్రభావేన) లేక భావశబ్దము భూతియై భూతియనఁగా సంపత్తగునపుడు తనబుద్ధి చేత మనను మిత్రునిఁగాఁదెలిసి మనకెల్ల మంచిచేయవలయునని వచ్చియుండవచ్చును (మిత్రభావేన) భావశబ్దము సత్తావాచియగునపుడు మిత్రులగు మనను సత్తలభించుటకై వచ్చినాఁడుగావచ్చును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము అభిప్రాయవాచియగునేని, పోయినరాజ్యమును గోరవచ్చుటయే కాక, 'పరిత్యక్తామయాలఙ్కా మిత్రాణిచధనానిచ । భవద్గతమ్మేరాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ' అని అన్నిటిని దిగవిడచి మనమేయుద్దేశ్యమనెడి యభిప్రాయముతో వచ్చినాఁడు గావలయును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము జన్తువాచియగునేని, 'చతుర్భిస్సహరక్షోభి ర్భవన్తం శరణంగతః' అని తానువచ్చుటయేకాక బంధుజనులతోడను వచ్చినాఁడనుట. దీనిచేదూతగా పీడింపవచ్చినవాఁడేని యింతమందితో రానొప్పదనుట. (మిత్రభావేన) వచ్చినపుడు రావణునితో మిత్రభావము గలిగియేవచ్చినాఁడు - అనఁగా వానితో రోషమున పరుషములాడి పోరాడక 'త్వంభ్రాతాసిమేరాజన్ బ్రూహిమాంయద్యదిచ్ఛసి । జ్యేష్ఠో మాన్యః పితృసమో నచ ధర్మపథేస్థితః' 'రాజా! నీవు నాకుఁ దోఁబుట్టువు అగుదువు. కాన యేమేమి యనఁగోరెదవో యనుము. నాకు పెద్దవాఁడవు. పూజ్యుఁడవు. తండ్రితోసాటియైనవాఁడవు. కాని ధర్మమార్గమున వర్తింపవైతివి' అని నీతోడఁబుట్టినందునఁ గౌరవ్యుండగుటంబట్టి నీనోటికి వచ్చినదంతయు చెప్పుదువుగాక. నేను దీనికి విరోధపడలేదు. నీవు ధార్మికుఁడవు గాకపోవుటచేత ధర్మాత్ముఁడగు నాకు సరిపడకుండుటవలన పోవుచున్నానంతే; 'ఆత్మానం సర్వథారక్ష' 'నిన్ను సర్వవిధముల రక్షించుకొనుము' 'స్వస్తితేఽస్తుగమిష్యామి సుఖీభవమయావినా' 'నీకు భద్రమగుఁగాక పోయెదను; నేనులేనందున నీవు సుఖుఁడవుగమ్ము.' అని నయముతో వచ్చినాఁడనుట. (మిత్రభావేన) 'రాఘవంశరణం గతః' అనికదా చెప్పియున్నాఁడు- కాఁబట్టి 'శరణాగతభావేన' అని చెప్పక 'మిత్రభావేన' అననేల యనఁగా ఇతరులను తక్కువపఱిచి తమ్ము హెచ్చించుకొను నీచులవలెఁగాక గౌరవముగ మిత్రుఁడని చెప్పినాఁడు. గుహునియెడల మిత్రునిగాఁ గొండాడినవాఁడు విభీషణునిఁ బడయఁగా విడుచునా. రాముఁడు 'ఆత్మసమస్సఖా' అనియితరులు తన్నుఁజెప్పి 'సోహంప్రియసఖారామః' అని తానును జెప్పినట్లుగాఁగదా తనయాధిక్యమును జూపక వారలయెడ నడచుకొన్నాఁడు. సీతయు రామునివలెనే రావణునితో 'తేనమైత్రీభవతుతే' 'రామునితో నీకు స్నేహముగలుగుఁగాక' 'మిత్రమౌపయికంకర్తుమ్' 'రాముని మిత్రముగాఁజేసికొనుట యుక్తము' అని తనయాధిక్యమును నిలుపక చెప్పినది.

'మిత్రభావము చేయుటవలనఁ బ్రయోజనమేమి? వాఁడు లంకలోఁగదాయుండునది' యని యడుగఁగా (సంప్రాప్తమ్) ఇక్కడికేవచ్చి కంటికెదురుతీర్చినాఁ డనుచున్నాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) 'ఆజగామ ముహూర్తేన' అని లంకను మీఁద లేవఁగాఁ జూచితిమి. ఈగట్టున నిలువఁగాఁ జూచితిమి. వచ్చినత్వర చూడుము. (సంప్రాప్తమ్) ఆగట్టుననుండి శరణమన్నాఁడేని ముందువెనుకఁ జూడక పరివారాదులను జూడక మనకక్కడికిఁ బోవలసియుండును. ఈనాలుగడుగులును నడచి యిక్కడికేవచ్చి మన కుపకరించినాఁడు చుఁడీ, (సంప్రాప్తమ్) 'పద్భ్యామభిగమాచ్చైవ' అని గుహునిఁ జూచి కాలితో నడచివచ్చినందులకు సంకటపడినవాఁడు వేళకానివేళలో దారికానిదారిలోఁ బడి వచ్చినందులకు మనస్సున కొండలపడుచున్నాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) మనమిక్కడికి వచ్చునపుడు నడుమ

శృంగిబేరపురము, భరద్వాజాశ్రమము, చిత్రకూటము, పంచవటి, మాల్యవంతము మొదలగు నెన్నిచోట్ల నిలిచి తామసించి వచ్చితిమి. ఇతఁ డట్లుగాక దారిలో నొకచోటను విడియక యొకముహూర్తములో వచ్చుటను జూడుఁడు. (సంప్రాప్తమ్) వచ్చినపుడు సొగసుగావచ్చినాఁడు. అనఁగా సీతను తనకూఁతును ఆవలనుంచి యూఁటచెప్పించియు హనుమంతుని పీడింపఁజూచినపుడు దూతవధము కూడదని దానిని తొలఁగించియు 'ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ' అని రావణునకు మంచివార్త చెప్పియు, ఇట్లు పలువిధములుగా ఉపకారకుఁడై వచ్చినాఁడు (సంప్రాప్తమ్) వచ్చినపుడు లంకనశించి పోఁబడి తెలియకుండుటకుమాత్రముగా, లంక సొంపు దూలకుండునట్లు మనల నుద్దేశించివచ్చినాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) తానున్నచోటికి మనమేపోఁజూడఁగా 'జగ్మ్యద్గిరేః టాత్తస్మా దన్యం శిఖరముత్తమమ్' యన్నట్లు ఉన్నకొండనుండి మఱియొకకొండకొమ్మునకు సుగ్రీవునివలెఁ బాఱిపోవక మనమున్నచోటికి తానేవచ్చినాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) వచ్చునపుడు 'బాహూరేవప్రసారితః' అన్నట్లు చేతులుచాఁచి మనలను సామ్యబుద్ధితో కౌఁగిలింపఁజూచుటకు మాఱుగా 'పాదయోశ్శరణాన్వేషీ' అని యడుగులుపట్టుకొని తన్నుతగ్గించుకొని వచ్చినాఁడు చూఁడీ. (సంప్రాప్తమ్) 'విజితారిస్సదారశ్చ రాజ్యే మహతిచస్థితః' అన్నట్లు తిన్నవిడిచియుండరాని మనుష్యులను (రామలక్ష్మణులను) ఈ ఱుముఱు మెఱుముల పాలుచేసి పట్టిరాజ్యముతోను భార్యలతోను వర్ధిల్లు సుగ్రీవుఁడుగాఁడు. 'త్యక్త్వాపుత్రాంశ్చదారాంశ్చ రాఘవంశరణంగతః' అన్నట్లు రాజ్యమును భార్యలను కాలందన్ని మనల నేపొందవచ్చినాఁడు చూఁడీ.(సంప్రాప్తమ్) తన్నుఁజూచి "అంతరంగుఁడై వచ్చినాఁడో పీడింపవచ్చినాఁడో నిగ్రహింపఁదగినవాఁడో అనుగ్రహింపఁదగినవాఁడో స్వీకరింపఁదగినవాఁడో తఱుమఁగొట్టఁదగినవాఁడో వధ్యుఁడో అవధ్యుఁడో' అని (సుగ్రీవునివలె) అనేకవిధములు చెప్పుకొనుటకుమాఱుగా మొట్టమొదటనే దృఢచిత్తుఁడై మనలను విశ్వసించి వచ్చినాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) 'సమ్ ఇత్యేకీకారే' అన్నట్లు, తాను రాక్షసుఁడనియు నేను క్షత్రియుఁడనియు వేఱుపాటులేక 'అస్మాభిస్తుల్యోభవతు' అన్నట్లు మనలో నొకఁడగునట్లు మనతో నేకరసుఁడై వచ్చినాఁడుచూఁడీ.

'వీఁడిం తానే వచ్చినాఁడనుట యొకయుద్ధమో? మన కాలిచేతనా వీఁడు నడచిరావలె? రావణునిత మ్ముఁడై బాధకుఁడగువీనిని 'ఆతతాయినమాయాన్తం హన్యాదేవా విచారయన్' అని శాస్త్రములు ఆతతాయిని చంపవలయునని చెప్పుచుండుటంబట్టి, వచ్చినపుడే చంపవలసినది ప్రాప్తమై యుండఁగా, చంపకపోయినను విడిచిపెట్టుటయైనను ప్రాప్తముగాదా యనఁగా,(నత్యజేయమ్) మీరుచెప్పుమాటను విడుతు నింతేకాని వానిని ఒకప్పుడును విడువను. (నత్యజేయమ్) 'శకిలిజ్' అన్నట్లు లిజ్గువలన సుగ్రీవునిమాట తోసిపుచ్చ రానందుటంబట్టి విడువఁదలంచినప్పటికిని శక్తియోలేదు. (నత్యజేయమ్) సుగ్రీవుఁడు మహారాజగుటచే త్యాగము సేయుచున్నాఁడు. తాపసులమైన మేము ఏమిత్యాగము సేయఁగలము. (నత్యజేయమ్) నేను విడువఁజూచినను 'చరణౌగాఢమ్ నిపీడ్య' అన్నట్లు అతఁడు చేసినఆర్తివలన నాకు విడువఁ దరముగాకున్నది.

'అయితే వానిని విడువఁగూడదేని విడువరాని వారిని(మమ్ము)విడుచుటింతేకదా' యనఁగా (కథంచన) ఎట్లును విడువను. 'అప్యహంజీవితం జహ్యామ్' 'ప్రాణములనైనను నేను విడుతును చేసిన ప్రతిజ్ఞను తప్పను' అన్నట్లు, మనప్రాణములను నొకపెట్టున విడిచినను వానినివిడువను." 'నజీవేయం క్షణమపి వినా తామసితేక్షణామ్' 'ఆనల్లనికన్నులసీత లేనిచో క్షణకాలమయినను జీవింపను' అన్నసీతాదేవిని విడువవలసివచ్చినన్నో ఏమి చేయవలయును" అన్నచో (కథంచన) 'త్వాంవాసీతే' 'సీతా! నిన్నుఁగానివిడు

మను' అన్నట్లు 'ప్రాణేభ్యోఽపిగరీయసీ' అని ప్రాణములకంటె నెక్కుడయిన సీతనువిడిచినను వీనిని విడువను." 'అహైవ్యవాహంగమిష్యామి లక్ష్మణేన సతాంగతిమ్' అని లక్ష్మణుఁడు రావణునిశక్తిచే మూర్ఛితుఁడైనప్పుడు అతఁడు పోయినగతికి తానును బోవునట్లుగదా చెప్పితివి. 'లక్ష్మణేవామహాభాగే' అన్నట్లు అట్టి లక్ష్మణునికి ఒకకీడుగలుగునేని చేయునదేమి?" అనఁగా (కథంచన) 'సలక్ష్మణామ్' 'లక్ష్మణునిని సీతా! నిన్నుఅయినను విడుతును' అన్నట్లు అంతఃపురమునే విడువఁజూచినపుడు అంతఃపురపరికరమును గూడ విడుచుటయేకదా. అట్లు వనవాసబంధువయిన లక్ష్మణుని విడిచినను వీనినివిడువఁజూడను." "త్వయికించిత్సమాపన్నే కింకార్యం సీతయామమ' 'నీకు ఏదేని కొంచెము కీడుగలిగెనేని సీతతో నాకుఁబనేమి'అని కదా సుగ్రీవుఁడనగు నాయెడల మీరు దయగలిగియున్నారు. అట్లు మిమ్ముఁజేపట్టియున్న దాసుని కొకకీడు కలుగునేని చేయునదేమి?" యనఁగా (కథంచన) సీతనుగూడ దిగవిడిచి చేపట్టునట్టి నిన్నుఁగూడ విడువఁగలుగును. వానిని విడువఁజూడను.

'అదేమి? శరణాగతుని విడువరాదనుటయుఁగదా మీరుచెప్పునది. నాశరణాగతిలో పొరపువచ్చినదా!' యనఁగా అప్పుడీనిన దూడయుఁగా మునుపీనిన దూడను కొమ్ములతోను గొరిజలతోను తన్నును' అన్నక్రొత్తమాట మఱచితిరా! 'పూర్వాపకారిణాం త్యాగే నహ్యధర్మోవిధీయతే' 'పూర్వ మపకారము చేసిన వారిని విడిచినచో అధర్మమగునని విధింపఁబడలేదు' అనియున్నది. దారాపహారము చేసిన రావణునితమ్ముఁడు అంతరంగుఁడై వచ్చినచోటు దెలిసి పీడింపవచ్చినాఁడు. మనము తనసేనాశిబిరమునకు పోకుండఁగా తా నేమనపాళెములోనికి వచ్చి కీడు చేసిన యింతటిదోషదుష్టుని విడువక చేకొనుట యెట్లు? అనఁగా (దోషోయద్యపి) దోషములున్నను—'మిత్రభావేన సంప్రాప్తమ్' అని అతఁడు నిర్దోషుఁడగుట మీకుపదేశించితిని. అనేకకోటియు చెవినిబెట్టక సదోషుఁడనియె మీకు బుద్ధిగలుగునేని మీరుచెప్పిన దోషములేకాక యింకను కొన్నిదోషములుండినను వానిని విడువను. (యద్యపిదోషః) మీరుచెప్పినట్లు దోషముండెనా, (తస్యస్యాత్) అది వానికి అధికారసంపత్తికలిగించునదగును. అనఁగా 'అహామస్మ్యపరాధానా మాలయోఽకించనోఽగతిః । త్వమేవోపాయభూతో మేభవ' అనియు 'నధర్మనిష్ఠోస్మి ...శరణంప్రపద్యే' అనియు శరణాగతునియొక్క దోషమేకదా వానిని శరణాగతికి అధికారిఁగాఁ జేయుచున్నది. అంతేకాక ఒకధర్మిని చేకొనునపుడు వానిని ధర్మమును విడిచియూ చేకొనునది. ఇదిగాక (దోషోయద్యపి తస్య)అనివానికి దోషముండునాయని శంకించి, (స్యాత్) ఉండనీ! అనిపరిహారము చెప్పినట్లయినది ఔపాధికబంధము కలిగినచోట ప్రజచేసిన తప్పును ఓర్చుకొనవలసినదాయున్నది. అంతమాత్రమును ఓర్వఁదా వానిదోషమనుచున్నాఁడు. మఱియు వానికి మొదలే దోషములేదు. ఉండెనా? (తస్యదోషః) వానిదోషమేకదా వానికంటెను శ్లాఘ్యమై మనకున్నది. అభిమతులయిన వారియందలి మాలిన్యమును సమ్మతముగానే యుండునట్లని తెలియునది. (దోషో యద్యపి) దోషముండినయెడల,(తస్యస్యాత్) వాని కభిమతసిద్ధియగును - వాఁడు తలచివచ్చినది యీడేఱినవాఁడగును-(దోషోయద్యపితస్యస్యాత్)దోషముండెనేని యది వానితప్పగుచున్నది; కాని రక్షించిన మనతప్పుగాదే. (దోషోయద్యపిస్యాత్తస్య) 'నమః' అన్నట్లు 'దురాచారోపి సర్వాశీకృతఘ్నోనాస్తికఃపురా । సమాశ్రయేదాదిదేవం శ్రద్ధయాశరణంయది । నిర్దోషం విద్ధితం జన్తుమ్' అనియు 'జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే' అనియుఁ జెప్పునట్లు మునుపు సదోషుఁడేయైనను శరణాగతుఁడయినపుడే యవియెల్ల నశించి నిర్దోషుఁడైచుమీయుండునది. (తస్యదోషోయద్యపి) 'అరిః ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా' అన్నట్లు మనము నాశమునైన నోర్చి శరణాగతరక్షణము చేసితిమని పేరుపడయుటకు మున్నా

ఇట్లు సదోషుఁడేయైనను విడువకుండినయెడల ప్రయోజనమేమి యనఁగా (సతామేతదగర్హితమ్) సాధుకోటిలో చేర్పఁబడుటయే. అన్నట్లు శరణాగతుఁడయిన యయాతినిరక్షించిన శైబ్యాదుల గోష్ఠికిని శునశ్శేఫాదులను రక్షించిన విశ్వామిత్రాదిగోష్ఠికిని వెలిగాకపోవుదును. (సతామేతత్ స్యాత్) ఇది సత్తులయిన భాగ్యవంతులకు సిద్ధించునేకాని సుగ్రీవునకు పరతంత్రుఁడయిన నాకు లభింపఁగలుగునా. (సతామేతత్ స్యాత్) కపోతవానరాదులయిన తిర్యక్కులకు సిద్ధించునేకాని మనుష్యశరీరమును పరిగ్రహించినమనకు సిద్ధింపఁగలుగునా. (అగర్హితమ్) సంధ్యావందనాదులు చేయఁగా నొకవేళ ఫలము లేకయేపోయినను, చేయనియెడల ప్రత్యవాయముమాత్రము తప్పకకలుగునట్లు, 'క్షతాత్ కిల త్రాయత ఇత్యుదగ్రః క్షత్రస్య శబ్దో భువనేషురూఢః' అని క్షత్రియులయిన మనకు పరుబయాపత్తు నివారించుట స్వరూపప్రయుక్తము; అది చేయునపుడు నిందపుట్టును. ఆనింద నివర్తించుటయే ఫలము. ఈశ్లోకమువలన "ఈప్రపత్త్యధికారికి కావలసినది. స్వల్పమైన యానుకూల్యము ఇంతమాత్రముననే 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతి చ యాచతే । అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతం మమ' అనియు 'కథంచిదుపకారేణ కృతేనైకేన తుష్యతి' అనియు 'తవాస్మీతి ప్రవదతః' అనియు, 'మాం వ్రజ... సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి' అనియు, 'మద్భక్తంనయామిపరమాం గతిమ్' అనియు నిత్యాదులచేఁ జెప్పినట్లు ఆయధికారికి ఏదేని యెవరేనియు ప్రతిబంధకము గలిగించినను ఎంతమాత్రమును లేనిదునకి తన్నేయిచ్చుకొను" ననెడి యర్థము ప్రతిపాదితమైనది.

మంత్రులను నుపలాలించి తనస్వభావమును జెప్పువ్యాజమున తనమతమును దెలుపుచున్నాఁడు:- సుగ్రీవాదులు 'విభీషణుఁడు దుష్టుఁడు గావున వానిని పరిగ్రహింపఁదగదు' అనిరి. అంగదాదులు 'విభీషణుని పరీక్షించి దుష్టుఁడు గానిచో పరిగ్రహింపవచ్చును' అనిరి. హనుమంతుఁడు 'విభీషణుఁడు దుష్టుఁడుకాఁడు; కావున పరిగ్రహింపవచ్చును' అనెను. రాముఁడు 'దుష్టుఁడయినను కాకున్నను శరణు అనుమాట చెప్పినవానిని పరిగ్రహించియే తీఱవలయును' అనెను. దీనింబట్టి సుగ్రీవుఁడు 'దుష్టుఁడ'న్నకారణమును సరికాదు. 'పరిగ్రహింపరా'దన్న మతమును మంచిదికాదు. దుష్టుఁడయినను శరణాగతుని పరిగ్రహింపవలసినదియే యని దానికి ఖండనము. అంగదాదులు 'పరీక్షించి దుష్టుఁడుకానిచో' అన్న నిబంధనయు సరికాదు. శరణాగతుని విషయమై దుష్టుఁడా కాఁడా యని పరీక్షించుటయేతగదు అని దీనికి ఖండనము. హనుమంతుఁడు 'పరిగ్రహింపవచ్చును' అన్నమతము సరికాని 'దుష్టుఁడుకాఁడు' అన్నకారణము సరికాదు. దుష్టుఁడు కాకుండుటకాదు. 'శరణంగతః' అనుమాట చెప్పుటయే పరిగ్రహించుటకు ముఖ్యమైనకారణము అని దీనికి ఖండనము తెలియునది. ఇట్లందఱిమతములు లలితముగా నిరసించి పరిగ్రహించుటకు ముఖ్యకారణమగు 'శరణాగతిని' 'మిత్రభావేన' అని చెప్పుచున్నాఁడు:— (మిత్రభావేన) వాస్తవమయిన మిత్రత్వము లేకపోయినను, మిత్రత్వమును అభినయించునంతమాత్రమే పరిగ్రహించుటకు చాలును. (మిత్రభావేన) ఇట మిత్రభావమనఁగా 'రాఘవం శరణంగతః' 'శరణ్యం శరణంగతః' అని పూర్వోత్తరములందుఁ జెప్పఁబడుటంబట్టి శరణాగతత్వమని యర్థము. (మిత్రభావేన) స్నేహితునియొక్క భావముచేత—ఆకారమాత్రముచే ద్వేషములేకుండుటగాని అభిముఖ్యమాత్రముగాని కలిగియుండినను నే నంగీకరించుటకు చాలును; పూర్ణభక్తియుక్కఁ అతేదనిభావము. ఇదియే 'త్వామనన్యకవయః కరుణామ్బుధే స్థిత్యా ప్రాకృతికాంభజనలభ్యమలభ్యమన్యైః । ఏతేషు కేనవరదోత్తరకోసలస్థాః పూర్వం సదూర్వ్యమభజన్తహి జన్తవస్త్వామ్' అనియున్నది. (మిత్రభావేన) మిత్రభావనచేత-మనః పూర్వకముగాఁగాక సయుక్తి 'శరణు' అని చెప్పినను అనుట. ఇదియే 'శరణవరణవాగియం రఙ్గాదితానతవతి బత్సాస్థీపూర్వకా' 'శరణన్నమాటయుం నక్కటా! బుద్ధిపూర్వకమైనదిగాదు' అనఁబడి

నది. (మిత్రభావేన) 'శరణాగతభావేన' అని చెప్పఁదగియుండఁగా 'మిత్రభావేన' యనుట యెట్లన్నచో తన్నాశ్రయించుటకు కొన్నియడుగులుమాత్రమే యెవఁడేని మెట్టినను వానిని తనకు సమానునిగా భగవంతుఁ డభిప్రాయపడునుగాన యీ భగవదభిప్రాయమునుబట్టి 'మిత్రభావేన' అనఁబడెను. ఈ కారణమునుబట్టియే దేవికూడ రావణునితో శరణాగతినే తలఁచి 'తేన మైత్రీ భవతు తే యది జీవితుమిచ్ఛసి' అని దానిని మైత్రిరూపముగాఁ జెప్పినది. లేక (మిత్రభావేన) 'సుహృదం సర్వభూతానామ్' 'సర్వభూతములకు సుహృదుఁడు' అని నాయొక్క సహజసౌహార్దమును బురస్కరించుకొని వచ్చినాఁడు. (సంప్రాప్తం) 'తస్యాశా లేశమాత్రేణ హ్రీరేషా హిమమాతులా' 'వానికి రవ్వంత యాశ కలిగినమాత్రనే నా కెక్కడలేని యీసిగ్గు కలుగుచున్నది' అన్నట్లు వానియొద్దకుఁ బోవుటయే నాకు ప్రాప్తమై యుండఁగా తానే ప్రాప్తించినపు డెట్లు విడుతుననుట. (సంప్రాప్తం) 'సమ్యక్ ప్రాప్తం' పాదుకలు ద్వారమునఁ బెట్టి దేవునియొక్క లోనికిఁ బోయినవానివలె—అనఁగా 'చేయునది విష్ణుసేవ భక్తి దెప్పులమీఁద' అన్నట్లు మఱియొక్కచోట మనస్సును నుంపక 'పరిత్యక్తా మయాలఙ్కా మిత్రాణిచ ధనానిచ' అని విరోధినివృత్తిపూర్వకముగా ఏకాగ్రమయినచిత్తముతో ప్రాప్తించినవాఁడనుట. (సంప్రాప్తం) 'మాతాపితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృత్ । గతిర్నారాయణః' అను చొప్పున నాయందే సర్వవిధబంధుభావము నర్పించవచ్చినవాఁడు. (సంప్రాప్తం) నాయంతరంగులగు ననుచరులయిన మిమ్ముఁ బురస్కరించుకొని వచ్చినవాఁడు, (సంప్రాప్తం) ప్రాప్తియే మాకు కావలసినది. స్తుతి అర్చనము ధ్యానము ప్రణామము మొదలగునవి గావు. (నమ్) అనుటచే మానసవాచిక కాయిక రూపముగు పూర్ణప్రపత్తి చెప్పఁబడినది. (నత్యజేయం) త్యజించుటకు శక్తుఁడనుగాను. సర్వశక్తుఁడనయ్యును 'శరణు' అన్నమాటవింటినా అంతమాత్రమున పరిత్యజించుటకు నాకు శక్తియుండదనియు తోఁచుచున్నది. (సంప్రాప్తం నత్యజేయం) 'శరణాగతసస్య మాలినీయం స్పృహాశైలేశ కృషీవలంఁధనోత్ర' అన్నట్లు రక్షాపేక్ష నెదురుచూచుచుండు నేను సంప్రాప్తుఁడయిన వానినెట్లు త్యజింతును. (నత్యజేయం) సంప్రాప్తుఁడయిన యీ విభీషణునితోడిసంబంధము గలవాఁడగుటంబట్టి రావణునిఁగూడ విషయీకరింపవలయునని కోరుచుంటి నేను ఆవిభీషణునే యెట్లు త్యజింతును. కావుననే ఘంటాకర్ణునివలని పక్షపాతమున వాని తమ్ముఁడయినట్టివానికిని ముక్తినొసంగెను. కావుననే మాలాకారునివలన పక్షపాతముచే 'నీ సంతతియందుఁ బుట్టువారికి దీర్ఘాయువుగలుగు'నని చెప్పినాఁడు. 'వానిని పరిగ్రహింపనిచో నీకు సత్త గలుగదందువేని వానిని పరిగ్రహించినచో మాకు సత్త గలుగకపోవునేని యేమి చేయునది' అనఁగా (కథంచన) ఎవరి కేమయినను వానిని విడువననుట, (దోషోయద్యపి తస్యస్యాత్) దోషములను భోగ్యములుగాఁ గొను వాత్సల్యమే స్వరూపముగానుండు నాకు ఆశ్రితులదోషము లుపాదేయములేకదా. సుకుమారుఁడగు రాజకుమారునకు సుగంధిమూలమందలి మృత్తుయొక్క లేశమువలె నీచిదోషములు భోగ్యములే. (దోషోయద్యపిస్యాత్) దోషములున్నను శరణాగతుఁడయినవానికి దోషములుగా నేరవు. 'యథైషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్యసర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే' అన్నట్లు దోషమే వాని కంటదనుట. లేక (దోషో యద్యపి తస్య) వానికి దోషము లుండెనేని, ఆదోషములు వానిని సంబంధించినవిగదా. కాఁబట్టి యవి నాకెంతయు శ్లాఘ్యమైనవి. (స్యాత్) ప్రార్థనయందు లిఙ్. అట్టిదోషమునే మేము ప్రార్థించునదిగదా. నిర్దోషుని రక్షించుటలో గుణము లేదు. శరణాగతుని దుష్టుఁడయినను రక్షించినచో నా శరణాగతరక్షణ బిరుదమునకు మెఱుఁగుపెట్టినట్లగును. కరుణచే దుష్టపరిగ్రహము చేసినచో శిష్టగర్హ కలుగునే యనఁగా, (సతామేతదగర్హితమ్) దుష్టుఁడయిన శరణాగతుని పరి

అంత వానరోత్తముఁడగు సుగ్రీవుఁడు రాముఁడు చెప్పిన యవ్వాక్యమును అనువదించి చక్కఁగా విమర్శించి నీతిశాస్త్రరహస్యమూలమైనదియు స్వామియందలి ప్రేమాతిశయముచేఁ బ్రయుక్తమైనదియు నగుటంబట్టి మిక్కిలియు శుభంబగునవాక్యమున రామునింజూచి * "దోషములు మిక్కిలిగలవాఁడైననుగానీ, దోషములే లేనివాఁడైననుగానీ, యీ రాక్షసుఁడు మనకేల? వీనివలన మనకుఁ బ్రయోజనమేమి? తనయన్నకు లంకకాలి పుత్రులు హతులై పగవారవ్వలిగట్టున నెత్తివచ్చియుండఁగా నిట్టి

గ్రహించుట అస్థానభయశంకితులగువారికి నిందితముగాఁ దోఁచినను పరమార్థదృష్టిగల కపోతాదులం బోలు సత్తులకు నిందితముగాదు, పూజితమే యనిభావము. లేక దుష్టజనపరిగ్రహము శిష్టగర్హితమగుటచే శాస్త్రనిందిత మగుటవలన అయుక్తమని శంకరాఁగా ఇది సరియే. దుష్టజనులను త్యజింపవలయు ననుట సామాన్యముగాఁ జెప్పినది. 'తస్మాదపివధ్యం ప్రపన్నం నప్రతిప్రయచ్ఛన్తి' ఇత్యాది విశేషశాస్త్రము గలుగుటవలన దుష్టుఁడయినను శరణుఁజొచ్చినవానిని రక్షించుటచే శిష్టగర్హణగలుగదు. శ్రేయస్సే కలుగుననిభావము. (సతాం) సామాన్య విశేష శాస్త్రవేత్తలగువారికి, (అగర్హితమ్) గర్హితముగాదు. పూజనీయమని యర్థము. ఇందు సర్వశక్తుఁడగువానికి కొంచెము అశక్తియు సర్వజ్ఞుఁడగువానికి కొంత యజ్ఞానము 'మిత్రభావేన' అనుశ్లోకముచే తెలియనయ్యెనని గోవిందయతు లానతిచ్చిరి.

* ఇందులకు 'సుదుష్టోవా ప్యదుష్టోవా కిమేష రజనీచరః। ఈదృశం వ్యసనం ప్రాప్తం భ్రాతరం యః పరిత్యజేత్ ॥ కో నామ సభవేత్తస్య య మేష నపరిత్యజేత్ ॥' అనిమూలము. విశేషార్థము:—(సుదుష్టో వాప్యదుష్టోవా) గుణముల విషయమునందుఁగదా ఉభయులము అభిప్రాయభేదము గలిగి యున్నారము. 'సర్వజాతిరియం క్రూరా' అన్నట్లు క్రూరజాతియగు రాక్షసుఁడనుట ఉభయులకు నంగీకరింపఁదగినదియే కదా. (కిమేష రజనీచరః) ఈ రాక్షసునిచే మనకుఁ బ్రయోజనమేమి? వీఁడు రాక్షసుఁడయినను 'కిమేషః' అనఁదగునా? తన నికర్షము నున్నదుకొని శరణుఁజొచ్చినవాఁడు మనకు సహకారి గావచ్చును. అని రాముఁడు చెప్పఁగా (ఈదృశమ్) రాజగుటచే సర్వైశ్వర్యసంపత్తిగలవాఁడును, (వ్యసనం ప్రాప్తమ్) లంకాదహనము బంధువధము మొదలగువ్యసనములను బొందినవాఁడును, లేక 'ఈదృశమ్' అనుట వ్యసనశబ్దమునకు విశేషణముగా గ్రహించినచో తలిదండ్రులనును బరిత్యజింపఁదగినవారై వధార్హులై యుండువారికి ఎవనినీడలో నొదిఁగి యుండఁగునో యట్టినీవే దెబ్బలివలె కినిసి పయినెత్తి సముద్రతీరమున విడిసియున్నావే. ఇట్టి మహావ్యసనమును బ్రాప్తించినవాఁడనుట. (భ్రాతరమ్) వ్యసనము లేకుండినను గాని తనకువిడువఁగూడని సంబంధము గలవాఁడును అగు రావణుని, (యః పరిత్యజేత్) ఎవఁడు సవాసనముగా విడిచినాఁడో, సంపత్తి, వ్యసనము, బంధుత్వము అను వానిలో ఒక్కొక్కటియున్నను విడువరాదనుటకు హేతువై యుండఁగా అన్నియు నున్నవానిని విడిచినట్టివానిచే మనకుఁ బ్రయోజనమేమి? యనిపూర్వములో నన్వయము. 'అట్టివానితో సంబంధమువీడునట్లు మనప్రక్కఁజేరినవాఁడు మనకు సహకారి కాఁగూడదా' యనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు. (తస్యాన్యో నామభవేత్ య మేష విభీషణో నపరిత్యజేత్) ఈ విభీషణునికి విడువరానివాఁడు వేఱెవ్వఁడు? ఎవ్వఁడునులేఁడు. వీఁ డందఱినిని విడుచునేయనుట. పూర్వోక్తములయిన సంపత్తి వ్యసనము బంధుత్వము అనువానిలో ఒక్కొక్కటిగలవారు ముగ్గురు. రెండేసిగలవారు ముగ్గురు. మూఁడునుగలవాఁడు ఒక్కఁడు. ఇట్లు మొత్తమునకు ఏడుగురున్నారు. అందు మూఁడునుగల రావణుని విడిచినవీనికి విడువరానట్టి యెనిమిదవవాఁడు లేనందున విడువఁగూడనివాఁడు మొదటనే లేదనిభావము.

వ్యసనము కలిగినపుడు, ఎవఁడు పరిత్యజించునో యట్టివానికి పరిత్యజింపరానివాఁడెవ్వఁడుని? అట్టియన్నను పరిత్యజించినట్టివాఁడు అందఱిని బరిత్యజించునే.! కాన వీఁడు కృతఘ్నుఁడే' యనెను. సత్యపరాక్రముఁడగు కాకుత్స్థకులుఁడు రాముఁడు వానరనాథుండగు సుగ్రీవుఁడు చెప్పినవాక్యమును విని అందఱినిని జూచి 'నాపరమశక్తియగు నాశ్రితరక్షణవ్రతమిది యనియెఱుంగక యేమొ వదరుచున్నాఁడ'ని యొకింత చిఱునవ్వు నవ్వుచు రాజనీతిమర్యాదచొప్పుననే యుత్తరము చెప్పవాఁడై పుణ్యలక్షణుండగు *లక్ష్మణునితో 'వానరేశ్వరుఁడగు సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన యిటువంటిమాట శాస్త్రములను జదువకయు పెద్దలను సేవింపకయు నుండువానికిఁ జెప్ప శక్యముగాదు. సకలశాస్త్రములను జదివి పెద్దలను సేవించినవానికే చెప్ప శక్యమగును. †అన్నను విడిచి వీఁడు వచ్చినందులో నీతిశాస్త్రానుసారియై అతిసూక్ష్మమయిన రాజధర్మమొకటి యున్నదే కాని లేకపోలేదు. అది ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచును లోకవ్యవహారసిద్ధమయ్యును న్నదియే. అది రాజులందఱియందును గలిగినదియె. నాకును దోఁచుచున్నదియే కాని వేఱుగాదు. అదియేదియనఁగా జ్ఞాతులును నిరుగుపొరుగు దేశపురాజులును వ్యసనములు ప్రాప్తించినపుడు పైఁబడి ప్రహరించువారుగాన పగవారుగానే వ్యవహరింపఁబడుదురు. ఈవిభీషణుఁడును వ్యసనమునఁ బ్రహరించునట్టి జ్ఞాతియగుటచే వ్యసన మిపుడు ప్రాప్తించియున్న రావణునిఁ గొట్టుటకై యిటవచ్చినాఁడు. లేక, యిట్టివ్యసనమున రావణుఁడు దన్నుఁ గొట్టునను భయమున వచ్చియుండును. ఎట్లు చూచినను మనకు పరిగ్రహింపవలసినవాఁడే. జ్ఞాతికులమునందుఁ బుట్టినవారైన పాపాత్ములెంతమాత్రమును గాకుండు రాజేంద్రులు తమకు హితపరులైన జ్ఞాతులను తప్పక గౌరవింతురు. అట్టిపుణ్యాత్ములగు రాజులకుఁ గూడ, లోకము పాపభూయిష్ఠముగా నుండుటంబట్టి, మంచిగుణవంతుఁడయిన జ్ఞాతినిగూడ బహుతరముగా శంకింపవలసివచ్చు

---

* ఇట 'లక్ష్మణుఁడ'ని చెప్పుటవలనను ఉపసంహారమున 'సహలక్ష్మణః' అను 'లక్ష్మణుఁడును దా ను' అని చెప్పుటవలనను సుగ్రీవ లక్ష్మణు లిరువురునే యీవచనము చెప్పిరనియు వారిరువురినిగూర్చియె రాముఁ డీయుత్తరమును జెప్పెననియు నూహింపనగు.

†ఇందులకు 'అస్తి సూక్ష్మతరం కిఞ్చి ద్యదత్ర ప్రతిభాతి మే| ప్రత్యక్షం లౌకికం వాపి విద్యతే సర్వరాజసు) అనిమూలము. విశేషార్థము:—(అస్తిసూక్ష్మతరమ్) సుగ్రీవుని వాక్యము సూక్ష్మము. ఇదియో సూక్ష్మతరము. దీనికిపయి నొక్కవాక్యము లేదనుట. (కించిత్) తనవాక్యము సుగ్రీవునివాక్యమునకంటె మేలయినదయ్యును తాను జెప్పినదిగావున 'కించిత్' అని లఘువుగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. (యదత్ర ప్రతిభాతి మే) విభీషణు విషయాకారమందు (ప్రత్యక్షమ్) సర్వప్రత్యక్ష సిద్ధమైనది-జ్ఞాతివధమనుట, (లౌకికం వాపి) ప్రత్యక్షమైనదయ్యును జ్ఞాతివధము దోషము కాకపోవునా యనఁగా లోకమునం దెల్లవారికి నిది కలదేకదా. ఎక్కడ? యని యడిగినచో (విద్యతే సర్వరాజసు)సమస్తరాజులయందును ఇది జరుగుచున్నది. 'సర్వ' అనుటచే సుగ్రీవునియందును జ్ఞాతివధమున్నది. నావలని ప్రేమాంధ్యముచే నిప్పుడతఁడు మఱచినాఁడు. ఈ విభీషణునిరాకయందు సర్వరాజులందును ప్రత్యక్షముగాఁ జూపట్టుచున్న జ్ఞాతివధమను సర్వవిశేష మొకటికలదు. ఇది సుగ్రీవుఁడు నాచరించియున్నాఁడని భావము./

చున్నది. ఇఁక పాపియగురాజునకు నట్టిజ్ఞాతి శంకనీయుఁడని చెప్పనేల? కాన పాపియగురావణుఁడు తన్నుగుఱించి శంకింపఁగా వానితో విరోధముగొనియేవచ్చినాఁడు. (రావణుని వీఁడు పరిత్యజించుటకు హేతువట్లుండఁగా నేను వీనిని బరిత్యజింపరామికి హేతువు వినుము.) శత్రుబలమగు విభీషణునిఁ జేకొనువిషయమై శత్రుబలమును వర్జింపవలయునని గొప్పదోషముఁజెప్పితివే! ఆదోషములోనే వానిఁ జేకొనుటకు నీతిశాస్త్రముచొప్పున నొకహేతువుగలదు. దానిని నీమనస్సున కెక్కునట్లు చెప్పెద. వినుము. మనము వీనికులములోనివారముగాము గాన వీనిరాక్షసరాజ్యమున కర్హులముగాము. ఇట్లు దానింగోరమిచే రావణునియందుఁబోలె వీనియందు మనకు పగవాఁడనుశంకయుఁ గలుగనేరదుగాన వీఁడు మనల విడువఁడు. వీని కిరుగుపొరుగురాజులమునుగాము గాన వీఁడు సందువెదకి మనలను బ్రహరింపఁడు. మఱియు*రాక్షసుఁడగు నీవిభీషణుఁడు రాజ్యకాంక్షచే వచ్చినవాఁడు గావున సందులకై మనచేత రావణునిం జంపింపనున్నాఁడుగానఁ దనయీకార్యము చెడుననుభయముంబట్టియు మనకపకారము చేయఁడు. మూర్ఖులగు రాక్షసుల కింతయాలోచన మెక్కడిదందువా? రాక్షసులందునుగొప్పపండితులుగలరు. కాన విభీషణునిపరిగ్రహించుట తగును. †అజ్ఞాతు

* రావణునికి రాజ్యభ్రంశము కలిగినయెడల వానికులమునందుఁ బుట్టినరాక్షసుఁడు వానిరాజ్యమున కాశపడవలయునుగాని యిక్ష్వాకువంశమునందుఁ బుట్టిన మనకు నాశాలేశముండదుగదా. కనుక మనకు సాహాయ్యముగనుండి శత్రువులమీఁద తనప్రతాపమును జూపి వారి నోడించి రాజ్యము గయికొన వచ్చుచున్నాఁడు. అని తనిశ్లోకము.

† ఇందులకు 'అవ్యగ్రాశ్చ ప్రదుష్టాస్తే నభవిష్యన్తి సఙ్గతాః। ప్రణాదశ్చ మహానేష స్తతోఽస్యభయమాగతమ్।ఇతిభేదం గమిష్యన్తి తస్మాద్గ్రాహ్యో విభీషణః' అనిమూలము. 'ప్రదుష్టాః'అనుటకు 'ప్రహృష్టాః' అని గోవిందరాజులపాఠము. (ప్రదుష్టాస్తే) మిక్కిలి దుష్టులైనవారు, త్రికరణములను వేఱుపడి యుండునట్టివారనుట, (అవ్యగ్రాశ్చ నభవన్తి) పదటము లేకయుండరు. మనవారిలో కొందఱు 'చంపుఁడు' అనిరి. కొందఱు 'విచారింపుఁడు' అనిరి. అంతేకాని పదరినవారు గారనుట. (సంగతాశ్చనభవిష్యన్తి) వారు కలసిమెలసియు నుండరు-మనవారిలో విభీషణుఁడు'సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య' 'సుగ్రీవునిని వారినినిజూచి' యనునపుడును 'నివేదయతమామ్' 'నన్ను రామునకుఁదెలుపుఁడు' అన్నపుడును ఒక్కమొగమై యుండిరి. ఇట్లు దుష్టులు పదరకయు కలసియు నుండరుగాన రావణవిభీషణులు పదటములనను కలయిక లేనివలనను వేఱుపడఁగూడునని భావము. (ప్రణాదశ్చ) 'ప్రణాదస్తు శబ్దస్స్యాదనురాగజః' అన్న యమరోక్తిచొప్పున వీనిధ్వని నాయందలి యనురాగాతిశయమును సూచించుచున్నది. (మహానేషః) వీనిధ్వని విన్నవారికి వీని యపేక్షితమును బూరింపక నిలుపోపఁజాలనియార్తి తోఁపించునట్టిది. (ఏషః) నేను మీ కుపదేశింపవలయునా? మీరుగూడ వినలేదా. (తతోఽస్య భయమాగతమ్) 'వ్యసనేషు ప్రహర్తారః' అన్నట్లు రావణుఁడు మనలను జంపునని భయపడివచ్చినాఁడు. (ఇతిభేదం గమిష్యన్తి) ఇతి= ఈకారణమునుబట్టి, భేదం గమిష్యన్తి=కొందఱికి మఱికొందఱివలన భయముగలుగఁగా వారు వారినుండి వేఱుపడుదురు. (తస్మాత్ గ్రాహ్యో విభీషణః) కాఁబట్టి యట్లు అన్ననుండి వేఱుపడిన విభీషణుఁడు పరిగ్రహింపఁ దగినవాఁడే.

లు ఎప్పటికిని పరస్పరము కలఁతలేక సంతుష్టులగుచునేయుందురుగాని యొకరితోనొకరు కలసిమాత్రముండరు. ఈకారణమునుబట్టి యవసరముకలిగినపుడు, పరస్పరము వేఱుపడుదురు. వీనికంఠధ్వనిఁజూడఁగా మిక్కిలి బెట్టిదముగా వినఁబడుచున్నది గాన బలీయుఁడగు రావణునివలన వీనికి భయముగలిగియున్నది. ఆభయమువలన ఆత్మరక్షణముగోరి మనయొద్దకు వచ్చినవాఁడగును గాన వీనిని బరిగ్రహించుటయేతగును. * 'దుష్టుఁడైనను జ్యేష్ఠునిని అనువర్తించుటయేకదా ధర్మము' అందువా? నాయనా! తోఁబుట్టువులందఱు భరతునివంటివారలుగారు. తండ్రికిఁ గొడుకులు నావంటివారును

* ఇందులకు 'న సర్వే భ్రాతరస్తాత భవన్తి భరతోపమాః। మద్విధా వా పితుః పుత్రాః సుహృదో వా భవద్విధాః' అనిమూలము. విశేషార్థము:-దుష్టుఁడైనను జ్యేష్ఠుని అనువర్తింపవలయునేకదా. యని యడుగఁగా ఈధర్మము సర్వత్ర గలుగదనుచున్నారు. (సర్వేభ్రాతరః భరతోపమానభవన్తి) తోఁబుట్టువులందఱును భరతునివంటివారుగారు. తనతల్లి కైకేయి రాజ్యశుల్కయగుటవలనను, కైకకు వరమొసంగి యుండుటవలనను తనతండ్రి రాజ్యమొసంగినను దానిని బరిత్యజించినవాఁడై వనమునకుఁబోయిన నన్నెంటఁబడి 'రాజ్యము నీదియే నీవే గయికొనుము నేను నీకు దాస్యము నేసెదను' అని చెప్పినవాఁడు భరతునికంటె వేఱొకఁడుగలఁడా యనుట. ఇటువంటిప్రసక్తి లక్ష్మణునికి లేనందున వలెని నిట గ్రహింపలేదు. (మద్విధావా పితుః పుత్రాః) తండ్రికి నాయట్టిపుత్రులుగాని కలుగరు. ఇట రాముఁడు కలిగినది కలిగినట్టుగా యథార్థమును జెప్పుటచే ఆత్మప్రశంసాదోషములేదు. 'కృపావానవికత్థనః' అని డంబము చెప్పికొనకుండుట ధీరోదాత్తుని లక్షణమయినను దుష్యంతుఁడు 'సతాంహి సన్దేహపదేషు వస్తుషు। ప్రమాణమన్తఃకరణప్రవృత్తయః' 'సందేహాస్పదములయిన వస్తువుల విషయమున సజ్జనులయినవారికి తమమనోగతులే నిర్ణయముసేయు ప్రమాణము' అని తన్ను సజ్జనునిగాను తనమనోగతిని ప్రమాణముగాను జెప్పికొనుటయు హనుమంతుఁడు 'పన్నగాశనమాకాశే పతన్తం పక్షిసేవితే। వైనతేయమహం శక్తః పరిగన్తుం సహస్రశః' అని తనగమనశక్తి వర్ణించుకొనుటయు యథార్థోక్తి యగుటంబట్టి ప్రశంసాదోషము నొందదు. లేక (మద్విధావా పితుః పుత్రాః) తండ్రిగలవారిలో నావంటివా రెవ్వరునులేరు. అఱువదివేలయేండ్లు రాజ్యముసేసి 'మహాతాతపసా' అని పెనుతపముచేసి నన్నుఁగని నన్నెడఁబాసినంతనే నిలువోపక లోకాంతరగతుఁడయినటువంటి తండ్రిగలవాఁడు నేనుదప్ప మఱెవ్వఁడును లేఁడనుట. లేక రాజ్యమున కర్హుఁడనై తండ్రి తనయిచ్ఛచే నొసంగిన యౌవరాజ్యమునకు కైకవలన విఘ్నము కలుగఁగా అందులకు కలహింపక పితృవచనమునే పాటించి 'పెక్కుదినములు వనవాసము సేయ సమ్మతించి వచ్చినవానివలె మఱి రాజపుత్రులుగలరా యనియు నర్థము. ఇట సుగ్రీవునికి తెలియఁబఱచు యథార్థోక్తి యగుటంజేసి యాత్మప్రశంస కాదు. (సుహృదోవా భవద్విధాః) స్నేహితులుగా నినీవంటివారు గలుగరు. నీ సౌహార్దమును సామాన్యముగా సుహృదులకుఁ గలుగునది గాదు. వర్షాకాలము గడవఁగా నీవు వచ్చునట్లు చెప్పినగడువు కొంత యతిక్రమించినంతనే సైఁపక కుపితుఁడనై నేనును 'త్వాంతు సత్యాదతిక్రాన్తం హనిష్యామి సబాన్ధవమ్' 'సత్యము నుల్లంఘించిన నిన్ను నీబంధువులతోఁ జంపెదను' అని కోపించి లక్ష్మణునిఁబంపఁగా వాఁడును చెప్పఁగూడనిమాటలెల్ల నిన్నాడినపుడును మాయెడల ప్రేమాతిశయమునే ప్రకటించినవాఁడు నీవంటి సుహృదుఁడు లేఁడనుట. ఇటువంటి పురుషులు లోకవ్యవహారమునందరుదుగాన రావణుఁడు వీనిని నలుపంజూడఁగా వానినుండి వీఁడు వేఱుపడి వచ్చి యుండఁగూడుననిభావము.

గలుగదు. సుహృదులు నినుబోఁటివారలుగాని కలుగఁజాలరు. ఇట్టిధర్మాత్ములు లోకమున నరుదుగాన రావణుఁడు తోఁబుట్టువనిచూడక వీనిని బీడింపఁజూడఁగా వానినుండి వేఱుపడియే వీఁడు రాఁగూడునుగాన పరిగ్రాహ్యుఁడే' అనిచెప్పెను. *రాముఁడిట్లు చెప్పఁగా మహాప్రాజ్ఞుం డగుసుగ్రీవుఁడు, లక్ష్మణుఁడును దానును లేచి, ప్రణతుఁడై శరణాగతిపూర్వకముగ రామునితో † 'ఆరాక్షసుఁడు రావణునిచే రహస్యముగాఁ బంపఁబడినవాఁడని యెఱుంగుము. నీవు ఉచితకార్యము లాచరించువారలలో నుత్తముఁడవు. కాన నీకుఁ దెలియనిదిగాదు. వానిని నిగ్రహించుటయె యుక్తముగా నాకుఁ దోఁచుచున్నది. అనఘా! మహాబాహూ! ‡ఆరాక్షసుఁడు, కుటిలబుద్ధిచే రావ

* అంత సుగ్రీవుఁడు నీతిమూలమున విభీషణుఁడు త్యాజ్యుఁడని నిరూపింపఁజాలక విభీషణుని యెడల రామునకుఁగల పక్షపాతాతిశయమును జూచి వానిని పరిగ్రహించినయెడల వానిభావము తెలియకున్నందున వాఁడు రామున కెప్పు డేమి యనర్థము సేయునో యని ప్రేమవశమున వ్యాకులుఁడై విభీషణుని శరణాగతి యొకటికంటెను తానును లక్ష్మణుఁడును జేయు శరణాగతులు రెండును ప్రబలములుగాఁ దలఁచి లక్ష్మణునిగూడఁ జేర్చుకొని శరణాగతిపూర్వకద్వయముగా విభీషణుని నిగ్రహింపఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు. ఇందులకు మూలము. 'ఏవముక్తస్తు రామేణ సుగ్రీవస్సహలక్ష్మణః। ఉత్థాయేదం మహాప్రాజ్ఞః ప్రణతో వాక్యమబ్రవీత్' అనిమూలము. (రామేణ ఏవముక్తః సుగ్రీవస్తు) ఇట తుకారము వైలక్షణ్యమును జెప్పునదిగాన రాముఁడు తమతో ఆనుకూల్యము చెప్పుటంబట్టి అతఁడు పోయినదారినే పోవుట ప్రాప్తమైయుండఁగా మఱియు నతనికి వేఱుపడి యతనిని తనదారికే తెచ్చుటకు ప్రయత్నపడు భేదమును సూచించుచున్నది. (సహలక్ష్మణః) లక్ష్మణునితోఁగూడ- తనకంటెను ఆప్తతముఁడని లక్ష్మణుని 'లక్ష్మణస్యాగ్రతః' అని మొదటనే కూర్చుకొన్నట్లు ఇప్పుడును ప్రపత్తికి నతనిని గూర్చుకొన్నాఁడు. (ప్రణతః) శత్రువుచేసినప్రపత్తియే ప్రపత్తియా? అనుకూలురుచేయు ప్రపత్తికిని మనసు కరఁగవలదా? అని విభీషణుని యొకప్రపత్తికి అపవాదముగా రెండుప్రపత్తులు చేసినాఁడనుట. (మహాప్రాజ్ఞః) తనకు బదులుచెప్పశక్యముగాని స్థితియందును రాముఁడు శరణాగతిసాధ్యుఁడు అనుజ్ఞానము గలవాఁడు. (ఉత్థాయ ప్రణతః ఇదంవాక్యమబ్రవీత్) రాముఁడు తానేవచ్చి నీవు చెప్పినది చేసెదను అని చేతులార తనశిథిలావయవములనివిరి తిన్నఁ లేవనెత్తునంత జాలిపుట్టునట్లుగా ప్రణతుఁడై యీవార్తను జెప్పినాఁడనుట.

† ఇట్లు సుగ్రీవుఁడు ప్రపన్నుఁడై ప్రపన్నులవాక్యమును రాముఁడు విన నవధరించునని 'రావణేన ప్రణిహితమ్' అని ముందు విన్నవించినదానినే మరల విన్నవించుకొనుచున్నాఁడు. 'రావణేనప్రణిహితం తమవేహి నిశాచరమ్। తస్యాహం నిగ్రహంమన్యే క్షమంక్షమవతాంవర' అని మూలము. మునుపు చెప్పినదే మరలఁజెప్పుటకుఁ బ్రయోజన మేమనఁగా విభీషణుఁడు శరణుఅన్నమాటచే అపహృతచిత్తుఁడై యుండినప్పుడు నే నామాట చెప్పితినిగాన యది మనస్సునఁ దగిలియుండదు. విభీషణునివలెనే నేనును శరణుఁజొరఁగా విదప తెలిసియే నామాటను వినునని మునుపుచెప్పినదే మరల మనసునఁదగులఁ జెప్పుట. (నిశాచరమ్) దొంగలవలె నడిరాత్రిలో బయలుదేఱి పరహింస సేయుచుఁ దిరుగుజన్మమని వీనిస్వభావము మనస్సునఁ దగులనందుననేకదా వీనిని మనకు సహకారి యని చెప్పినట్లయ్యె ననుట. కావుననే (నిశాచరమ్) రాత్రిందిరుగు రాక్షసుఁడన్నాఁడు.

‡ ఇందులకు 'రాక్షసోజిహ్మయాబుద్ధ్యా సన్దిష్టోఽయమిహాగతః। ప్రహర్తుం త్వయి విశ్వస్తే ప్రచ్ఛన్నో మయి వానఘ। లక్ష్మణేవామహాబాహో సవధ్యస్సచివైస్సహ' అనిమూలము. ఇట 'సవధ్యస్సచివై

ణుఁడు పంపివుచ్చఁగా నిటవచ్చి తనకలరూపు గప్పిపుచ్చుకొని మనకు నమ్మికగలిగించి యానమ్మకముచే నేమఱియుండఁగానిన్నో, లేక నన్నో, మఱి లక్ష్మణునినో, ప్రహరించుటకున్నాఁడు. కాన మనము మంత్రులతోఁగూడ, అట్లు వధమునకు పాలు గానలసి నచ్చును. ఏలన వీఁడు క్రూరుండగు రావణునితమ్ముఁడుగదా ! ఎట్లు నమ్మవచ్చును!" అనెను. * మాటలపొంకెఱింగినవానరసేనాపతి సుగ్రీవుఁడు రఘుకులతిలకుండును వాక్యకుశలుండునగు రామున కిట్లుచెప్పి యంత ప్రణయరోషమున మాటాడక యూరకుండెను. † రాముండును సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన యాపలుకువిని యందులకు పరిహారమేమియని విమర్శించి యంతకంటెను శుభంబగు వాక్యంబున వానరోత్తము

స్సహ' అనిమూలము. ఇట 'సవధస్సచివైః స్సహ' అని గోవిందరాజాదులపాఠము. విశేషార్థము:— (అయంరాక్షసః జిహ్మయాబుద్ధ్యాసన్దిష్టః ప్రచ్ఛన్నః ఇహ ఆగతః) ఈరాక్షసుఁడు కుటిలబుద్ధితో రావణునిచే పంపఁబడి ప్రచ్ఛన్నుఁడై యిటవచ్చినాఁడు. నీచజాతియగువీఁడు స్వజాతికి కార్యముచేయునే కాని ధార్మికులగు మనకు కార్యముచేయఁడుసుమీ. (ప్రహర్తుంత్వయివిశ్వస్తే) నీవునమ్మినట్లు వీఁడుసహకారికాఁడు. అట్లుకాకపోవుటమాత్రమేకాక నిన్ను బాధలును పెట్టును. 'దోషోయద్యపితస్యస్యాత్' అని వానియందు దోషములున్నను మాకు సమ్మతమే యన్నట్టివాఁడుగనుక నట్లు చెప్పుటను పరిహరించుటకై (మయిన) 'నన్నునుగొట్టును' అన్నాఁడు. 'త్వయికిఞ్చిత్సమాపన్నే కింకార్యం సీతయామమ' 'నీకుఁగొంతవిపత్తుగలిగనేని సీతతో నాకుఁబనేమి' యనియు 'సుహృదోవాభవద్విధాః' 'నినుబోఁటిసుహృదులుగాని గలుగరు' అనియు నీవు తలఁచియున్న నావిషయమందుఁగూడ బాధపెట్టునుజుమీ వీఁడు. (లక్ష్మణేవా) 'ముహూర్తమపి జీవామః' 'లక్ష్మణునివిడిచి ముహూర్తముగూడ బ్రతుకను' అని నీవు చెప్పిన లక్ష్మణునిఁగూడ బాధపెట్టును. శరణాగతరక్షణమనెడి యొకనెపమున ఒకరాక్షసునికిఁగాను మమ్మిరువురను నీవు పోఁగొట్టుకొనుటకుఁగదా పూనుచున్నావు. ఇట సుగ్రీవుండు 'మయి' 'లక్ష్మణే' అని తనకును లక్ష్మణునకును అనర్థములు రాఁగూడునని చెప్పుట రామునకు స్వవ్యసనముకంటె స్వాశ్రితులవ్యసనము మఱింత మర్మముల నొప్పించునని తలఁచి దానినిజెప్పి విభీషణుని నిగ్రహించుటకు సమర్థించుటకై యని తెలియునది. (అనఘ) ఈసెబ్బరలు నీకు రాకుండుఁగాక. (మహాబాహో) నీబాహువుల నీడనున్నమమ్ము పగవానిచేతికి పట్టియియ్యవచ్చునా-మాయెడల దయయు వానియెడల బాహుబలమును జూపుటగదా యుక్తము. కాఁబట్టి (సః సచివైస్సహవధ్యః) వానిని సపరికరముగా వధింపవలయును.

* ఇందులకు 'ఏవముక్త్వా రఘుశ్రేష్ఠం సుగ్రీవో వాహినీపతిః । వాక్యజ్ఞోవాక్యకుశలం తతో మౌనముపాగమత్' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(రఘుశ్రేష్ఠమ్) శరణాగతునకై తన్నునాశముసేసికొనఁజూచిన రఘువుయొక్క కులమువారికిని పొగడఁదగినవాఁడన్నట్లు శరణాగతసంరక్షణమునందు ప్రశస్తుఁడైనవాఁడు రాముఁడు. (సుగ్రీవోవాహినీపతిః) తానుపోయినదారి ననుసరించు పరికరముగలవాఁడు సుగ్రీవుఁడు. (వాక్యజ్ఞః) సమస్తవచనవ్యక్తులయొక్క గుణదోషములను దెలియువాఁడగు సుగ్రీవుఁడు, (వాక్యకుశలమ్) ఎదిరివారియభిప్రాయము మున్నిడుకొని మాటాడనేర్చురామునితో, (ఏవముక్త్వా తతోమౌనముపాగమత్) తనయాధిక్యమును తెలియనివానికి మనముచెప్పున దేమిగలదు. అని ప్రణయరోషమువలన మాటాడకుండెనుట.

† పిదప రాముఁడు నిదానజ్ఞుఁడుగావున సుగ్రీవుఁడు తన్నిట్లు నిర్బంధించుటకు హేతువిదియని మనస్సులో నిరూపించి తెలిసికొని దానికనురూపముగా నొకవార్తఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఇందులకు మూ

నితో * 'ఈరాక్షసుఁడు మిగుల దుష్టుఁడైనంగానీ దుష్టుఁడు గాకయేపోనీ ! వీఁడేమి చేయఁగలఁడు ? నాకును నాయాశ్రితులకును నాసంబంధిసంబంధులకును వీఁడహితము రవ్వంతఁగాని యేవిధముననేనియుం జేయ శక్తుఁడుగాఁడు. † వానరగ

లను. 'సుగ్రీవస్యతు తద్వాక్యం రామశ్శ్రుత్వా విమృశ్యచ । తతశ్శుభతరం వాక్య మువాచ హరిపుఙ్గవమ్' విశేషార్థము:—(రామస్తు) రాముఁడు (సుగ్రీవస్య తద్వాక్యమ్ శ్రుత్వా) సుగ్రీవుఁడు ప్రేమాంధుఁడై హృదయమెఱుంగక చెప్పినయామాటను విని; (విమృశ్యచ) ప్రేమాంధుఁడైనవానికి పరిహారమేది యని విచారముసేసి, (తతః) సుగ్రీవుఁ డిఁక రామునకు తన్నుగుఱించి చెప్పుటకు వార్తకలుగదని నిశ్చయించుకొన్నపిదప, (శుభతరమ్) ప్రేమాంధ్యమటుచెల్లుచుండఁగా తనతో మాటాడునట్టి కలఁకయెల్లను దీఱి తన్ను అనువర్తించునట్లు చేయఁజాలుమాటను, (హరిపుఙ్గవమ్) సుగ్రీవునింగూర్చి-రాజయ్యును నీతికిలోనై ప్రేమాంధుఁడయ్యు నుండుటంబట్టి హరిపుంగవుఁడని ఋషి కొనియాడుచున్నాఁడు (ఉవాచ) చెప్పెను.

* సుగ్రీవుఁడు విభీషణుఁడు క్రూరజాతియగు రాక్షసుఁడుగాన జాతిక్రౌర్యముచే రామున కేమి యనర్థముగలిగించునో యని భయపడఁగా రాముఁడు తనసర్వశక్తిని తెలిపి యట్లు భయపడ నక్కఱలేదని చెప్పుచున్నాఁడు. 'సుదుష్టోవాప్యదుష్టోవా కిమేషరజనీచరః । సూక్ష్మ మప్యహితం కర్తుం మమాశక్తః కథంచన' అని మూలము. (సుదుష్టోవాప్యదుష్టోవా) మీరు చెప్పినట్లు దుష్టుఁడైనఁగాని నేను చెప్పినట్లు అదుష్టుఁడైననుగానీ ఈ రెంటివలనను ప్రయోజనములేదు. ఏలనఁగా శరణాగతుని విషయమున మీ రెన్నివిధముల దోషములుచెప్పినను దుష్టుఁడని నామనస్సునకుఁ దగులదు. మీకు నే నెన్నివిధముల వాఁడు నిర్దోషియని హేతువులెత్తి బోధించినను అస్థానభయశంకులగు మీకు అదుష్టుఁడని బుద్ధికెక్కదగులదు. (కిమేషరజనీచరః) మీరు తలఁచినట్లు వీఁడు బాధకుఁడే యగుఁగాక. ఈయొకరాక్షసునికే భీతులయిన మీరు రావణునిఁ జంపుటకై వండెత్తుట యెట్లు ? వంచకులయినవారు దుర్బలులని యుపేక్షింపవచ్చునా యందురేని (మమసూక్ష్మమప్యహితం కర్తుమశక్తః) నాకు అతిసూక్ష్మమైన యపకారమును జేయుటకును వీనికి శక్తిలేదు. 'బాహుచ్ఛాయామవష్టబ్ధో యస్యలోకోమహాత్మనః' అని చూచువారు కవనములు పాడునాబాహువులను జూడఁగా మనస్సుచేతఁగాని యహితముసేయ వీఁడు శక్తుఁడుగాఁడు. నీవు వీనిని యనుకూలునిగా నమ్మి యేమఱియుండునపుడు వీఁడు నిన్ను బాధింపశక్తుఁడుగాఁడా యనఁగా (కథంచన) ఎట్లును శక్తుఁడుగాఁడు—పులియుండుగుహనుంబోలె నాబాహుబలమును జూచి వాఁడెప్పుడును అట్లు చేయఁడు.

† ఈ రాక్షసజాతి క్రూరమనితలఁచి భయపడుదునా? ఈ జాతియెకాదు లోకమున క్రూరజాతి యని పేరుగలవానినెల్ల అనాయాసము నొక్కిపెట్టి నడఁపఁజాలుదుంజుఁడీ!యని తనవీర్యమును తెలుపుచున్నాఁడు. 'పిశాచాన్ దానవాన్ యక్షాన్ పృథివ్యాం యేచరాక్షసాః । అంగుల్యగ్రేణ తాన్ హన్యామిచ్ఛన్ హరిగణేశ్వర' అని మూలము. విశేషార్థము.-(పిశాచాన్ దానవాన్ యక్షాన్) 'దొంగలు బోయలు ఎఱుకలు' అన్నట్లు పిశాచాదులు హింసకజాతిలోని యవాంతరభేదములు. ఈ దుష్టవర్గములు పరస్పరముగల పగమఱచి మనల పీడించుటకై యొక్కటిగాఁ జేరివచ్చినను అనుట. (పృథివ్యాంయేచరాక్షసాః) లంకలోనుండు రాక్షసులేకాదు పంచాశత్కోటివిస్తీర్ణమయిన భూమియందుఁగల రాక్షసజాతియంతయు పూర్వోక్తులయిన పిశాచాదులతో నేకకంఠులై చేరివచ్చినను, (అఙ్గుళ్యగ్రేణతాన్ హన్యామ్) వీరల నొక్కిపెట్టిఁ జంపుటకు మనబలమెల్ల వలదు. అస్త్రమువలదు.శస్త్రమువలదు. మఱి రెం

ణపతీ! ఈరాక్షసజాతి యొకటియే కాదు. క్రూరజాతు లనఁబడుపిశాచములును దానవులును యక్షులును మఱి లంకలోనిరాక్షసులే కాక భూతలమందలి సమస్తరాక్షసులును ఒక్కటిగాఁగూడి పయినెత్తివచ్చినను, నాకిచ్ఛపుట్టినా! వీరినందఱిని, ఆయుధాదు లక్కఱలేక వ్రేలికొనతో అనాయాసముగఁ జంపివైతునుజుమీ.
*మునుపు ధర్మాధికారము లేనట్టి తిర్యక్కగు పావురము తా నొక్కటి, తన పగవాఁ

డనవ్రేలునలదు. ఒకవ్రేలే చాలును. ఆ ఒకవ్రేలంతయువలదు దానియం దొకానొకభాగము కొనమాత్రేము చాలు. ఒక యాయుధముచేఁ జంపనర్హముగాని క్రిమికీటాదులను వ్రేలికొనతో రాచినట్లు రాచివైతుననుట. అంతటివాఁడ నేని మనపగవానినూపు మాపకుండుటయేల? అన్నచో (ఇచ్ఛన్) ఇచ్ఛయుండిన చేయుదును. ఇచ్ఛలేనందునఁ జేయలేదుగాని శక్తిలేనందునఁగాదు. అయితే మనను ప్రాణపరమయినచోట బాధపెట్టిన రావణునిఁ జంపుట కిచ్ఛలేకుండ నేల? యన్నచో విభీషణునివలెనే వాఁడును ఈసుఱితోనే తలవాంచి శరణుఁజొచ్చునేని వ్యర్థముగాఁ జంపుటయేల యనితలంచి చంప నిచ్ఛగింపలేను. (ఇచ్ఛన్) జంపుటకు వ్రేలికొనగూడవలదు. నాసంకల్పముచేతనే నాశము సేయఁజాలుదునను. అని సుగ్రీవునిభయము నివర్తించుటకై తనయీశ్వరత్వమును విషయీకరించుచున్నాఁడనియు గ్రాహ్యము. (హరిగణేశ్వర) నేను శక్తుఁడనుగానియెడల సపరికరుఁడవగు నీవు పనిదీర్పనున్నాఁడవుగదా. ప్రేమాంధ్యమువలన నాబలమెఱుఁగకపోయినను నీబలము నాకుఁ దెలియకపోవలయునా? యనుట.

* ఇట్లు తనబలమును ప్రకటించి దానివలన సుగ్రీవుఁడు మనసు తిరిగి యాభిముఖ్యమునొందిన యవసరముఁజూచి, 'నేను బలహీనుఁడనేకానీ, వాఁడు బాధకుఁడేకానీ, వానియపకారమువలన నాప్రాణము లేపోనీ, అప్పటికిని వాని నిగ్రహింపరాదు; పరిగ్రహించియే తీఱవలయును' అని 'యిందులకుఁ బ్రమాణముగా సాత్త్వికులనుష్ఠించిన యొకయితిహాసమును జెప్పెద విను'మని కపోతాఖ్యానమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'శ్రూయతే హి కపోతేన శత్రుశ్శరణమాగతః । అర్చితశ్చ యథాన్యాయం స్వైశ్చ మాంసైర్నిమన్త్రితః' అని మూలము. విశేషార్థము.—(శ్రూయతే) 'స్మర్యతే' అనక 'శ్రూయతే' అనుట శ్రుతివలె ఉపాదేయమైనదని తెలుపుటకు. ఇట వర్తమానమున నిర్దేశించుటచే సంప్రదాయవిచ్ఛేదము లేక వచ్చినదిగా తెలుపుటకు, (శ్రూయతే) శ్రవణము సేయుటకే శక్యముగాని అనుష్ఠింప శక్యము గానిది (హి) ఇక్ష్వాకురాజ్యమునందుఁబోలె వానరరాజ్యమునందును ఇది ప్రసిద్ధముకాదా యేమి? (కపోతేన) శాస్త్రాధికారులుగా వివక్షితులగు మనము తగునా తగదా యని విచారము సేయుచున్నాము. శాస్త్రాధికారములేని యొంటితిర్యక్కగును తగదని విచారము సేయక యిది యనుష్ఠించినది. ఇట్టిది యనుష్ఠింపఁగా ఇఁక మనకుఁ జెప్పనేల? (కపోతేన) అదియొక్కటి యసహాయమైనది యిట్లు చేసినది. ససహాయులమైన మనము చేయవలయునని చెప్పనేల? (కపోతేన) ఈ యేకవచనమువలన, స్వారస్యమేమన- ఈకపోతము తానొంటియై తనశత్రువును నిషేధించుటకు మనవలె పరికరము లేకుండుటవలనను తన యభిమానములోఁ జేరిన పెంటిపక్షి సన్నిహితమైయుండి ప్రేరేపించుటచేతను శరణాగతరక్షణము దానికి సిద్ధించినదని సూచితము. (శత్రుః) పావురమునకు బోయవాఁడు సాక్షాచ్ఛత్రువు అయినను అది విచారము సేయదయ్యె. విభీషణుఁడు మనకు సాక్షాచ్ఛత్రువుగాక శత్రువును సంబంధించినవాఁడుమాత్రమేయయినను విచారము సేయుచున్నాము. సాక్షాచ్ఛత్రువునే ఒక తిర్యక్కు రక్షింపఁగా శత్రుసంబంధిమాత్రుని మనబోంట్లు రక్షింపనియెడల మనపౌరుష మెందులకు? ఇట్టి మనపౌరుషమునకన్న దానితిర్యక్త్వమే మేలు. (శరణమాగతః) 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' అన్నట్లు శరణమనఁగా గృహము-లేక వాసస్థలము. ఆబోయవాఁ

డగుబోయ తానున్న చెట్టుపట్టునకు రాఁగా వానిని చలిపోఁగొట్టుట మొదలయిన యుపచారములచే దేవతవలె వర్తించి న్యాయము చొప్పున తనమేనిమాంసములనిచ్చి భుజింపు మని నియోగించెను. ఇది యందఱకును వినికిడియేకదా. *వానరోత్తమా!

డు ఆపావురము వసించియుండిన వృక్షమూలమునకు దైవికముగా వచ్చినాఁ డింతే. (సోఽఞ్జలిం శిరసా బద్ధ్వా వాక్యమాహ వనస్పతిమ్। శరణం హి గతోఽస్మ్యద్య దైవతామివ వాసినీమ్' వాఁడు శిరమున చేమోడ్పుగీలించి వృక్షమును జూచి ఇప్పుడు ఇందుఁ గాఁపున్న దేవతను శరణుఁ జొచ్చితిని' అని। పావురము వసించు వృక్షమునందలి దేవతను గూర్చియే శరణన్నాఁడు గాని పావురమును జూచి కాదు. అట్లు చక్కఁ దనయొద్దకు రాకయు తన్నుఁ జూచి శరణు అనకయు నున్న బోయను కపోతము విచారింపక రక్షించినది. మనమో 'త్యక్త్వా దారాంశ్చ పుత్రాంశ్చ' అని బంధువులను దిగవిడిచి స్వనికర్షపూర్వకముగా 'రాఘవం శరణం గతః' అని చక్కఁ మనలం గూర్చియే శరణు। అని వచ్చిన విభీషణునిం జూచి విచారము సేయుచున్నాము. (శరణమాగతః) విభీషణుఁడు, మహాపురుషుఁడగు రఘుపుంగవునకు రాక్షసునకును వైరసంబంధమున శరణాగతుఁడగు రాక్షసుని రక్షించుటను పురస్కరించుకొని అనుకూలుఁడే। యగుచున్న అట్టి రాక్షసుఁడేయగు తాను 'శరణంగతః'। అని శరణుఁ జొచ్చినాఁడు. కపోతమో ఇట్టి హేతువు లేవియు లేక తానున్న నీడకు వచ్చుటయే హేతువుగా బోయవానిని రక్షించినది. (అర్చితశ్చ) బోయవాఁడుగాన సహజశత్రువగుటం బట్టియు భార్య నపహరించినవాఁడగుటం బట్టియు;। వాని కాపద వచ్చినను ఉపేక్షింపవలసియు వాని వధించును పొందియు వెనుకవలసియు। నుండుటచే ప్రాప్తమైయుండ।; అతిథిని దేవతగాఁ దలఁచి చలిఁ బోఁగొట్టుటకై అగ్గి మంటవేసి ఆరాధించినది. మనమో 'వధ్యతామేష తీవ్రేణ దణ్డేన సచివైః సహ' 'వీనిని వీనిమంత్రులతోఁ గూడ తీవ్రదండమున వధింపవలయును' అని వానిసంబంధపర్యంతము చక్కఁగా వర్తించుచున్నారము! (యథాన్యాయం) న్యాయము చొప్పున—శత్రువు నారాధించుట తనకు ప్రాప్తమని యేకాని అతిశయావహమని కాదు. (యథాన్యాయం) ఆకలి నివర్తించువఱకు ననుట. లేక మంచి మిత్రము వచ్చినప్పటివలె పరిపూర్ణాదరముతో విషాదము కొంచెమును లేక యనుట. లేక ప్రియవచనములచే వంచన లేక, యనియు నర్థము. శీతపరిహారాదులు చేయుట మాత్రమే కాదు. (స్వైశ్చ మాంసైః) స్వశబ్దము ఆత్మస్వరూపమునందును స్వకీయమైన దానియందును వర్తించును. పత్తులకు దేహమువేఱు ఆత్మవేఱు అని తెలియనందున దేహమునే తన్నుగా భ్రమించియుండునుగాన తానేయని తలఁచియున్న తనమాంసములచేతననుట. దేహమువేఱు ఆత్మవేఱు అను వివేకముగల మనముగదా సందేహించుచున్నాము. (నిమన్త్రితశ్చ) తన్ను నాశము చేసికొని విందుఁ బెట్టినది.

* ఇందులకు 'స హి తం ప్రతిజగ్రాహ భార్యాహర్తారమాగతమ్। కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కిం పునర్మద్విధో జనః' అని మూలము. విశేషార్థము.—(సః) మనవలె ధర్మానుష్ఠానయోగ్యమగు మనుష్యాదిజాతియందుఁ గాని శరణ్యమైన రఘువంశాదివంశములందుఁగాని పుట్టనిది. (సః) భార్యావిరహమున దుఃఖితమైనది. (తం) జాతిచేత నే శత్రువైనవానిని—జాతిచేతను స్వభావముచేతను క్షుద్రుఁడయినవానిని, (భార్యాహర్తారం) తనకాపదయందుఁ దోడ్పడినదై సహధర్మచారిణియై తన్నొడఁబాయనోపని భార్యను, దేహమును ప్రాణమును బాపినట్టు బాసినవానిని, (ఆగతంహి) వచ్చినవానిని- తానున్న చోటికి వచ్చుటయే వానిని రక్షించుటకు హేతువుగాఁ గొన్నదనుట. (ఆగతం) ఉపాయాంతరశూన్యుఁడును విపరీతానుష్ఠానకరతుఁడును అనుతాపలేశముగాని అనుకూలమయినమాటగాని లేనివాఁడునై వచ్చినవానిని, (కపోతః ప్రతిజగ్రాహ) రక్షించుటకు యోగ్యము కాని జాతిని బుట్టిన కపోతము, వానిని త్యజించుటకు హేతువులు పెక్కులుండినను స్వర

ఆ పావురమునంటిది, తనభార్యనుజంపినయాబోయ తనయొద్దకు రాఁగానే ప్రతిగ్రహించెనుగదా? ఇఁక నను బోఁటివాఁ డేమి చేయవలయునో చెప్పనేల? * కణ్వమహర్షిపు

క్షణమును జేయవలయునట్లు పరిగ్రహించినది. ఇట (భార్యాహర్తారం) అనుటవలన భార్య నపహరించిన శత్రువును బోయనుగూడ పావురమువంటిది పరిగ్రహించినదిగాన శిష్టాచారమువలన నను బోఁటికి భార్యాపహారకుఁడైన రావణుఁడువచ్చినను పరిగ్రహింపవలసియుండును జుఁడీ. అని రాముఁడు చెప్పినట్లు యినది. (అగతం) పావురము బోయవాని నంగీకరించుటకై వాఁడనుష్ఠించిన యుపాయమంతయు అది వాసముచేయు వృక్షముకడకు వచ్చుటమాత్రమే. ఇదిగాక వృక్షదేవతనుగూర్చి 'శరణు' అన్నమాట కపోతము వినలేదు. ఇట 'సహి' అనుటచేతనే కపోతము గ్రహింపఁబడఁగా మరల 'కపోతః' అని చెప్ప నేల? యన్నచో 'శ్యేనకపోతాఖ్యానమందువలె కపోతశరీరముదాల్చిన దేవుఁడుగాని మునిగాని యిది కాదు. పూర్వోక్తమైన ప్రాకృత కపోతమే యని తెలుపుటకని తెలియునది. ఈకపోతము పురాతనధర్మవిశేషములచే గజేంద్రాదులవలె తిర్యక్కయినను ధర్మానుష్ఠానమునకు యోగ్యమయ్యెను. 'కపోత' అనుటచే తిర్యక్కగుటయు, శాస్త్రానధికారిత్వమును బుద్ధిమాంద్యమును దెలియునది. (వానరశ్రేష్ఠ) వ్యాఘ్రవానరసంవాదమును వినవా. అందు కేవల వానరము శరణాగతుని రక్షించెను. వానరశ్రేష్ఠుఁడవగు నీవు స్వజాతిధర్మమగు శరణాగతరక్షణము నేలపూనవు. ఆసంవాదమునుబట్టి చూడఁగా నేను శరణాగతరక్షణమును దప్పినను నీవు దిద్దవలసినవాఁడవై కదా యున్నావు. (కింపునర్మద్విధో జనః) తిర్యక్కులయొక్క యనుష్ఠాన మిట్లగు నేని, రఘువంశమునఁబుట్టిన నను బోఁటికి నాకు మఱి యెంత చేయవలయును? (మద్విధః) శరణాగతరక్షణమునకై పడగయెత్తియున్న రఘువంశమునఁబుట్టి 'షష్టిర్వర్షసహస్రాణి లోకస్య చరతా హితమ్ । పాండురస్యాతపత్రస్య ఛాయాయాం జరితం మయా' అని యఱువదివేలసంవత్సరములు లోకరక్షణమందు దీక్షితుఁడై యుండిన దశరథునకు పుత్రుఁడనై, వసిష్ఠ విశ్వామిత్రాదులకు శిష్యుఁడనై, మహాయోగియగు జనకునితోడ సంబంధముచేసి, 'రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః' అని రూపొందిన ధర్మమే నేనుగాఁ బ్రసిద్ధిగాంచి 'మర్యాదానాంచ లోకస్య కర్తా కారయితా చ సః' అని సర్వలోకములను అనుకరించునట్టి ధర్మానుష్ఠానములు గలిగియున్నట్టి నేను, ఇప్పుడు శరణాగతుని హింసింతు నేని లోక మెట్టిదగును. (మద్విధః) నావృత్తము వెనుకఁజెప్పెద. సామాన్యముగా 'ధర్మసేతుర్నృపాణామ్' అను మాబోఁటివారికి సమ్మతుఁడైనవాఁడు. (మద్విధః) నాబోఁటివాఁడు శరణాగతుని త్యజింపఁడు— అవధ్యులైనవారిని వధించు రావణాదులకుఁగదా నిట్టి కార్యము సరిపడును. (జనః) శరణాగతుని త్యజించువానిజన్మ మెట్టిదగును? (కింపునర్మద్విధో జనః) 'దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్' అని దోషములున్నను శరణాగతుని త్యజింపరాదని నేను జెప్పిన యతిశయము ఆతిర్యక్కు తీసికొనిపోయినది. ఇఁక మీఁద నదియే నేను చేసినను ఆతిర్యక్కు చేసినదే చేసితి మింతే కాని మఱి యెచ్చులేదే యనిభావము.

* శాస్త్రమునం దధికారములేని తిర్యక్కుల యనుష్ఠానము ఉపాదేయముగాదు. ఆతిర్యక్కులు తమస్వభావమును బట్టిమాత్రము చేసినది ధర్మమగునా. శాస్త్రవిధి ననుసరించి చేసిననే ధర్మమగును. కాన శాస్త్రచోదనము దీనికేమి? యనఁగా కపోతానుష్ఠానమును బట్టియే కాక ఆ ప్రతిముఁడగు కండుముని వాక్యమునుబట్టియు చోదనము కలదని రూపించి శరణాగతరక్షణము కర్తవ్య మనుచున్నారు. ఇందులకు మూలము. 'ఋషేః కణ్వస్య పుత్రేణ కణ్డునా పరమర్షిణా । శృణు గాథాం పురా గీతాం ధర్మిష్ఠాం సత్యవాదినా' విశేషార్థము:—జ్ఞానహీనమయిన తిర్యక్కును జ్ఞానులం దగ్రగణ్యుఁడైన ఋషియును శరణాగతరక్షణమునకు ప్రమాణముగా చెప్పుటంబట్టి శరణాగతరక్షణము చైతన్యము గలవస్తువునకెల్లఁ గలదియే.

త్రుఁడును బరమర్షియును సత్యవాదియునగు కండుముని పూర్వకాలమునందు శరణాగతిపరమధర్మబోధక మగునొక గాథను జెప్పియున్నాఁడు. దానిం జెప్పెద వినుము. *'పరంతపా! చేతులు మొగిడ్చుకొని శరణువేఁడుచున్న శరణాగతుని 'క్రూరుఁ'డనితన

కాన ఆచైతన్యవస్తువును కపోతమువలె జ్ఞానసంకోచముండినను ఋషివలె జ్ఞానవికాసముండినను ఒకటేగాని ఈ సంకోచవికాసములవలన ఎక్కువతక్కువలు గలుగవని చెప్పఁబడినదయ్యెను. (ఋషేఃకణ్వస్య) సకలవేదాన్తతాత్పర్యమయిన తత్త్వహితములను సాక్షాత్కరించినకణ్వమహర్షియొక్క, (పుత్రేణ కణ్డునా) 'సహోవాచవ్యాసఃపారాశర్యః' అని పరాశరపుత్రుఁడుగాన వ్యాసుఁడు ఆప్తుఁడగుటను జెప్పినట్లు కణ్వపుత్రుఁడగుటచే కణ్డువునకు ఆప్తత్వము చెప్పినాఁడు. (పరమర్షిణా) కణ్వునకు తపోబలములవలన వచ్చిన సాక్షాత్కారము. ఇతనికి అతనికడుపునఁ బుట్టుటవలె సర్వసాక్షాత్కారమునుబుట్టిన యతిశయమును జెప్పుట. (శృణు) మనవు వినుచున్నవానినే 'వినుము' అన నేలయన్నచో తనపరత్వమును జూపినపుడు సుగ్రీవునకు జ్ఞానముపుట్టెనే కాని యదితప్ప విభీషణుని విషయీకరించువిషయమునఁ దాను చెప్పిన వచనజాలము అతనిమనసునఁ బడుటచే గజమునకు 'గృహాణ గృహాణ' అని పలుమాఱు చెప్పినట్లు వినుమని చెప్పినాఁడని తెలియునది. (పురాగీతామ్) నీమనస్సున తెలివికిఁగాను ఇప్పుడు కల్పించి చెప్పినదిగాదు. విలక్షణులనుశిక్షించుటకై పూర్వమే చెప్పఁబడినది. 'ఉక్తామ్' అనక 'గీతామ్' అనుట భగవద్గీతలవలె నిండుఁగల అతిగౌరవమునుబట్టి చెప్పఁబడినది. ఋక్కులే పూర్వముండునట్టివే యిప్పుడు సామములు గానము సేయఁబడుటంబట్టి గీతలనుట. దీనింబట్టి వేదములవలె నిదియు ననాదిసిద్ధమైనదనుట. (ధర్మిష్ఠాం గాథామ్) ధర్మములలో అసారము తీసివేసినధర్మము శరణాగతరక్షణమని చెప్పుటంబట్టి (ధర్మిష్ఠాం) అన్నాఁడు. (సత్యవాదినా) మోసపుచ్చుమాటలవాఁడుగాఁడు. యథార్థవాదియైనవాఁడు భూతహితవాది యైనవాఁడు చెప్పినదిది యనిభావము.

* ప్రపత్తి పూర్ణముగా సిద్ధింపకపోయినను వేఱుగతి లేనందున ఆత్మనిక్షేపాభిప్రాయమును సూచించు శరణాగతి శబ్దములగు చేమోడ్పు మొదలగునవిమాత్రము చేసినను హానిరాదు; అనుగ్రహమే కలిగించును. మఱియు శరణుఁజొచ్చినవాఁడు శత్రువయినను వానికి ముఖ్యమైన శరణాగతి లేకపోయినను, హింసింపఁగూడదని చెప్పుచున్నారు. ఇందులకు ' బద్ధాఞ్జలిపుటందీనం యాచన్తంశరణాగతమ్ । నహన్యాదానృశంస్యార్థమపి శత్రుం పరన్తప' అనిమూలము. విశేషార్థము.-(బద్ధాంజలిపుటందీనం యాచన్తమ్) కాయికమైన యంజలిగాని, మానసికమైన ఆదరముగాని, వాచికమయిన ప్రార్థనముగాని, ఇందేదేనియొకటిగాని శరణాగతియని చెప్పనచ్చును. (శరణాగతం) గృహమునుగూర్చి వచ్చినవానిని, లేక—అంజలిమొదలయినవి అముఖ్యములు(శరణాగతమ్) అని అధ్యవసాయరూపమైన జ్ఞానవిశేషమే ముఖ్యమనిభావము. (శత్రుమపి నహన్యాత్) క్రిందఁజెప్పినట్టు అముఖ్యముగా శరణుఁజొరనీ. ముఖ్యముగా శరణుఁజొరనీ. శరణుఁజొచ్చినవాని నెట్లయినను రక్షింపవలసిన దంతేకాని వానియందు శత్రుత్వమున్నదేయని హింసింపరాదు. (ఆనృశంస్యార్థమ్) హింసింపకుండుట రక్షకుఁడని ప్రసిద్ధికొఱకా? పాపము పోవుటకా? పుణ్యము సిద్ధించుటకా? యనఁగా ఇన్నిటికినిగాదు. లోకులు క్రూరకర్ముఁడని పేరుపెట్టకుండుటకు. కేవలము శత్రువైయుండఁగా నీవు హింసింపవలయును. వాఁడు శరణాగతుఁడుగూడనై యుండఁగా హింసింపఁదగునా. లేక:—(బద్ధాంజలిపుటం) అనుకూలమగు బుద్ధిగాని మాటగాని నడతగాని లేకున్నను అంజలిమాత్రమే చాలును. 'అఞ్జలిఃపరమాముద్రా క్షిప్రందేవప్రసాదినీ' అని స్వతంత్రునకుఁగూడ వేగ దయను బుట్టించునది[దా యీయంజలిముద్ర. (దీనం) ఇట్లు అంజలిబంధమాత్రము లేకపోయినను కార్పణ్య

కు లోకాపవాదము గలుగకుండుటకై, వాఁడు శత్రువైనను, ఎంతమాత్రము చంపఁగూడదు. *భయపడికాని, భయపడినట్లు నటించుచుఁగాని, పగవారిలోనుండి యొ

నును జూపు దీనత్వమే చాలును. (యాచన్తం) అంజలి మొదలగునవి లేకపోయినను కార్పణ్యము తెలుపకపోయినను, మనఃపూర్వకముగాని పట్టిప్రార్థనయే చాలును. (శరణాగతమ్) అంజలిబంధాదులు మున్ను లేకపోయినను రక్షకుఁ డున్న స్థలమును గూర్చిపోవుటయే చాలును. లేక (శరణాగతమ్) పూర్వోక్త స్వరక్షాభరనిక్షేపరూపమగు శరణాగతి శకలములనుజెప్పి యిపుడు పూర్ణప్రపత్తి చెప్పఁబడెననియు గ్రాహ్యము. (అపిశత్రుం) సాక్షాచ్ఛత్రువునయినను, (నహన్యాత్) చంపఁగూడదు. ఈశాస్త్రార్థ ఐహికాభ్యుదయమునకా? పరలోకసిద్ధికా? ప్రత్యవాయపరిహారమునకా? యనఁగా (ఆనృశంస్యార్థమ్) నృశంసుఁడను లోకాపవాదమును పరిహరించుకొనుటకు:—లేక ఆనృశంస్యమనఁగా సకలధర్మసారభూతమగు దయాగుణము. ఇదియే సీత 'ఆనృశంస్యం పరో ధర్మ స్త్వత్త ఏవ మయా శ్రుతః' అన్నట్టి దయాగుణమును రక్షించుకొఱకనియు గ్రాహ్యము. (పరంతప) ఈసంబోధనముచే [illegible] ఒకానొకరాజుంజూచి చెప్పినాఁడని తెలియుచున్నది. (పరంతప) శరణాగతులయెడల పౌరుషము నెఱపి ప్రయోజనమేమి? పగవారియందుఁగదా దానిని జూపవలయునని భావము.

* ఇంకను శత్రువైనవాఁడు ఏవిధముగాని శరణుఁజొచ్చినయెడల హింసింపఁదగదనుటమాత్రమే కాక వాని కితరులచే పీడగలిగినపుడును, ఆర్తుఁడని దృప్తుఁడని భేదముచూడక తనప్రాణములకు హానిగలిగినను వానిని రక్షింపవలయునని చెప్పుచున్నారు. 'ఆర్తోవా యదివా దృప్తః పరేషాం శరణాగతః। అరిః ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా' అని మూలము.—విశేషార్థము. (ఆర్తః) తానుగోరినది సంభవింపనపుడు విళంబమునకుఁ దాళని మిక్కుటమైనయారటగలవాఁడు—లేక శరణుఁజొచ్చుసమయమందును తనయపరాధములనుబట్టి భయపడువాఁడు. (దృప్తః) విళంబమనియు అవిళంబమనియుఁ బాటింపక ఫలముయొక్కసిద్ధిమాత్రము బాటించువాఁడు, లేక శరణుఁజొచ్చుసమయమందును వినయముగాని తనయపరాధములనుబట్టి భయముగాని లేనివాఁడు. ముముక్షుపక్షమున—(ఆర్తః) అనఁగా సంసారమునందు జుగుప్సగలిగి యిప్పుడే దేహనివృత్తి కారటపడువాఁడు. (దృప్తః) అనఁగా దేహావసానమున ముక్తి గోరువాఁడు. లేక ఆకించన్యమును అనన్యగతిత్వమును పురస్కరించుకొని ప్రపత్తిసేయువాఁడు ఆర్తుఁడు. స్తోత్రహేళనాదిరూపమున 'శరణాగతోఽస్మి' అనిచెప్పువాఁడు దృప్తుఁడు. (ఆర్తోవా యదివా దృప్తః) భయముగఁగాని భయము నటించుచుఁగాని శరణుఁజొచ్చినవాఁడు, (దృప్తః) ప్రపన్నుఁడును రక్షింపఁబడుననుటచే తాను 'మిత్రభావేనసంప్రాప్తమ్' అన్నదానికి ప్రాప్తవచనముకలదని సూచించినాఁడు. (పరేషాం శరణాగతః) తనకంటె నితరులనయినను శరణుఁజొచ్చినవాఁడు-లేక శత్రువులలోపల తన్ను శరణుఁజొచ్చినట్టి పగవాఁడు. 'పరేషామ్' అనుటచేతనే వాఁడు శత్రువగుట తెలియఁగా 'అరిః' అని మరలచెప్పుట వాఁడు శరణుఁజొచ్చినను శత్రుత్వము నివర్తింపకుండుటను దెలుపుటకు; శత్రుత్వము మనసునందుండినను 'శరణు' అని పట్టిమాటమాత్రము పయికిఁ జెప్పుచున్నవానిననుట. శరణాగతుఁడైనచో శత్రుత్వము వానికుండునా? యన్నయెడల శరణాగతునికిని ప్రకృతివశ్యత్వమువలన గుణానుసారముగా శత్రుత్వమనువర్తింపవచ్చును. అంతేకాక, రక్తహస్తుఁడై శత్రుత్వము నివర్తింపక శరణుఁ జొచ్చుటచే అపుడును శత్రువని తలంపఁ గూడియుండుటచే అట్లు చెప్పఁబడినది. (ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య) అస్థిరములగు ప్రాణములను పరిత్యజించి స్థిరమగు శరణాగతరక్షణమును జేయవలయుననుట. (ప్రాణానపిపరిత్యజ్య) 'ప్రాణములనుగూడ పరిత్యజించి' అని చెప్పకుండుట శరణాగతరక్షణమునకై ప్రాణములను పరిత్యజించుట

శత్రువు పగను మాత్రము లోపల నేయుంచుకొని పయికి శరణు అనిమాత్రము చెప్పుచు శరణుఁజొచ్చినయెడల, గురుకులవాసశిక్షితుఁడై ధర్మశాస్త్రవిశ్వాసముగలవాఁడు తనప్రాణములను పరిత్యజించియైన, వానిని రక్షింపవలయును. *శరణు అని వచ్చిన వానిని, రక్షించినయెడల తనకుఁ బ్రాణహానిగలుగునను భయమువలనఁగాని, శాస్త్రార్థము తెలియనందునఁగాని, వానిపగవలన నేదియేని లాభముగోరియో విచ్చలవిడిగా నడచుకొను స్వభావముంబట్టియో కాని; తనకుఁగలశక్తి కొలఁది వాస్తవముగ మఱియే నెపమునను వంచన సేయక వానిని రక్షింపకుండుట ప్రత్యవాయమునకు హేతువగు, ఇంతేకాక యందు నెల్లవారిచేతను నిందగలుగును. †ఒకఁడొకని రక్షింపుమని శరణు

యొక అతిశయముగాదని తెలుపుటకు, అతిశయమైనపో ప్రాణానపి 'ప్రాణములనుగూడ'నని యుండును. (కృతాత్మనా) నిశ్చితమనస్కుఁడైనవానిచేత—గురుకులవాసముచే సుశిక్షితమనస్కుఁడై ధర్మశాస్త్రములందు విశ్వాసముగలవానిచేత రక్షింపఁబడఁదగునని భావము.

** ఇట్లు శరణాగతరక్షణధర్మమునకు శాస్త్రచోదనను జెప్పి అట్లు శరణాగతుని ప్రాణాపాయములవలన రక్షింపనియెడల పరలోకప్రాప్తికి ప్రత్యవాయము గలుగుననియు నిందును లోకనింద వచ్చుననియుఁ జెప్పుచున్నారు. 'సచేద్భయాద్వా కామాద్వా మోహాద్వాపి నరక్షతి। స్వయాశక్త్యా యథాతత్త్వం తత్పాపం లోకగర్హితమ్' అనిమూలము. 'యథాతత్త్వం' అనుటకు యథా 'సత్త్వమ్' అని గోవిందరాజీయము. విశేషార్థము.-(భయాద్వా) ప్రాణభయమువలనఁగాని, శరణాగతుని రక్షించినయెడల వానిశత్రువు తన్ను హింసించునను భయమువలనఁగాని, కపోతమునకు కిరాతునివలె వాఁడు సహజశత్రువగుటచే అప్పుడు రక్షించినపో పిదప తన్నుఁ జంపఁజూచునను భయమునఁగాని, (కామాద్వా) ఇచ్చవచ్చినట్లు నడచుకొను స్వభావమునుబట్టి కాని, లేక వానిశత్రువువలన కొంచెములాభ మపేక్షించుటవలనఁగాని, (మోహాద్వా) ఇది చేయఁదగును ఇది తగదు అని తెలియమివలనఁగాని, (స్వయాశక్త్యా) తనకుఁగల సామర్థ్యప్రకారము చేసినచేతఁగాని, తనసహాయము నొడఁగూర్చుట, తనద్రవ్యము నిచ్చుట మొదలుగా తనదేహమునిచ్చు పర్యంతముగల యుపాయకలాపముచేత, (యథాతత్త్వం) యథార్థముగా, (యథాసత్త్వం) అనుపాతముగ శక్తియుండినను ఏదేని నెపముపెట్టి శక్తి వంచన సేయక యునుట, (నరక్షతిచేత్) రక్షింపఁడేని, (తత్) అరక్షింపము, (పాపమ్) ప్రత్యవాయహేతువైనది. దీనిచే నరకమునకు హేతువైనదని తెలియునది. ఇట్టిది పరలోకబాధక మగుటమాత్రమే కాదు. (లోకగర్హితమ్) ఇహలోకమందును, సర్వజనులచే నిందగలుగును. లేక (తత్పాపమ్) శరణాగతుని రక్షింపక విడుచుపాపము. 'సతామేతదగర్హితమ్' అని సజ్జనులకు అగర్హితముగా నుండుటయేకాక (లోకగర్హితమ్) లోకమునను గర్హింపఁదగినది యగునని భావము.

† శరణాగతుని రక్షింపమి—కేవలము ఇహలోకానర్థమునకు హేతువగుట మాత్రమేకాక, పూర్వసంచితమగు సకలసుకృతమును నాశము సేయునది యగు ననుచున్నారు. ఇందులకు 'వినష్టః పశ్యత స్తస్య రక్షిణః శరణాగతః। ఆదాయ సుకృతంతస్య సర్వంగచ్ఛేదరక్షితః' అనిమూలము. 'తస్యారక్షిణః' అని గోవిందరాజీయపాఠము. విశేషార్థము:—(రక్షిణ స్తస్య పశ్యతః అరక్షితః వినష్టః శరణాగతః తస్యసుకృతం సర్వమాదాయగచ్ఛేత్) అని యన్వయము. రక్షకుఁడైనవాఁడు చూచుచుండఁగా వాఁడాదరింపనందున రక్షితుఁడుగాక నాశమునొందిన శరణాగతుఁడైనవాఁడు, అంతకు మునుపు ఆరక్షకుఁడైనవాఁడు ఆర్జించియుండిన సుకృతమునంతయుఁ దీసికొని వాని కాసుకృతమువలనఁ గలుగవలసిన యుత్తమ

చూరఁగా వాఁడు రక్షింప సమర్థుఁడయ్యు వానిని రక్షింపక యూరక చూచుచునుం డునేని, దానిచే వాఁడు తనశత్రువుచేత నాశమునొందినయెడల, ఆ రక్షింపనివాని యనాదికాల సంచితమయిన సుకృతమునంతయుఁ దాను దీసికొని, వాఁడందులకు ఫలముగాఁ బొందవలసిన యుత్తమలోకమును తాను బొందును. ఇట్లు శరణాగతుని రక్షింపనియెడల గొప్పదోషము గలుగునుజుమీ. అట్లు రక్షింపకుండుట స్వర్గవిరుద్ధమై నరకమునకు హేతువగును; ముందనేకుల రక్షించి సంపాదించిన యశస్సునెల్ల నశింపఁజేయును; శరీరమున బలవీర్యము లుండియును రక్షింపనిచో ఆబలవీర్యములను నాశము సేయును'. *కాఁబట్టి కండువు సకలలోకాదృతముగా ప్రశంసాదులు లేక యథార్థమైనదిగాఁ జెప్పిన యాయుత్తమ వచనమును జేసెదను. ఏలనఁగా నది పాపముల నివర్తింపఁజేయునది; ఆనృశంస్యమను పరమధర్మముతోఁ గూడినది; లోకు లెల్లరచేతను కీర్తి గలిగించునది; ఫలము నొసంగుకాలమున స్వర్గము నొసఁగునట్టిది. ఇట్లు ఐహికాముష్మికశుభములు రెండు నొసంగునది గానఁ జేయఁదగినది. †ఒక్కమాఱు

లోకములను తాను బొందును. 'తస్యారక్షిణః' అనుపాఠమున 'యః కశ్చిద్వ్యాం కంచిచ్ఛరణ ముపాగతః' ఎవఁడు ఎవనిని శరణుఁబొందినాఁడో, 'తం' 'వానిని' అని యధ్యాహార్యము, (అరక్షిణ స్తస్య పశ్యతః) రక్షకుఁడుగా వరించియు రక్షింప సమర్థుఁడయ్యు వాఁడు రక్షింపక యూరక చూచుచుండునేని, అట్టు ఆరక్షకుఁడు రక్షింపనందుననే ఆశరణాగతుఁడు, తన శత్రువువలన నశించినవాఁ డగునేని, (తస్య సుకృతం) ఆరక్షింపనివానిని సంబంధించిన యనాదికాలసంచితమగు సుకృతము సర్వమును, ఆశరణాగతుఁడు తీసికొనిపోవును. రక్షింపనివాఁ డార్జించిన సకలసుకృతమును క్షయించినదగు ననిభావము.

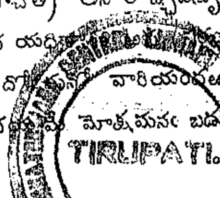
*దీనిని చేయకపోవుటచే ప్రత్యవాయము బహుళముగాఁ గలుగుటయేకాక చేయఁగా ఐహికాముష్మికశ్రేయములు పెక్కులు గలవనియు కండువు చెప్పినందులకు తాత్పర్యమని రాముఁడు తానే చెప్పుచున్నాఁడు. 'కరిష్యామి యథార్థంతు కణ్డోర్వచన ముత్తమమ్। ధర్మిష్ఠంచ యశస్యంచ స్వర్గ్యం స్యాత్తు ఫలోదయే' అని మూలము. విశేషార్థము.-(కరిష్యామి యథార్థంతు) చెప్పఁబడిన యర్థములందు ప్రశంసాదులనుబట్టి యట్లు చెప్పఁబడినదిగాక యథార్థముగనే యుండినది. (కణ్డోర్వచన ముత్తమమ్)వచనము ఉత్తమ మగుట యనఁగా, శరణుఁ జొచ్చినవాఁడు శత్రువైనను రక్షించునపుడు తనకు ప్రాణహాని గలుగనున్నను వానిని రక్షింపవలయునను ఆర్తి గలిగియుండుట, (ధర్మిష్ఠం) వాని వచనానుష్ఠానము ధర్మమును వీడకుండుట. ఆనృశంస్య మను పరమధర్మముతోఁ గూడియుండుట. (యశస్యంచ) లోకులందఱును కొనియాడునట్టి యతిశయము గలిగి యుండునది. (స్వర్గ్యంస్యాత్తు ఫలోదయే) ఫలము నిచ్చుకాలమున స్వర్గము నొసంగఁగూడినది. స్వర్గమనఁగా 'నిరస్తాతిశయాహ్లాద సుఖభావః' అన్నట్లు నిరతిశయ సుఖమైనది. ఇట ప్రతిపాద్యగతమైన ధర్మిష్ఠత్వాదులు ప్రతిపాదక మగువచనమం దుపచరించుచున్నవని తెలియునది.

†ఇట్లు చెప్పఁగా సుగ్రీవుఁడు చక్కఁ దెలియక హృదయము కరఁగకుండుటంజూచి రాముఁడు తన ప్రకృతికిఁదగినట్లు ప్రతిజ్ఞ సేయుచున్నాఁడు. 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతిచయాచతే । అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతం మమ' అనిమూలము. విశేషార్థము:—(మిత్రభావేన సంప్రాప్తమ్) అనుశ్లోకమున తనప్రకృతిని రాముఁడుచెప్పెను. ఈశ్లోకముచేత ఆప్రకృతి కనుగుణమైన ప్రతిజ్ఞను జెప్పు

'శరణు' అని శరణుజొచ్చి 'నీవాఁడను' అని చెప్పి యాచించునేని, వానికి, సమస్త భూతములవలనను భయము లేకుండునట్లు అభయ మొసంగుదును; ఇది నావ్రతము.

చున్నాఁడు. (సకృత్ ఏవ ప్రపన్నాయ) ఇచట సకృచ్ఛబ్దమునకు 'సహసా' అని యాదేశము. 'సహసైవ ప్రపన్నాయ' యనుట. అనఁగా తన యయోగ్యతనుజూచి వెనుదీయక శరణ్యుఁడగు నాగుణమును జూచి తొందిరబడి విశ్వసించి శరణుజొచ్చినాఁడని శ్రీవత్సాంకమిశ్రులు. పూర్వ మనాదికాలముగా సంసారము సేయుచుండువాఁడుగాన మీఁద అనంతకాలమందులకు ఫలమును అనుభవింపఁగలఁడు గాన ప్రపత్తిని యనుష్ఠించినది మొదలుగా ఆయుష్యము గలంతవఱకు ననువర్తించినను 'సకృత్' యొకమాఱే యనఁ జాలు నంతేయగునని గోవిందాచార్యులు. ఈశ్వరుని విషయీకరించుటకు ప్రపత్తి 'సకృత్' అని ఒకమాఱే చాలును. అయితే దానిని పైపైని ఆవర్తించుట ఆ యుపాయ వైభవమువలనఁ గలిగిన ఆస్వాద్యతవలనఁ బుట్టినది యని పరాశర భట్టాచార్యులు. (సకృదేవ) ఇందలి ఏవకారముచేత ఒకసారియే కాని పలుమాఱు ఆవర్తించుట తొలఁగింపఁబడినది. (తవాస్మీతిచ యాచతే) నీకు నియతముగా కింకరుఁడ నయ్యెదనని యుపాయమునుగూడ ప్రార్థించువానికి, (సకృదేవ ప్రపన్నాయ) అనుటవలన ప్రపత్తి 'తవాస్మీతిచయాచతే' అను సర్గముచే నిర్దేశమువలన అనవరత భావనారూపమయిన భక్తియు జెప్పఁబడుచున్నదని కొందఱాచార్యులు. (అభయం సర్వభూతేభ్యోదదామి) ఇట హేతువునందు పంచమి. సర్వభూతములవలనను గలుగు భయమును నివర్తింపఁజేసి యిత్తును. సుగ్రీవుఁడు అడ్డపడినను దిగవిడువను. వీఁడు తానే పరాఙ్ముఖుఁడయినను విడువను. (ఏతద్వ్రతంమమ) నాకు పాలింపవలసినసంకల్ప మిది. అమోఘ సంకల్పుఁడ నయిన నాకు సంకల్పములన్నియు నశించినను నశింపరానిసంకల్ప మిది యగునని భావము.

లోక 'శ్రుతిస్స్మృతిస్సదాచార స్స్వస్యచ ప్రియమాత్మనః। సమ్యక్సంకల్పజః కామో ధర్మమూలమిదం స్మృతమ్' 'శ్రుతి, స్మృతి, శిష్టాచారము, తన మనస్సునకు ప్రియమగుట, మంచి సంకల్పమునుండి గలిగిన కోరిక; ఇవి ధర్మమునకు ప్రమాణములు.' అని యాజ్ఞవల్క్యుఁడు చెప్పిన అయిదుప్రమాణములలో శరణాగతికి, 'తస్మాదపినద్యం ప్రపన్నంనప్రతిప్రయచ్ఛన్తి' ఇత్యాదులచే శ్రుతియు కండుగాథ మొదలగున స్మృతియు, కపోతాదులచే శిష్టాచారమును, ప్రతిపక్షముల నిరసించి బలవంతముగా ప్రపన్నత్రాణము నుపపాదించుటచే తనమనస్సునకు ప్రియమగుటయు అని నాలుగుప్రమాణములు ప్రపన్నరక్షణమను పరమధర్మ విషయమునఁ బ్రదర్శింపఁబడినవి. ఇప్పుడు, 'సమ్యక్సంకల్పజః కామః' అనుచో ప్రపన్నప్రమాణము నందులను నిరూపించుచున్నారు. (సకృదేవ) ఒకతూరియే, భక్తి మొదలయిన యుపాయములందువలె వెండుమాఱు అని ఆవృత్తులు పెక్కు శాస్త్రార్థమగునుగాని ప్రపత్తివిషయమందు మఱల నావృత్తి లేదనుట శాస్త్రార్థము. 'సకృదేవహి శాస్త్రార్థః కృతోఽయమ్ తారయేన్నరమ్' అని ప్రపత్తిశాస్త్రము. (ప్రపన్నాయ) పొందినవానికొఱకు—ప్రపత్తి చేసినవానికొఱకనుట, 'యేయేగత్యర్థాస్తే జ్ఞానార్థాః' 'పొందుట యనునర్థముగలవి ఏవేవో అవన్నియు తెలియుట అనునర్థముగలవి' అను న్యాయమును (ప్రపన్నాయ) అనుట జ్ఞానరూపమైన మానసిక ప్రపత్తి చెప్పఁబడినది. (తవాస్మీతిచ) నీ వాఁడను అనుటచే వాచిక ప్రపత్తి చెప్పఁబడినది. ఈ రెంటిలో నేది గలవానికొఱకుఁగాని యనుట. లేక (ప్రపన్నాయ) అని యుపాయము చెప్పఁబడుచున్నది. (తవాస్మీతిచ యాచతే) అని తచ్ఛేషవృత్తి యనెడు ఫలవిశేషము ప్రార్థించుట చెప్పఁబడుచున్నది. ఇట్టివాఁడయిన యద... వారియందల భూతేభ్యః) సర్వభూతములవలనను, ఎవ్వరెవ్వరివలన భయముగలుగునని శంకదో... మోక్షమనఁ బడు వలననుండి యనుట. (అభయం) భయములేకుండుట, (దదామి) ఇచ్చెదను. అభ...

చున్నది. 'అథ సోఽభయంగతో భవతి' 'అట్లు బ్రహ్మవేత్తయగువాఁడు అభయమును బొందినవాఁడగును' 'ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్-నబిభేతికుతశ్చన' 'బ్రహ్మముయొక్క ఆనందము దెలిసినవాఁడు దేనివలనను భయమునొందఁడు' అని అభయమును బ్రహ్మవిద్యకు ఫలముగా శ్రుతిచెప్పుటచే మోక్షమే కావలయును. ఇది 'తవాస్మి' అని ఫలవిశేషమును యాచించుపక్షమునకు అనుకూలమయినది. పక్షాంతరమున, భగవంతుఁడే సకలఫలప్రదుఁడగుటంబట్టి, ఈయభయము మోక్షమునకేకాక త్రైవర్గికములగు ధర్మార్థకామఫలములకును నుపలక్షణ మగుచున్నది. (ఏతద్వ్రతం మమ) ఇది నావ్రతము-ప్రతిమువలె ఎట్టిదశయందుఁగాని విడువఁదగినది గాదనుట, లేక (సర్వభూతేభ్యః) సమస్తప్రాణులకొఱకు-ఎవ్వఁడెవ్వఁడు శరణాగతుఁడగునో జాతిగుణాదిభేదములేక వారి కందఱకు ననుట, లేక శరణాగతుని సంబంధించినవారికిఁగూడ ననుట. (అభయందదామి) అభయమునిచ్చెదను. అట్లు 'పశుర్మనుష్యః పక్షీవా యేచ వైష్ణవసంశ్రయాః। తేనైవతేప్రయాస్యన్తి తద్విష్ణోః పరమంపదమ్' వైష్ణవు నాశ్రయించియున్న పశువులును మనుష్యులును పక్షులుగాని ఏవిగలవో యవియన్నియు నతనితోనె పరమంబగు విష్ణుపదమునొందును' అని చెప్పఁబడియున్నది.

లేక:—'వేదోపబృంహణార్థాయ తావగ్రాహయతప్రభుః' అన్నట్లు ఈప్రబంధము వేదోపబృంహణమునందు తాత్పర్యముగలదిగదా. ఇచ్చట నిది ఏవేదార్థమును ఉపబృంహణము నేయుచున్నది? ఆ వేదవాక్యమేది? అన్నచో 'తంహదేవమాత్మబుద్ధిప్రసాదం ముముక్షుర్వై శరణమహంప్రపద్యే' ముముక్షువగు నేను బుద్ధిని ప్రసాదించు నాదేవుని శరణుఁ జొచ్చుచున్నాను' 'ప్రయతపాణి శ్శరణంప్రపద్యే' 'పరిశుద్ధహస్తుఁడనై శరణుఁ జొచ్చుచున్నాను'. 'స్వస్తిసంబాధేష్వభయన్నో అస్తు' సంకటములందు మనకు అభయము కలుగుఁగాక' అని చెప్పఁబడిన ప్రపత్త్యుపాయవైభవము ఇందు ఉపబృంహణము సేయఁబడుచున్నది. 'ప్రయతపాణిశ్శరణ మహంప్రపద్యే' అనునదియే వేదవాక్యము. 'చరణౌ శరణమహంప్రపద్యే' 'చరణౌగాఢంనిపీడ్య' అనియును చరణములను చేతితో పట్టుకొనునపుడు 'ప్రయతపాణిః' అన్నట్లు శుద్ధహస్తుఁడు గావలయును. అశుద్ధహస్తత యనఁగా 'సర్వాన్ధర్మాన్ పరిత్యజ్య' అనియు 'సర్వధర్మాంశ్చసన్త్యజ్య సర్వకామాంశ్చసాక్షరాన్' అనియు ఉపాయాంతరములనెల్ల విడిచిపట్టుట. దానినే 'ప్రయతపాణిః' అనుట. 'మాంవ్రజ' 'శరణంప్రపద్యే' 'ప్రార్థనామతిశ్శరణాగతిః' అని ఉపాయప్రార్థనారూపమయిన జ్ఞానమును 'శరణంప్రపద్యే' అని చెప్పుచున్నది.

ఈవాక్యమును ఈశ్లోకము ఉపబృంహణము సేసినవిధ మెట్లనఁగా:—'సకృదేవ' అను పదములచే అసకృదావృత్తిని (అనఁగా మాటిమాటికి నావర్తించుటను) అపేక్షించుభక్తిని వ్యావర్తింపఁజేయుటచే సర్వధర్మత్యాగపూర్వకమైన 'ప్రయతపాణిః' అనుపదమును, 'ప్రపన్నాయ' అనుపదముచే 'శరణంప్రపద్యే' అనుపదములును 'తవాస్మీతిచయాచతే' అనుపదములచే 'స్వస్త్యస్తు' అను పదములును, 'అభయందదామి' అనుపదములచే 'అభయమస్తు' అనుపదములనును ఉపబృంహణము సేయుచున్నది.

మఱియు 'ప్రపద్యే' అను ప్రపత్తిసేయు దశయందు 'అహమ్' అని యేకవచనముగానున్నది. ఫలదశయందు 'అభయమ్నః అస్తు' అనుచో 'నః' అని బహువచనముగానున్నది. ఇది యెట్లనఁగువిధ మెట్లన్నచో 'వైష్ణవోనఃకులేజాతః' అనుచో 'ఒకవైష్ణవుఁడని యేకవచనముగాచెప్పి 'తేసర్వేముక్తి మాయాన్తి' 'వారందఱు' అని బహువచనముగాను, 'యేచవైష్ణవసంశ్రయాః। తేనైవతేప్రయాస్యన్తి' అని ఏకవచనబహువచనములుగాను నిట్లు బహుప్రమాణములున్నవి. లోకమునందు ఒకఁడు రాజసేవ

కృషి మొదలగునవి చేయుచుండఁగా, వానియత్నమునకు ఫలములగు అన్నధనధాన్యవస్త్రాదులను వానియభిమానమునుబట్టి వానిభార్యాపుత్రాదులుగూడ కష్టములేక యనుభవించుట కనఁబడుచున్నది. ఇట్లు వేదమునందు లోకమునందు అనుభవసిద్ధముగా నుండుటచే ఒకఁడు ప్రపన్నుఁడు కాఁగా వానియభిమానమునందు తగిలియున్నవారి కెల్ల ఫలముగునని యభియుక్తాభిప్రాయము.

ప్రపత్త్యుపాయము అనఁగా భగవంతుఁడే యుపాయ మగుననుట. ప్రపత్తియనఁగా 'త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః। శరణాగతిః' అని చేతనుఁడు భగవంతుఁడే ఉపాయము గమ్మని ప్రార్థించు జ్ఞానము రూపముగానుండునది. భగవంతుఁడు ప్రార్థింపఁదగియుండునట్టి యొకపరమచేతనుఁడుగా నున్నాఁడు. అచేతనమగు ప్రపత్త్యుపాయము చేతనుఁడగు భగవంతుఁ డెట్లు? దీనికి సంగతి యెట్లున్నదనఁగా, 'నీలజ్ఞానమ్' 'పీతజ్ఞానమ్' అనుచో జ్ఞానమున కొకనలుపుగాని పసిమిగాని లేదుగదా. దానికి విషయభూతములయిన వస్తువులందుండు నలుపు పసుపు మొదలయినవి విషయియగు జ్ఞానమునందు ఉపచరించుటవలన 'నీలజ్ఞానమ్' 'పీతజ్ఞానమ్' అన్నట్లు, ప్రపత్తికి విషయభూతుఁడగు భగవంతుఁడు ఉపాయముగా నుండుటను అతనిని విషయీకరించు ప్రపత్తి జ్ఞానమునందు ఉపచరింపఁజేసి చెప్పుటచే ప్రపత్తియే యుపాయ మనఁబడుచున్నదిగాని విరోధ మేదియులేదు.

శ్రుతి యెట్లుండెను, 'సస్వేనైవ ఫలప్రదః ఫలమపి స్వేనైవ నారాయణః' 'వాఁడు తానే ఫలము నిచ్చువాఁడు. ఫలమును నారాయణుఁడు తానేయగును' అనియు, 'మాం వ్రజ' 'నన్నుఁ బొందుము' 'మామేవైష్యసి' 'నన్నే పొందుదువు' అనియును భగవంతుఁడే ఉపాయముగాను ఉపేయముగానును గదా చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఉపాయమనఁగా కారణము, ఉపేయ మనఁగా కార్యముగదా. 'యస్మాత్ పూర్వం యద్దృశ్యతే తత్తస్య కారణమ్' 'దేనికి వెనుక నేది చూడఁబడుచున్నదో యది దానికి కారణము' అనియు 'నియతపూర్వభావి కారణమ్' 'ఒకదాని కెల్లప్పుడును మునుముందుఁ గలుగునదేది దానికి కారణము' అని పూర్వమునందుఁ గలుగునదియై పూర్వకాలమందు సత్తునయిగదా కారణముండును. 'నియతపశ్చాద్భావిత్వం కార్యత్వమ్' 'ఒకదానికి నియతముగా నెల్లపుడును వెనుకఁ గలుగునది కార్యము' 'ప్రాగసత్త్వే సతి ఉత్పత్తిమత్త్వం కార్యత్వమ్' 'పూర్వము అసత్తయిన సత్తుతోఁ గూడినది కార్యము' అనియు పూర్వకాలమునందు సత్తుగాలేకయు దానివలన పుట్టఁదగినదై పిమ్మటఁ గలుగునది గదా కార్యమున్నది. కాఁబట్టి భగవంతుఁడు కారణమును కార్యమును అగుననఁగా పూర్వమునందు సత్తుగా నుండుటయును పూర్వమునందు లేక పిమ్మటఁబుట్టి సత్తుగానుండుటయుఁ గలిగియున్నవాఁడు గావలయును. శ్రుతి యెట్లుండెను 'సత్యం విజ్ఞానమ్' అనియు 'సత్యం జ్ఞానమ్' అనియు 'ఏకమేవాద్వితీయమ్' అనియును, నిత్యముగాను ఏకముగాను నుండు భగవద్వస్తువునకు పరస్పరవిరుద్ధములగు ఉండుట యుండకుండుటయుఁ గలుగుట యెట్లు? పూర్వమునందును ఉత్తరమందును వాఁ డుండుట యేమనఁగా 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమ్' అనియు 'అవికారాయ శుద్ధాయ నిత్యాయ' అనియు అవికారమును నిత్యమును ఏకమునగు బ్రహ్మమునకు 'బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ సవృక్ష ఆసీత్' అనియు 'స్థితిజన్మనాశకారణ [illegible] ప్రమాణమ్' 'సమస్తస్యాస్య స్రష్టా సర్గకర్తా సమవహర్త్యత్తి చ పాల్యతే చ' అనియు [illegible] స్రష్టయు సృజ్యుఁడగుటయు పరస్పరవిరుద్ధములుగా నుండఁగా 'సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మ కారణమ్, స్థూలచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మ కార్యమ్' అని అవిరుద్ధధర్మములు సూక్ష్మస్థూలావస్థలుగా విశేషణములైన చిదచిత్తులయందుఁ గలుగుటంబట్టి వానిచే

సూక్ష్మస్థూలావస్థలందు విశిష్టుఁడైన బ్రహ్మ మొకఁడే యగుటంబట్టి యతని నిత్యత్వనిర్వికారత్వ ఏకత్వాదులకు బాధకములేమి నిర్వహింపఁబడినది. అట్లె యిచటను 'ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్' అనియు 'తస్మిన్ ప్రసన్నే క్లేశసంక్షయః' అనియు ప్రసాదవిశిష్టుఁ డుపాయముగాను, 'ప్రహర్షయిష్యామి' యనియు 'తృప్తిప్రీతయే' అనియు ప్రీతివిశిష్టుఁ డుపేయముగాను, ఇట్లు ఉపాయోపేయములు ప్రసాదము ప్రీతియను విశేషములచేఁ గలిగినదిగాన విశేషణములచే అభేదమును, వానిచే విశిష్టుఁడై యుండు తనకు ఐక్యమును - అనఁగా ఆరెంటను ఏకభూతుఁడే యగుటను-గ్రహించుటచే భగవంతుఁడే ఉపాయమును ఉపేయమును కాఁగూడును. అనఁగా పూర్వభావియగు కారణమును పశ్చాద్భావియగు కార్యమును ప్రసాదము ప్రీతి అను రెంటివలననే భగవంతునకుఁ గలుగుచున్నదిగాని స్వరూపమునందుఁ గాదు గాన దానిచే భగవంతునకును పూర్వముండి యిప్పుడు లేకుండుటయు, ఇప్పుడుండి పూర్వము లేకుండుటయు ననువిరోధము గలుగదు. కావుననే 'ప్రసాద ముపాయము ప్రీతి ఉపేయము' అనిరె పెద్దలు చెప్పిరి. 'అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టే' అని ప్రపత్తి మొదలయినవానిచే సాధ్యమైనదిగదా మోక్షము. సాధ్యమనఁగా మునుపు లేకుండి పిదప ఉత్పన్నమైనది. 'ఉత్పన్నస్య వినాశయోగాత్' అని ఉత్పన్నమునకు నాశముగలదుగాన ఉపేయమైన భగవత్ప్రాప్తిరూపమగు మోక్షము 'సాధ్యమ్' అనుటంబట్టి ఉత్పన్నమైనదిగాన నశించునదిగానున్నదే! ఇదెట్లు? అన్నచో అది నశింపదు. అది నశింపకుండుటకు రెండు ప్రకారములు గలవు. అందొక ప్రకార మెట్లన-సాధ్యము- ఉత్పాద్యము, ప్రాప్యము, వికార్యము, సంస్కార్యము అని నాలుగువిధములై యుండును. వానిలో ఉత్పాద్యమనఁగా 'ఘటంకరోతి పటంకరోతి' అన్నట్లు కుండవలెను గుడ్డవలెను మునుపులేకయే పిదపఁ గలుగునది. ప్రాప్యమనఁగా 'గ్రామంగచ్ఛతి రాజానంగచ్ఛతి' 'గాందోగ్ధి పయః' 'ఆవును పాలుపిదుకుచున్నాఁడు' అన్నట్లు గ్రామము రాజు పాలు మొదలయినవానివలె మును పె సిద్ధమై యుండువస్తువును అధికారికిచ్చుట. వికార్యమనఁగా 'క్షీరమభ్యఙ్క్షయతి' పాలునకు చేమిరి పెట్టుచున్నాఁడు. 'త్రపునీసే ఆవర్తయతి' పిత్తళిని సీసమును కరఁగించుచున్నాఁడు. అన్నట్లు, పాలను పెరుఁగు చేయుట సీసమును కరగించుట. సంస్కార్యమనఁగా 'వ్రీహీన్ ప్రోక్షతి' 'వడ్లను ప్రోక్షించుచున్నాఁడు' 'వ్రీహీనవహన్తి' 'వడ్లను దంచుచున్నాఁడు' అని వస్తువును మఱియొక కార్యమున కుపయుక్తమగునట్లు చేయుట. ఇచ్చటను 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' అనియు 'పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్' 'పరంజ్యోతి రుపసంపద్య' అనియు పూర్వమే సిద్ధరూపుఁడై యున్న పరమాత్మను జీవుఁడు పొందుటచే ప్రాప్యము నిత్యమేయగును. ఇదియె మోక్షము సాధ్యమయ్యు నిత్యమగుట కొక ప్రకారము. మఱియొక ప్రకార మెట్లన:—'నిత్యోనిత్యానామ్' అనియు 'అజో హ్యేకః' 'అనియు' 'నహి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతే ర్విపరిలోపో విద్యతే' అనియు ఆత్మలు నిత్యులగుటచేతను, వీనికి ధర్మములయిన జ్ఞానానందాదులు నిత్యములు నగును. ఇట్టి నిత్యములయిన యాత్మలకు 'తమసా గూఢమగ్రప్రకేతమ్' అనియు 'తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా' అనియు ఆత్మస్వరూపమునకు ఆత్మధర్మములకును తిరోధానము గలిగించునది ప్రకృతి సంసర్గము. ఆ సంసర్గము నశింపఁగా 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే' అనియు 'ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు' అనియు 'అవబోధాదయోగుణాః' అనియు 'ప్రకాశ్యన్తే నజన్యన్తే నిత్యా ఏవాత్మనోహితే' ఆగుణములు ఆత్మకు నిత్యము లయినవిగాన మఱుఁగుపడియుండి యపుడు ప్రకాశించుచున్నవేకాని యపుడు క్రొత్తగా పుట్టినవికావు. అనియు ఆత్మల స్వాభావికమైన యాకారము ఆవిర్భవించినదేకాని క్రొత్తగా ఉత్పాద్యము కాకపోవుటవలనను ఆత్మలు నిత్యములేకాన పరమాత్మప్రాప్తిరూప మగుమోక్షమును నిత్యమే యగుచున్నది.

అది యట్లుగుఁగాక. ఇచ్చట వేదోక్తమైన ప్రపత్తికి ఉపబృంహణము సేయఁబడుచేని, 'అనామస్త్యపరాధానా మాలయో౽కిఞ్చనో౽గతిః । త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః । శరణాగతిః' అన్నట్టి ప్రపత్తిలక్షణము లభించినదా యన్నచో 'రావణో నామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః । తస్యాహమనుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః' అని రావణసంబంధమువలనను 'భీషయనేస్మ భీరో' అని నామనిర్వచనమువలనను, తనదోషమును మున్నిడుకొనుటచే 'అహమస్య్యపరాధానామాలయః' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. 'రాజ్యం ప్రార్థయమానశ్చ' అని తనకు రాజ్యము గోరివచ్చినవాఁడై రామునకొక కించిత్కారమును జేయుటకు రానివాఁడగుటచేత 'అకిఞ్చనః' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. 'త్వాంతు ధిక్కులపాంసనమ్' అని తలుపఁగొట్టిన తోఁబుట్టువు ప్రాపును లేకుండుటచే 'అగతిః' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. 'భవన్తం శరణం గతః' అనుటచే 'త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః। శరణాగతిః' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. 'పాదయోశ్శరణాన్వేషీ నిపపాత' అని పాదములందు శరణుగోరి పడినాఁడనుటచే 'పాదేవే౽స్మిన్ ప్రయుఞ్జ్యతామ్' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి యీలక్షణము చక్కఁగనే సిద్ధించినది. ఆనుకూల్యసంకల్పాదులును సిద్ధించినవోయనఁగా ఆలక్షణమును పుష్కలముగానే యున్నది. 'ఆత్మానం సర్వదారాంశ్చ పురీం చేమాం సరాక్షసామ్।స్వస్తి తే౽స్తు' అని రావణునికి వానిపట్టణమునకు మంగళమును ఆశాసించుటచే ఆనుకూల్యసంకల్పము చెప్పఁబడినదయ్యెను. 'ఉత్పపాత గదాపాణిః' 'గద చేతియందు దాల్చి పైకెగసెను' అని చేత గదయుండఁగా తన్ను పరిభవించినవానిని గొట్టిపోకుండుటవలన ప్రాతికూల్యవర్జనము చెప్పఁబడినది. 'వాలినంచ హతం దృష్ట్వా సుగ్రీవం చాభిషేచితమ్ । రాజ్యం ప్రార్థయమానశ్చ' అని సోదాహరణముగా రాజ్యము నొసంగ శక్తుఁడని నమ్మివచ్చుటచే 'రక్షిష్యతీతి విశ్వాసము' చెప్పఁబడినది. 'భవన్తం శరణం గతః' అనుటచే 'గోప్తృత్వవరణ'ము చెప్పఁబడినది. 'భవద్గతం మే రాజ్యంచ జీవితంచ సుఖాని వై' 'నీయందే నారాజ్యమును జీవితమును సుఖములునున్నవి' అనుటచే అఖిలభరసమర్పణము చేయుటంబట్టి ఆత్మనిక్షేపము చెప్పఁబడినది. 'ప్రణాదశ్చమహానేష తతో౽స్య భయమాగతమ్' 'వీనిధ్వని మిగుల పెద్దదిగానున్నది. కాన వీనికిభయముగలిగియున్నది' అని స్వరము తొట్రుపడుటవలనను, 'శీఘ్రం వ్యాదిశనో రాజన్ వధాయైషాం దురాత్మనామ్' అని రామునియొద్దకు పోనీయక వానరులు నడిమితోవనే తన్నుఁజంపుటకు సుగ్రీవునమతి వేఁడి నిలుచుండుటంబట్టియు 'దైన్యం కార్పణ్యముచ్యతే' అన్న దైన్యరూపమగు కార్పణ్యమును జెప్పఁబడియె. కాఁబట్టి యీలక్షణమును పుష్కలముగానే యున్నది. ఇట్లు పుష్కల లక్షణమయిన ప్రపత్తిని గావించి దీక్షితఫలముగా, కొల్లకుఁబోయి కుప్పయెత్తినట్లు, నేనుండఁగా ఫలాంతరముల నాశపడక మనలనే నమ్మివచ్చినవానికి సకలభయనివృత్తియును జేయవలయును. ఇది నాకు వ్రతమనుచున్నాఁడు:—ఇట్లు అభయప్రదానము సేయుట యెవరికన్నచో (సకృదేవప్రపన్నాయ) సలక్షణమయిన ప్రపత్తిచేసినవానికి, సలక్షణమయిన ప్రపత్తి సేయుట యనఁగా 'సకృదేవప్రపన్నుఁడయి యుండుట' సకృత్తునకు అర్థమేమనఁగా 'అప్రవృత్తిరసకృదుపదేశాత్' అనియు 'అనేక జన్మసంసిద్ధః' అనియు భక్తివలె స్వరూపనిష్పత్తియు ఫలనిష్పత్తియు చిరకాలసాధ్యముగా నుండక 'తద్ద్వయం సకృదుచ్చారో భవతి' అనియు, 'ఉపాయో౽యం చతుర్థస్తే ప్రోక్తశ్శీఘ్రఫలప్రదః' అనియు స్వరూపనిష్పత్తియు ఫలనిష్పత్తియు నొకసారియేయైయుండుట. 'సకృదేవప్రపన్నాయ' అనుచో 'ఏవ' అను అవధారణము ప్రపన్నుఁడేయనియు వానిప్రపత్తి ఒకతూరియే రెండుతూర్లపటకులేదు అనియు అయోగవ్యవచ్ఛేదమా? ప్రపన్నునికే కాని భక్తుఁడు మొదలైన యన్యులకుఁగాదు.

అని అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదమా? అని యడుగవచ్చును. ప్రపన్నుఁడేయని యిట యవధారణముగూర్చినచోఁ బ్రపన్నుని అనువదించి, వానికభయప్రదానము చేయుదుననుటయే యిట వాక్యమునకు విధేయము. కాని, ప్రపన్నుఁడో అప్రపన్నుఁడోయని విమర్శించి ప్రపన్నుఁడేయని విధేయముగా నిట నిర్ణయించుట కాదు. కాన ప్రపన్నుఁడేయని యవధారణముచే నిశ్చయింపవలసినది లేదు. మఱియు 'సకృదుచ్చారో భవతి' అనియు 'సకృదేవహి శాస్త్రార్థః' అనియు ప్రపత్తి సకృత్ప్రయోజ్యయై (ఒకసారి ప్రయోగింపఁదగినదై) అసకృత్ప్రయోజ్య (పలుమాఱు ప్రయోగింపఁదగునది) కానేరదు. అసకృత్ప్రయోజ్యయగుటకు నయితియుండినంగదా అది అట్టిది కాదని వ్యవచ్ఛేదించి సకృత్ప్రయోజ్యయేయని యవధారణము చెప్పఁగూడును. కాన ఒకతూరియే రెండుతూర్లు కాదు అని చెప్ప నక్కఱలేదు. కనుక నీయవధారణము అయోగవ్యవచ్ఛేదముగాదు. 'అభయం గతో భవతి' అని అప్రపన్నుఁడయిన భక్తిసహితునకు అభయప్రదానము చేయుటంబట్టి 'వీనికే తప్ప మఱియొకనికి అభయప్రదానము గలుగదు.' అను అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదమునుగాదు. ఇట్లు రెండునుగానందున ఇదియే మఱొకటిగాదు అని వ్యావర్తించుటకు మఱియొకటి లేమిచే 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ' అనుచో అవధారణము వ్యర్థము. లేక 'సకృత్ + ఏవ' అని కేవలసకృత్తుతో అవధారణమును గూర్చితిమేని యిట 'సకృదేవకుర్యాత్, నాసకృత్' అని ప్రపత్తిస్వరూపమును జెప్పుటయైనను సరే. ఆచెప్పుట లేక యిట ప్రపన్నుని అనువదించి అభయప్రదానములో తాత్పర్యముగా పర్యవసించుటంబట్టి సకృత్తుతోఁ గూర్చినను వ్యర్థమే. ఈయుపపత్తులవలన సకృత్పదము ప్రయోగించుటయు వ్యర్థము. 'సకృదేవాభయం దదామి' అని యిట్లు అన్వయము చేయఁగూడదా యన్నచో ఒకశరీరికి పుట్టఁగలిగిన భయములన్నియు ఒకసారిగానే కూడుకొన్నవై వానియొక్క నివృత్తిని ఒకసారిగానే చేయుట కానేరదు. భూతకాలమందలి భయములు పూర్వమే యనుభవించి యైనవి. భవిష్యత్కాలమందలి భయములు ఇంకను ఉత్పన్నములు కానందున దాని నివృత్తి నిపుడు సేయ శక్యముగాదు. ఇంకను 'దదామి' అని ప్రారంభించినపై పరిసమాప్తినొందని కొన్ని భయములు ఉత్పన్నములు కానందున, మీఁదవచ్చువానినెల్లను రానురాను పోఁగొట్టెద ననువర్తమానమునకును, ఒకసారియె అను సకృత్పదమునకును, వ్యాహతిగలుగును. అభయప్రదానము సేసెడి యాదినము మొదలుకొని రావణవధపర్యంతముగాఁ గలుగుభయములకును పరిహారములకును మితిలేనందునను అనుష్ఠానవిరుద్ధమయినందునను 'సకృత్' 'ఏవ' అనుపదములకు వ్యర్థత కలుగుచున్నదేయనఁగా కలుగదు. ఎట్లనః— రాముఁడు విభీషణుని ప్రపన్నుఁడన్నాఁడు. అందులకు అనుపపత్తిగా సుగ్రీవుఁడు సకృత్ప్రయోజ్యమగు ప్రపత్తిని 'రాఘవం శరణం గతః' అనియు 'భవన్తం శరణం గతః' అనియు 'పాదయోశ్చరణాన్వేషీ నిపపాత' అనియు, మూఁడుమార్లు ప్రపత్తిచేసి ప్రపత్తిలక్షణహానియు, ప్రపత్తృస్వరూపహానియు, ప్రపత్తవ్యస్వరూపహానియు చేసినాఁడని దూషణము చెప్పఁగా, రాముఁడు 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ' వాఁడు పలుసార్లు చేయలేదు ఒకతూరియే చేసినాఁడనుచున్నారు. 'అయితే నాలుగు మూఁడుమార్లు చేసినట్లుగా చెప్పిన ప్రమాణముల నేమి చేయవలయు' ననఁగా 'రాక్షసోఽభ్యేతి పశ్యధ్వమస్మాన్ హన్తుం ననంశయః' అని యభిశాపమును జెప్పినమిత్తుంజూచి 'సోఽహం పరుషితస్తేన దాసవచ్చావమానితః । త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః,' అన్నట్లు విరోధియై వచ్చినవాఁడనుగాను. అన్నయే అవమానించి పొమ్మని చెప్పఁగా వానితోడి సంబంధములను విడిచి రాముని శరణుఁజొరవచ్చితిని అని తన స్థితిని జెప్పికొన్నాఁడు మొదట 'శరణం గతః' అని; పిదప మీమాటలచేత నేను కలఁగితినో యని శంకించిన న్నుఁ దెలచివిడుచుటకై 'భవన్తం శరణం గతః' అని విన్నపము చేయుటచే బాధింపువాఁడనై, రాలేదు.

నిన్ను శరణుజొరవచ్చితినని మనకు వార్తనైను చెప్పినాఁడు రెండవకోరిక; 'అనయ' పిలుచుకొనిరమ్ము అని నేనుఁజెప్పియు 'అస్మాభిస్తుల్యోభవతు' 'మాతో సమునిఁగాఁగాక' 'సఖిత్వఞ్చాభ్యుపైతునః' 'మాతోడి చెలిమినొందుఁగాక' అని నీవనుమతించియు నయునకిడవఁగదా 'భ్రాత్రపహతోవధనిమ్' అని భూమికిదిగి 'పాదయోశ్శరణాన్వేషీ నిపపాత' అని నాపాదములం బడినాడు కాన'సకృదేవ ప్రపన్నాయ' ఒకసారియే వాఁడు శరణుఁజొచ్చినాఁడు. కనుక ఒకహానియులేదనెను. కాఁబట్టి 'సకృదేవ' అనుపదము సప్రయోజనమగుచున్నది. ఇంతేకాక -(సకృదేవ ప్రపన్నాయ) అనుట 'అనేకస్మాద్వ్యావృత్తోధర్మోఽనేకధర్మః' అన్నట్లు 'సకృదేవనిశ్చిత్య ప్రపన్నాయ' అని మధ్యమపదలోపియగు సమాసమై 'విచార్యచ పునఃపునః' అని దుష్టుఁడో అదుష్టుఁడో శత్రువో అశత్రువో మిత్రుఁడో వధ్యుఁడో అవధ్యుఁడో స్వీకార్యుఁడో బహిష్కార్యుఁడో అని మనము విచారపడినట్లు లంకామిత్రధనాదులను విడుతునో, చేకొందునో? రాముని విడుతునో పట్టుదునో? పోయినచోట చేకొందురో త్రోసివేయుదురో? రాజ్యము దొరకునో దొరకదో? అని యిట్లు బహువిధములు విచారించి జంకుటకొంకుట లేక 'సకృత్సిమీక్ష్యైవ సునిశ్చితంతదా' 'ఒకసారిచూడఁగానే యస్యదేశశ్చయమైనది' అన్నట్లు, ఒకసారియే నిశ్చితతో వచ్చినవాఁడనియు గ్రాహ్యము. ఇంతేకాక 'సహసా'శబ్దమునకు 'సకృత్' అని ఆదేశముకాఁగా, 'సహసైవప్రపన్నాయ' అనికాని గ్రాహ్యమగును. అనఁగా 'అజగామముహూర్తేన' 'కొంచెమునేపులో వచ్చినాఁడు' అన్నట్లు, మనస్సునఁ బుట్టినయనుకూల్యము దీసిపోవకముందే వచ్చినాఁడనుట. మఱియు (సహసాప్రపన్నాయ) అని ఒకటినివిచారింపకయే సాహసికుఁడై వచ్చినాఁడు. అనఁగా రావణునియొద్దనుండి సముద్రతీరమున నున్న రాముని శరణుఁజొరఁగా అతఁడు పట్టుకొనిపోయి సంకెలలు వేసినచో నేమిచేయవచ్చునని భయపడక వచ్చినది రానీయని వాఁడు వచ్చినసాహసము చూడు మను చున్నాఁడనియు గ్రాహ్యము. (సహసాప్రపన్నాయ) అప్పుడీనినదూడకుఁగా మనుపీనిన దూడను కొమ్ములతోను గొరిజలతోను గొట్టుతల్లియావువలె, శరణాగతుఁడై ఫలమునుబొందకున్న వీనికి నేనగునంత మాత్రము సర్వశరణాగతుఁడనై రాజ్యదార ఫలమును బొందిన నీవఁగాను.

ఇట్లు నీవనుటవాఁడు శరణాగతుఁడయినంగదా. 'శీఘ్రమం వ్యాదిశనో రాజన్ వధాయైషాం దురాత్మనామ్' అనియు 'వధ్యతామేషతీవ్రేణ దణ్డేన సచివైస్సహ' అనియు మేము చెప్పినమాటవిని యెడలనిపోవక నిల్చియున్నవాఁడేకదా యనఁగా (ప్రపన్నాయైవ) మనసుట్లు విప్రతిపన్నులయి నను(ఒకరికొకరు అన్యప్రాయులైయున్నను) వాఁడు ప్రసన్నుఁడే. కాన పోవఁడుచుండీ యనుచున్నాఁడు. 'ప్రసన్నుఁడేయుండీ యని నీవు చెప్పుచున్నావు. వీఁడు భక్తినిష్ఠులవలె అంగముగా కొన్ని ధర్మము లనుష్ఠించి 'ప్రదీయతాం దాశరథాయమైథిలీ' అని మంచిమాటఁ జెప్పుటయు, దూతవధము కూడదనుటయు, లనలాంటివి అనలుసంపు మంచిమాటలు నీకును జెప్పించుటయు నిట్లు నేకము పురశ్చరణము చేసినయేరా వచ్చినాఁడు. కాన వీఁడు భక్తినిష్ఠుఁడేకాని ప్రసన్నుఁడుగాఁడని సుగ్రీవుఁడు చెప్పఁగా, రాముఁడు (ప్రసన్నాయైవ)వాఁడు మంచిమాట చెప్పినది మనకొఱకుఁ గాదు.'విభీషణస్తుధర్మాత్మానతు రాక్షసచేష్టితః' అని వీఁడు స్వభావమునను భక్తుఁడగుటంబట్టియు, 'గురుత్వాద్ధిత మిచ్ఛతా' అని యున్న తనను పెద్దయగుటచే వానివిషయమందు హితపరుఁడగుటంబట్టియు, 'ఆనుకూల్యస్య సఙ్కల్పః' అని యీ ప్రపత్తియుక్తయంగమును ప్రపత్త్యధికారియై యింతయుఁ జెప్పినాఁడుగాని భక్తినిష్ఠుఁడై గాడు. 'నేనమోభగవోర్ధ్వ స్యారఘం స్థాపయ' అని పల్లెలు గొల్లలు బాఁపలుఁ బోరులుగానున్న రెండు శ్లోకములనడుమ నేరుగ నిలిచి చరమశ్లోకము నుపదేశించునపుడు అర్జునుఁ డెక్కడ స్నానముచేసి

తడిజుట్టుతోను ధౌతవస్త్రముతోను నిలిచినాఁడు? అట్లె విభీషణుఁడును 'యో విష్ణుం సతతం ద్వేష్టి తం విద్యాద న్త్యరేతసమ్' అని విష్ణుద్వేషియై కర్మచండాలుఁడయిన రావణునిగోష్ఠిలోనుండి పోరునపుడు 'ఖస్థఏవ వ్యతిష్ఠత' అని ఆకాశములో నిలిచినాఁడింతేకాని ఏమున్నీటిలోఁ బెన్నేటిలోఁ మునిఁగి వచ్చినాఁడు. 'యదహరేవ విరజేత్ తదహరేవ ప్రవ్రజేత్' ఏనాఁడు విరక్తి పుట్టెనో యానాఁడే యూరువిడిచి పోవలయును. అనియు 'నాస్తి నాక్షత్రసంబన్ధో ననిమిత్తపరీక్షణమ్। శ్రద్ధైవకారణం నిత్య మష్టాక్షరపరిగ్రహే' 'మంచినక్షత్రమా కాదాయని నక్షత్రయోగముచూచుటలేదు. మంచిశకునమా కాదా అని నిమిత్తములను పరీక్షించుటయులేదు. అష్టాక్షరమును పరిగ్రహించువిషయమున శ్రద్ధయె (అనఁగా రుచియే) నిత్యకారణము' అనియు రుచిపుట్టఁగానే వచ్చినాఁడింతే. గంగలో మునుఁగుటకు నొకసముద్రములో మునుఁగవలయునో, 'భగవాన్ పవిత్రం వాసుదేవః' 'పవిత్రమ్' 'పవిత్రాణాం పవిత్రమ్' 'పావన స్సర్వలోకానాం త్వమేవ రఘునన్దన' అని పరమపవిత్రునిగాఁ జెప్పఁబడు నాకడకు, వచ్చువానికి ఒకపురశ్చరణముగాని ప్రపన్నుఁడయినచో నక్కఱలేదు. అనుచున్నాఁడు. "ఇది యెట్లు? భక్తికి శాస్త్రవిహితమైన వర్ణాశ్రమధర్మము లున్నవి. దీనికి 'సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య' అని ఉన్నధర్మములను విడుమనట్లు చెప్పఁబడియున్నది. కాఁబట్టి ప్రపత్తికంటెను భక్తియే శ్రేష్ఠముగా తోఁచుచున్నదే" యనఁగా అట్లు చెప్పరాదు. 'శబ్దప్రమాణకే హ్యర్థే యథాశబ్దం వ్యవస్థితిః' అని శాస్త్రప్రమాణకములయినచో అది చెప్పినట్లు గ్రహింపవలసినవారము. అనఁగా 'బహవోహి యథామార్గావిశన్త్యేకం మహాపురమ్। తథాజ్ఞానాని సర్వాణి ప్రవిశన్తి తమీశ్వరమ్' అన్నట్లు ఒకయూరికి పోవలసినపుడు, పలుత్రోవ లుండునట్లు, భగవత్ప్రాప్తి పలు ఉపాయములు గలవనిచెప్పి, ఒకయుపాయము తనంతట అశక్తమగుటచే దానికి వేలుకొన్ని సహకారులను శాస్త్రము విధించుచున్నది; ఒకయుపాయము సర్వశక్తియగుటచే దానికి సహకారులు వేలు అక్కఱలేదనుచున్నది. ఈప్రకారభేదమువలన వాని కొండొంటికి వైలక్షణ్యమురాదు. కాని, స్వరూపనిరూపక ధర్మములనియు, నిరూపిత స్వరూపమునకు విశేష నియామకములయిన ధర్మములనియు రెండు తెగలు గలవు. అవిశేషనియామకములను జూడఁగా ప్రపత్తియే విలక్షణ(శ్రేష్ఠ)మైనది. ఎట్లనఁగా 'సోఽన్వేష్టవ్య స్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః' అనియు 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' అనియు, 'జ్ఞాత్వా దేవమ్ముచ్యతే సర్వపాపైః' అనియు 'తమేవైకంజా నథాత్మానమ్, అన్యావాచో విముఞ్చథ, అమృతస్యైష సేతుః' అనియు 'ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే' అనియు భక్తిప్రపత్తులు రెండును వేదాన్తవిహితములుగాను మోక్షాదిసాధనములుగాను నుండుటయందు సమానములే యైనను భక్త్యుపాయ స్వరూపమువలె 'సాధ్యభక్త్యైకగోచరః' అని భగవంతునిచే సాధ్యముగా నుండక ప్రపత్త్యుపాయస్వరూపము, 'సిద్ధరూపం పరంబ్రహ్మ' అనియు 'నిత్యంనిత్యాకృతిధరమ్' అనియు, పూర్వమే సిద్ధరూపమై 'ధ్యాయతే' 'ధ్రువాస్మృతిః' అని స్మృతిసంతానరూపమగు జ్ఞానమై, అచేతనమగుట లేక 'యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్' 'సత్యం జ్ఞానమ్' 'సర్వం సర్వత్ర సర్వదాజానాతి' అని జ్ఞాతయై సదాతనజ్ఞానస్వరూపమై, స్వీకరించునెడల 'ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్' 'అనేకజన్మసంసిద్ధమ్' అన్నట్లు చిరకాల సాధ్యమయినదిగాక 'తద్ద్వయం సకృదుచ్చారోభవతి' 'ఉపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతి శ్శరణాగతిః' అని సకృత్ప్రయోగము గలదై 'తస్య తావదేవ చిరం యావ దధికారమ్' అని విలంబముగా ఫలము నిచ్చునదిగాక 'ఉపాయోఽయం చతుర్థస్తే ప్రోక్తః శీఘ్రఫలప్రదః' 'తావదార్తి స్తథా వాఞ్ఛా తావ న్మోహ స్తథా సుఖమ్। యావన్నయాతి శరణమ్' అని శీఘ్రఫలప్రదమై 'తపసాఽనాశకేన' అనియు 'యజ్ఞోదానం తపశ్చైవ' అనియు, 'పఞ్చాగ్నయోయేచ తృణాచికేతాః' అనియు 'తపస్స్నాపలబ్ధ

స్తే సోయం ధర్మపరిగ్రహః' అనియు 'కార్యస్త్రిష్వభిషేకశ్చ కాలేకాలేచ నిత్యశః' అనియు వాన దెండ యని లేక ఉప్పునీట చప్పనీటను వేడినీటను మంచునీటను తోఁగి నాలుగుప్రక్కలను రలవిాఁదుగాను నిప్పు విసరఁగా నిలిచి క్లేశముపడునట్లు తపస్సు మొదలయినవి చేయుటకాక, 'ఆనన్దో బ్రహ్మ' 'ఆనన్దం బ్రహ్మ' 'కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' అనియు 'సర్వగన్ధ స్సర్వరసః' అనియు, సుఖరూపమైనదై 'మిథ్యాప్రయుక్తో యజమానం హినస్తి' 'తప్పఁగా ప్రయోగముచేసినయెడల యాగకర్తను హింసించును' 'జ్ఞానదోషపరిభ్రష్ట శ్చణ్డాలీంయోనిమాగతః' 'జ్ఞానమందలిదోషముచే పరిభ్రష్టుఁడై చండాలయోనిం బుట్టువచ్చును' అన్నట్లు రవ్వంతతప్పుపడినయెడల కర్తను నశించునట్టిదియుఁగాక, 'యథాతథావాసి సకృత్కృతోఽఞ్జలిః। తదైవముష్ణాత్యశుభాన్యశేషతః।శుభానిపుష్ణాతినజాతుహీయతే' అనియు ఎట్లోయొకయట్లు ఒకసారిచేసినయంజలి యప్పుడే అశుభములనన్నింటిని హరించుచున్నది. శుభములను వర్ధిల్లఁజేయుచున్నది. మఱియొకప్పుడును క్షీణింపదు' అనియు 'దురాచారోపిసర్వాశీ కృతఘ్నోనాస్తికః పురా। సమాశ్రయేదాదిదేవం శ్రద్ధయాశరణంయది। నిర్దోషంవిద్ధితంజన్తుం ప్రభావాత్పరమాత్మనః' అనియు, పద్ధతితప్పిజేసినను దోషములనుబోఁగొట్టిదిద్ది అనుష్ఠాతను ఉజ్జీవింపఁజేయునదై 'అవిద్యయామృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుతే' 'కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానన్తుపరమాగతిః। కషాయేకర్మభిఃపక్వే తతోఽజ్ఞానంప్రవర్తతే' అనియు 'తద్ధమ్మృత్యుమవిద్యయా' అనియు, తనయుత్పత్తికి ప్రతిబంధకము లగు వానిని నివర్తించునదై 'అన్తవదేవాస్యతద్భవతి' 'నహ్యధ్రువైఃప్రాప్యతే' 'ప్లవాహ్యేతేఅదృఢాయజ్ఞరూపాః' అనియు నశించుచున్నద్రవ్యమే యుపకరణముగాఁగలిగి,నశ్వరమైన క్రియారూపమై, తనంతట ఫలమిచ్చుటకు అశక్తమైన దేవతగలదై స్వర్గపశుపుత్రాది ఫలసాధారణముగానుండునట్టి కర్మాదులను అంగముగా అపేక్షించునదిగాక 'తమేవైకంజానథాత్మానమ్ అన్యావాచోవిముఞ్చథ' 'సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య మామేకంశరణంవ్రజ' అనియు 'తదేకోపాయతాయాంతు' అనియు 'మామేవైష్యసి' యనియు, సృష్టియందు మూఁడువిధములయిన కారణములును దానేయైనట్లు ఆత్యన్తికప్రళయమైన మోక్షమందును, అంగమును అంగియును ఉపాయమును ఉపేయమును ఒకటియై, యెల్లవారికి ముక్తి కలుగుట వైషమ్యము నైర్ఘృణ్యము మొదలగుదోషములు రాకుండుటకుఁగాను అధికారిస్వరూపయోగ్యతను గలిగించుటకు వలయు ఆనుకూల్యసంకల్పాదిమాత్రముల నపేక్షించునదియై, యిటువంటి యనేకగుణ పౌష్కల్యములవలన భక్తికంటెను ప్రపత్తియే మిక్కిలియు విలక్షణమగుచున్నది. ఇటువంటిప్రపత్తిని చేసినవానికి, (ప్రపన్నాయైవ) 'మన్త్రివ్యూహే నయేచారే యుక్తోభవితుమర్హతి'! అని కర్మయోగనిష్ఠులయిన మీకును నేనుగాను'జామ్బవాంస్త్వథసంప్రేక్ష్య శాస్త్రబుద్ధ్యావిచక్షణః'అని జ్ఞానయోగనిష్ఠులయిన జాంబవంతునకును నేనుగాను 'భక్తిశ్చనియతా వీర' అని భక్తియోగనిష్ఠుఁడయిన హనుమంతునకును నేనుగాను 'రాఘవంశరణంగతః' అని ప్రపన్నుఁడయిన విభీషణునికే యగుదును. (ప్రపన్నాయైవ) 'అకారార్థాయైవ' అన్నట్లు వాఁడు నాకేయైయుండునట్లు నేనును ప్రపన్నునకే కానుసిపవాఁడ నగుదును.

వాఁడు ప్రపన్నుఁడగుట క్షుద్రప్రయోజనమునకేకదా? 'రాజ్యంప్రార్థయమానశ్చ బుద్ధిపూర్వమిహాగతః' అని మీహనుమంతుఁడేకదా చెప్పినాఁడు అనఁగా, (తవాస్మీతిచయాచతే) అనన్యప్రయోజనుఁడైయే వచ్చినాఁడుసుమీ యనుచున్నాఁడు. అనఁగా చకారము అవధారణార్థకము. విభీషణుఁడు దూతవధము కూడదని తనకుఁ జేసినయుపకారమునకు ప్రత్యుపకారముగా రాజ్యమియ్యవలయునని హనుమంతుఁడు చెప్పినాఁడింతేకాని విభీషణుఁడు చెప్పినాఁడో?'నదేవలోకాక్రమయభిప్రాయముతో

ణం నామరత్వం మహం వృణే। ఐశ్వర్యం వాపి లోకానాం కామయే నత్వయా వినా’ ‘నీవులేని దేవలోకము కలుగుటగాని దేవత్వముగాని కోరను. లోకములకెల్ల నీశ్వరుఁడై యుండుటగాని నా కిష్టముగాదు.’ అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పినట్లు, ‘త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ’ అనియు ‘పరిత్యక్తా మయా లఙ్కా మిత్రాణి చ ధనాని చ। భవద్గతం మే రాజ్యం చ జీవితం చ సుఖాని వై’ అనియు బాహ్యబంధములు దెగనాడి స్త్రీలు వస్త్రములు మహదైశ్వర్యము మంచిపుత్రికలు తలితండ్రులును నేనేయని వచ్చినవాఁడు. (తవాస్మీతి చ యాచతే) ‘తవైవాస్మ్యహమచ్యుత’ ‘కృష్ణా! నీవాఁడనేయగుదును’ అన్నట్లు అనన్యప్రయోజనుఁడై యె వచ్చినవాఁడు, (తవాస్మి) ‘నమమ’ ‘నరావణస్య’ నావాఁడనుగాను గాన స్వాతంత్ర్యమును లేదు. రావణునివాఁడనుగాను గాన పారతంత్ర్యమును లేదు. నాకు పరతంత్రుఁడై యుండుటయే స్వరూపమని వచ్చినవాఁడు (తవైవాస్మి) వాఁడు నన్నుఁజూచి ‘తవైవాస్మి’ ‘నీవాఁడనేయగుదును’ అన్నాఁడు. నేనును ‘భుక్త్వా చ భోగాన్ విపులాం స్తతో న్తేమత్ప్రసాదతః। మమానుస్మరణం ప్రాప్య మమలోకం సగచ్ఛతి’ అనియు లంకారాజ్యమును కైంకర్యసామ్రాజ్యమును ‘తవైవాస్తు’ ‘నీవియే యగుఁగాక’ యనియు చెప్పఁగలవారము. ‘శ్రీమతా రాజరాజేన లఙ్కాయామభిషేచితః’ అనియు ‘విభీషణాభిధేయం హి లఙ్కైశ్వర్యమిదం కృతమ్’ అనియు ‘లబ్ధ్వా కులధనం రాజా లఙ్కాం ప్రాయాద్విభీషణః’ అనియు నిట్లు, రెండును నిచ్చివైచినాఁడుగదా. కులధనమనఁగా కోశలాధ్వారము సూచించుట యెట్లనఁగా ‘ఇదం విమానమాశ్చర్య మిక్ష్వాకుకులదైవతమ్’ అనియు ‘మనువంశప్రసూతానాం క్షత్రియాణాం కులసంధనమ్। కామగం కామదం కాన్తం విమానం రఙ్గసంజ్ఞితమ్’ అనియు ఉపపురాణమందును బ్రహ్మాండపురాణమందును స్పష్టమైనదానిని నిచ్చుట ననుపదించుటచే కొంతఁ దెలియఁగలుగదు. (తవాస్మి) ‘స్థిరమాత్మని శేషత్వమ్’ అనియు ‘స్వత్వమాత్మని సఞ్జాతమ్’ అనియు ‘ఆత్మదాస్యమ్’ అనియు, ఆత్మను సత్తయుండునప్పుడే శేషముగాఁగదా యుండునది. (తవాస్మి) ‘అహం బ్రహ్మాస్మి’ అనునట్లు సామానాధికరణ్యముచేఁ జెప్పినను, శేషి శేషభావము సిద్ధించునుగదా. అట్లు చెప్పక ‘తవాస్మి’ అని వ్యధికరణముగా చెప్పుట యేలన సామానాధికరణ్యమువలన జీవాత్మలకు పయికి స్వరూపైక్యము తోఁచుటచే భ్రమము కలుగుననియు, ఐక్యము లేదని పూర్వాపరములవలనను ప్రమాణాంతరములవలనను ఉపపాదింపవలసివచ్చుననియుఁ దలఁచి జీవపరమాత్మభేదమును వ్యక్తముగాఁ దెలియునట్లు చెప్పఁబడెనని తెలియునది.

(ఇతి) ఈశ్లోకము రసవంతముగాఁ దోఁచుటచే ‘తవాస్మి’ అన్నప్రకారము చెప్పుచున్నదే యని దానినే యనువదించి ప్రీతుఁడగుచున్నాఁడు. (ఇతి) ‘ఇత్యాహామాల్యోపజీవనః’ అన్నట్లు, ఎవరైన చెప్పవలసినశ్లోకమును ఎవరు చెప్పుచున్నారు? పులస్త్యపులహాదులు ఇతిహాసముగా చెప్పను సినశ్లోకమును ఒకరాక్షసుఁడు చెప్పెడినే.

(చ) ఉపాయమాత్రమును అపేక్షించి విడువక ఫలమునుగూడ గోరవలయునని సముచ్చయార్థకము నగును. (తవాస్మీతి చ) ‘చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాః’ అని ఫలచతుష్టయమునకు సాధారణముగానుండు యుపాయమును అపేక్షించినయెడల ఉపేయములందు త్రివర్గమును (ధర్మార్థకామములను) అపేక్షింపక పరమపురుషార్థమగు మోక్షమును అపేక్షించునది (తవాస్మీతి చ) పూర్వార్థమందు ఉపాయము నపేక్షించి శరణాగతుఁడైపోవక ఉత్తరార్థమందు కైంకర్యమునుగూడ నపేక్షించి ద్వయనిష్ఠుఁడగుటయే యగును. (తవాస్మీతి చ) ‘తవాస్మీత్యపి’ అనుట. అనఁగా ‘పరిపాలయ నో రాజన్ వధ్యమానాన్ నిశాచరైః’ అన్న ఋషులవలెను ‘త్రాతుకామ ఇమం లోకం సర్వం వై విచచార హ’ ‘త్రీన్ లోకాన్ సంపరిక్రమ్య తమేవ శరణం గతః’ అన్న జయంతునివలె (కాకాసురునివలె)ను క్షుద్రశరీరరక్షణమునకుఁ గోరక స్వరూపానురూ

పమైన పురుషార్థమగు నన్ను అనుట. స్వరూపానురూపమైన పురుషార్థము '[illegible]' అనియు, 'సహవైదేహ్యా అహంసర్వం కరిష్యామి' యనియు, ఇష్టముగానుండు [illegible] కదా. ప్రత్యేకముగానున్న నీకు శేషమైనయెడల 'ఏకాయనుఁడుగాఁడా' యనఁగా '[illegible]' అనుచోట, 'మాత్రాచపరిత్యక్తః' అని అనుక్తసముచ్చయమైనట్లు, (చెప్పఁబడకున్న దానిని [illegible]ట్లు) ఇచటను 'తవాస్మితిచ' అనుట 'వైదేహ్యాచాస్మి' అని అనుక్తసముచ్చయమగునుగాన [illegible]యమంటేచుమీ విభీషణుఁడు శరణుఅపేక్షించినది. ఇదిగాక, మీవలె శాఖా[illegible] [illegible] సంచరించుటలేక 'అగ్నిహోత్రాశ్చవేదాశ్చ రాక్షసానాం గృహేగృహే। శ్రుత్వా [illegible]శ్చ విరాత్రేబ్రహ్మరక్షసామ్' అని గృహములోపల (వేద) శాఖాసంచా[illegible]. అనఁగా 'శ్రద్ధయాదేవో దేవత్వమశ్నుతే' అనియు '[illegible]' అ[illegible] '[illegible] ఆహం భాస్కరేణ ప్రభాయథా' అనియు జీవి జీవునకు అపృథక్సిద్ధనిత్యధర్మమై [illegible]దని తెలిసి చెప్పినాఁడనియు గ్రాహ్యము.

ఇదియంతయుఁ దెలిసియున్న వీఁడు, పరతంత్రుఁడై నీవుచేసినట్లు చూచుచుండుట [illegible] యుండఁగా నిన్ను నిర్బంధించుట యొప్పునా? యనఁగా (యాచతే) [illegible] కేట్లుయాచించినాఁ డింతేకాని మఱి నిర్బంధముకాదు. (యాచతే) '[illegible]' అనియు 'అ[illegible]తో......జజ్ఞే' అనియు అట్లు యాచించుటనే నేను పెద్దగాపాటించియుండుటంబట్టి యాచించినాఁడు, (యాచతే) 'సదాహమైకాన్తికనిత్యకింకరః ప్రహర్షయిష్యామి' అనియు ప్రార్థించుచున్నాఁడు. వాని కన్నగుంతలును ప్రలాపమునుజూడఁగా ఎవనికి వారింప మనసువచ్చును.

ఇట్లగునేని వానికిచేయ ననుగ్రహించియుండువదేమి? యనఁగా (అభయం[illegible]) 'అ[illegible] భయఙ్గతోభవతి' అన్నట్లు చేయుదును. (అభయమ్) ఇట 'అ' [illegible], [illegible], [illegible] చూపుచున్నది. కాఁబట్టి, [illegible] (భయమునకన్య) మైన మంగళములను నిచ్చును; [illegible] (భయాభావ)మైన [illegible]లేమినిజేయును. పరులుచేయనున్న ఆపత్తునుగుఱించిన చింతిలేకదా భయము. [illegible] [illegible] భుజబలరంజితులయిన యాపరులచే చేయంబడు నుపకారసంతుష్టిగలవానినిగాఁ జేయుదును. (అభయమ్) 'అతీతేశోకః' 'వర్తమానేవ్యథా' 'ఆగామినిభయమ్' అనికదా లక్షణము. కాఁబట్టి [illegible] ఒక యనర్థమును రాకుండునట్లు చేయుదును.

ఎవ్వరివలననుండి భయమును నివర్తింపఁజేయుట? యనఁగా, (సర్వభూతేభ్యః) [illegible] అచిత్తుతోడి సంసర్గముగలచిత్తులు. అనఁగా దేవతలు తిర్యక్కులు మనుష్యులు స్థావరములనియుండు[illegible]. ఇవియన్నియును బాధింపనట్లుచేయుదును. (సర్వభూతేభ్యః) రావణునివలన [illegible] తప్పుఁడని యింద్రాదులవలన నచ్చుభయమును, నాయందలి యభినివేశముచే 'వధ్యతామ్' అని [illegible] [illegible]లయిన మీచేతఁ గలుగుభయమును, రావణునివిజయమువలన అవమానితులయిన మరుత్తుఁడు [illegible] మనుష్యరాజులవలనఁ గలుగుభయమును, పిడికిటితోనే పెకలింపఁబడిన స్థావరమగు కైలాసము [illegible]నఁగలుగు భయమును, ఈభయములనెల్ల పరిహరింతును. (సర్వభూతేభ్యః) '[illegible]' అనియు '[illegible]' అనియు ప్రక్రియంబట్టి పృథివ్యాదిభూతములకార్యమైన శరీరేంద్రియ విషయాదులు బాధించినను పరిహరింతును. (సర్వభూతేభ్యోఽభయం[illegible]) '[illegible] [illegible]లం పరివర్తయామి' 'జగత్తును కొండలతోడ తలక్రిందుచేసెదను' 'క్షిపామి' 'జగత్తునెల్ల సముద్రమునంద్రోసెదను' 'నక్షమామి' 'నాభక్తుని బాధించినవానిని ఎంతమాత్రమును మన్నింపను' అని నావల

నఁ గలుగుభయమును, హిరణ్యరావణాదులయిన తండ్రులు అన్నదమ్ములు మొదలగువారివలనఁ గలుగుభయమును పోఁగొట్టెదను. (సర్వభూతేభ్యః) 'సర్వపాపేభ్యః' అనియచేతనములయిన పాపములును, ఆయాపాపముల మూలమున బాధించు జంతువులును, వానిమూలమునఁ గలుగు భయమును సమస్తమును పోఁగొట్టెదను. ఇట్లు 'భీత్రార్థానాం భయహేతుః' అని యిట పంచమీవిభక్తి గ్రహించునది.

ఇదిగాక యిది చతుర్థియునగును. అపుడు ప్రపన్నుఁడై 'తవాస్మీతిచయాచతే' అని శరణాగతుఁడై ఫలార్థియైనవిభీషణుని కొకనికా భయనివృత్తి జేయుట? యనఁగా (ఇతిచ) అను చకారమును ఇటకూర్చి (సర్వభూతేభ్యశ్చ) వానికేకాదు. 'చతుర్భిస్సహరాక్షసైః' అని వానితోఁగూడ వచ్చినవారికిని, వారిని సంబంధించినవారికిని అభయప్రదానము చేయుచున్నాననియు నర్థము. భయనిమిత్తము చెప్పవలదా? యనఁగా అది 'రాఘవేణాభయేదత్తే' అనుచోటనున్నదా? 'భయంభయానా మపహారిణి' అనుచోటనున్నదా? అది తనంతటనేవచ్చును. ఇంతేకాక (ప్రపన్నాయ) అని ప్రపన్నునికిమాత్రమా భయనివృత్తిచేయుట? భక్తినిష్ఠులకును పురుషకారనిష్ఠులకును లేదో? అనఁగా (సర్వభూతేభ్యః) భక్తినిష్ఠులని పురుషకారనిష్ఠులని వాసి లేక 'అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేద సన్తమేనంతతోవిదుః' అని భగవజ్జ్ఞానమునంన సత్తనుబొందినవారి కందఱికిననుట. ఇట్లు సంచిమొదలుగల విలక్షణాధికారులకో యియ్యననధరించుట యనఁగా పలుమాటలేల? (సర్వభూతేభ్యః) విలక్షణోపాయనిష్ఠులు కానక్కఱలేదు. అతిప్రసంగము రాకుండునట్లు 'భవద్విషయవాసినః' అని మాయెల్లకులోపల నుండుటయేచాలును 'యదివారావణస్స్వయమ్' అని శత్రుఁడయిన రావణుఁడుగాని 'విభీషణోవా' అని మిత్రుఁడైన విభీషణుఁడుగాని, 'పాదమూలంగమిష్యామి యానహంపర్యచారిషమ్' అని యుదాసీనయైనశబరిగాని, 'అపహాల్పరమాంగతిమ్' అని మృగమైనమారీచుఁడుగాని, 'గచ్ఛలోకానను త్తమాన్' అని పక్షియైనజటాయువునుగాని, 'పాపాణ గౌతమ వధూ సప్రుం . . . హేతుః' అని స్థావరమైన అహల్యాశిలగాని, 'ప్రతిపేదేస్వమాలయమ్' అని జంగమమయిన జయంతుఁడు(కాకాసురుఁడు) గాని, తృణగుల్మవీరుధాదులుగాని 'పితామహపురోగాస్తే' క్రింద నన్నుఁ బొందవలయునని అపేక్షించిన బ్రహ్మాదులనుగాని తారతమ్యములేక బ్రహ్మాది పిపీలికాంతమగు సర్వవస్తువులకు నభయప్రదానము చేయుచున్నాననుట.

వీరలకుఁ జేయ నవధరించునదేమనఁగా (దదామి) త్యాగముగాదు. ఔదార్యముగాదు. ఉపకారముగాదు. దానముగానే చేయుచున్నాను. త్యాగమనఁగా 'కీర్తిముద్దిశ్య యోగ్యాయోగ్యసమర్పణమ్' అని యితరు లపేక్షించినదానిని కీర్తినిగోరి యంజకయిచ్చుట. ఔదార్యమనఁగా 'సర్వవిషయవితరణమ్ ఔదార్యమ్' అనివిషయవైషమ్యమునఁజూడక చన్నుఁబాలుచేఁపునట్లు తనపేరుగానిచ్చుట, ఉపకారమనఁగా 'ప్రత్యుపకారధియాబద్ధకృతిరుపకారః' అని ప్రత్యుపకారమే ప్రయోజనముగా నాసన్నులకిచ్చుట. 'అదృష్టముద్దిశ్య యోగ్య యోగ్యసమర్పణమ్‌దానమ్' అని అదృష్టఫలమును గోరి విలక్షణవిషయమందు విలక్షణపదార్థములను యిచ్చుట. (దదామి) 'మోక్షయిష్యామి' అన్నట్లు 'దాస్యామి' అని కాలవిలంబముచేయను. (దదామి) 'తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి' అన్నట్లు, 'ఉపాసనప్రారంభే మోక్షప్రారంభః' అని వాఁడు మనలనుద్దేశించి మయికితెచ్చినప్పుడే మేమును ఇయ్య నుపక్రమించితిమి. ఈయుపక్రమము ఆత్మయుండునంతకాలము జరుగఁగలది. 'ప్రారబ్ధోఽపరిసమాప్తశ్చ వర్తమానః' 'ప్రారంభింపఁబడి ముగియకుండునదిగదా వర్తమానము. కాఁబట్టి (దదామి) అను వర్తమానము వలన మేమిచ్చుట ప్రారంభింపఁబడినదిగాని యాత్మయుండునంతవు నిచ్చుచునే యుండుటవలన ముగియకుండునని భావము. (ప్రపన్నాయదదామి) 'న్యాసమేషాంతపసామతిరిక్తమాహుః' అనియును 'తేషాన్తు

* 'వానరోత్తమా! నిన్నే పురుషకారభూతునిగా వరించిన యీవిభీషణుని నీవే పిలుచు

తపసాం న్యాస మతిరిక్తం తపస్సాం' అనియు ఇతరోపాయములందెల్ల ప్రపత్తి విలక్షణమయినట్టు 'నార్హాన్తి శరణస్థస్య కలాంకోటితమామపి' అని సమస్తాధికారులలో ప్రపన్నాధికారి విలక్షణుండై కదా యున్నాడు.

ఈ విలక్షణాధికారినిజూడంగా దానము సేయకుండంగూడునా. అనియు సాక్షికమా? దానికి నియమమున్నదా? యనంగా (ఏతద్వ్రతమ్మమ) ఇది నాకు నియతానుష్ఠేయము.(నియమముతో ననుష్ఠింపవలసినది). (ఏతత్) ప్రపన్నునికిచేయు నీయభయప్రదానము. 'అనుపాలనీయస్సః' అని యెత్తుకొన్నయెడల ముగియునంతవఱకు విడువక నడచునదియేకదా వ్రతము. 'నతుప్రతిజ్ఞాం సంశ్రిత్య బ్రాహ్మణేభ్యో విశేషతః' అన్నచోట నిది చెప్పియున్నానే. (ఏతద్వ్రతమ్) 'పరిత్రాణాయ సాధూనాం...సంభవామి' అనియు 'శరీరగ్రహణంవ్యాపిన్ ధర్మత్రాణాయ కేవలమ్' అనియు నిది నాకు సత్తాప్రయుక్తమైనది. నేనుండునంతవఱకు చేయునట్టిది.

ఈయనుష్ఠేయ మెవ్వరికనంగా-(మమ) 'అర్థితో మానుషే లోకే' అని పరాపేక్షగా దీనికినిప్పుడైన నాకును,(మమ)స్రష్టయగుబ్రహ్మకును కృత్యముగాదు. సంహర్తయగు రుద్రునకును కృత్యముగాదు. 'నహి పాలనసామర్థ్యమృతే సర్వేశ్వరాద్ధరేః' అనియు,'రక్షార్థం సర్వలోకానాం విష్ణుత్వముపజగ్మివాన్'అనియు రక్షణము నాకే కృత్య మనుచున్నాడు. (మమైతద్వ్రతమ్)నాయందలి ప్రీతిచే త్రోసిపుచ్చుటయును మీకు కృత్యమైనట్లు, ఆశ్రితరక్షణమును మాకు విధియండీ. (ఏతద్వ్రతమ్) 'సతామేతదగర్హితమ్' అన్నట్లు సత్తాప్రయుక్తుండైనవానికి ప్రయోజనములేదు. చేయనపుడు కపోతవానరవిశ్వామిత్రాదులు తను గోష్ఠిలో చేర్చుకొనక తలుపుమూసికొందురు. అట్లుగాక సాధుగోష్ఠిలో చేర్చుకొనంబడుటయే ప్రయోజనముగా అది నాకనుష్ఠింపవలసియున్నది యనుచున్నారు. (ఏతద్వ్రతమ్మమ) ఇది నాకనుష్ఠేయము. దీని నాకు బిరుదుగాఁ గట్టియిమ్ము అని సుగ్రీవుని సమ్మతిపఱచుచున్నారు.

*ఇందుకు మూలము. 'ఆనయైనం హరిశ్రేష్ఠ దత్తమస్యాభయంమయా। విభీషణోవాసుగ్రీవ యదివా రావణస్స్వయమ్' విశేషార్థము:—'మిత్రభావేన' అను శ్లోకమున నాప్రకృతి నెఱింగితిరి. 'సకృదేవప్రపన్నాయ' అనుటచే నాసంకల్పము నెఱింగితిరి. అంతక స్వీకరించుటకు 'శిఖావాన్' అనుటచే నాపనటమును జూచితిరి.ఒకతిర్యక్కుగూడ ననుష్ఠించినదిగాన నాకును అనుష్ఠింపవలయుటయుఁ గంటిరి. శరణాగతుడన్నవానిని రక్షించువారికిఁగల లాభమును రక్షింపనివారికిఁగల క్షేమమును కండుచనయుంగంటిరి. కాఁబట్టి నాఁడెవ్వఁడయినంగానీ. 'రాఘవంశరణంగతః' అన్నపుడే వానికి అభయము దత్తమయినది. దానిని మీరు చేసి చెల్లింపుడనుచున్నాఁడు. ఇట రాముడుచెప్పినమాటకు బదులులేక ప్రేమాంధ్యమునకేమిం చి ప్రసన్నముఖుండై విభీషణుని దిక్కుమొగమైయున్న సుగ్రీవునింజూచి రాముడు అతనిని విభీషణుని దోడితేర నియోగించుచున్నాఁడని తెలియునది. (ఆనయైనమ్) వీనినిదోడ్కొనిరమ్ము. 'నివేదయతమాం' అని నిన్నును నీపరివారమును పురుషకారముగా వరించిన వీనిని మీరేపోయి దోడ్కొనిరండు. అట్లుచేయంగా వీనికి నింతకాలమువఱకు స్వీకరింపకుండినందున దుఃఖము నివర్తించును. (హరిశ్రేష్ఠ) వానిదుఃఖము నివర్తించుటకై నీవేపోయి పిలుచుకొనిరావేని నాయందు నెయ్యముగల వానరులలోనెల్ల కన్నాకయిన నిన్నతిక్రమించి నేనైపోయి స్వీకరింప శక్తుండనా.యేమి? (దత్తమస్యాభయంమయా) (అస్య) తనబంధువర్గము దిగవిడిచి తనతక్కనపాటును జెప్పుకొనుచు శరణుజొచ్చినట్టినీనికి, (మయా) నాయభయమునొందుటకు 'మిత్రభావేన' అని మిత్రభావమయేచాలును, బంధుత్యాగ

కొనిరమ్ము. శరణన్నపుడే వానికి నేనభయమిచ్చినదైనది. వాఁడు విభీషణుండయినంగానీ లేక విభీషణవేషము వేసికొని రావణుఁడు తానే వచ్చినవాఁడయినంగానీ, విభీషణుఁడు గాఁడు రావణుఁడని నాకు చెప్పకొఱకును నూరక మరలిరాక యెవఁడుగానుండినను పిలుచుకొనియేరమ్ము' అనెను. వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండట్లు రాముఁడు చెప్పినమాటః విని, 'రావణుఁడైనను దోడ్కొనిరమ్ము' అని యెంతటిదుష్టుఁడయినను శరణాగతుని యందతఁడు చూపుసౌహార్దమునకును అభయమిచ్చియు తన్నే (సుగ్రీవునే)పోయి తోడ్కొనిరావలయుననుటచే తాను సమ్మతించిననే విభీషణుని స్వీకరించునట్లు తనయందుఁ జూపిన సౌహార్దమునకును మిక్కిలియాశ్చర్యమునం బురికొని యట్టిసౌహార్దముగల యతిశయమునకు మూలముగా కాకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టుకనొందిన యారామునిం జూచి * 'రామా! నీవు ధర్మసూక్ష్మముల నెఱింగినవాఁడవు. లోకముల నెల్ల రక్షించు

స్వనికర్షాదు లక్కఱలేదనితలంచునాచేత, (అభయంద త్తం) శరణు అన్నపుడే అభయము ఇచ్చినదైనది. 'అథసోఽభయంగతోభవతి' నేను స్వీకరించువాఁడగుటకును వాఁడును స్వీకరింపఁబడినవాఁడగుటకును అనుమతియిమ్ము. ఇట్లు రాముఁడు చెప్పఁగావిని ఎట్లు పిలుచుకొనివత్తునని యాకులపాటుతో పిలుచుకొనివచ్చుటకు పోవుచుండఁగా మరల రాముఁడుపిలిచి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. (విభీషణోవా రావణస్స్వయంయదివా) విభీషణునిఁగదా తోడితెమ్మన్నదని మరలక రావణుఁడేయైనను పిలుచుకొనిరమ్ము. విభీషణుని స్వీకరించితి మేని 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా' అని ధర్మాత్ముని స్వీకరించుటవలన మనకొకయుత్కర్షము గలుగదు. 'రావణస్యనృశంసస్య' అన్నట్లు ఆనృశంసుని స్వీకరించిననే యుత్కర్షము కలుగును. మఱియు విభీషణుని స్వీకరింపఁగా వానితోడినలుగురే రక్షితులగుదురు. రావణుని స్వీకరింపఁగా లంకలోనివారందఱును రక్షితులగుదురుగాన మనకు పెద్దలాభమగును. (సుగ్రీవ) 'ఏకం దుఃఖంసుఖంచనౌ' అని యిరువురకును సుఖదుఃఖము లొక్కటేగనుక నాకుఁగలుగు నతిశయము మీకును సమానముగాఁ గలుగునుగదా. (యదివారావణస్స్వయమ్) ఎవ్వనిని సంబంధించినవాఁడగుటచే విభీషణునియందెంత శంకకలుగుచున్నదో యట్టిరావణుఁడే వాఁడగుఁగాక! (స్వయం) నీలను మున్నిడుకొని రాక తానుమాత్రమే వచ్చిన రావణుఁడయినను గానీ, లేక (స్వయం) వీఁడు విభీషణుఁడు కాఁడేని కామరూపియగు రావణుఁడే విభీషణవేషము దాల్చివచ్చినప్పటికిని అభయము నేనిచ్చితిని. నీవును 'వీఁడు రావణుఁడే కాని విభీషణుఁడుగాఁడని నాకు తెలుపుటకుఁగూడ మరలి యూరక రావలదు. తోడ్కొనియే రమ్ము' అనియర్థము.

* ఇందులకుమూలము. 'కిమత్రచిత్రంధర్మజ్ఞ లోకనాథసుఖావహ। యత్త్వమార్యప్రభాషేథాః సత్త్వవాన్ సత్పథేస్థితః' విశేషార్థము.—రాముని స్వాభావికకల్యాణగుణగణముల నాలోచించి యివి సహజధర్మములగుటచే రామునియందుఁ జూపట్టుట యొకయాశ్చర్యముకాదని సుగ్రీవుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. (కిమత్రచిత్రమ్) నీవుగాక యితరు లీమాటను జెప్పిననేకదా యాశ్చర్యమగును. నీవు చెప్పితివనఁగా ఆశ్చర్యమా? ఆశ్చర్యముగాదనుటకు మీఁద హేతువులు చెప్పుచున్నాఁడు. (ధర్మజ్ఞ) ధర్మసూక్ష్మతత్త్వములను దెలిసిననీకు ధర్మానుష్ఠానమొకయాశ్చర్యమా? ధర్మములందెల్ల చేయఁదగు శ్రేష్ఠనధర్మము శరణాగతరక్షణమని తెలిసినవాఁడవుగదా. ఇంతమాత్రమా? (లోకనాథ) లోకములకు స్వామివి. భృత్యవర్గమును రక్షించుట స్వామికి ఒకవిచిత్రమా? చిన్నదానిని పెద్దది సాధింపకుండు

స్వామివి, పరులకు సుఖమును గూర్చుటకే యుదయించినవాఁడవు. నీయధ్యవసాయము ప్రశంసనీయము. నీవు సర్వశక్తివి. ధర్మసంస్థాపనమను సన్మార్గమందు స్థిరముగా నెలకొన్నవాఁడవు. ఇట్టినీవు ఇక్లింతయు నొప్పిదముగాఁ జెప్పుటలో నాశ్చర్యమేమున్నదిని? 'నన్నుఁబొగడిదేమి? నీకు మనస్సు గలిగిననేకదా విభీషణుని గ్రహించుట!' యందువా? నీ యంతరాత్మకే కాక తీవ్రదండమునఁ జంపుమన్న నాయీయంతరా

త్మలు చూచుకొననియెడల కొంతఁగలుగునట్టి సర్వనిర్వాహకత్వము గలవాఁడవుగదా. (సుఖావహా) నీనిర్వాహకత్వము దుఃఖనివర్తకమైనదిమాత్రమా? సుఖహేతువుగాఁ గూడఁగదాయున్నది. అవాప్త సమస్తకాముఁడవయ్యును పరప్రయోజనైకపరాయణుఁడై సర్వసుఖకారినగు నీవు శరణాగతులం దును సమాశ్రితులగు మాయందును సుఖకారివగుట యేమివింత! (సత్త్వవాన్) 'త్వయికశ్చిత్ప్రపన్నా నన్మి' 'నీకు కొంతవిపత్తు కలిగె నేని యిఁకనీరితో నాకుఁబనేమి' యన్ననీవు నేను 'వధ్యతాం' 'విభీ షణుని బంధుఁడను' అనఁగా అట్టి నాయందలి ప్రేమమునుగూడఁగడచి 'సత్యజేయమ్' 'విభీషణు' అనునను సందు దృఢాధ్యవసాయము గలవాఁడవుగదా. దృఢవ్రతుఁడైనవానికి ప్రతిపరిపాలనము వింతయా? (సత్త్వవాన్) సత్త్వమనఁగా బలము. సర్వశక్తినగు నీకు సమాశ్రితులభయమును వారించుట యాశ్చ ర్యమా? (సత్పథేస్థితః) అభిమతులయినవారినిగూడ బహిష్కరించి చేయవలయునట్లు శరణాగతరక్షణ మందు స్థిరుఁడవుగదా. ధర్మసంస్థాపనార్థమే యవతరించినవానికి శరణాగతరక్షణమనెడు విశేష ధర్మము ననుష్ఠించుట ఆశ్చర్యముకాదు. శరణాగతరక్షణవిషయమై ధర్మజ్ఞత్వాదులం దేదేనొకటియే చాలియుండఁగా అన్నియును గూడియుండఁగా చెప్పనేల? యనుట. (ఆర్యత్వంప్రభాషేథాః యత్) సహస్రశ్లోకమును నీమాట నీడలోఁ బడునట్లు నీవుచెప్పినదేదియో—అనఁగా 'దోషోయద్యపితస్యస్యా త్' అనియు 'అభయంసర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతమ్మమ' అనియుఁ జెప్పినమాట ఈపూర్వో క్తస్వభావములుగల నీవుచెప్పితివనుట యొకయాశ్చర్యమా? నీవుదప్ప మఱొకరు చెప్పిననేకదా యాశ్చ ర్యమగును. (ఆర్యంప్రభాషేథాః) అని గోవిందరాజాదిపాఠము. సమీచీనముగా చెప్పితివనుట యొక యాశ్చర్యమాయని యర్థము.

*ఇందులకు మూలము. 'మమచాప్యన్తరాత్మాయం శుద్ధం వేత్తి విభీషణమ్।అనుమానాచ్చ భావా చ్చ సర్వతస్సుపరీక్షితః' విశేషార్థము:—'నామాటను నీవు కొనియాడుటచే ప్రయోజనమేమి? నీమనస్సు కోరినను నేకదా వీనిని స్వీకరించుట' యని రాముఁడనఁగా నామనస్సు తేటీనవిషయమందు ఒకకొంతయు కోరనుచున్నాఁడు. (మమచాపి అంతరాత్మా) నీయంతరాత్మయేకాక 'వధ్యతాం తీవ్రదండేన' యన్నట్టి నా యొక్క యీయంతరాత్మయు, (విభీషణం శుద్ధం వేత్తి) విభీషణుని దోషరహితునిగాఁ దెలియుచు న్నది. విభీషణుఁడు శుద్ధుఁడను విషయమందు నాయంతఃకరణగతి యొకటియే ప్రమాణముకాదు. ఇతరప్రమాణములుగూడఁ గలవనుచున్నాఁడు. (అనుమానాచ్చ) నీవును హనుమంతుఁడును జెప్పినయుక్తు లవలనను, (భావాచ్చ) లోపలిభావమును దెలుపు ముఖప్రసాదాదులవలనను, లేక (అనుమానాచ్చ) ముఖ వికారాదిచిహ్నములవలనను, (భావాచ్చ) వీనిమాటలచేతను ధ్వనిచేతను తేటపడిన మనస్సుయొక్క మృదుస్వభావముచేతను, (చ) చకారమువలన నేను 'వధ్యతామ్' అన్నప్పుడును, నీవు 'సత్యజేయమ్' అన్నప్పుడును, హనుమంతుఁడు 'విద్యతేత్వస్యసజ్జ్రిహా' 'వీనిని బరిగ్రహించుటకు నీలున్నది' అన్నప్పుడును ఎక్కువతక్కువలేక ఒకరూపుగానుండుటవలనను, (సర్వతః) ఇట్లు సర్వప్రకారములచేతను, (సుపరీక్షితః) సంశయవిపర్యయములు లేనట్లు పరీక్షింపఁబడినాఁడు. పరీక్షించి పరిశుద్ధుఁడని తెలిసికొంటిననుట.

త్మకుసయితము విభీషణుఁడు పరిశుద్ధుఁడుగానే తెలియుచున్నాఁడు. నాయంతరాత్మను బట్టియేకాదు. హనుమంతుఁడును నీవును జెప్పినయుక్తులను మనస్సునుబట్టియు చ్చ్వముఖవికాసాదిలక్షణములనుంగొని యనుమానించుటంబట్టియు,వీనియార్తధ్వనిచే ప్రకాశితమయిన మృదుస్వభావమునుంబట్టియు, నేను జంపు మన్నపుడును నీవు దిగవిడువనన్నపుడును నొక్కతీరుగానేయున్న వీనియునికింబట్టియు, లోపలను వెలుపలను వీనిని జక్కఁగా పరీక్షించి నైనది. కాఁబట్టి, రాఘవా! *మహాప్రాజ్ఞుండయిన విభీషణుండు శీఘ్రంబున మాతోసాటిగా నొక్కండై యుండుఁగాక. మాకు స్నేహితుండు నగుఁగాక' యనెను. † అంత నరేశ్వరుండగు రాముఁడు సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన మాటను

---

*ఇట్లు శుద్ధస్వభావుఁడగుటచేతను మేమందఱును పొందినపెంపును ఇతఁడొకఁడుగూడ పొందగలయు ననుచున్నాఁడు. ఇందులకు 'తస్మాత్ క్షిప్రంసహాస్మాభి స్తుల్యో భవతు రాఘవ। విభీషణోమహాప్రాజ్ఞ స్సఖిత్వం చాభ్యుపైతు నః' అనిమూలము. (తస్మాత్ క్షిప్రమ్) కాఁబట్టి శీఘ్రముగా-'ఆజగామ ముహూర్తేన' అని యితఁడు వచ్చియుండుటవలనను, 'దత్తమస్యాభయంమయా' అని నీవు అభయమిచ్చియుండుటవలనను విలంబమునకు హేతువేలేదు. ఇట్లుండ నావలననే వానిని స్వీకరించు విషయమున విలంబము కలిగినది. ఇఁక నాకు స్థితి తెలిసినపిదప నతనిని చటుక్కన స్వీకరింపవలయునుగాని క్షణకాలమును విలంబముతగదు. (సహాస్మాభిస్తుల్యోభవతు) మమ్ము నెల్ల వారిని కింకరులనుగాఁ గొన్నట్లు ఇతనిని నొకనినిగూడ కింకరునిగాఁగొన నవధరింపవలయును. (సహాస్మాభిః) ఇతనిని కింకరునిగాఁ గొనునప్పుడు ఇతఁడు ప్రధానుఁడుగాను మేమితనికి పరికరములుగాను కైంకర్యముచేయునట్లు స్వీకరింపవలయును. 'సహాయుస్తే ప్రధానే' (రాఘవ) శరణాగతరక్షణము చేయనపుడు స్వరూపము నశించునట్టి వంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడవుగదా. (విభీషణః మహాప్రాజ్ఞః) జ్ఞుఁడు అనఁగా 'మనలను ఆకించన్యమే యూఁతగా రాముఁడు స్వీకరించు' ననియుండువాఁడు. ప్రాజ్ఞుఁడనఁగా 'రావణసంబంధమువలని దోషములనుచూడక స్వీకరించు'నని యుండువాఁడు. మహాప్రాజ్ఞుఁడనఁగా 'ఎందఱు అంతరంగులయినను 'వధ్యతామ్' అని తన్నుఁజంపుమన్నను తాను వెనుదీయకయే నన్ను తేటపఱచి స్వీకరించు' నని యుండువాఁడు. ఇట్లు నన్ను ఉన్నరీతిని తెలియునట్టి మహాజ్ఞానముగలవాఁడుగదా, (తుల్యోభవతు) 'నివేదయత మామ్' అని పురుషకారము సేయుటకై యాచింపఁబడిన క్రూరులమగు మాకు పురుషకారత్వము సంపాదించుటకొఱకే నీవెత్తుకొన్న యీప్రయాసము సిద్ధమైనది. ఇఁకమీఁద మే మీపురుషకారవ్యాపారమును జేయుదుము. అనియర్థము. ఇట్లు విభీషణుని పురుషార్థత్వమును వేఁడి వానితో స్నేహము నెఱిఁతమయొక్క పురుషార్థమును వేఁడుచున్నారు. విభీషణుఁడు (నఃసఖిత్వ ఇచ్ఛాభ్యుపైతు) 'సఖాఁ దాసోస్మి' యన్నట్లే నేనుపొందినపెంపు పొందవలయును. మాకు సఖిత్వమును పొందవలయును.' (మహాప్రాజ్ఞః) ఫలమునుసాధించుట కుపయుక్తమైన జ్ఞానముగలవాఁడు. (నః) నాకుమాత్రమేకాదు. ఎల్లవారికిని ఈఫలము సమానమని తెలుపుటకు (నః) అన్నాఁడు.

† ఇందులకు 'తతస్తుసుగ్రీవవచో నిశమ్య త ద్ధరీశ్వరేణాభిహితం నరేశ్వరః। విభీషణేనాశుజగామ సఙ్గమం పతత్రిరాజేన యథాపురన్దరః' అని మూలము.విశేషార్థము.- ఇట్లు సుహృత్తరుఁడయిన సుగ్రీవుఁ డనుజ్ఞ చేసినయనంతరము శరణ్యుఁడగు రామునికి శరణాగతునితోడి సంగమమును జెప్పుచున్నాఁడు. (తత్ సుగ్రీవవచః నిశమ్యతు) ఆసుగ్రీవునిమాటవిని - 'వధ్యతామ్' అన్న సుగ్రీవునిదొక్క అను.

విని, యంత నావానరశ్రేష్ఠుఁడుపోయి తానభయమిచ్చి రమ్మన్నమాట విభీషణున కుంజెప్పి దోడ్కొనిరాఁగా, దేవేంద్రుఁడు గరుత్మంతునితోడంబోలె రాముఁడు శీఘ్రంబునఁ దానే విభీషణునితోఁ గలసికొనెను. ఇది పదునెనిమిదవసర్గము.

రామవిభీషణ సమాగమము; శ్రీరాముఁడు వానర మధ్యమున విభీషణుని లంకకుఁ బట్టముగట్టుట, సముద్రమును దాఁటఁ జింతించుట.

*రఘుకులుండగు రాముఁడభయము నొసంగఁగానే మహాప్రాజ్ఞుండును రావణునితమ్ముండునగు విభీషణుఁడు, ఇష్టసిద్ధికి సంతుష్టుఁడై తనయందు భక్తిగల యనుచరుల

కూలమయిన ఆమాటను విన్నపిదప ప్రీతిచేతఁబుట్టిన విశేషము 'తు' శబ్దము తెలుపుచున్నది. (నిశమ్య తత్తు నరేశ్వరః అభూత్) విని యంత నరేశ్వరుఁడయ్యెను. హనుమంతునిమాట విన్నపుడు సద్గుణశాలి యయ్యెను. సుగ్రీవునిమాట విన్నపుడు నరేశ్వరుఁడు అనఁగా సర్వనిర్వాహకుఁడయ్యెను. (హరీశ్వరేణాభిహితం విభీషణేన సఙ్గమమాశుజగామ) సుగ్రీవుఁడు 'విభీషణా! నీకు రాఘవుఁడభయమిచ్చినాఁడు. రామునికడకుఁబొమ్ము' అనిచెప్పినట్టి విభీషణునితోడి సంగమమును శీఘ్రముగాఁ బొందినాఁడు. (హరీశ్వరేణాభిహితమ్) వానరపరికరమును దానును ప్రవేశింపఁజేయను అన్నవాఁడే యిపుడు ఆవానరపరికరమును దానును స్వీకరింపవలయు ననుచున్నాఁడనుట, (ఆశుజగామ) కట్టువిడఁబడ్డ లేఁదూడ తల్లిపొదుగునకు పోయినట్లు చటుక్కున విభీషణునితోఁగలసినాఁడు. సుగ్రీవునిమనసునందలి యానుకూల్యము తిరుగఁబడునేని ఏమిచేయుదునని అతఁడు సమ్మతించినపుడే చటుక్కునఁబోయి కలసికొన్నాఁడనుట. 'సత్యజేయుంకథంచన' ఇత్యాదులచే సుగ్రీవాదివాక్యరూపములగు విరోధులను నిరసించి శ్రీవిభీషణ స్వీకారమును ప్రతిజ్ఞచేసి యెట్లో కష్టముమీఁద సుగ్రీవాదుల మాటలవలనఁ బుట్టిన విలంబము నోర్వలేక త్వరతో రక్షించుటకు తానే పోయి కలసికొన్నాఁడనుట. (ఆశు) ఆశ్రితులతోడి సంశ్లేషమునందు త్వరాతిశయము గలవాఁడనుట, (పురన్దరః పతత్రిరాజేనయథా) ఇంద్రుఁడు తానే గరుత్మంతునితోఁ గలసినట్లు రాముఁడు తానే కలసినాఁడనుట.

*ఇట్లు శరణ్యుఁడగువానికి శరణాగతునితోఁ గలయుట యనెడి ఫలమును జెప్పి యిప్పుడు శరణాగతునికి శరణ్యుని సేవసేయుట యనుపురుషార్థలాభమును జెప్పుచున్నాఁడు. రాముఁడును స్వీకరించి సుగ్రీవుండును సమ్మతించినపిదప విభీషణుఁడు చేసినది చెప్పఁబడుచున్నది. 'రాఘవేణాభయేదత్తేసన్నతోరావణానుజః । విభీషణోమహాప్రాజ్ఞో భూమిం సమవలోకయన్ । ఖాత్పపాతావనింహృష్టో భక్తైరనుచరైస్సహ' అని మూలము. విశేషార్థము.—(రాఘవేణ) శరణాగతరక్షణము లన కౌకయతిశయము గాక సామాన్యముగా కులాగతధర్మముగాఁ గలిగినవాఁడు. రఘుకులము శరణాగతరక్షణమునఁ జేరుగన్నదిగదా. (అభయేదత్తే) స్వాపేక్షితమయిన సర్వభూతాభయము ఇయ్యఁబడఁగా, 'దత్తమస్యాభయంమయా' అన్నమాట జీవించినది సుగ్రీవుఁడు సమ్మతించినపిదపనే యనియర్థము. అంతకుమునుపు అది అసత్ప్రాయమై యుండెననుట. (రావణానుజోవిభీషణస్సన్నతః) రావణునితమ్ముఁడగు విభీషణుఁడు మిక్కిలి వినయవినమితాంగుఁడై, 'నన మేయమ్' అని లోఁబడనని యుండిన రావణునికిఁ దమ్ముండయ్యుండి యితరులు చేపట్టి యెత్తవలయునట్లు రామపాదములందు పడినాఁడుగాయని బుద్ధి

తోఁగూడ కాళ్లు ముందుగాదిగుట యనుచితమని పూర్వకాయమును మిక్కిలియు వినయమున నంది రాముని చుట్టి క్రిక్కిఱిసి యున్న బలంగమునడుమ తనకుఁ దెలిపియిచ్చిన నేలను సూటిగాఁజూచుచు, ఇట్లాకాశముననుండి క్రిందికి గొబ్బున దిగెను.*శరణాగతిధర్మమున సర్వావస్థలందును నెలకొనియుండు నావిభీషణుఁడు శరణు

కొనియాడుచున్నాఁడు. (సన్నతః) 'గుణైర్దాస్యముపాగతః' 'గుణముల చేత దాస్యమును బొందినాఁడు' అన్నట్లు పూర్వము తాను విన్నదానికన్న నధికముగా రామకల్యాణగుణములను సాక్షాత్కరించుటచే మిక్కిలియు వినయవినమితములైన యంగములు గలవాఁ డనుట. (మహాప్రాజ్ఞస్సన్నతః) రామున కభిమతులుగా నుండిన సుగ్రీవాదులు 'వధ్యతామ్' అనఁగా రాముఁడు 'సత్కృతేయమ్' అని స్వీకరించినయుపకారమును దెలిసి పాదములం బడినాఁ డనుట. (మహాప్రాజ్ఞః) నిరపాయమయిన యుపాయమును పరిగ్రహించుటచేత పరమపురుషార్థమును లభించుటంబట్టి వేదశాస్త్రముల నభ్యసించుటవలనఁ గలిగిన ప్రజ్ఞాతిశయ మిపుడు సఫలమయిన దనిభావము. (భూమింసమవలోకయన్ సన్నతః) నానికర్షమును బాటింపక తానే పయిఁబడినాఁడే యని లజ్జనొందినవాఁడై పాదములం బడినాఁడనుట. (భూమింసమవలోకయన్) రాముని ముంగలప్రదేశము అంతరంగులగు సచివులు గుంపులుగొని క్రిక్కిఱిసి యుండుటచే ఎడము లేకుండినను, మంత్రులతో నొకఁడయినవిభీషణునికి తన్ను బలసియున్న కొలువు నడుమ భూమియం దిచ్చినయెడమును చక్కఁగాఁ జూచుచు నతఁడు దిగినాఁ డనుట. (ఖాత్పపాతావనిం హృష్టః భక్తైరనుచరైస్సహ) సుగ్రీవుఁడు 'వధ్యతామ్' అన్నపుడు నేలను గాలూనకయే ఆకాశమునందే నిలిచినవాఁడు. ఆసుగ్రీవుఁడు తానే పోయి పిలిచినపిదపఁ గలిగిన ప్రీత్యతిశయముచే వలన రామునిపాదము లంత మేరకునుబోక ప్రియపరికరముతో ఆకాశమునుండి భూమిపైఁ బడినాఁ డనుట, (ఖాత్ అవనింపపాత) మొట్టమొదటఁ గావించిన ప్రణామము. దూరమునఁ గావించినది ప్రణామములకుఁ దగనిచోటగు నాకాశమును విడిచి పాణి పాదము శిరస్సు మొదలయిన యష్టాంగములతో భూమిని బొందినాఁ డనుట. విభీషణుఁ డపేక్షించిన యభయమును, దత్తమైయుండఁగా, మరల నెందులకు ప్రణామము చేసినాఁ డనఁగా (హృష్టః) రాముని స్వరూపరూపగుణవిభవముల ననుభవించుటచేఁ బుట్టినహర్షమున శరీరము వివశమై ప్రణమిల్లినాఁడుగాని మఱొకప్రయోజన ముద్దేశించికాదు. (భక్తైరనుచరైస్సహ) 'ఉత్పపాతగదాపాణిశ్చతుర్భిస్సహరాక్షసైః' అని విభీషణుఁడు లంకాసంబంధమును విడిచినపుడు అతనిమంత్రులును ఆసంబంధమును విడిచినవా రయిరి. మఱియు 'వధ్యతామేష తీవ్రేణ దణ్డేనసచివైస్సహ' అని వధోద్దేశమునందు భాగమునొందిరి. కాఁబట్టి యిప్పుడు స్వీకారమునందును అంతర్భూతు లయిరి. మఱియు 'నివేదయతమామ్' అని విభీషణుఁ డొక్కఁడే యుపాయ మనుష్ఠించినవాఁడైయుండఁగా వానిని సంబంధించినవారికి అతనియందలిభక్తివలననే రామపరిచరణము సమానమగుచున్నదని తెలియుచున్నది. దీనివలన ఒకనిని నిశ్చయముగా వైష్ణవుఁడని నిర్ణయించినయెడల అతనిని విడిచియుండ నేరని స్నేహము గలవారిని పరీక్షింప నక్కఱలేదని యభిప్రాయము.

* పూర్వము వాచికమైన ప్రపత్తి చేయఁబడినది. ఇపుడు కాయికమగు శరణాగతిని ప్రయోగించుచున్నాఁడు. మఱియు ఆర్తితీఱ రామునిపాదముల పట్టుఁగొమ్మగాఁ దలఁచి సపరికరముగాఁ బడుచున్నాఁడు. 'సతురామస్యధర్మాత్మా నిపపాతవిభీషణః। పాదయోశ్శరణాన్వేషీ చతుర్భిస్సహరాక్షసైః' అనిమూలము. విశేషార్థము:—(సతు) మునుపు కలంగియున్నట్లుగాక యిపుడు కలఁత లేకున్నవాఁడు. సంశయవిపర్యయము తీఱఁగా అనుకూలుఁడు అని సుగ్రీవాదులచే నిర్ణయింపఁబడినవాఁడు. (విభీషణః

గోరి, రాక్షసులు నలువురుం దానును రాముని చరణంబులం బడెను. *అట్లు పడునపుడు, అందఱు నైకమత్యము నున్నయీసదస్సున, విభీషణుఁడు శరణ్యుఁ డగు రామునే చక్కఁజూచి శరణాగత్యంగము లయిన యనుకూలసంకల్పాది ధర్మములతోఁ గూడినవియు, సమర్థుండును కారుణికుండు నగు శరణ్యునిగూర్చిన వగుటచే యోగ్యంబయినవియు, మునుపు సుగ్రీవాదులకు శ్రుతికటువుగా నుండినను నిప్పు డయ్యెందఱకును మిక్కిలియు హర్షంబు గూర్చునట్టిదియు నగు పలుకుల †'నేను రావణుని తమ్ముండను. అతఁడు

ధర్మాత్మా) సర్వావస్థలందును శరణాగతిధర్మమునుండి మనసు కలంగకయే యున్నవాఁడు. అనఁగా 'వధ్యతామ్' 'శబ్ద్యతామ్' 'నత్యజేయమ్' 'ఆనయైనమ్' 'అస్మాభిస్తుల్యోభవతు' అన్నయిన్ని యవస్థలయందును భేదములేక 'రాఘవంశరణంగతః' అని తాను పట్టినపట్టు నిడువనివాఁ డనుట. దీనిచే విభీషణునికి మహావిశ్వాసము చెప్పఁబడినది. (రామస్య) తనయెడల ఆనరాతిశయము దోఁచునట్లు అతిరామమైన విగ్రహము గలిగియున్న రామునియొక్క, (పాదయోఃశరణాన్వేషీ) చన్నఁ బ్రాగు నశువు తల్లిచన్నులనుంబోలె పాదములే తనకు భోగ్యభూతములుగాఁ దలఁచినాఁ డనుట. (శరణాన్వేషీ) శరణవరణముతో, (నిపపాత) ఇతరులువచ్చి బిగిదూలిన తనయవయవములను చక్కఁగా పొందిక పఱచి లేవనెత్తునట్లుగా పడినాఁ డనుట. (చతుర్భిస్సహరాక్షసైః) తాను పడుటలో వారుగూడ నంతస్సూర్తిగ లగునట్లు పడినాఁ డనుట. (చతుర్భిస్సహరాక్షసైః) తనకు కరచరణావ్యవయవములవలె పరతంత్రులు అయినవారితోఁగూడ పాదములం బడినాఁ డనుట. ఇట, ఆనుకూల్యసంకల్ప ప్రాతికూల్యవర్జనము కలిగియుండుటయు 'ధర్మాత్మా' అని మహావిశ్వాసమును 'శరణాన్వేషీ' అని గోప్తృత్వవరణమును, 'పపాత' అని ఆత్మనిక్షేపమును, ఇట్లు సాంగముగా శరణాగతి సేయఁబడినదని తెలియునది.

*ఇట్లు కాయికమగు శరణాగతిని జెప్పి మరల వాచికమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'అబ్రవీచ్చతదా రామం వాక్యంతత్రవిభీషణః । ధర్మయుక్తంచ యుక్తంచ సాంప్రతం సంప్రహర్షణమ్' అని మూలము. విశేషార్థము.—(విభీషణః అబ్రవీచ్చ) 'పాదయోర్నిపపాత' కాయికమగు శరణాగతిని జేసియుంతే రామునకుఁ జాలియున్నను అంతమాత్రము తనకు చాలకుండుటవలన వాచికమగు శరణమును జొచ్చినాఁ డనుట. (తదా) పాదములం బడుసమయమం దనుట. (తత్ర) రాముఁడును సుగ్రీవాది వానరులును ఏకకంఠులై యున్నగోష్ఠియందు, (రామంవాక్యమ్) 'సుగ్రీవంతాంశ్చసంప్రేక్ష్య' అని లోనున్న తెలుపుటకు పురుషకారభూతులయిన సుగ్రీవాదులనుగూర్చి చెప్పుటకాక శరణ్యుఁ డగు రామునే చక్కఁజూచి చెప్పినమాట (వాక్యమ్) సర్వార్థమును సంపూర్ణముగా చెప్పునది. (ధర్మయుక్తంచ) శరణాగతికి అంగములయిన ధర్మములతోఁ గూడినది, (యుక్తంచ) సమర్థుఁడును కారుణికుఁడు నయిన శరణ్యునిగూర్చి ప్రయోగింపఁబడునదిగాన యుక్తమైనది, (సాంప్రతంసంప్రహర్షణమ్) 'రాఘవంశరణంగతః' అన్నమాట సుగ్రీవాదివానరులకు శ్రవణకటుకమై యుండినట్లుగాక ఇప్పుడు అందఱకును హృదయంగమముగా నుండునది చెప్పినాఁడు.

†ఆవాక్యమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'అనుజోరావణస్యాహం తేనచాస్మ్యవమానితః। భవన్తం సర్వభూతానాం శరణ్యంశరణంగతః' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(అహం రావణస్యానుజః తేనావమానితోఽస్మిచ) ఈ శ్లోకమునుజెప్పి మునుపే శరణుఁజొచ్చియుండలేదా. మరల నిట్లు శరణుఁజొచ్చుట యేలయనఁగా 'సుగ్రీవంతాంశ్చసంప్రేక్ష్య' అని సుగ్రీవునిని అతనిపరికరమునుంగూర్చి 'నివేదయత' అని

నన్నవమానించినాఁడు. కావున సమస్తభూతంబులకు రక్షకుండ వయిననిన్ను శరణుఁ జొచ్చితిని. *నేను నావాసస్థానమగు లంకను మిత్రులను వారివలనిధనములను బరిత్యజించి నీవేగతియని వచ్చితిని. ఇఁక నారాజ్యమును నాజీవితమును నాసుఖములును నీయధీనములు. ఇవియన్నియు నాకు నీకైంకర్యమెయగును' అనెను. † ఆవిభీషణుఁ

రామునికిఁ దెలిపెడి ప్రయోజనమునకుఁగాను, 'రాఘవంశరణంగతః' అని మునుపు పరోక్షరూపముగాఁ జెప్పినాఁడు ; ఇచట 'భవన్తంశరణంగతః' అని చక్క రాము నేగాంచి ప్రత్యక్షరూపముగా చెప్పుటచే పునరుక్తిలేదు. (అనుజః) అని స్వదోషమును జెప్పుట ఆకించన్యమునకును ఉపలక్షణము. (సర్వభూతానాంశరణ్యమ్) పాపప్రచురుఁ డయినరావణుఁడు పుట్టినకడుపులో నేపుట్టి 'రావణస్య నృశంసస్యభ్రాతా' అని నీగోష్ఠికి కానివాఁ డగుటయేకాక 'త్వాంతుధిక్కులపాంసనమ్' అని ఆరావణునికిని కానట్టి నాకు శరణార్హుఁ డయినట్టినీకు కానివారునుగలరా? (సర్వభూతానాంశరణ్యం) రావణునికిఁగూడఁ శరణమయ్యెదనని సంకల్పించుకొన్నవానిని, (భవన్తం) జ్ఞానశక్త్యాది పరిపూర్ణుఁ డయిన వానిని, (శరణంగతః) శరణుఁ జొచ్చితిని.

* అనంతరము ఇతరములయిన ప్రాప్యములను నిరసించి నీవే ప్రాప్యుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు. "పరిత్యక్తామయాలఙ్కామిత్రాణిచధనానిచ । భవద్గతమ్మేరాజ్యంచజీవితంచసుఖానివై' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(పరిత్యక్తామయాలఙ్కామిత్రాణిచధనానిచ) రావణుని సంబంధమువలన వచ్చినలంక యేమి? దానిని సంబంధించిన మిత్రులేమి? వారివలన సంప్రాప్తమైన ధనమేమి? మఱియు సోపాధికము లయినసంబంధములను సవాసనముగా విడిచి వచ్చితిని. ఇది ముముక్షువునకు శాస్త్రసిద్ధముగా త్యాజ్యములయిన ప్రాప్యాభాసములకు ఉపలక్షణము. (భవద్గతమ్మేరాజ్యఞ్చ జీవితంచసుఖానివై) రాజ్యము అని పరిగ్రహములకెల్ల ఉపలక్షణము. 'జీవితమ్' అనుట ధారకపోషకభోగ్యములకు ఉపలక్షణము. 'సుఖాని' అని ఐహికాముష్మికసుఖములు, అన్నియు నీశ్రీచరణములే. సకలభోగ్యములును నీశ్రీపాదకైంకర్యసుఖమునం దంతర్భూతము. 'మాతాపితాయువతయః' అన్నట్లును 'భ్రాతాభర్తాచబన్ధుశ్చ పితాచమమరాఘవః' అన్నట్లును సమస్తము నీవే. నీకైంకర్యముతప్ప తక్కినవేదియు నాకిష్టము గాదనుట. సంబన్ధోఽపి న సంబన్ధ ఆత్మనః ప్రాణకాయయోః । పుత్రమిత్రకళత్రాదిసంబన్ధః కేన హేతునా' తన ప్రాణమునకును కాయమునకును సంబంధ ముండినను సంబంధములేనిదైయుండఁగా, ఇఁక పుత్రమిత్రకళత్రాదులతోడి సంబంధమెట్లు? కాన సర్వవిధబంధువు స్వామినగు నీవే. 'పితృమాతృసుహృద్భ్రాతృదారపుత్రాదయోఽపివా । ఏకైకఫలలాభాయ సర్వలాభాయ కేశవః' 'తల్లి తండ్రి మొదలగువారు ఒక్కొక్కలాభమునకే యగుదురు. కేశవుఁడు సమస్తలాభములకొఱకు నగుననియున్నది.

† ఇట్లు విభీషణుఁడు నిజస్వరూపానురూపముగా చెప్పినమాటనువిని, తనకు నతనియెడఁ గలయాదరాతిశయమంతయు కటాక్షమునం దోఁచునట్లుగా విశేషకటాక్షముసేసి రాముఁ డొకమాటం జెప్పుచున్నాఁడు. 'తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో వచన మబ్రవీత్ । వచసా సాన్త్వయిత్వైనం లోచనాభ్యాం పిబన్నివ' అనిమూలము. విశేషార్థము:—(తస్య) తనసకలపరిగ్రహములను దిగవిడిచి రాముని చరణములే శరణముగా చేపట్టినవానియొక్క, (తద్వచనంశ్రుత్వా) రామునిచరణములందలి కైంకర్యమే నాకు సకలభోగ్యజాలము అన్నమాటనువిని, (ఏనం వచసా సాన్త్వయిత్వా) నాపూర్వవృత్తమేమి యని విచారింపక నన్నిట్లు స్వీకరింపనయ్యెనా? యని హర్షించియున్న విభీషణుని రాముఁడు తానే యపరాధివలెఁ దలఁచి తన్ను మన్నింప వేఁడుకొనునట్లు ఇంపయినమాటలాడి—అనఁగా నావైభవమును జెప్పిన

డట్లు నవ్యక్తభరుఁడై చెప్పినమాటవిని యతనిని 'శరణు అన్నపుడే నిన్ను స్వీకరింపవలయును. ఇంతవఱకు జాగు సేసినందులకు మన్నింపు'మని తిన్ననిమాటల నాశ్వాసించి, యతనిమనస్సు చల్లఁబఱిచి కన్నులంగవచేఁ ద్రాగునట్లు లతని నత్యాదరంబునఁ జూచుచు * 'నాకు రాక్షసులబలాబలములను ఉన్నదియున్నట్టుగాఁ జెప్పుము.' అనియడిగెను. అంత విభీషణుఁడు ఏకార్యమును ననాయాసంబునఁ గావింపఁజాలు రాముఁడప్పుడు చెప్పినమాటను విని రావణునిబలమునంతయును జెప్పనారంభించెను. "రాజకుమారా! రావణుఁడు బ్రహ్మదేవునివలన వరమువడసియుండుటచే గంధర్వులకును అసురులకును రాక్షసులకును మఱియుఁ దక్కిన సమస్తప్రాణులకును నతనిని వధింప శక్యముగాదు. రావణునకు పిదప వీర్యవంతుఁ డగుకుంభకర్ణుఁడు నాకన్నయగును. అతఁడు మహాతేజుఁడు, యుద్ధమునందు దేవేంద్రునకుంబోలె బలముగలవాఁడు. రామా! ఆరావణునికి సేనాపతి ప్రహస్తుఁడు. కైలాసమునందు జరిగిన యుద్ధమునందు అతఁడు మాణిభద్రుని నోడించినవాఁడు. అతనిని హనుమంతునివలన నీవు వినియుండవచ్చును. రావణునికొడుకు ఆయింద్రజిత్తు ఎప్పుడును శరసంధానము చేయుచుండువాఁడు గావున నారిదెబ్బ తగులకుండుటకై యుడ్డుమును ప్రేళ్లకవచమును దొడుగుకొని భేదింపరాని కవచముం దాల్చి వింటిం గొని యుద్ధమున నిలిచియు నదృశ్యుఁ

గారణముంబట్టి రావణుఁడు 'యోన్యస్త్వేవం విధం బ్రూయాద్వాక్య మేతన్నిశాచర। ఆస్యేష్యహం తే నభవేత్త్వాం తు ధిక్కులపాంసనమ్' అని ఏనిని పరిభవించినపుడే నేనువచ్చి రక్షింపవలసినది; లేక 'శరణం గతః' అన్నపుడే యట్లు చేయవలసియుండెను. ఇంతకాలము ఆలస్యము చేసితిని. నేరగాంభ్రము చేసినది మన్నించుటకదా యిది యని యూహించినాఁ డనుట. (లోచనాభ్యామ్ పిబన్నివ రామో వచనము (బ్రవీత్) ఆ తిన్ననిమాటలచే అతనిని నీరుగావించి కన్నులచే త్రాగువానివలె విశేషకటాక్షము చేయ ననుగ్రహించినవాఁడై రాముఁ డొకమాట చెప్పినాఁ డనుట.

* నీవిరోధులను నాశము సేసి లంకారాజ్యమున నిన్ను పట్టము గట్టెదను. నీశత్రుబలము ఉన్నస్థితి చెప్పుము. అని రాముఁ డడుగుచున్నాఁడు. లేక నాకానుకూల్యము సేయుటయే నీకు ప్రయోజనమున్నగా చెప్పితివే. కాయికమైన యానుకూల్యము పిదపఁ జేయుదువుగాక. వాచికమైనది యిప్పుడు చేయుమని చెప్పుచున్నాఁడు. 'ఆఖ్యాహి మమ తత్త్వేన రాక్షసానాం బలాబలమ్' అనిమూలము. విశేషార్థము.- (ఆఖ్యాహి రాక్షసానాం బలాబలమ్) ఆరాక్షసులలో నొకఁడయిన విభీషణుని అతనికన్యజాతు లయిన వారిబలము నడుగువానివలె రాముఁ డడుగుట యెట్లు? అనఁగా 'నతు రాక్షసచేష్టితః' 'రాక్షస చేష్టితములు లేనివాఁడు' అన్నట్లు రాక్షసచేష్టలు లేనివాఁ డగుటయేకాక రాక్షసజాతీయుఁడును గాఁడు. ఇతఁడు ఇక్ష్వాకువంశ్యుఁడు అని రాముఁడు విభీషణునిం దలఁచుటంబట్టి 'రాక్షసానాంబలమ్' అని రాక్షసులను అతనికి విజాతీయులైనవారినిగా నెన్ని వారిబలమును జెప్పుమని యడిగెనని తెలియునది. దీనిచే భగవత్సమాశ్రయణమువలనఁ గలుగునైభవము తెలుపఁబడినది. (మమ తత్త్వేన ఆఖ్యాహి) రాక్షసబలమును సంహరింపనున్న నాకు వారిబలమును విశేషించి తెలియక చంపుట శక్యముగాదు. మఱియు తత్కార్యమును వర్ణించినయెడల నాకుఁ గోపము గలుగునని సంకోచింపక ఉన్నది యున్నట్లు చక్కఁగా చెప్పుము. నీవాగోష్ఠిని జొచ్చియుంటివిగాన యందలిసర్వము నీకుఁ దెలిసియుండునని భావము.

డయియుండును. 'అదృశ్యుఁ డగుట యెట్లుందువా? రామా! అతఁడు అగ్నిహోత్రుని హోమములచే తృప్తిపఱిచి యుద్ధసమయమునఁ బన్నియున్న వ్యూహములందు ఆయగ్నిప్రభావమువలన పగవారికంటికిఁ గానరాక యె వారిం జంపును. మహోదరుఁడు మహాపార్శ్వుఁడు అకంపనుఁడు ననెడి యీ రాక్షసు లతనికి సేనాపతులు; యుద్ధమున లోకపాలురకు సాటియైనవారు. కామరూపులును మాంసరక్తాహారులు నగు నిట్టిరాక్షసులు పదివేలకోట్లు లంకాపురమం దున్నారు. రాజగు రావణుఁడు వీరలంగూడియే లోకపాలురతో యుద్ధము సేసెను. యుద్ధము సేయుటయే కాదు; మహాధీరుఁ డగురావణుఁడు వారిని వారికి సహాయులగు తక్కిన దేవతలును భంజించియున్నాఁడు" అనెను. దృఢపరాక్రముఁ డగురాముఁడు విభీషణుఁడు చెప్పినమాట విని, అంతయు మనస్సునందు చక్కఁగా నాలోచించి యతనితో 'విభీషణా! రావణుఁడు శౌర్యముచే నేయేకార్యములు చేసినాఁడని కలరూపునఁ జెప్పితివో వానినెల్ల నే నొకసరకుసేయను(వానినెల్ల శౌర్యకృత్యములుగా నేను నిశ్చయింపను)జుమీ. నేను రావణునిని ప్రహస్తుని రావణునిబంధువులనుం జంపి నిన్ను రాజుగాఁ జేయుచున్నాను. ఇది సత్యముగా నీకుఁ జెప్పుచున్నానుగాని నవ్వులాటలకుఁ గాదు. రావణుఁడు భూవివరములోఁగాని పాతాళమునుగాని చొచ్చినను, తనకు వర మిచ్చిన బ్రహ్మదేవుఁ డుండు సత్యలోకమునకుఁ బోవుననుగాని ప్రాణములతో నన్నుఁ దప్పించుకొనలేఁడు. నేను యుద్ధమున రావణునిని, వానిపుత్రులతోను బలములతోను బాంధవులతోను జంపక అయోధ్యను ప్రవేశింపను. ఇట్లని ప్రసిద్ధులగు నాముగ్గురుతమ్ములమీఁద నొట్టు పెట్టుచున్నాను' అనెను. ఎట్టికార్యము ననాయాసముగఁ జేయుదిట్ట యగు నారాముఁడు చెప్పినమాటను విని శరణాగతిధర్మనిష్ఠుఁ డగువిభీషణుఁడు శిరముచే మ్రొక్కి చెప్పఁదొడంగినవాఁడై* 'నీవు రాక్షసులను వధించునపుడు నేను తోడుపడెదను. లంకను నాబలముకొలఁది నెదిరించి ముట్టడించెదను. శత్రుసైన్యమును నాచే నయినంతవఱకుఁ

* రాముఁడు 'అహత్వా రావణం సఙ్ఖ్యే సపుత్రం సహబాన్ధవమ్। అయోధ్యాం న ప్రవేక్ష్యామి త్రిభి స్తైర్భ్రాతృభి శ్శపే' అని విభీషణుని యభిషేకమునకు ప్రయోజకముగా బలము నిర్ణయించినాఁడు. విభీషణుఁడును 'రాక్షసానాం' అని యీశ్లోకముచే తాను కైంకర్యము సేయువిధమును జెప్పుచున్నాఁడు. రాముఁడు చెప్పినట్లె విభీషణుఁడును తన్ను ఇందు రాక్షసులకు విజాతీయుఁడుగా ననుసంధించి చెప్పుచున్నాఁడు—'రాక్షసానాం వధే సాహ్యం లఙ్కాయాశ్చ ప్రధర్షణే। కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేక్ష్యామి చ వాహినీమ్' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(సాహ్యం) నీ వారంభించినకార్యమునకు సహాయాంతరము క్కఱలేదు గాన రాక్షసవధమునకై నీవు పూనెడికార్యమందు నినుబోఁటికి నేను సాహాయ్యము చూపవలసినది లేకపోయినను, నా స్వరూపసిద్ధికొఱకై యుద్ధమునందు బాణము లెత్తి యిచ్చుచున్నాను. (యథాప్రాణమ్) 'రాఘవార్థే న ప్రాణేష్వనురక్తేయమ్' అని వానరులు రామునివిషయమై తమప్రాణములందును దయఁజూపరన్నట్లు తానును వారిస్థితియందుండి చెప్పుచున్నాఁ డనిభావము.

శ్రీవత్సాంకమిశ్రుల సన్నిధియందు ఈఅభయప్రదానప్రకరణమును విన్న యొకవైష్ణవుఁడు ఈప్రకరణము తాత్పర్య మేమనియడుగఁగా 'సదోషులు శరణాగతులుకారు' అన్న సుగ్రీవునిపక్షమును

జోరఁబడి యుద్ధముసేసెదను' అనెను. ఇట్లు చెప్పుచున్న విభీషణుని రాముఁడు బిగ్గఁ గౌఁగిలించుకొని సంతుష్టుఁడై లక్ష్మణుంజూచి 'సముద్రమునుండి జలమును దెమ్ము. ఆజలముచే మహాప్రాజ్ఞుం డగునీవిభీషణుని రాక్షసులకు రాజుగా, అతఁడు కోరకపోయినను నాకట్లు సేయవలయునని ప్రసాదము గలిగియున్నది గావున, నభిషేకింపుము. నేను ప్రసాదము చూపఁగా దానికిఁ దగుఫలమునిచ్చి బహుమానించువాఁడవు నీవే' అనెను. రాముఁ డిట్లు చెప్పఁగానే లక్ష్మణుఁడు * రాజాజ్ఞం జేసి వానరముఖ్యులనడుమ విభీషణుని రాక్షసులరాజుగా నభిషేకించెను. రాముం డట్లు శీఘ్రముగా విభీషణునియందుఁ జూపిన ప్రసాదముం జూచి వానరు లందఱును పరమహర్షమున నార్చుచు, మహాత్ముం డగురాముని 'బాగుబాగు' ని కొనియాడిరి. అంత మఱియొకపుడు మంతసమున హనుమంతుఁడును సుగ్రీవుఁడును విభీషణునింజూచి 'సముద్రమును దాఁటుదమన్న దాని నట్లు గలంచుట కెవ్వరికిని దరముకాదు. ఏలన నది వరుణదేవుని కాటపట్టయినది. మహాతేజులయిన యీవానరుల సైన్యములతోఁగూడ మనమందఱమును దీని నెట్లు దాఁటఁగలము? మనమందఱము సైన్యములతోఁగూడ నదనదీపతియు వరుణాలయము నగుసముద్రమును శీఘ్రముగా నెట్లు దాఁటఁగలమో, ఆ యుపాయము మాకుఁ దోఁపలేదు. నీవే చెప్పవలయు' ననిరి. ధర్మజ్ఞుం డగువిభీషణుఁడు వారట్లు చెప్పఁగావిని, మరల వారలతో 'రఘుకులుం డగురాజు రాముఁడు సముద్రమును శరణు సొరవలయును. ఈ మహాసముద్రుఁడు రాముని కూటస్థుఁ డయిన సగరుని (కొడుకుల) చే త్రవ్వంబడి యింతింతని కొలఁది యిడరానియట్లు పేర్పఱుపంబడినవాఁడు. కాఁబట్టి యతఁడా యుపకారమును గొప్పగా బుద్ధి నెన్ని' శరణమును వ్యాజముగాఁ జేసి యీయుపకారమునకు బదులుగా రాముని కార్య మిదియని యెఱింగి తప్పక చేయవలసినవాఁడు' అనెను. రాక్షసుండగుటచే స్థలజ్ఞుండయి పండితుండగుటచే నప్పటికిం దగినబుద్ధి మెఱయుచున్న విభీషణుండు చెప్పినమాటనువిని, యంత సుగ్రీవుఁడు, రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు నున్నస్థలమునకువచ్చెను. పిదప సుగ్రీవుఁడు కుతూహలమున విశాలం బగునిజగ్రీవంబు మెఱయ, రామునకు సముద్రము నుపాసింపఁదగునని విభీషణుఁడు చెప్పిన శుభవచనము జెప్పనారంభించెను. రాముఁడు స్వభావంబుననే ధర్మశీలుఁడుగాన ధార్మికమైన యీయుపాసనమునకు సమ్మతించెను., రాముఁ డప్పటిసంతోషాతిశయమున మేనికాంతి మఱింత తేజరిల్లుచుండఁగా తాను తనంతటనే కార్యముచేసికొన దక్షుండయ్యును, న్యాయమునుబట్టి, వానరాధీశ్వరుండుగావున సుగ్రీవుఁడును విభీషణుని యాలోచనమును బహుమానించునట్లు

నిరసించి 'దోషగుణములు శరణాగతికి ప్రయోజకములుగావు చేతనత్వమే ప్రయోజకము' అని రాముఁడు సిద్ధాంతముచేసెనని తెలిపినవారయిరి.

* 'మధ్యేవానరముఖ్యానామ్' అని వానరుల గొప్పసభయందుఁ జెప్పంబడుటంజేసియు 'రాజశాసనాత్' అని రాజాజ్ఞ యగుటంజేసియు త్రోయలేక విభీషణుఁ డనుమతించెనని భావము.

చేయుకోఱకు నతనిని లక్ష్మణునింజూచి చిఱునవ్వునవ్వుచు, 'లక్ష్మణా! విభీషణుఁడు చెప్పిన యీ యాలోచనము నాకిష్టముగానున్నది. నీకును సుగ్రీవునకునుగూడ నిది యే యిష్టమగునేని మీ యభిప్రాయమును జెప్పుఁడు. సుగ్రీవుఁడెప్పుడు నాలోచనము లందు సమర్థుఁడు. నీవును మంత్రములందు ఆఱితేఱినవాఁడవు. ఏది మీ యభి యులకు నిష్టమో దాని నిశ్చయించి నాకుఁ జెప్పుఁడు' అనెను. ఇట్లు రాముఁడు చెప్పఁగా వీరులయిన సుగ్రీవలక్ష్మణు లిరువురును, చేతులు మోడ్చుట మొదలయిన యుపచారములతో 'పురుషసింహమా! మఱి యేయుపాయమును దోఁపని యీ కాలమున విభీషణుఁడు సుఖముగా కార్యమును సాధించునట్లు చెప్పిన యుపా యము మాకెందులకు నిష్టముగాదు? భయంకరమై వరుణుని కాలయమగునిమ్మ హాసముద్రమున సేతువుగట్టక, దేవాసురులకును దేవేంద్రునకును లంకాపురికిఁ బోయి చేర నలవిగాదు. ఇఁక మఱుబోఁటికిఁ జెప్పనేల? మంత్రములందు శూరుండగు విభీ షణుఁడు చెప్పినమాట యథార్థమే; కాన యట్లు చేయుఁడు. కాలముపుచ్చనలదు. చాలును. మనము సైన్యములతోఁగూడ రావణుఁడు పాలించు లంకాపురమును జేరునట్టు లీసముద్రునిం బ్రార్థింపుఁడు' అనిరి. వారిట్లు చెప్పఁగా నపుడు రాముఁడు నద నదీపతి యగుసముద్రముతీరమున దర్భలుపఱిచి దానిపయిని వేదియందగ్నిహో త్రుండుంబోలె శయనించినవాఁడయ్యె. ఇది పందొమ్మిదనసర్గము.

రాముఁడు సేనలతో సముద్రతీరమునకువచ్చుటను శార్దూ లునివలన రావణుఁడు విని సుగ్రీవుని రామునుండి వేఱు పఱచుటకై శుకునిఁ బంపఁగా వానిని వానరులుగొట్టుట. రాముఁడు వలదని వారించుట.

అంత శార్దూలుం డనునొకరాక్షసుఁడువచ్చి సుగ్రీవునికాపున సముద్రతీర మున విడిసి యున్నవానరసైన్యమును, కనుఁగొనుటయందు సామర్థ్యముగలవాఁడు గాన యంతయుం జూచెను. ఆకాలమందు చారుసిఁబంపిన దురాత్ముఁడును రాక్షస రాజును నగు రావణునికి వాఁడు వేగువాఁడు. ఆ రాక్షసుఁడు అట్లు ఎచ్చరికతో నా వానరసైన్యమునంతయు నలుగడలఁ గలయంజూచి మరల వేగ లంకకుఁబోయి రావణునింజూచి 'అదిగో! వానరభల్లూకసైన్యము, అగాధమును అప్రమేయమునై, రెండవసముద్రమువలె నొప్పుచు లంకపయి నెత్తివచ్చుచున్నది. దశరథమహారాజు కుమారులయిన యీయున్నదమ్ములు రామలక్ష్మణు లిరువురును, మేలయిన యీయుధ ములను ధరియించి సీత యున్నస్థలమునకు రానున్నారు. మహాకాంతిఁ దళ్కొత్తుచు నాయిద్దఱును సముద్రముంజేరి యచట విడిసియున్నారు. వానరసైన్యము నలు ప్రక్కల నెటుచూచినను పదియామడలవఱకును భూప్రదేశము నావరించియున్నది.

1375. వానరులు శుకునిఁ గొట్టుట; రాముఁడు వారిని వలదని వారించుట.

మహారాజా! నేను సామాన్యముగాఁ జూచివచ్చితిని. ఉన్నదియున్నట్టుగా శీఘ్రమున సంగతిని నీవు తెలిసికోనఁదగును. కాన నీపంపున దూతలు త్వరితముగాఁబోయి వారిం జక్కఁగాఁ దెలిసికొని రావలయును. ఈ విషయమున దానముగాని సామముగాని భేదముగాని ప్రయోగింపఁబడుఁగాక. దండమున కయితియె లేదు' అనెను. రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు శార్దూలుఁడు చెప్పినమాటనువిని, యంత బాగుసేయక యెచ్చరిక మీఱ,తోడనే తాను జేయవలసినకార్యమిది యని నిశ్చయించుకొని యపుడు కార్యవిదులలోనెల్ల కన్నాకయిన శుకుండను రాక్షసునింజూచి "నీవుపోయి వానరరాజగు సుగ్రీవుంజూచి, పరుసుగాక మృదువయి యింపుగా నుండుపలుకుల వెనుదీయక దిట్టతనముతో చెప్పినంతకు మించక నామాటలుగా నిట్లనుము.'వానరమహారాజా! నీవు గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాఁడవు;కావున నిష్కారణవైరము పెట్టుకొనఁదగదు.మఱియు మహాబలుండవు; కాన యల్పబలుండగు రామునిఁబట్టఁదగదు. ఇంతేకాక బ్రహ్మపుత్త్రుండయిన ఋక్షరజునిపుత్త్రుండవు;కావున నాకు బంధుండవయితివి. అదియట్లుండ నీవు రాముని నాశ్రయించుటవలన లాభమేదియు లేదు. ఆశ్రయింపనందున నష్టమునుగాని లేదు. కాన నిష్ఫలమయిన వైర ముచితముగాదు. నాకును నీయన్న వాలికిని మిక్కిలియు స్నేహము. ఆసంబంధమునుబట్టి నీవు నాకు తోఁబుట్టువువంటివాఁడవయితివి. కాన వానరేశ్వరా! రామునివిడిచి నాతోనే నెయ్యము గావింపఁదగుదువు. 'సీత నపహరించి మహానర్థముచేసితివే?'యందువా? సుగ్రీవా! నేను ధీమంతుఁడగు నారాజపుత్త్రుని రామునిభార్య నపహరించి తెచ్చితినేని వానరేశ్వరుండవగు నీ కావిషయమున హానియేమి? నీవు బుద్ధిమంతుఁడవు యోజించుకొనుము. మఱేమియుసలదు. నీ పూరక కిష్కింధకుఁబొమ్ము,'ఆరంభించినపని నెట్లు విడువవచ్చు'నందువా? ఈ లంకాపురమును నరులకును వానరులకును నేవిధమునను బ్రవేశింపనలవిగాదు. దేవతలును గంధర్వులునుంగూడ ప్రవేశింపఁజాలరనఁగా నిఁక నరవానరులసంగతిని జెప్పనేల?' అని చెప్పితినని చెప్పుము" అనెను. రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు అట్లు చెప్పి పుచ్చఁగా నారాక్షసుఁడు శుకుఁడు పక్షిరూపముఁదాల్చి శీఘ్రముగ నాకాశమునకెగిరి సుగ్రీవాదులున్నచోటికివచ్చెను. అట్లు శుకుఁడు సముద్రమునకు కొంత మీఁదుగా నాకాశమార్గమున బహుదూరముపోయి, సుగ్రీవాదులున్నచోటఁ జేరి, యాకాశముననేయుండి సుగ్రీవునిఁజూచి దురాత్ముఁడగు రావణుఁడు తనతోఁ జెప్పిపుచ్చిన మాటలన్నియును ఒక్కటియయినను విడువక క్రమంబుగాఁ జెప్పెను. అట్లుమాటలు శుకుఁడు వినిపించుచుండఁగా, వానరులు వానిని బిడికిళ్లం గొట్టి ఱెక్కలు దూల్చుటకై శీఘ్రంబున నాకాశమున కెగసి వానిం బట్టుకొనిరి. వారు బలవంతముగా నారాక్షసుని నొడిసిపట్టుకొని త్రోయఁగా వాఁడాకాశముననుండి నేలపయి గొబ్బునఁ బడెను. వానరులట్లు పీడించుచుండఁగా శుకుఁడు రామునిఁ జేర్కొని 'కాకుత్స్థా! దూతల నెవ్వరును జంపరు. నన్నీవానరులు చంపనున్నారు

గాన వలదని తెన్న వారింపుమా ! ఎవ్వఁడు తన యేలినవాఁడు చెప్పి పుచ్చిన యభిప్రాయమును జెప్పక తనమతమును జెప్పునో వాఁడు తనకుఁ జెప్పినట్లు చెప్పని దూత యగును. అట్టి దూతనుమాత్రము చంపుట యే యర్హము' అనెను. శుకుం డట్లు పలవించుచు చెప్పినమాటను విని, రాముఁడు కరుణించి వానినిం గొట్టుచున్న వానరోత్తములంజూచి 'వీనిని జంపకుఁడు' అని యాజ్ఞాపించెను. అట్లు వానరులు పీడించి విడువఁగా వాఁడు భయముమాని, కొంత విఱువంబడుటచే తేలికగా నున్న తెక్కలతో నాకాశమునొంది, సుగ్రీవుంజూచి మరల నతనితో 'సుగ్రీవా ! నీవు శక్తిసంపన్నుఁడవు, మహాబలుఁడవు, పరాక్రమశాలివి. రావణుఁడు లోకమునంతయు నేడ్పించువాఁడుగాన నీవలన బదులు తెలిసికొనక పోయితినేని నన్నుఁ జంపును. కాన యతనికి నే నేమి చెప్పవలయును? చెప్పుము' అనెను. వాఁడట్లు చెప్పఁగా వానరులకెల్ల నధిపతియు మేటివానరుఁడును మహాబలుండునగు సుగ్రీవుఁ డపుడు మనంబున విన్నఁదనము లేక రావణుని వేగులవాఁడగు శుకునితో వేగ 'నీవు నాకు మిత్రుఁడుగావు. కాన నీయెడ నాకు దయచూపవలసినది లేదు. మఱి నీవు నా కేయుపకారమును జేసినవాఁడవుగావు. నాకు ప్రియుండవునుగావు. కాన తోఁబుట్టువువంటివాఁ డెట్లగుదువు? మఱి నామిత్రుఁడగు రామునకు నీవును నిన్ను సంబంధించినవారందఱును శత్రువులగుటచే నాకును శత్రుఁడవే యగుదువు. 'ఉపకారాదులనుబట్టి కాకపోయినను వాలితోడి చెలిమినిబట్టియైనను తోఁబుట్టువువంటివాఁడను గానా?' యందువా? నా శత్రుండగు వాలికి మిత్రుఁడవు గావున, నాకు శత్రుండవు. కాన వాలియుంబోలె వధకర్హుండవు. వధింపవలసినవాఁడవు. కాన రాముని భార్య నపహరింపఁగా నీకేమిహాని యనకుము. లంకను జొరరాదంటివే. నిన్నును, నీవు రాక్షసులకు రాజవుగాన నీ యపరాధమునుబట్టి నీకొడుకులను, బంధువులను, నీ దాయాదులను, అందఱను వధించి పుచ్చెదను. గొప్పసైన్యముతో శీఘ్రముగావచ్చి లంకాపురమునంతయు నీఱుగావించెదను. 'నేను లంకలో నుండినం గదా యిట్లు చేయుదువు. మఱియొకస్థలమునకుఁ బోయెద' నందువా? రావణా ! నీవు మూఢుఁడవు. నీకు దేవతలును దేవేంద్రునితోఁ గూడివచ్చి కాచినను, నీ వంతర్ధానము నొందిపోయినను, సూర్యద్వారము నొందినను, అట్లు పాతాళమును జొచ్చినను రామునినుండి తప్పించుకొనఁజాలవు. అవశ్య మతనివలనఁ జత్తువు. రాముని బాణముల బారింబడిన నిన్ను ముల్లోకములందును, దేవేంద్రుఁడే కావ నశక్తుఁడై యుండఁగా నిఁక నంతకంటెను తక్కువయగు పిశాచములుగాని, రాక్షసులుగాని, గంధర్వులుగాని, యసురులుగాని, రక్షింపఁ గలవారెవ్వరును నాకుఁ గానఁబడరు. ముదిసి ముదుకఁడై అసమర్థుఁడై యున్న జటాయువును జంపుటలో నీకేమివీర్యము? నే నట్టివాఁడను గాను. 'భార్యను దెచ్చినప్పు డేమియుఁ జేయలేని రాముఁ డిపు డేమి సేయుఁ గలఁ'డందువా? వాలుంగన్నుల రామునికి వన్నెఁజూపు నాసీతను రాముఁ డున్నపు

డుగాని లక్ష్మణుఁ డున్నపుడుగాని యపహరించితివా యేమి? వారొక్కరును లేనపుడేకదా దొంగిలి తెచ్చితివి. అట్లా బిడను దెచ్చి రానున్న యనర్థము తెలియకున్నావు. మహాబలుఁడును, మహాబుద్ధిమంతుఁడును, దేవతలకయిన నెదిరింపరానివాఁడును, రఘుకులతిలకుఁడు నగు రాముఁడు నీప్రాణములు గొనువాఁడని యెఱుంగవు.' అనుము" అనెను. అంత వానరోత్తముండును వాలికుమారుఁడునగు నంగదుఁడు సుగ్రీవునిఁ జూచి 'మహారాజా! వీఁడు దూతగాఁడు. రావణుని చారుఁడని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. వీఁ డిచ్చటనే మనయెదుట నున్నట్లె యుండి, మనసేనకొలఁది యంతయు గనుఁగొన్నాఁడు సుమీ! వీనిం బట్టికొనుఁడు, లంకకుఁ బోనియ్యరాదు. ఇదియే నాకిష్టముగానున్నది' అనెను. అంత రాజగు సుగ్రీవుని యాజ్ఞచే వానరు లాకాశమున కెగిరి, యనాథునింబోలె విలపించుచున్న యాశుకునిం బట్టికొని బంధించిరి. మిక్కిలియు కోపనులగు వానరు లట్లు చటఁ దన్నుఁ బట్టి బిట్టుగా పీడించుచుండఁగా శుకుండు రాముని 'మహాత్మా! దశరథకుమారా!' యని పేర్కొని యఱచుచు, 'మిగిలియున్న నారెక్కలను బలవంతముగాఁ బట్టి మాపుచున్నారు! నాకన్నులం బెఱికి వేయుచున్నారు! నేను అపరాధి గానట్టి దూతను గాన యిట్లు వానరపీడచే ప్రాణములు విడుతునేని, నేను బుట్టినదినము మొదలుకొని చచ్చుదినమువఱకును, ఈ నడిమికాలమున నేయే పాపములం జేసి యుందునో యవి యన్నియు నట్లు చంపించిన నిన్నుఁ బొందును' అని యాక్రోశించెను. రాముఁ డప్పుడు శుకుని విలాపమును విని వానిని బంపనీయక వానరులతో 'వచ్చినదూతను కట్లు విడిచిపుచ్చుఁడు' అని యాజ్ఞాపించెను.
ఇది యిరువదియవసర్గము.

రాముఁడు దర్భశయనమున మూఁడురాత్రు లుండి యారాధించినను సముద్రుండు ప్రసన్నుఁడు గాకుండఁగా
కోపించి బాణప్రయోగమునకుఁ బూనుట.
లక్ష్మణుఁడు వలదని వారించుట.

*అంత సర్వశరణ్యం బయిన రఘుకులంబునం దుదయించిన రాముఁడు మిక్కిలి మొరసుగానుండు సముద్రతీరమున వాఁడి మొనలుగల దర్భలను బఱచి మహాసముద్రమున కంజలి గావించి పాముశరీరమువలె మిగుల మృదువయిన బాహువును దలగడఁగా నుంచుకొని, తూర్పుమొగంబై, మహాసముద్రమున కెదుర నున్నమఱియొకసముద్రునివలెఁ జూపట్టుచు, శత్రువులకు నప్పటికిని జెనకరానివాఁడయి తోఁచు

* ఇందు విశేషణసమూహముచే అతిసుకుమారుఁడు అతికఠినమగు భూతలమునఁ బరుండుటయు, అఖిలరక్షకుఁడు అన్యునివలన రక్షణ మపేక్షించుటయుఁ గలిగెనుగా యని వాల్మీకి ఖేదపడుట సూచిత మగుచున్నది.

చుఁ బరుండెను. *రాముని దక్షిణబాహువు, మున్ను, అయోధ్యయం దుండునపుడు, బంగారు మయములును రత్నమయములు నయిన యాభరణములచే నలంకృతమై యుండినది; ఉత్తమపురంధ్రులగు సైరంధ్రులు మేలిబంగారు బాహుపురులును మంచి ముత్తియపుసొమ్ములును దాల్చియున్న తమ హస్తములచే స్నానాలంకరణాది సమయముల పెక్కువిధముల చందనాగురుకుంకుమాదులచే నలుఁగిడుట పూఁతలు పూయు

---

* ఇట 'భుజైః పరమనారీణా మభిమృష్టమనేకధా' అని రామునిభుజము ఉత్తమ స్త్రీలు పెక్కండ్రచే సమ్మృష్టమైనదని చెప్పుటంబట్టి రామునికి సీతకంటె వేఱుభార్యలునుగలరని కొందఱు చెప్పెదరు. ఇది సరికాదు. బాలకాండమున నెచ్చటఁగాని రాముఁడు మఱియొకభార్యను బెండ్లాడినట్లులేదు. మఱి 'రామస్తుసీతయాసార్ధం విజహార బహూనృతూన్ । మనస్వీ తద్గత స్తస్యా నిత్యం హృది సమర్పితః' అని సీతతోడి యెడతెగనిభోగమే చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టియే సీతయు 'సమాద్వాదశ తత్రాహం రాఘవస్యనివేశనే । భుఞ్జానా మానుషాన్ భోగాన్ సర్వకామసమృద్ధినీ' అన్నది. ఇట 'సమాద్వాదశ' అని పండ్రెండేండ్లును, అత్యంతసంయోగద్వితీయంబట్టి నిరంతరమైనభోగమును సీత చెప్పినదిగాన మఱియొకభార్య కవకాశ మెక్కడిది? అయినను 'రామస్యదయితాభార్యా' 'రామునికిఁ బ్రియురాలయిన భార్య' యని ప్రియురాలని విశేషణ ముంచుటచే అంతటి ప్రియురాండ్రుకాని భార్యలు నుండవచ్చును. 'రోహిణీయథా' 'రోహిణియెట్లో' యని తారలలో నొకటైయగురోహిణిని దృష్టాంతీకరించుటచే భార్యలలో నొక్కతిగా సీతయుండుట సూచితము. కాఁబట్టి రామునకు భార్యాంతరముండుట వ్యంజితమగుచున్నది అన్నచో నట్లుగాదు. 'దయితోభ్రాతుః' అని లక్ష్మణుని దయితుఁడుగాఁ జెప్పినట్లు గ్రహించునది. ఇట తన్ను వెంబడించుటకుఁ దగఁడని తెలుపుటకై 'దయిత' విశేషణ ముంచఁబడినది. ఏలన నిచట లక్ష్మణుఁడే దయితుఁడన్నచోఁ దక్కినతమ్ములు అట్లు దయితులుగారనియభిప్రాయము రాఁగలదు. అట్లేని 'తామేనేష్యావనాథస్య భరతస్యకథాంకురు । న సర్వేభ్రాతరస్తాత భవన్తి భరతోపమాః' అని భరతుఁడుకూడ దయితుఁడుగాఁ జెప్పఁబడియుండుటవలన దీనితో విరోధము గలుగును. కాఁబట్టి 'దయిత' అను విశేషణమువలన పలువురలో నొక్కరే దయితు లని యర్థమును గ్రహింపక రామునియెడల వాల్లభ్యాతిశయముఁబట్టియు సౌహార్ద్యాతిశయముంబట్టియు రాజగృహమునందేయుండి దివ్యసుఖముల ననుభవింపఁ దగినవారైయుండియు సీతాలక్ష్మణులు రామునివెంటఁ బోయిరి యని వాల్మీకియభిప్రాయము. 'రోహిణీయథా' అనుచో చెప్పఁబడిన రోహిణి వేఱొక్కతెయేకాని ప్రసిద్ధురాలయిన రోహిణిగాదు. ఏలన ఈరోహిణి చంద్రుని నిత్యమును అనుగమించుటలేదు. అయినను 'హృష్టాఃఖలుభవిష్యన్తి రామస్య పరమాః స్త్రియః । అప్రహృష్టాభవిష్యన్తి స్నుషాస్తే భరతక్షయే' అని మంథర కైకతో రామునికి పట్టాభిషేక మగునేని యతని యుత్తమస్త్రీలు సంతోషింతురనియు భరతుఁడు క్షయింపఁగా కైక కోడండ్రును, సంతోషము దూలుదురనియుఁ జెప్పినది. 'స్నుషాః' అని కైకకోడండ్రతోపాటిగా రామునిస్త్రీలను జెప్పుటచే వారు రామునిభార్యలుగానే యుండవలయునుగాని అతనిని సంబంధించిన కౌసల్యాదులుగానేరరు. కాన రామునకు పత్నులు పెక్కండ్రగుదురు. సుందరకాండమునందును 'స్త్రీభిస్త్వంసర్వ విపులేక్షణాభి స్త్వం రంస్యసే వీతభయః కృతార్థః' అని సీత రాముని పెక్కుస్త్రీలతో రమింపఁగలవాని నిగాఁ జెప్పినది. ఇచ్చట 'భుజైః పరమనారీణా మభిమృష్టమనేకధా' అని చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి రామునకు పత్నులు పెక్కండ్రు గలరని తెలియుచున్నది. అన్నచో నట్లుగాదు. 'రామస్యపరమాః స్త్రియః' అని రాముని సంబంధించిన కౌసల్య సీత వీరల దాసీజనులు మొదలగువారే చెప్పఁబడిరి.

1378. రాముఁడు మూఁడురాత్రులు దర్భశయనమునుండి సముద్రమును శరణుఁజొచ్చుట.

ట పిసుకుట మొదలయినవి గావించియుండునది; మున్ను, అది చందనాగరుగంధములచే తావులు గుబాళించుచుండినది. మఱియు బాలసూర్యునివంటి యెఱ్ఱచందన

లేక 'భరతునకు పెక్కండ్రు భార్యలున్నట్లు ప్రమాణములేదు గావున 'తేస్నుషాః' 'సీతాదండ్రు' అని. పూజనుబట్టి యేకవచనముగల భరతునిభార్యకు బహువచనము చెప్పఁబడినట్లే, 'పరమాః స్త్రియః' అని రాముని భార్య యగుసీతకును బహువచనము చెప్పఁబడియుండవచ్చును. 'త్వంరంస్యసే' అన్నచోట సీత తాను ప్రాణమునిచ్చేఁ జంపఁబడినపిదప రాముఁడు వేఱుభార్యలను బెండ్లాడి క్రీడించుఁగాక యని లోకరీతినిబట్టి చెప్పినమాటయే కాని వేఱుగాదు. 'భూషైః పరమనారీణామ్' అని యిచ్చటఁగూడ అలంకరించు స్త్రీలుగా నర్థము యుక్తము. అట్టి స్త్రీలయొక్క 'అభిమృష్టమ్' అభిమర్శనమునకు అర్హమయినదిగాని అభిమర్శింపఁబడినదిగాదనియు నర్థము సేయవచ్చును. ఇచట చెప్పఁబడిన 'పరమనా' రులు శ్రీభూమి నీళలును గావచ్చును. రాముఁడు మాత్రమే తన్ను మనుష్యునిగాఁ దలఁచుచున్నాఁడుకాని ఋషిమాత్రము రాముఁడు విష్ణువగుటనే స్వీకరించుచున్నాఁడు. 'జజ్ఞే విష్ణుస్సనాతనః' అని బాలకాండమున విష్ణువే రాముఁడుగాఁ బుట్టుటను జెప్పియున్నాఁడు. 'అయితే రాజసూయాశ్వమేధాదులను అనుష్ఠించుట భార్యలేక [illegible] రాముఁడెట్లు [illegible] రామునకు పెక్కుపత్ను లుండవలయును' అన్నచో, [illegible]. ఇచట నాటికి సంబంధములేదు. వారలు కేవలధర్మార్థము వరింపఁబడినవా రగుటచే రాముని పరిచర్యించుటను రమించుటనుఁ దగరు. వాస్తవమునకు వారుగలరని కల్పించుటయే తగదు. ఏలన ఉత్తరకాండమున సీతాప్రతిమచేయే యజ్ఞమునందు పత్నీకార్యము నిర్వహించినట్లు, చెప్పఁబడినది. 'అయితే భట్టాచార్యుఁడు పత్నికి ప్రతినిధిభావము చెప్పలేదే' యనరాదు. వచనవిరోధము కలిగినప్పుడు న్యాయము నిలువదు. హేమాద్రిస్మృతియందు 'యదిమృష్టభార్యో దూరభార్యోవాస్యాత్తదా సర్వత్రప్రతినిధిం [illegible] సదాయాగ్నిమాధాయ [illegible]' అని ప్రతినిధిభావ వచనముగలదు. ఇది యట్లుండ ధర్మసంస్థాపనార్థము ప్రవృత్తుఁ డయిన రామునియొక్క యాచారమునకన్న మఱి వేఱుప్రమాణము గలదు? వాస్తవమున ఆచారమే ప్రథమప్రమాణము. శ్రుతియు పూర్వాచారమును ప్రమాణముగా [illegible] విధించుచున్నది. కాఁబట్టియే ఆపస్తంబుఁడును 'ధర్మజ్ఞసమయః ప్రమాణం వేదాశ్చ' అని ధర్మజ్ఞసమయరూపమయిన యాచారమునే ప్రథమప్రమాణముగాఁ జెప్పినాఁడు. కాఁబట్టియే స్మృతికారులును 'శ్రుతిర్విభిన్నా స్మృతయో విభిన్నా నైకో మునిర్యస్య వచః ప్రమాణమ్ । ధర్మస్యతత్త్వం నిహితం గుహాయాం మహాజనో యేన గతస్సపన్థాః' అని మహానీయుల పథమయిన యాచారమే ముఖ్యప్రమాణమన్నారు. కాఁబట్టి 'చాతుర్వర్ణ్యంచ లోకేఽస్మిన్ స్వే స్వే ధర్మే నియోక్ష్యతి' అన్న రామునియొక్క యాచారమే సమీచీనమయిన ప్రమాణము. దానికి విరుద్ధమయిన న్యాయములు నిలువవు. రాజసూయాశ్వమేధాదులందు పట్టమహిషియైన వారిని పరిత్యజించియు నుండవలసినవా రగుదురు. [illegible] కార్యము ననుష్ఠింపక పోవుటయే కాని దానివలన కర్మమునకు వైకల్యము కలుగదు. పత్ని [illegible] యజ్ఞమునందు పిష్టప్రేషణము ఆజ్యావేక్షణము మొదలగునవి [illegible] యజ్ఞమునకు లోపము గలుగదు. ఏలన ఆయామంత్రముల నుచ్చరించుటయే కార్యము కాఁబట్టి కేవల న్యాయసంచారముచేత అపన్యాయమయిన మార్గమును అనుసరింపరాదు. మఱి సర్వాచారప్రవర్తకుఁడై సర్వకర్మధురంధరుఁడై భగవదవతారభూతుఁ డయినరామచంద్రుని యాచారమే విశేషముగ ననుసరింపవలయును. కాన రామునకు సీత యొక్కతె తప్ప నితరభార్యలు లేరనుట సిద్ధాంతము.

ములును నలందంబడి నన్నె గులుకుచుండినది. పూర్వము హంసతూలికాతల్పమున నుండునపు డది గంగాజలము లందున్న తక్షకుని కాయమువలె సోయగంబై, సీతాదేవిశిరము పయి నుంచియుండఁగాఁ బ్రకాశించుచుండెను. యుద్ధంబున నది పగవారికి గోపురపుగడియమ్రాఁకువలె వారింపరానిదై శోకము గొలుపుచుండినది; సుహృదులకో యానందముగూర్చునది. అది మిక్కిలి దీర్ఘమై సముద్రపర్యంతమయిన భూమండలమునకుఁ బట్టయి, అప్రదక్షిణముగా బాణములు విడుచునపుడు అల్లెత్రాటిదెబ్బలచేత తోలుదోఁగి కాయలుకాచి యుండునది. ఇట్లు పెద్ద యినుపగుదియం బోలినదై వేలకొలఁదిగోవుల దానము సేసి వాసిగన్న యా యుత్తమంబగు దక్షిణబాహువును దాక్షిణ్యవంతుఁ డగుమహాబాహుఁడు రాముఁడు దలగడఁగాఁ జేసికొని, 'ఇప్పుడు నాకు మరణమేని లేక సముద్రతరణమేని కలుగుఁగాక' యని దృఢబుద్ధి సంకల్పించుకొని స్నానాదులచే కాయికశుద్ధి గావించుకొని వాచికనియతి నింబూని, మానసనియమంబును గలవాఁడై, శాస్త్రోక్తవిధానంబున సముద్రమున కెదురుగా శయనించెను. అట్లు నియమంబువలన నేమఱక యా రాముండు దర్భలుపఱచిన నేలపయి శయనించియుండఁగా మూఁడురాత్రులు గడచినవి. *రాముఁడు నయజ్ఞుండును ధర్మవత్సలుండు నగుటం జేసి, అచ్చట సముద్రతీరమున నిట్లు మూఁడురాత్రులు శయనించి, యా మూఁడు రాత్రులును నదీనాథుం డగుసముద్రు నారాధించుచుండెను. సముద్రుఁడు తెలివిలేనివాఁ డగుటవలన, నపుడు రాముఁడు పరిశుద్ధుఁడై యథాయోగ్యముగ తన్నారాధించినప్పటికిని తాను సాక్షాత్కరింపఁడయ్యె. అంత రాముఁడు సముద్రునియెడ నించుక క్రుద్ధుఁడై కనుఁగొనల నెఱ్ఱఁదనము గదుర సమీపమునఁ దనగోపమును దెలిసి చిఱునవ్వు నవ్వుచున్న శుభలక్షణలక్షితుని లక్ష్మణునిఁ జూచి, 'సముద్రుఁడు తా నింతకును తన్నుఁ జూపకున్నాఁడు. ఇది వీనిగర్వము. కోపము లేకుండుట, అపరాధము సైఁచుట, కుటిలత లేకుండుట, ప్రియముగాఁ బలుకుట, ఇవి మొదలయిన సత్పురుషగుణములు నిర్గుణులయెడఁ జూపినచో వారు వానిని జూపినవానిని అసమర్థుఁడని తలంతురు. కాన లేనియసామర్థ్యమే ఫలితమగును.

---

* ఇందులకు, 'స త్రిరాత్రోషిత స్తత్ర నయజ్ఞో ధర్మవత్సలః। ఉపాసత తదా రామ స్సాగరం సరితాంపతిమ్॥ నచ దర్శయతే మన్ద స్తదా రామస్య సాగరః। ప్రయతేనాపి రామేణ యథార్హ మభిపూజితః॥' అని మూలము. రాముఁడు సర్వశక్తుఁ డయియుండియు సముద్రుని శరణాగతి నొందనేల యనఁగా 'ధర్మవత్సలః' శరణాగతరక్షణధర్మమునందు ప్రీతిగలవాఁడుగాన యట్లు చేసినాఁ డనుట. 'సరితాంపతిమ్' అను సముద్రవిశేషణముచే, విష్ణుఁ డగురాముఁడు తనగోష్ఠియందు కాంతాపురుషకారమూలమున నాశ్రితు లాశ్రయించుటనుజూచి సముద్రుఁడును తానును పురుషకారభూతలగు సరిత్తులతోఁ గూడి యున్నవాఁ డనుట. ఇచట రాముఁడు చక్కఁగాఁ జేసిన శరణాగతి యేల ఫలింపదయ్యె ననఁగా రాముఁ డందులకు అధికారిగాఁడు. అకించనుఁడే యధికారి. కాన బ్రాహ్మణుఁడు చేసిన రాజసూయమువలె నది ఫలింపదయ్యె.

'వారికి సమర్థుఁ డౌన' రందువాఁడు తెలివిమాలినజనులు, తన్నుఁ దాను స్తుతించుకొను వానిని, నిర్దయుని, వంచకుని, 'అందఱను తఱుమఁగొట్టువానిని, మంచివాఁడు చెడ్డ వాఁడని వివేచనము లేక యందఱియెడ దండము నెఱపువానిని, సమర్థునిగా గౌరవింతురుగాని శమాదులు గలవాని నట్లు గౌరవింపరు. లక్ష్మణా! ఈ లోకమున సామముచేత బలవంతుఁడను కీర్తి గలుగఁజాలదు. సామముచేత పరాక్రమవంతుఁడను యశస్సును రానేరదు. రణాగ్రమున జయముగాని సామముచేతఁ బొందనలవి గాదు. దండమే వీనికెల్ల సాధనము. లక్ష్మణా! ఇప్పుడు మకరముల కాలయమయిన యీసముద్రమున నా బాణములచే మకరములు చిన్నభిన్నములుగాఁ దెగి పయిని దేలుచు నంతటను సముద్రజలముల నావరించి యుండఁగలదు; చూడుము. లక్ష్మణా! ఇదిగో మహాకాయములగు సర్పముల పెనుశరీరములను, గజాకారములయిన మత్స్యములతొండములను ఛేదించెదను జూడుము. ఇప్పుడు బాణములు ప్రయోగించి, గొప్పయుద్ధముగావించి సంకుపులయు ముత్తెపుఁజిప్పలయు కుప్పలతోను చేపలతోను మొసళ్లతోను, సముద్రమునంతయు, శోషిల్లునట్లు చేసెదను. 'క్షమయొకసారులగు మిము బోఁటుల కిటు లోఁకుట తగ' దందువాఁ? క్షమ గలిగి యుండుటచేతం గదా యీసముద్రుఁడు, ఇతరుల నపేక్షింపకయే కార్యము తీర్చుకొనం జాలుబలుసమర్థుని నన్ను అసమర్థునిగాఁ దలఁచినాఁడు. ఇస్సీ! ఇఁక క్షమదగునా? 'ఇక్ష్వాకువుల కెప్పుడుగాని క్షమవిడువరా' దందువా? ఇటువంటి వానివిషయమై, రక్షస్స్వభావము గల యిట్టి వానియెడల, క్షమ చూపఁదగదు; కోపమే తగునుగాని. సామ మెంత చూపినను సముద్రుఁడు నాకుఁ దనరూపు చూపినవాఁడుగాఁడు. * 'లక్ష్మణా!

* ఇందులకు 'చాపమానయ సౌమిత్రే శరాంశ్చాశీవిషోపమాన్। సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాంతుప్లవంగమాః' అని మూలము. విశేషార్థము:— సముద్రమును జూచి శరణము గోరినరాముఁడు జడప్రకృతి యగునతఁడు సన్నిధి మొగము చూపనందున నన్ను నీఁడు అసమర్థునిగాఁ దలఁచుచున్నాఁడని చేప లాడుగుంటయగు నిది నన్ను ఎప్పుగాఁ జూడదు. తీసికొనిరా విల్లు ననుచున్నాఁడు. మఱియొకప్పుడయిన సముద్రుఁడు తనపోషమూఁపునాగాక యుని కరుణవలన సముద్రుని మొసట నాప్పుచే బెదరించి యిప్పుడు కార్యముచే బెదరింపఁదొడఁగుచున్నాఁడు. ఇట్లువిలంబము సేయుట క్రమముగా బెదరించి కార్యము చేయించుటకు; లేనియెడ నప్పుడే శోషిల్లఁజేయుదును. (చాపమానయ) గుణముకేసిరానిను నయమిందుటకు గుణము గల వింటిని దెమ్ము. (చాపమానయ) వీని అనక్రమతను బోఁగొట్టుటకై నక్రములయిన వింటిని దెమ్ము. (చాపమానయ) వీనికట్టును నూర్చుటకై కట్టుగల వింటిని దెమ్ము. (చాపమానయ) ఇది పులుగడచునట్లు వింటిని దెమ్ము. అనిచెప్పినంతనే సముద్రుఁడు శోషణము శయ్యయగుటచేత శేషమూర్తియగు లక్ష్మణుఁ డందు కొనెను సౌహార్ద్యముగలిగి త్వరను బాగుసేయఁగా రాముఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. (సౌమిత్రే) తల్లి సుమిత్ర చెప్పినటే చేయువలయునుగాని యన్న చెప్పినది చేయరాదో, (సౌమిత్రే) 'రామే ప్రమాదఃమాకార్షీః' అని తల్లి చెప్పినట్లు చేయఁగూడదా, (సౌమిత్రే) 'ఏకం దుఃఖం సుఖంచ నౌ' అన్నమైత్రిని జూడఁగా నాకుఁగల పరిభవము నీకునులేదా? అనియనుగఁగా భయమున వింటినిమాత్రము దెచ్చియిచ్చెను. (శరాంశ్చ) ఇఁక తక్కినదియుఁ దెమ్ము అనుచున్నాఁడు. (శరాంశ్చ) 'కణ్టకే నైవ కణ్టకమ్' అన్నట్లు

విల్లుఁ దెమ్ము. క్రూరసర్పములఁబోని తీక్ష్ణబాణములనుం దెమ్ము. సముద్రము నంతయు శోషిల్లఁ జేసెదను. వానరులు కాలినడకనే కడచి పోవుదురుగాక. ఇప్పుడు సముద్ర

అమ్మునకు అమ్మునేసియే నాశము సేయవలయును. 'ఏకేన మహేషుణా' అని యొక బాణము చాలియుండఁగా పెక్కులమ్ములు కావలయు నేల? యనఁగా 'సమిత్రజ్ఞాతిబాన్ధవమ్' అన్నట్లు ఈసముద్రముతోఁ బాటి యగు నేడుసముద్రములను నాశము సేయవలయు ననుతలంపుచే 'అమ్ములు' అన్నాఁడు. 'బిభేద చ పునస్సాలాన్ సప్తైకేన మహేషుణా । గిరిం రసాతలం చైవ' సాలము లేడును పర్వతములేడును క్రిందిలోకము లేడును నెరసి మూఁడేడు లిరువదియొక్కటిని ఒక్కయమ్ముచే తూంట్లు పడఁజేసినవానికి ఒకయేటునకు పెక్కమ్ములు కావలయునా? యనఁగా ఏనుఁగు తనబలము నెఱుఁగనియట్లు కోపాతిశయమువలన తన యాధిక్యమును మఱచి యట్లు చెప్పినాఁ డనుట. 'శోషయిష్యామి' అని సురుంగఁజేయువానికి అమ్ములెందుకు? అనఁగా (శరాన్) 'ఛిన్నం భిన్నం శరైర్దగ్ధమ్' అనియు 'దీప్తపావకసంకాశైశ్శరైః' అనియు శరములకే దహింపఁజేయు శక్తియుండుటచే నిట్లు చెప్పినాఁడు. ఇట్లు బాణము లనఁగా లీలాప్రయోగమున కర్హములయిన కొన్ని బాణములను తెచ్చియియ్యఁగా ఇవిగావు (ఆశీవిషోపమాన్) నేనతె చెప్పినట్లు చేసి తీర్పఁగల యట్టివానిని (ఆశీవిషోపమాన్) ఆశీవిషమనఁగా దృష్టివిషము.—నోరు పెట్టి కఱవ నక్కఱలేకయే కన్ను పెట్టి చూచినపుడే పడునట్లు చేయునవి ఆశీవిషములు. అట్లె యిచ్చటను వాయుపడవలదు; ఒడలిలో కన్నుపడినప్పుడే ఎదిరి నశించునట్టుగా నుండువానిని దెమ్ము.

ఏమిరా మీ మనస్సునఁ బాఱుచున్న తలంపు? అనఁగా (సాగరం శోషయిష్యామి) దీని జీవనమును మూలమట్టుగా దీయనుజూమీ చూచుచున్నాను. (సాగరం శోషయిష్యామి) నేను సృజించినంత కష్టముగలదా దీని నాశము సేయునపుడు, (సాగరం శోషయిష్యామి) 'ఏకస్త్వమసి లోకస్య స్రష్టా సంహారకస్తథా' అన్నట్లు, సృష్టి సంహారములు రెండును ఒకనిపనియేకదా. (సాగరం శోషయిష్యామి) 'అప ఏవ ససర్జాదౌ' అన్నట్లు సృష్టిలో అప్పులు మొదటివి యనునట్లే సంహారమునందును సముద్రపు అప్పులు రావణునకంటె మునుపటివిగాఁ జేసెదను. (సాగరం శోషయిష్యామి) కృతఘ్నుఁడయిన దీనిని పట్టించి పట్టించి పట్టి నేలను జేసెదను. (సాగరం శోషయిష్యామి) 'అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయమక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ' అనఁబడు ఆత్మవస్తువుకాదు. అచేతనమయిన నీరగుటచే ఎండఁబెట్టివైచెదను. (సాగరం శోషయిష్యామి) ఇది మనయెడ జ్ఞాతిత్వము చూపునేని, మనమును దీనియెడల జ్ఞాతిత్వము చూపుదము. 'జ్ఞాతేః కార్యం మహోదధిః' అని యున్నదిగదా. (సాగరం శోషయిష్యామి) నాఁడఱువదివేలమంది త్రవ్వియేర్పఱచినదానిని ఒక్కఁడనే హరించెదను. (సాగరం శోషయిష్యామి) 'విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయంఛేత్తుమసాంప్రతమ్' అన్నట్లు నేను చేసినది నాశము సేయరాదుగాన నీరు తేటపడునట్లు ఎండించివైచెదను. (శోషయిష్యామి) దీనిని నిర్మించినప్పుడేకదా నేను గావలసినది. నాశము సేయునపుడు రుద్రాదులను నియోగించునట్లు, బాణమును నియోగించి నాశము సేసెదను.

దీనివలన లాభమేమి? యనఁగా (పద్భ్యాం యాన్తు ప్లవఙ్గమాః) వానరులు చెట్లుకొమ్మలు ప్రాఁకినపుండునట్లుగా, మట్టిగుంతలో ప్రాఁకిపోవునట్లుగా, (పద్భ్యాం యాన్తు ప్లవఙ్గమాః) వీరలు చేతులువైచి యీఁదకుండునట్లుగా కాలుపెట్టి నడచునట్లుగా, (పద్భ్యాం యాన్తు ప్లవఙ్గమాః) వీరలు నీటికిమీఁద తేలక మట్టిలో నడచిపోవునట్లుగా, (సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాన్తు ప్లవఙ్గమాః) వీఁడు గావించిన యనాదరమునకు వీని పెద్దఱికమంతయు నేలమట్టము సేసి క్రోఁతుల కాళ్లక్రింద నలఁగునట్లు చేసెదను. అని రాముఁడు చెప్పెను. తనిశ్లోకి.

ము కలంచి పుచ్చరానిదయ్యును క్రుద్ధుఁడనై దానిని గలంచిపుచ్చెదను జూడు. అలలచే చిమ్మిరేగుచుండు సముద్రము నాలుగుప్రక్కల చెలియలికట్ట యెల్లగా నేర్పరుపఁబడి వాని నెప్పు డతిక్రమింపకుండును. అట్టిదానిని బాణములు వైచి దానియెల్లను దూల్చి భూమియందంతయుఁ బ్రవహించునట్లుగాఁ జేసెదను. 'సముద్రముచే చిరకాలముగా రక్షితులయిన దానవులు దానిని రక్షింతు' రందువా? మహాసముద్రమును అందు నెరసియుండు దానవులతోఁగూడఁ గలంచిపుత్తునుజూమా' అనెను. ఇట్లు చెప్పి, రాముఁడు ధనువుందాల్చి, మిక్కిలియుఁ గోపంబునఁ గన్నులు గిఱగిఱం ద్రిప్పుచు, ప్రలయకాలాగ్నివలె వెలుంగుచు, ఎవ్వరికినిం జెనకరాక చూపట్టుచుండెను. అంత రాముఁడు బెడిదం బయినవింటినడుము గట్టిగా పిడికిటఁబట్టి, జగంబునందలి జంతువులెల్ల బాణంబులకు గడగడవడంక, దేవేంద్రుఁడు వజ్రాయుధములను బెక్కింటిని బ్రయోగించునట్లు ఉగ్రము లయినబాణములను బ్రయోగించెను. అంత నామేటిబాణములు మిక్కిలి వేగముతో తేజంబున ధగధగ జ్వలించుచు సముద్రజలములందు, అందలి సర్పములెల్ల బెదరునట్లు, చొచ్చినవి. అప్పుడు సముద్రమునందు మిక్కిలియు విజృంభితమైన యలలవఱపు, వాతఘట్టనలచేఁ బుట్టినధ్వనితోఁగూడి నక్రమకరీములతోడ మహాభయంకరమై యుండెను. అంత సముద్రమున, తోడనే యపుడు, తీరమునందు పెద్దపెద్దకరుల్ల పరంపరలు వచ్చి గొట్టుచుండెను.లోపల కలంగిన యలలచే పయికి నాకర్షింపఁబడి సంకువులును ముత్తెపుచిప్పలును నావరించియుండెను. నడుమ బాణజ్వాలలకూడికచే పొగయుచును బాణాగ్నిచే శోషిల్లుచు నుండుటచే నలలు సుడివడుచు నుండెను. బాణములు పాతాళమువఱకుఁ జొరఁగా సముద్రమునందలి సర్పములు, మూతులు వెలుంగ, కన్నులు మిలమిలమెఱయఁగా, ముఖముల విషములు గ్రక్కుచు, మిక్కిలియుఁ బీడనొందినవి. అట్లు పాతాళమున నుండుమహావీర్యవంతు లయినదానవులును పీడితులయిరి. అప్పుడు సముద్రమున నక్రమకరములతోఁ గూడిన పెద్దతరంగములు వింధ్యమందరపర్వతములవలె సత్యున్నతములై వేలకొలఁదిని బుట్టినవి. అంత అలలగుంపులు తిరుగుడువడ, సర్పములును రాక్షసులును తొందరపడ, పెద్దపెద్దమొసళ్లు తలక్రిందులయి తత్తఱపడ, ఆసముద్రమంతయు చూపట్టినది. అంత, మిక్కిలియు నుగ్రముగా నురవడించుచు, కొలఁదియిడరాని వైభవముగల వింటిని అమోఘబాణంబుఁ దొడుగుటకై సారించుచు కోపమున నిట్టూర్పులు పుచ్చుచున్న రామునింజూచి, లక్ష్మణుఁడు 'ఇఁక నుపేక్షించిన లోకములన్ని దగ్ధములగును' అని తటాలున వచ్చి 'వలదు వలదు' అని వేఁడియు నతఁడు విరమింపకుండుటను జూచి యాధనువును బట్టుకొనెను. ఇది యిరువదియొకండవసర్గము.

రాముఁడు సముద్రునిపై బ్రహ్మాస్త్రమును వేయఁదొడఁగుట. సముద్రుండు రామునకుఁ బ్రత్యక్షమై సేతువుగట్ట నలుని నియోగించి బ్రహ్మాస్త్రమును తననడుమనున్న ద్రుమకుల్యముపై వేయించుట. నలుఁడు సేతువు నిర్మింపఁగా రాముఁడు సమస్త పరివారముతో సముద్రమును దాఁటి సువేలా ప్రాంతమున సైన్యముతో విడియుట. దేవతలు రాముని స్తోత్రము సేయుట.

అంత రఘుకులతిలకుం డగురాముఁడు అప్పటికిని బొడసూపకున్న సముద్రునిం జూచి, భయంకరమగు వచనమున 'సముద్రా ! ఇదిగో నిన్నిపుడే పాతాళమువఱకు శోషిల్లునట్లు చేసెదను. సముద్రా! నా బాణములచే జలమంతయు దగ్ధమై యిగిరిపోవఁగా భూమిలోపలనున్న జలముగూడ నెండిపోవఁగా, జలజంతువులన్నియుఁ గాలిపోవఁగా, ఎంతవర్షము గురిసినను నొకబొట్టుగూడ నిలువనట్లు, మిక్కిలియు సూక్ష్మమైన దుమ్ము రేఁగునట్లుగాఁ జేసెదను. 'జలమంతయు నెండించినచో పాతాళమువఱకు నెండిపోవును. పాతాళమునకుఁ బోవుట యశక్యముగాన యాకాశమునఁ బోవలసివచ్చును. కాన యిప్పుడే యాకాశమునఁ బోవుట మేలుగాన కోపమేల?' యందువా? సముద్రా ! నేను సేతువుగట్ట శ్రమంపడ నక్కఱలేదు. నేను వింటినుండి గురియించిన బాణవర్షమున బాణములే సేతువగునుగాన యిప్పుడే వానరులు కాలినడకనే నిన్ను దాఁటి యవ్వలిదరిఁ జేరఁగలరు. నీవు దానవులకు పట్టయినవాఁడవు. వారితోడిసహవాసమువలన నాబలముగాని పరాక్రమమునుగాని మిక్కిలి యాలోచించి కనుఁగొనకున్నావు. మఱియు నావలనం గలుగనున్న సంతాపమునుగూడఁ దెలిసికొనకున్నావు' అనెను. మహాబలుం డా రాముఁడు * బ్రహ్మదండముతో సాటియై వెడిదంబగు బాణమును దీసి దానిని బ్రహ్మాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించి మేటి వింటఁ దొడిగి యాకర్ణాంతము లాగెను. అట్లు రాముఁడు వింటిని లాగఁగానే యాకాశమును భూమియును బ్రద్దలువాసినట్లుండెను. పర్వతములన్నియు వడంకినవి. లోకమంతయుఁ జీకట్లు గ్రమ్మినవి. దిక్కులు కాంతిమాసినవి. సరస్సులును నదులును నలుగడల కలంగినవి. చంద్రసూర్యులును నక్షత్రములును భయమునవక్రముగాఁ గూడుకొని చరించినవి. అప్పు డాకాశమున నధికముగా చీఁకటి గ్రమ్ముకొని దానిచే కాంతి మందటిలియుల్కలవలె నున్న సూర్యకిరణములు కొంత వెలుతురు గలిగింపఁగా అప్పుడది సూ

---

* బ్రహ్మదండమనఁగా బ్రహ్మశాపము. బ్రహ్మశాపమువలె అమోఘమయినది. లేక బ్రహ్మదండమనఁగా ఒక కేతువిశేషము. నారదసంహితయందు 'పితామహాత్మజః క్రూరస్త్రివర్ణశ్శిఖరాన్వితః । బ్రహ్మదణ్డాహ్వయః కేతుస్సర్వభూతవినాశనః' 'బ్రహ్మకుఁబుట్టి క్రూరమై మూఁడువర్ణములుగలిగి శిఖరములతోఁగూడి సర్వభూతవినాశనము సేయునది బ్రహ్మదండ మనుకేతువు' అనియున్నది.

1385. సముద్రుఁడు కనుపట్టకపోయినందున రాముఁడు బ్రహ్మాస్త్రమును
బ్రయోగింప నున్నద్ధుఁడగుట.

ఱులకొలఁది యుల్కలచేత వెలింగింపఁబడినట్లు ప్రకాశించెను. అంతరిక్షమునను డి మహాధ్వనితోఁ గూడ*నిర్ఘాతములు పడినవి. మఱియు నాకాశంబున శ్లాఘ్యముల యిన గొప్పవాతములు వరుసగా వీచినవి. వాయువునురవశిచే ఆకాశమున మేఘములు వ్యాపించినవి. అపుడు గొప్పవృక్షములు విఱిగినవి; పర్వతశిఖరములును ఖండపర్వతములును పీడనొందినవి. అప్పుడు మహామేఘములు ఆకాశంబునం గూడికొని మహాధ్వని చెలంగ వైద్యుతములగు నగ్నులం గ్రక్కినవి అవి యపుడు పెద్ద †యశనులయి నేలంబడినవి. దృశ్యములగు మనుష్యాదిభూతములును అదృశ్యములయిన పిశాచాదులును మొదలగు సమస్తభూతములును మిక్కిలి బెదరుగదురఁగా వడవడవడంకుచు. పిడుగు మ్రోఁతతోఁ పాటిగా భయంకరధ్వనుల నఱచుచు నిద్రఁజెందినట్లు భూమిపయింబడి యందును చింతచేదుఃఖితములై భయమున నిటునటు గదలక మొదలకుండెను. అంత రాముఁడు బ్రహ్మాస్త్రమును సంధింపఁగానే సముద్రము భూతములతోను సర్పములతోను రాక్షసులతోను గొప్పగొప్ప తరంగములతోను గూడినదై, పూర్వము కేవలబాణములు రాముఁడు వైచినపుడు కలంగిన యురవడికంటె మిక్కిలి భయంకరమైనయురవడితో జలప్రవాహము కలంగినదయ్యె. అంత సముద్రజలప్రవాహము చెలియలికట్టనుండి యామడదూరము(ప్రలయము లేకయే)దాఁటివచ్చినది. (క్రోసుకేఁ బోయినది) అప్పుడు పగవారిని రూపుమాపురాముఁడు అట్లు మిక్కిలి యుద్ధతితో వేలను గడచి పలాయన మగుచు నున్నయా సముద్రునిపయి మించి బాణప్రయోగము సేయఁ దెగింపఁడయ్యె. అంత, పొడవుగా లేచిన జలముమధ్యమున నుండి సముద్రుఁడు లేచి మహామేరుపర్వతమున నుదయించుచున్న సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించెను. ఆసముద్రుఁడు దీప్తముఖములు గలసర్పములతోఁగూడ పొడకట్టెను. అతఁడు స్నిగ్ధంబగు వైడూర్యమణివన్నె గలిగి, నేరకేటి బంగారుసొమ్ముల నలంకృతుఁడై రత్నములు దాపినమొలనూలును ఎఱ్ఱనిపూదండలును వస్త్రములును ధరించియుండెను. అతనికన్నులు తామరరేకులం బురుడించుచుండెను. అతఁడు శిరమున సర్వపుష్పములు గ్రువ్వఁబడియున్న దివ్యంబగు పూదండను దాల్చి, గనియందుఁ బుట్టిన బంగారుసొమ్ములను కుందనపుసొమ్ములను తనయందుఁ బుట్టిన

---

* వరాహమిహిరుఁడు 'ఉల్కా శిరసి విశాలా నిపతన్తీ వర్ధతే చ తనుపుచ్ఛా' విశాలమైఁదలయు సన్నతోఁకయుఁ గలిగి పడుమనే పేరుఁగును' అనియు నిర్ఘాతమునకు 'పవనః పవనాభిహతో గగనా దవనౌ యదా సమాపతతి । భవతి తదా నిర్ఘాతః స చ పాపో దీప్తఖగవిరుతః' 'వాయువు వాయువుతోఁ బొంది ఆకాశమునుండి భూమికి పతెంచునపుడు పెద్దపక్షికూఁతగలిగి పాపాత్మకమై నిర్ఘాతము పుట్టుచున్నది' అనియు చెప్పియుండుట తెలియునది.

† వరాహమిహిరుఁడు అశనినిఁగూర్చి 'అశనిః స్వనేన మహతా నృగజాశ్వమృగాశ్మవేశ్మతరుపశుషు క్షేషు । నిపతతి విదారయన్తీ ధరాతలం చక్రసంస్థానా' 'అశని పెద్దధ్వనితోఁగూడి చక్రమువలె రూపుగలిగి మనుష్యగజాశ్వమృగములం బడుచు భూతలమును ఛేదించుచున్నది' అని చెప్పియున్నాఁడు.

రత్నములచేతను మఱియుఁ దగిన యుత్తమభూషణములచేతను భూషితుఁడై పలువిధములయిన ధాతువులచే విలసితుండగు హిమవంతునివలె నొప్పుచుండెను. అతఁడు విశాలంబగు వక్షస్థలమున దాల్చియున్న ముత్తెములహారమునకు నడుమ దివ్యంబగు నొకనాయకరత్నము వెలయుచుండెను. అది కౌస్తుభమునకుఁ దోఁబుట్టువయి యొప్పినమెఱుఁగులు దుఱంగలించుచుండెను. సముద్రుఁడు, తరంగసమూహములు నలుగడల ఘూర్ణిల్లఁగా తనకు సహచరములయిన మేఘపంక్తులచేతను వాయువు చేతను కలఁగి వెలుఁగుచుండెను. ప్రభుండా సముద్రుఁడు పెద్దపెద్ద మొసళ్లు నుడివడ సర్పములును రాక్షసులును తోట్రిలఁబడ (నానావిధసుందరరూపలయిన గంగ సింధు మొదలగునదీదేవతలు చుట్టుఁ బరివేష్టించియుండ) *సాక్షాత్కరించెను. వీర్యవంతుఁడగు సముద్రుండు దారసిలివచ్చి ముందుగా తానే రామునిం బిలిచి, యంజలి గీలించి బాణపాణియగు రఘుకులగ్రామణిని రామునిం జూచి 'సౌమ్యా! రామా! నన్ను లోఁతు గాకుండ మనెదవా? భూమియు, వాయువును, ఆకాశమును, జలమును, అగ్నియును, అనెడి యీ పంచభూతములును, శాశ్వతంబగు మర్యాద నూని, †తమతమ స్వభావములను వదలకుండును. కాఁబట్టి, నే నిట్లు మిక్కిలియు లోఁతుగలిగి దాఁటరాకుండుట నాకును స్వభావమై యున్నది. కనుక నేను నిట్లె యుండవలసినవాఁడను. లోఁతు లేక దాఁటసులువై యుండుట నాకు అన్యథాభావము; అది నాస్వభావమునకు విరుద్ధమగుచున్నది. ఈ కలస్థితి నీకుఁ జెప్పితిని. దీనిం బట్టియే నేను నీసమక్షమునకు రాకుంటిని. 'లోఁతుగానే యుండుము. జలమునయినను స్తంభింపఁ జేసి మాకు దారియియ్యరాదా' యందువా? రామా! నీవు రాజకుమారుఁడవు గాన యయ్యై మర్యాదలనెల్ల స్థాపించువాఁడవు. నేను ద్రవ్యాశవలనఁగాని, లభించినవస్తువును విడువనోపని లోభమువలనఁగాని, దండనము గలుగు నను భయమువలనఁగాని, మొసళ్లు నక్రము మొదలగుజంతువులు నెరసియుండు నాజలములను స్తంభింపఁ జేసినయెడల వానికిఁ బీడగలుగునే! కాన యెంతమాత్రము స్తంభింపఁ జేయఁజాలను. రామా! అయినను నాచేతనైన చొప్పునఁ జేయుచున్నాను. అదియేదన, నీసేన సముద్రము దాఁటువఱకు జలములం బోవువారిని గ్రాహాది జలజంతువులు బాధింపకుండును. ఇది చేసెద. వానరులు సముద్రమును దాఁటువిషయమై, సేతువును గట్టుటకునయిన సామగ్రులను చెల్లాచెదరు సేయక, సేతువుదారి యొడఁగూడునట్లు చేయుచు

* సముద్రుఁడు తనకు విరోధులయిన మరుకాంతారవాసులను రామునిచేఁ జంపించుటకును, తానును రావణునివలన భయముగ్గలవాఁ డగుటంబట్టి రామునికి వానిని సంహరింపఁజాలు పరాక్రమము గలదాయని పరీక్షించుటకును, నింతకాలము తా నగపడక యాలస్యము సేసినాఁ డని తెలియునది.

† భూమికి కఠినత్వమును, వాయువునకు తిర్యగ్గమనమును—అడ్డముగా సంచరించుట, ఆకాశమునకు, అవకాశప్రదానమును—ఎడమిచ్చుట, అప్పునకు అగాధత్వమును—లోఁతుగలిగియుండుట, అగ్నికి ఊర్ధ్వజ్వలనమును—మంటలు పయికిలేచుట, స్వభావములని తెలియునది.

న్నాను' అనెను. అప్పుడు రాముఁడు సముద్రునింజూచి 'సముద్రా! అట్లగునేని, నా యీ మహాబాణము అమోఘమయినది. దీనిని వింట సంధించి వేసితిని. దీని నెచ్చట విడుతునో చెప్పుము' అని యడిగెను. సముద్రుఁడు, రాముఁడు చెప్పినదివిని వింటం గూర్చియున్న యీ మహాబాణమునుం జూచి తనయభిమతము సమకూరినందున మిక్కిలియు కాంతిం దేజరిల్లుచు, రామునితో 'ఇచ్చటికి దాపుగా నుత్తరభాగమునందు, ద్రుమకుల్యమని మిక్కిలి రమణీయమైన యొకప్రదేశముగలదు. అది లోకమున నీవలెఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచినది. అచట, చెండివాండ్రు మున్నగు పాపాత్ములు నాశత్రువు లనేకులు చూచుటకు భయంకరాకారులయి భయంకరకార్యములను జేయుచు నాజలములను ద్రావుచున్నారు. రామా! పాపకర్ములయిన యట్టిదుష్టుల సంస్పర్శము నాకు సైఁపఁగూడకున్నది. కాఁబట్టి అమోఘమయిన యీయమేటిబాణమును నచ్చటివారలపయి వైచి సార్థకము గావింపుము' అనెను. అట్లతఁడు చెప్పిన మాటవిని, వీరుండా రాముఁడు, సముద్రుని యిష్టముచొప్పున, అతఁడు త్రోవఁజూపఁగా, ఆ ద్రుమకుల్యముపయిని, వెలుఁగుచున్న యీబాణమును బ్రయోగించెను. రాముఁడు పిడుగుంబోలె ఘళఘళకాంతిని మిఱుమిట్లు గొలుపుచున్న బాణమును బ్రయోగించినస్థలము భూమియందు మరుకాంతారమని ప్రసిద్ధినొందినది. అప్పుడు ఆ బాణమందలి యులుఁగు భూమి నుచ్చికొనిపోవఁగా, ఆదెబ్బ తగిలినచోటు మూలమున పాతాళముననుండి జలము పయికెగసెను. దానిచే నచటనెల్ల మహాధ్వని గలిగెను. ఆబాణపాతముచే నేర్పడినకూపము వ్రణకూపమని ప్రసిద్ధినొందినది. అందు పాతాళమునుండి పయి కెగసినజలము, ఎడతెగక వచ్చుచు సముద్రజలమువలె నెప్పుడును జూపట్టుచుండును అట్లు బాణపాతమున నచటిభూమి పగులునపుడు భయంకరమగు ధ్వనిగలిగినది. అట్లు రాముఁడు బాణపాతముచే ద్రుమకుల్యమున పల్లపుప్రదేశములందు పూర్వమాభీరాదిపాపులచే స్పృశింపఁబడుచుండిన జలములనెల్ల నివర్తింపఁ జేసెను. అట్లు జలములంతయు నెండిపోవుటవలన నాప్రదేశము మరుకాంతారమని ముల్లోకములందును బేరువడిసినది. విద్వాంసుఁడును, పరాక్రమమున దేవసముండు నగు *దశరథకుమారుఁడు రాముఁడు, సముద్రము మధ్యప్రదేశమయిన మరుకాంతారము నట్లుదహించి యంత నమ్మరుకాంతారమునకు వరం బొసంగినవాఁడయ్యె. అట్లు రాముఁడు వర మొసంగుటవలన ఆ మరుకాంతారము, పశువులకుఁ గావలసిన పచ్చిక మొదలయినవి సమృద్ధముగాఁ గలిగి, రోగము లారంభించునపుడే నశించునదై, నలుగ

---

* ఇందులకు 'శోషయిత్వాతతఃకుక్షిం రామోదశరథాత్మజః। వరంతస్మైదదౌవిద్వాన్మరవేఽమరవిక్రమః' అనిమూలము. 'శోషయిత్వాతతఃకుక్షిం' అనుపాఠమున 'సముద్రపుకుక్షిప్రదేశమునుండి ఆభీరాదిపాపులను దొలఁగించి' యనియర్థము. ఇట మనుష్యత్వము నభినయించు రాముఁడు దేవతలవలె వరదానముచ్చుట యెట్లు? అన్నచో 'అమరవిక్రమః' అన్నాఁడు. 'సత్యేనలోకాఞ్జయతి' అన్నట్లు సర్వలోకములను వశీకరించుకొన్నవాఁడు గావున నట్లు వరమిచ్చినాఁ డనిభావము.

డల ఫలమూలములతోను మధువుతోనుం గూడి, మిక్కిలి నేయియు అవ్వారిగా పా
లును మంచితావులు గుబాళించుచుండు నానావిధములయిన మూలికలును గలిగి,
యిట్లు ఇటువంటి భోగ్యములు పెక్కింటిచే నెప్పుడును నొప్పుచు, శోభనమయిన ప్రదే
శముగలిగి వెలయునదయ్యె. అప్పు డట్లు, ఆసముద్రమధ్యప్రదేశమంతయు దగ్ధము
కాఁగా, నదీపతియగు సముద్రుఁడు సర్వశాస్త్రవిదుఁడగు రామునిఁజూచి 'సౌమ్యా !
ఈ నలుండనువాఁడు విశ్వకర్మకుమారుఁడు. ఇతనితండ్రి 'నావంటికుమారుఁడు నీకుఁ
బుట్టు'నని యితనితల్లికి వరమియ్యఁగా పుట్టినవాఁడు, శ్రీమంతుఁడు, శిల్పవిద్యలందు
విశ్వకర్మకు సాటియైనవాఁడు. ఈవానరుఁడు మిక్కిలి యుత్సాహమున నాయందు
సేతువు నిర్మించుఁగాక. ఆ సేతువును మునుఁగకుండ నేను ధరించెదను. ఏలన నితఁడు
తండ్రియంతటివాఁడు' అనిచెప్పెను. సముద్రుఁ డిట్లుచెప్పి యంతర్ధానము నొం
దెను. అపుడు వానరశ్రేష్ఠుఁడును మహాబలవంతుఁడునగు నలుఁడులేచి రామునిఁ
జూచి 'నేను నాతండ్రి యొసంగిన సామర్థ్యము నూని విస్తీర్ణమైన సముద్రమునందు
సేతువుఁగట్టెదను. సముద్రుండు కలిగినదియే చెప్పినాఁడు' అని యంత వానరులం
జూచి 'లోకమునఁ బురుషునికి దండమే మిక్కిలి మేలయిన యుపాయమని నా యభి
ప్రాయము. నెనరు లేనివారియెడల, క్షమముగాని సామముగాని లేక దానముగాని,
ఇసీ ! యుపాయముగాదు ! భయంకరుఁడయిన యీ మహాసముద్రుఁడు సగరులచే
త్రవ్వఁబడినవాఁడు. అయినను ఆ యుపకారముఁ బట్టికాక రాముఁడు దండించునను
భయమునుబట్టియే సేతువుగట్టఁగాఁ జూచుకోరికతో స్థలమునొసంగినవాఁడయ్యెఁ జూ
డీ విశ్వకర్మ మందరపర్వతమున నాతల్లికి తనవంటి పుత్త్రుఁడు గలుగునట్లుగా వరమొ
సంగెను. నే నావిశ్వకర్మకు ఔరసపుత్త్రుఁడను. శిల్పవిద్యను విశ్వకర్మకు సమానుఁడ
ను. 'అయిన నింతవఱకు నిట్టివాఁడని యేల చెప్పకొనవైతి' వందువా? సముద్రుఁడు
నాకు దీనిని జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చినాఁడు. అతఁడు కలిగినదే చెప్పినాఁడు. మఱియు నితరు
లెవ్వరును జెప్పక నాగుణములను, నాయంతట నేనే చెప్పకొనువాఁడను గాను. అట్లు
చెప్పితినేని యిట్టి మహాకర్మము నారంభించువిషయమై నాయందు నమ్మిక గలుగదు.
నే నిట్లూరక చెప్పకొనుటమాత్రమే కాదు. సేతువును సముద్రమునందుఁ గట్టి తీర్చు
టకును సమర్థుఁడనుగూడ నగుదును. ఇచ్ఛ యుండునేని, యిప్పుడే వానరోత్తములు
సేతువుగట్టుటకు శిలాదులు దెత్తురుగాక' అనెను. అంత రాముఁడు నియోగింపఁగా
వానరవరులు, మిక్కిలియుబ్బున నూర్లు వేలకొలఁదిని గుంపులు చేరి, నలుగడల గొ
ప్పయడవులకుఁ బోయిరి. అప్పుడు వానరులకెల్ల నధిపతులయిన యా వానరులు పర్వ
తాకారులయినవారు, అయ్యడవులందలి నానావృక్షములను బెఱికి సముద్రమున
కీడ్చుకొని వచ్చిచేర్చిరి. వారు అట్లు, మద్దిచెట్లను, ఇనుమద్దిచెట్లను, ఏఱుమద్దిచె
ట్లను, చంద్రచెట్లను, వెదుళ్లను, కొండమల్లెచెట్లను, తాటిచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను,
తిమిశవృక్షములను, మారేడుచెట్లను, ఏడాకులరఁటిచెట్లను, పూచిన కొండగోఁగుచె

1389. నలుఁడు వానరసహాయుఁడై సముద్రముపై సేతువును గట్టుట.

ను, మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షములను, దీసికొనివచ్చి సముద్రము నిండించిరి. ఆవానరసత్తములు కార్యత్వరంబట్టి, వృక్షములను గొన్నింటిని వేళ్లతోను గొన్నింటిని వేళ్లువిడిచియుఁ బెఱికి యింద్రధ్వజములవలె పయికెత్తి తెచ్చి సముద్రమునం బడవైచిరి. వారు నలుగడలనుండి తాటిచెట్లను, దానిమ్మచెట్లను, టెంకాయచెట్లను, చాండ్రచెట్లను, పొగడచెట్లను, తుమ్మచెట్లను, వేఁపచెట్లను, తీసికొనివచ్చి యందువైచిరి. అట్లు చెట్లన్నియు నయిపోవఁగా, మహాకాయులును మహాబలులునగు నావానరులు, ఏనుఁగులంతేసి పాషాణములను పర్వతములను బెకలించి బండ్లు మొదలయిన యంత్రములచేఁ గొనిపోయిరి. పర్వతములను సముద్రమునం బడవైచుచుండఁగా నటుక్కున జలము పయికెగసినది. అది పొంగయుచు నది యాకాశమునం దచ్చటచ్చట వ్యాపించినది. మఱి వానరులను సముద్రమును నలుగడల కలగుండు పఱిచిరి. కొందఱెచ్చుతక్కువలు లేక చక్క సరిగానుండుటకై నూఱుయోజనముల నిడివికి సూత్రములను బట్టుకొనిరి. నలుఁడు నదనదీపతి యగుసముద్రుని నడుమ పెద్ద సేతువును గట్టెను. వానరులు నొక్కపెట్ట పెక్కుపర్వతములను బెట్టిదముగాఁ దెచ్చుచు నలుఁడు గట్టుచొప్పున సేతువును దోడుపడి కట్టుచుండిరి. కొందఱు ఆసూత్రములం గట్టినకొయ్యలను, తమతమకట్టవలసిన భాగములను జూపు కొలఁతకొయ్యలను, బట్టుకొనియుండిరి. కొందఱును కోలలు పట్టుకొని వానరులను త్వరపెట్టుచుండిరి. మఱికొందఱు సేతువుమీఁద ఱాలు గుప్పలు గూర్చుచుండిరి. కొందఱు, బడలికచే నందందనీడల మఱఁగియుండు వానరుల వెదకుచుండిరి. కొందఱు మిట్టపల్లములు పరీక్షించుచుండిరి. నలునకు సహాయులయి పందలకొలఁది వానరులు రాముని యాజ్ఞను మన్నించుకొని, మేఘసమానములయినపర్వతశిఖరములచేతను తృణములచేతను కాష్ఠములచేతను నలుఁడుగట్టిన సేతువుమీఁది ప్రదేశములనుగట్టిరి. వానరులు పయిని మృదువుగానుండుటకై పుష్పితాగ్రములయిన వృక్షములనుగూడ వైచి సేతువుఁగట్టిరి. ఏనుంగులంతేసి వానరులు, కొండలవలెఁ జూపట్టు పెద్దఱాలను పర్వతశిఖరములనుం గొని యిటునటు పరుగెత్తుచుఁ జూపట్టిరి. అపుడు ఆసముద్రమునఁ బెద్దపెద్దఱాలను విసరివేయుచుండఁగా పర్వతములను బడద్రోయుచుండఁగా దొమ్మిగా మహాధ్వనిగలిగినది. ఏనుఁగులంతేసి మేనుగాయములుగల వానరులు మిక్కిలియు నుబ్బున వేగిరపడుచు, మొదటిదినమునఁ బదునాలుగుయోజనములదూరము సేతువును గట్టిరి. భయంకరాకారులును మహాబలులునగు వానరులు రెండవదినమున నిరువదియోజనముల దూరము సేతువును గట్టిరి. మహాకాయులయిన యావానరులు, మిక్కిలి వేగిరపాటుతో మూఁడవదినమున నిరువదియొక్కయోజనములదూరము సేతువును నిర్మించిరి. సహజముగానే మహావేగులయిన యావానరులట్లు నాలుగవదినమున మిక్కిలియుఁ ద్వరపడి యిరువదిరెండుయోజనములదూరము సేతువును గావించిరి. ఆవానరులు శీఘ్రముగాఁ బనిసేసి యైదవదినమునను సువేలపర్వతమువఱకు నిరువదిమూఁడుయోజనములదూరము నిర్మించి సేతు

బంధమును సమాప్తి సేసిరి. శ్రీమంతుఁడును విశ్వకర్మకుమారుఁడును బలవంతుఁడునగు నా వానరతిలకుఁడు నలుఁడు తండ్రియంతటిశక్తిగలవాఁడు గావున, నట్లు సముద్రమున సేతువును గట్టినవాఁడయ్యె. నలుఁడు మకరాలయమగు సముద్రమునఁగట్టిన సేతువు, మాహాత్మ్యమున శోభిలుచు, శ్రీమంతమై, *ఆకాశమున ఛాయాపథమువలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. అప్పుడు దేవతలును గంధర్వులును సిద్ధులును మహర్షులును, ఆయద్భుతమును జూచుటకై వచ్చి యాకాశమున నుండిరి. దేవతలును గంధర్వులును పదియోజనముల వెడల్పును నూఱుయోజనముల నిడుపునుం గలిగి మిక్కిలియు దుష్కరమై నలునిచేఁ గట్టంబడియున్న సేతువును జూచిరి. వానరులు, సేతువుగట్టుటంజూచి యొండొరుల కభిముఖముగా దాఁటులు వైచుచు దవ్వవ్వనకు గంతులిడుచు బొబ్బలు పెట్టుచును బరమసంతోషమున నుండిరి. ఇంతకుమును మనస్సునఁగూడ చింతింపరానిదై, ఎవ్వరికిని యత్నము సేయ నశక్యమై యాశ్చర్యకరమై గగుర్పుపుట్టించుచున్న యా సేతుబంధనమును, సముద్రమునఁ గట్టఁబడినదానిని, సమస్తభూతములను దర్శించినవి. సముద్రమున సేతువుగట్టుటకు సహకారులయియుండిన మహాతేజులగు వానరులు, కోట్లువేలుగా మహాసముద్రపు దక్షిణతీరమును జేరిరి. అమ్మహాసేతువు విశాలమై దృఢముగాఁ గట్టంబడినదై సరిగానుండుటచే కాంతిం దళుకొత్తుచు, మిట్టపల్లములు లేక, రంధ్రములును బడకయు, సముద్రమునఁ బాపటవలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. అంత విభీషణుఁడు చేత గదందాల్చి, మంత్రులంగూడి, శత్రువులు వచ్చుఁబడినచో వారలఁ గొట్టుటకై సముద్రపుదక్షిణతీరమునఁ గాచియుండెను. అంత సుగ్రీవుఁడు సత్యపరాక్రముఁడగు రామునిఁజూచి 'నీవు హనుమంతు నారోహింపుము. లక్ష్మణుఁ డంగదుని పయినెక్కుఁగాక. ఏలన, వీరా! మకరముల కాటపట్టయిన యీమహాసముద్రము మిక్కిలి విశాలము గనదిచుఁడీ. కాన మీరింతదూరము నడచివచ్చుట సరిగాదు. ఈ వానరులిరువురును మిమ్ము వద్ధతిపి ఆకాశగమనంబున దీసికొనిపోయి దాఁటింపఁగలరు' అనెను. ధర్మాత్ముండైన యా శ్రీమంతుఁడు రాముఁడు విలుదాల్చి లక్ష్మణుని సుగ్రీవునింగూడి † యాసైన్యమునకు ముందటఁ బోయెను. అప్పుడు కొందఱు వానరులు

* ఇందులకు 'శుశుభే సుభగః శ్రీమాన్ స్వాతీపథ ఇవాంబరే' అనిమూలము. 'స్వాతీపథ' మనఁగా ఛాయాపథము. లేక సూర్యాదుల మధ్యమార్గమునందలి మధ్యమవీథియగు స్వాతీవీథి. ఇది 'సూర్యాదీనాం త్రయోమార్గా దక్షిణోత్తరమధ్యమాః' అని దక్షిణము ఉత్తరము మధ్యమము నను సూర్యాదుల మూఁడుమార్గములను జెప్పి, 'తథాద్వ్యాపిసిఫల్గున్యౌ మఘా చైవార్షభీ మతా। హస్తశ్చిత్రా తథా స్వాతీ మధ్యవీథ్యభివిశ్రుతా। జ్యేష్ఠా విశాఖానూరాధా వీథిరాజగవీ మతా। ఏతా స్తు వీథయ స్తిస్రో మధ్యమో మార్గ ఉచ్యతే' అన్నట్లు ఆర్షభి మధ్య ఆజగవి యని మూఁడువీథులును మధ్యమమార్గమనియు నందు స్వాతీనక్షత్రము మధ్యమవీథియనియు వాయుపురాణమునఁ జెప్పఁబడియున్నది.

† ఆకాశగమనమునఁ బోవు రామలక్ష్మణులతోఁగూడ సుగ్రీవుఁడును బోయె ననుటచే సుగ్రీవుఁడు కూడ ఆకాశగమనమునఁ బోయెనని తెలియుచున్నది.

1390. రామలక్ష్మణులు సేతువుమీఁదుగా సముద్రమును దాఁటుట;
వానరులు వెంబడించుట.

నడుమం బోయిరి. కొందఱు పార్శ్వభాగంబుల నడచిరి. కొందఱు నడచుటకు నెడము లేక జలములంబడి లేచిరి. మఱికొందఱు వానరులు మార్గముచాలక కొంతకాలము తీరముననే యుండి యవ్వలఁబోయిరి. కొందఱు వానరులు గరుడులుంబోలె నాకాశగమనంబునంబోయి సముద్రమును దాఁటిరి. భయంకరమయిన యావానరసైన్యము దాఁటుచుండఁగాఁ బుట్టిన మహాధ్వని భయంకరమై, మిక్కిలి బిట్టిదముగా రేఁగుచున్న యాసముద్రధ్వనిని నడఁగఁద్రొక్కి మించినదయ్యె. ఆవానరసైన్యమును రాజగు సుగ్రీవుఁడును, నలుఁడు గట్టిన సేతువుచే సముద్రమును దాఁటి సముద్రపు దక్షిణతీరమున మిక్కిలియు ఫలములును మూలములును జలములును గలచోట విడిసిరి. దేవతలును సిద్ధులును చారణులును మహర్షులును రామునికిఁదక్క నితెవ్వరికిని మనస్సునఁగూడఁ జేయనలవిగానిదై యాశ్చర్యకరంబై యున్న యారాముని కార్యమునుజూచి వేగ రామునొద్దకువచ్చి యందఱును వేఱువేఱ రాముని మంగళజలముల నభిషేకించి 'నరదేవా! రామా! నీశత్రువులనెల్ల గెలువుము. సముద్రము మేరగాఁ గలభూమండలమునంతయు పెద్దకాలము పరిపాలింపుము' అని యిట్లు నరదేవపూజితుఁడయిన యతనిని పలువిధములగు శుభవచనములం బూజించినవారయిరి. ఇది యిరువదిరెండవ సర్గము.

శ్రీరాముఁడు యుద్ధసూచకము లయినమహోత్పాతములను గాంచి వానిని లక్ష్మణునకుం జూపుట.

లక్ష్మణాగ్రజుఁ డగురాముఁడు * నిమిత్తములను జక్కఁగా నెఱింగినవాఁడు గాన కొన్నినిమిత్తంబులనుజూచి చిరకాలము కోరియున్నయుద్ధము సమీపించె నని సంతోషముపట్టక లక్ష్మణుని బిగ్గఁ గౌఁగిలించుకొని యతనితో 'లక్ష్మణా! మనము చల్లనిజలములును మంచిఫలములును గలవనంబులతోఁ గూడిన ప్రదేశములను వాసస్థానముగా నేర్పఱచుకొని సేనాసమూహమును, కోఁతులు ఎలుఁగుబంట్లు కొండముచ్చులని అన్ని భాగములుగా విభజించి గరుడవ్యూహముగాఁబన్ని స్వస్థముగా నుందము. క్షుద్రజనులను క్షయింపఁజేయునదియు, విశేషించి వానరభల్లూకరాక్షసులలో మిక్కిలి వీరులయినవారిని నాశముసేయునట్టిదియు, భయంకరమైనదియు నగు యుద్ధము సమీపించియున్నదని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. వాయువులు కలుషములయి వీచుచున్నవి. భూమియు † వడవడ వడంకుచున్నది. పర్వతాగ్రములు నల్లలా

---

* 'నిమిత్తాని స్వయం శంసంతి శుభాశుభఫలోదయం। తస్మాదేతాని శాస్త్రజ్ఞో రాజానుపలక్షయేత్' అన్నట్లు నిమిత్తములే శుభాశుభఫలములను సూచించునుగాన రాజు వాని నవశ్యము చూడవలయు నని తెలియునది.

† ఇచట మిక్కిలి యనిష్టకరమయిన భూకంపము సంధ్యాకాలమునఁ గలుగునదని తెలియునది. ఇదియే వసిష్ఠుఁడు 'యామ్యం(ఉదయాచ్చ) భూకంపో ద్విజాతీనా ముపద్రవః। అనిష్టదః క్షితీశానాం సంధ్యయోరుభయోరపి' అని రాత్రుల కరిష్టకరమైనది సంధ్యాకాలపుభూకంపముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

వేగమును వాయువునకుంబోలె గమనమును గలదని రామునకుఁ దెలియుదుచుమీ. కావుననే నాతోయుద్ధముసేయఁగోరుచున్నాఁడు. రాముఁడు, క్రూరవిషములుగల సర్పములవంటివై నాయంపపొదులం దున్నబాణములను యుద్ధమున నెప్పుడును జూచినవాఁడు గాఁడు. కావుననే నాతో యుద్ధముసేయఁ గోరుచున్నాఁడు. రాముఁ డింతవఱకు మున్ను యుద్ధమున నాపరాక్రమము నెఱుంగఁడు. నావిల్లే వీణియ. నాబాణము లనెడికోణుపులచే దానిని వాయించుచున్నాను. అందులకు నల్లెత్రాటిచప్పుడును, ఆర్తులును భీతులును గావించు మహారోదనమును, బాణములయు నస్త్రములయు వెనుఘోషములును, ననుమూఁడును మంద్రమధ్యమతారము లనెడిస్వరములు. శత్రుసైన్యమే విశాలమయిన నృత్తరంగము. ఆవీణ నుతెవ్వనికిని వాయింప నలవిగానిది. అట్టిసైన్యరంగమును జొచ్చి యీనాపవీణను గొని యుద్ధమందలివారు వినుచుండఁగా వాయించెదను. నాకు యుద్ధము వినోదము. వేయికన్నులు గలదేవేంద్రుఁడుగాని సాక్షాద్వరుణుం డయినను గాని, యముఁడు గాని, కుబేరుఁడుగాని, మహాయుద్ధంబున నిప్పులవంటి బాణములం బ్రయోగించియు, నన్నుఁ జెనకం జాలరయిరి చుమీ!'' యనెను. ఇది యిరువదినాలుగవసర్గము.

రావణుఁడు శుకసారణు లనుచారులం బంపుట. విభీషణుఁడు వారలను బట్టుకొని రాముని కప్పగింపఁగా నతఁడు కరుణతో వానరసైన్యముఁ జూపించి వారిని విడిచి పుచ్చుట. వారు పోయివచ్చిన వృత్తాంత మెల్ల రావణునకుం జెప్పుట.

దశరథకుమారుఁ డగురాముఁడు, వానరబలముతోఁగూడ సముద్రము దాఁటి వచ్చుటను విని, శ్రీమంతుఁ డారావణుఁడు తనమంత్రు లగుశుకసారణులం జూచి 'వానరసైన్యమంతయు దుస్తర మగుసముద్రమును దాఁటి వచ్చినది. ఇంతవఱకు మున్నెప్పుడును కనియు వినియు నెఱుంగని సేతువును రాముఁడు సముద్రమున బంధించినాఁడు. సముద్రమున సేతువుగట్టుట నా కింకను నెట్లును నమ్మఁగూడ లేదు. మఱియు నాకు ఆవానరసైన్య మున్నవిధమంతయుఁ దెలియవలయును. మీరలు వానరులకుఁ దెలియకుండునట్లుగా, రహస్యమున వారిసైన్యమునుజొచ్చి వారిసేన పరిమాణమును, వారల వీర్యమును, అందు ముఖ్యులయినవా రెవ్వరగుటయు, రామునిమంత్రులును సుగ్రీవునిమంత్రులును నెవ్వరయినదియు, వానరసేనయందు యుద్ధమున ముందు నిలుచువారు లెవ్వరగుటయు, అట్టి మహాజలాశయ మగుసముద్రమున సేతువును గట్టినవిధమును, మహాత్ములగు నయ్యాయివానరుల వీడుఁబట్లును, రాముని వ్యవసాయమును పరాక్రమమును ఆయుధములను, లక్ష్మణుని పరాక్రమమును, ఇవి

యున్నియు నున్నది యున్నట్లుగాఁ దెలిసికొని రావలయును. మహాతేజు లయిన యా వానరులకు సేనాపతి యెవ్వఁడు? మీర లీవిషయమంతయు కలరూపునఁ దెలిసికొని శీఘ్రముగ నిచ్చటికిఁ రాఁదగును.' అని యానతిచ్చెను. వీరులయిన యా శుకసారణులు, ఇట్లు రావణునిచే ఆజ్ఞాపింపఁబడి, వానరరూపములం దాలిచి వానరసైన్యమును జొరఁబడిరి. అంత నప్పుడా శుకసారణులు, అచింత్యమై చూచువారికి గగురుఁబుట్టించుచున్న యవ్వానరసేనలంజూచి యచ్చెరువునొంది వానిని లెక్కపెట్టఁ దెలియనివారయిరి. ఏలనఁగా నవ్వానరబలము పర్వతశిఖరములందును, పర్వతములు పగుళ్లువాఱిన పట్లయందును, గుహలయందును, సముద్రతీరములందును, వనములందును, ఉద్యానవనములందును, నెలకొన్నదై, కొంతభాగము సముద్రమును దాఁటుచును, గొంత దాఁటియు, గొంత దాఁటనుంకించుచును, గొంత విడిసియుఁ, గొంత విడియుచును, ఇట్లు పలుగడల పలుప్రకారములనొప్పుచు భయంకరమగు చప్పుడు గొలుపుచుండెను. ఇట్లు మహాబలసంపన్నమై యక్షోభ్యమై యా వానరసైన్యము, సముద్రమువలె నారాక్షసులకుఁ జూపట్టినదయ్యె. అట్లు ప్రచ్ఛన్నవేషులై యున్న యా శుకసారణులను, మహాతేజుండగు విభీషణుఁడు గనుఁగొనెను. అంత, నతఁ డా శుకసారణుల నిద్దఱను బట్టి రామునకు 'రామా! శత్రుపురంబుల గెలుచుశూరా! ఇదిగో చూడు! వీరిద్దఱును రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుని మంత్రులు; శుకసారణులనువారు, లంకనుండి మనరహస్యములను దెలిసికొనిపోవుటకై వచ్చినవేగువాండ్రు' అనెను. అప్పుడా శుకసారణులు మిక్కిలి దుఃఖితులయి బ్రతుకునం దాశవిడిచి యంజలిగీలించి భయమున రామునింజూచి 'సౌమ్యా! రఘునందనా! మే మిరువురును రావణుఁడు వేగుపంపఁగా నీ యీ సైన్యమునంతయుఁ జూచి తెలిసికొనుటకై యిచ్చటికివచ్చితిమి' అనిరి. రాముఁడు మహాపురుషుఁడగు దశరథునికుమారుఁడుగాన సహజకరుణుఁడు; సమస్తభూతములకును హితము సేయుటయం దాసక్తుఁడుగాన శత్రువులపట్లను వాత్సల్యముగలవాఁడు; కాఁబట్టి యతఁడు ఆశుకసారణులు చెప్పినమాటనువిని, రావణుని బుద్ధిమాంద్యమునకు నవ్వుచు, వారితో 'ఈ సైన్యమునంతయుఁ జూచి మమ్మును జక్కఁగా పరీక్షించి రావణుండు చెప్పినట్లు కార్యమంతయు చేసియైనదేని యథేచ్ఛముగా మరలి మీపురికి పొండు. అట్లుగాక మీకింకను జూడనిది కొంచెముండునేని మరల దానిని జూచుకొనవచ్చును. లేక, విభీషణుఁడే మీకు మరల సైన్యములనంతయుఁ జూపఁగలఁడు. మీ రిట్లు మాచేతఁ బట్టువడినందున బ్రతుకు దక్కదని యొంతమాత్రమును భయపడవలదు. ఆయుధము విడిచిన వారలంగాని, దూతలంగాని, వధింపఁదగదు. మీరు నిరాయుధులుగాన వధ్యులుగారు' అని, విభీషణునితో 'విభీషణా! వీరు తమశత్రుపక్షమువారిని పలువిధములయిన సామాద్యుపాయములచే నాకర్షించునట్టిచారులు. అయినను అభయమడుగుచున్నారు. అడుగుచున్నపుడును తమశత్రుపక్షమును బాధించువారలే. అడుగుకొనుచున్నారు గావున వీరి నిద్దఱిని విడిచిపుచ్చుము.' అని చెప్పి యంత నాచారులం జూచి 'మీరిద్ద

డు లంకాపురికిఁ బోయి, కుబేరునితమ్ముండును రాక్షసరాజు నగురావణునిఁజూచి నే నిపుడు చెప్పినమాటలన్నియు నట్లె చెప్పవలయును. "నీవు, ఏబలమును నవలంబించి నాసీతను నపహరించితివో, ఆబలమును నిప్పుడు నీవును నీసైన్యమును నీ బాంధవులును యథేచ్ఛముగాఁ జూపుఁడు. రేపు ప్రాతఃకాలమున లంకాపురమును దాని ప్రాకారములను బహిర్ద్వారములను రాక్షససైన్యమును బాణములచే పటాపంచలు చేసెదను జూడు. రావణా ! రేపు ప్రాతఃకాలమున వజ్రాభ్యాసి యగునింద్రుఁడు దానవులపయిని వజ్రాయుధమును బ్రయోగించునట్లు, నీపయిని నీసైన్యముపయిని భయంకరమగు నాక్రోధముం బ్రయోగింపనున్నాను. నీబలమంతయు సమకట్టుకొనియుండుము అనుఁడు" అనెను. ఇట్లు రాముఁడు బదులు సందేశము చెప్పఁగా రాక్షసు లాశుకసారణులు, ధర్మవత్సలుం డయినరఘుకులదీపకుని రాముని జయజయశబ్దంబులఁ బొగడి, లంకాపురికి వచ్చి రాక్షసాధిపతి యగు రావణునిఁజూచి 'రాక్షసేశ్వరా ! విభీషణుఁడు మమ్ముఁబట్టుకొని వధార్హులుగా రామునియొద్దకుఁ దీసికొనిపోయెను. అయిన నతఁడు ధర్మాత్ముఁడుగాన దూతవధము నిచ్చగింపఁడయ్యె. మఱియు నపారప్రతాపుఁడుగాన మము విడిచిపెట్టిన నేమిగలుగునోయని భయపడువాఁడు గాఁడు. కాన మమ్ము విడిచిపుచ్చెను. శ్రీమంతుఁడును దశరథకుమారుఁడు నగురాముఁడును, లక్ష్మణుఁడును, విభీషణుఁడును, మహాతేజుండును మహేంద్రునివంటి పరాక్రమశాలియునగు సుగ్రీవుండును, ననెడి యీ నలుగురును లోకపాలురవంటివారును, శూరులును, అస్త్రములం దాఱి తేఱినవారును దృఢపరాక్రములునగుదురు. ఇట్టి పురుషసింహులు నలుగురును లంకను మర్దించుటకై యేకస్థానమునఁ జేరి యైకమత్యమును గలిగియున్నారుగాన, తక్కిన వానరులందఱు నటుండనీ, ఈ నలుగురే లంకాపురమును దాని ప్రాకారములతోను బహిర్ద్వారములతోను పెకల్చి మఱియొకచోట విసరివైవంజాలుదురు. రామునిరూపమును, ఆయుధములును ఎట్టివో చూడఁగా, తక్కినయీముగ్గురు నటుండనీ, అతఁడొక్కఁడే లంకాపురినంతయు ధ్వంసము సేయఁగలఁడని మాకు తోఁచుచున్నది. 'రాముఁడసహ్యాయశూరుఁడైనను వానిసేనను హతము సేయఁగా నతఁడు నిరుత్సాహుఁడగును గాన యట్లు సేయుఁ' డందువా? సుగ్రీవుతోను అంగదాదులతోను గూడినదై యింతింతని కొలఁది యిడరాకున్న యీకపిసైన్యమును, రామునికి కుడిబుజమయిన లక్ష్మణుఁడు ప్రాఁపై యుండఁగా, మనస్సునఁగూడ నెదిరించుటకు నెట్టివారికిని, కేవలము మనుష్యాదులే కాక సురలకును, సురలుమాత్రమే కాక వైరముమాని యసురులుగూడఁ గలిసికొనివచ్చినను, ఈ యిరుతెగలును దమ యిచ్చ మాని తమతమనాయకులయాజ్ఞ చొప్పున నెత్తివచ్చినను, ఎంతమాత్రము నలవిగాదు. (అట్లు పదియోజనముల వెడలుపును నూఱుయోజనముల నిడుపునుంగల సేతువు సముద్రమున గట్టఁబడుట స్పష్టముగాఁ దెలిసియున్నది. వానరసేనయు సముద్రమును దాఁటినది. రాముఁడు సముద్రమ్మున దక్షిణ

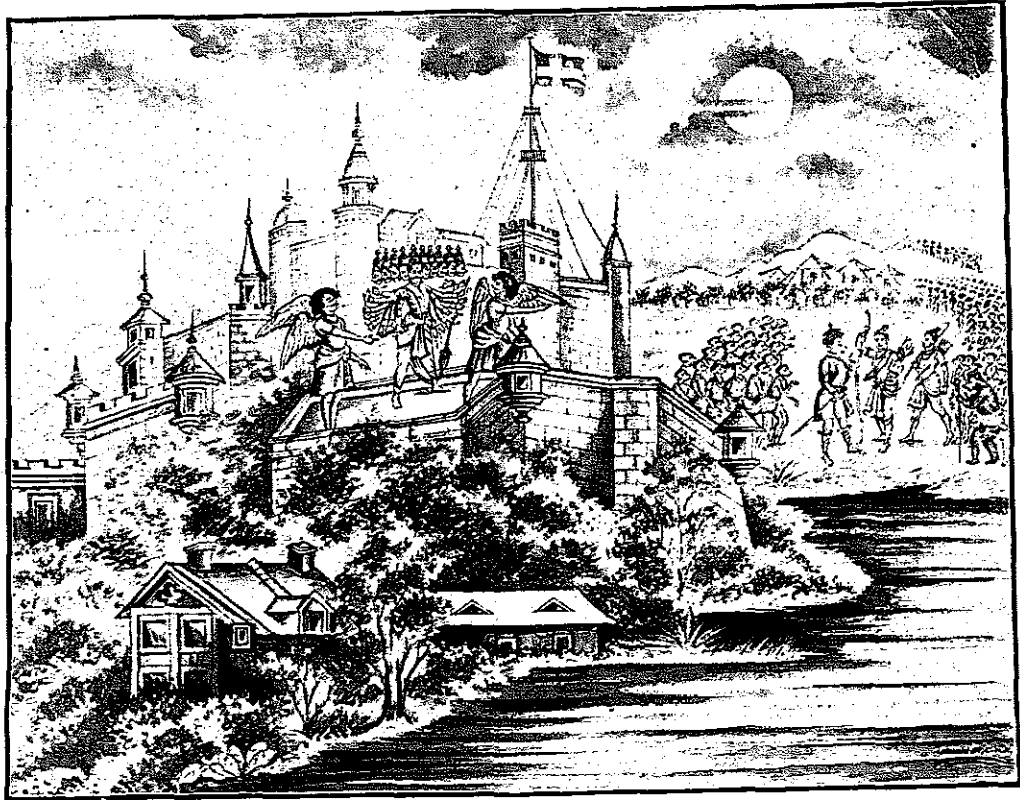
1398. శుకసారణులు రామసైనికులచేఁ బొందిన పరాభవమును రావణునకు
విన్నవించి సీతను రామున కిమ్మని ప్రార్థించుట.

తీరమున విడిసియున్నాఁడు. సైన్యములు కొంత దాఁటియుఁ గొంత దాఁటుచున్నవి. వానికి తుది గానరాదు). దృఢంబగు మనస్సుతోడనే యుద్ధము సేయఁగోరుచు వానరసైనికులందఱును హర్షము చెలంగుచున్నవారు. కాన వారితో విరోధము చాలును కోపము దిగవిడిచి సీతను రామున కొసంగుము' అనిరి. ఇది యిరువదియేనవసర్గము.

(వానరసేనను జూచుటకై మిక్కిలియున్నతమైన ప్రాసాదము నెక్కిన రావణునకు సారణుఁడు నానావానరయూథపతులను వారిబలపరాక్రమాదులను వేఱువేఱచూపి చెప్పుట.)

సారణుఁడు హితంబయిన యామాటను నిర్భయముగాఁ జెప్పఁగా రాక్షసరాజగు రావణుఁడు విని వానిని నిందించుచు 'దేవతలును గంధర్వులును దానవులును అందఱు నొక్కటై నన్ను మార్కొని యుద్ధము సేయవచ్చినను, సమస్తలోకములును నన్ను భయపెట్టినను గాని, సీతను నేంత మాత్రము నొసంగను. సారణా! నీవు సౌమ్యుఁడవే కాని శూరుఁడవు గావు. వానరులచే కొట్టుపడి క్రిందుపడి మిక్కిలియు దిగులు చెందియున్నావు. కాన సీతనిప్పుడే యిచ్చివేయుట మంచిదని తలఁచుచున్నావు. నన్ను యుద్ధమున జయింపఁ గల శత్రువుడా నెవ్వఁడు?' అనెను. శత్రురావణుం డయిన యా రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు, ఇట్లు పరుషముగాఁ జెప్పి, యంత నెంతయు సిరిదోలఁక వానరసైన్యమునంతయుఁ జూడఁగోరినవాఁడై, మంచువలె తెల్లనై పెక్కు తాటిచెట్ల పొడవు గల ప్రాసాదముపయి నారోహించెను. రావణుండు క్రోధము పయికొనఁగా, చారులయిన యా శుకసారణులం గూడి, ప్రాసాదముమీఁదనుండి, సముద్రమును పర్వతములను వనములనుం జూచుచు, త్రికూటాచలమునకుఁ గ్రిందనున్న భూప్రదేశమంతయు వానరులచే నిబిడముగా నిండియుండుటం జూచెను. రాక్షసరాజగు రావణుఁడు, కొలఁదిలేనందున నింతింత యని లెక్కింప నలవిగాకున్న యా వానర మహాసైన్యమును జూచి సారణుని 'ఈ వానరశ్రేష్ఠులలో నెవ్వరు శూరులు! ఎవ్వరు మహాబలవంతులు? వీరిలో, మిక్కిలి యుత్సాహంబున నెల్లయెడల యుద్ధంబున ముందు నిలుచువారెవ్వరు? సుగ్రీవుండు వీరిలో నెవ్వరి మాటల వినును? మఱియు వీరిలో మేటియూథపతులెవ్వరు? సారణా! వీరిలో సేనాపతులగు వానరులెవ్వరు? అన్నియుఁ గలరూపున నాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగెను. రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుం డడిగిన మాట విని సారణుఁడు వానరులలో ముఖ్యులనెల్లఁ దెలిసికొనియున్నవాఁడు గావున ముఖ్యులయిన యా వానరులను దెలియఁ జెప్పువాఁడై యతనితో 'ఇదిగో! ఈ వానరుఁడు లంకాపురమున కభిముఖుఁడై సింహనాదము సేయుచు నూఱువేల యూథపతులు పరివేష్టించియుండఁగా నున్నాఁడు చూడు. వీనిమహాధ్వనికి

లంకయంతయు ప్రాకారములతోను బహిర్ద్వారములతోను పర్వతవనకాననములతోనుంగూడ వడవడ వడంకుచున్నది. సమస్తవానరులకును రాజగుమహాత్ముని సుగ్రీవుని సేనకు నగ్రభాగమున నున్నవీరుఁ డయినయీయూథపతి నీలుండనువాఁడు. బాహువులు పయికెత్తి భూమిపై నిలుచున్న యీవీర్యవంతునిఁజూడుము. వీఁడు లంక కభిముఖుఁడై క్రోధంబున మిక్కిలియు నొడలు విఱుచుకొనుచున్నాఁడు. పర్వతశిఖరమువలె నొడ్డుఁబొడువుఁ గలిగి తామరయకరువులవలె పసిమివన్నె గులుకుచున్న వీఁడు మిక్కిలియుంగుపితుండై లాంగూలమును మాటిమాటికి నేలపయింగొట్టఁగా ఆశబ్దమునకు దశదిశలును ప్రతిధ్వనించుచున్నవి. వీనినే వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు యౌవరాజ్యమున కభిషేకించినాఁడు. వీనిపే రంగదుఁడు; నిన్ను యుద్ధమునకుఁ బిలుచుచున్నాఁడు. వీఁడు వాలికిఁదగినట్టి పుత్త్రుఁడు; సుగ్రీవునకెప్పుడును బ్రియుఁడై యుండువాఁడు; దేవేంద్రునికొఱకు వరుణుఁడుంబోలె రామునినిమిత్తమై పరాక్రమముఁ జూప నుద్యమించియున్నవాఁడు. హనుమంతుఁడు మిక్కిలివేగంబు దీపింప రాముని హితముగోరి లంకకువచ్చి సీతనుంజూచినాఁడే. అందులకంతయు నితనిబుద్ధియే మూలము. వీర్యశాలి యగునీయంగదుఁడు, వానరోత్తముల యూథములను బెక్కింటిని దీసికొని, ఆతనసైన్యమువలన నెట్టివారికి జయింపనలవిగానివాఁడై నీపయికివచ్చుచున్నాఁడు. వాలికుమారుఁ డగునంగదునకు వెనుక మహాబలముచే పరివృతుఁడై నలుఁడున్నాఁడు. ఈవీరుఁడు యుద్ధమునకై వచ్చియున్నవాఁడు. వీఁడే సేతువు నిర్మించినవాఁడు. ఇదిగో అవయవములు నిక్కించి సింహనాదములు సేయుచు గర్జించుచును, ఆసనములనుండి లేచి కోపమున నొడలు విఱుచుకొనుచునున్నయీ వానరపుంగవులను జూడు. వీరి నెదిరించి నిలుచుట కడిఁది. వీరు భయంకరాకారులును నతిక్రూరగులు నుద్ధతులునై చండపరాక్రమమున నొప్పుదురు. ఈపదినూఱుకోట్ల యెనిమిదిలక్షల వానరులును, మఱియు చందనవనమునందు వీరులగు వానరులును నలుని వెంబడించు పరివారము. ఈనలుఁడు తానొక్కఁడే తనసేననుగూడి, లంకను మర్దింపఁ గోరుచున్నాఁడు. వెండివలెఁ దెల్లని దేహము గలయీవానరుఁడు శ్వేతుఁడు. ఇతఁడు మిక్కిలి యుద్ధచపలుఁడు, భయంకరపరాక్రముఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు, వీరుఁడు, ముల్లోకములం బ్రసిద్ధిగాంచినవాఁడు. శ్వేతుఁడు శీఘ్రమున సుగ్రీవునొద్దకు యుద్ధచపలుఁడుగాన యిప్పుడే లంకను ధ్వంసముసేసెదనని చెప్పవచ్చి యతఁ డనునయింపఁగా మరలి, దట్టమగు వానరసేనను పాయదీసికొని సైన్యములను బ్రోత్సాహపఱచుచు త్వరితముగా మరలఁ బోవుచున్నాఁడు. ఇతండు కుముదుఁడను యూథపతి. ఇతఁడు మున్ను, గోమతీతీరమున రమణీయమును నానావృక్షసమన్వితము నగుసంకోచనమనుపర్వతమున నలుగడల సంచరించుచు నచట రాజ్యమును బాలించుచుండెను. ఇప్పుడు సుగ్రీవునియొద్దనున్నాఁడు. వీఁడు వేయిలక్షలవానరులం దీసికొని వచ్చుచున్నాఁడు. వీనితోఁకయందలి వెండ్రుకలు పెక్కుబారలకొలఁదిని నిడుదలయ్యు కొన్ని

1400. వానరసైన్యమునుజూచుటకై రావణుఁ డున్నతప్రాసాదమునెక్కుట;
సారణుఁడు రావణునకు రామాదులను వేఱువేఱచూపి చెప్పుట.

యెఱ్ఱగాను, గొన్ని పసుపువన్నెగాను, కొన్ని తెల్లగాను, కొన్ని మిక్కిలి తెల్లగాను, వెలివిరిసియుండును. ఇతఁడు భయంకరకర్మములఁ జేయంజాలువాఁడు; ఎంతమాత్రమును దీనతనొందక మిక్కిలియు రోషముగలిగి ప్రచండుఁడై కయ్యమునకుఁ గాలుద్రవ్వుచున్నాఁడు. ఈతఁడుగూడ తనసైన్యముతో లంకాపురిని మర్దింపవలెనని తుకతుకపడుచున్నాఁడు. రాజా! కపిలవర్ణుఁడై సింహమువలెఁ జూపట్టుచు,దీర్ఘములయిన నేత్రములు గలిగి లంకను గాల్చువాఁడుంబోలె కనుఱెప్ప వేయక చుఱచుఱ వేఁడిచూపులం దేఱి చూచుచున్నాఁడు. ఇతఁడు రంభుఁడను యూథపతి. ఇతఁడు వింధ్యపర్వతమును కృష్ణగిరిని సహ్యమును సుదర్శనమును ననుపర్వతములను నెప్పుడు నధిష్ఠించియుండును. శూరులును ప్రచండులును ప్రచండపరాక్రములును వానరపుంగవులు నగు వానరులు నూటముప్పదిలక్షలు,లంకను తేజంబున మర్దింపఁగోరి యితనిని బలసి వెంటవచ్చుచున్నవారు. రాజా! చెవులు తెఱపిగా నిక్కించుచు మాటిమాటి కావలించుచున్న వీఁడు శరభుఁడను యూథనాథుఁడు. వీఁడు మృత్యువునకును వెఱవఁడు; యుద్ధమున వెనుదీసి పాఱఁడు; రోషవశమున మేను మిక్కిలియు కంపింప, సారె కడ్డచూపులం జూచుచున్నాఁడు; మఱియుఁ దనలాంగూలమును జూచి సింహనాదములు సేయుచున్నాఁడు. రాజా! మహాబలుఁడును మిక్కిలి వేగవంతుఁడును భయరహితుఁడునగు నితఁ డెప్పుడును రమణీయమగు సాల్వేయపర్వతమున వాసము సేయుచుండును. రాజా! ఈతనికి విహారులనఁబడు నలువదిలక్షల వానరశ్రేష్ఠులున్నారు. వారలందఱును మిక్కిలి బలవంతులు. పెద్దమేఘమువలె నాకాశము నావరించి, వానరవీరులనడుమ దేవతలనడుమ దేవేంద్రుఁడునుబోలె వెలుంగుచున్న యితఁడు పనసుఁడను యూథపతి. కయ్యమునకుఁ గాలుద్రవ్వుచున్న వానరశ్రేష్ఠులనడుమ నితని మహాధ్వని పెక్కుభేరులు వాయింపఁగాఁ బుట్టిన పెనుశబ్దమువలె నిదిగో వినఁబడుచున్నది. ఇతనిని యుద్ధమున నూర్కొని నిలుచుట కరిది. ఇతఁ డెప్పుడును పారియాత్రమను నుత్తమపర్వతముననుండును. ఈ యూథనాథుని ఏఁబదిలక్షల యూథపతులు సేవింతురు. ఈ యూథపతులకు నొక్కొక్కనికి వేఱువేఱ యూథములుగలవు. ఆయూథపతుల క్రిందనున్న యూథములును వేఱువేఱ తమతమ యంతవట్టు నితనిని గొలుచుచుండును. సముద్రతీరమున రెండవసముద్రముంబోలెఁ జూపట్టుచు నతిభయంకరమై యుత్సాహమునఁ బరుగులు వాఱుచున్న వానరసైన్యమును వెలింగించుచున్న యీతఁడు వినతుఁడను యూథాధిపతి. ఇతఁడు *దర్దరపర్వతమువలెఁ గనుపట్టుచు నదులలోపల నుత్తమంబగు పర్ణాసానదిజలములం ద్రావుచు దాని తీరముననుండును. ఈవినతునిసేన యఱువదిలక్షలమంది యున్నారు. ఇతఁడు క్రోధనుఁడను యూథపుఁడు, నిన్ను యుద్ధమునకుఁ బిలుచుచున్నాఁడు. ఇతనియొద్దను, పరాక్రమవంతులును బలవంతులునగు వానరులు యూథములు యూథములుగా వేఱువేఱ విభక్తులై యున్నారు. గైరికమువలె

* దర్దరమనునది గంగాసమీపమున నున్న యొకపర్వతమని తెలియునది.

నొకయూథపతియున్నాఁడు. ఇతఁడు ప్రమాథియనఁబడును.* ఇతఁడు గజములకును వానరములకును బూర్వము గలిగినవైరమును స్మరించుచు గంగాసమీపముననుండు గజయూథపములను బెదరించుచు నలుగడలఁ జరించుచుండును. ఈ యూథపతి నిలిచి యుద్ధప్రయాసము నొందనక్కఱలేక యూరకపోవుచునే శత్రువుల నాశము సేయును. పర్వత గుహలయందుండి, గజములనుబట్టి పర్వతములను, పర్వతములచే గజములను, వృక్షములచే గజములను, గజములచే వృక్షములను, గొట్టుచుండును. ఈ సేనాముఖ్యుఁడు గంగానదీసమీపమున, మందరపర్వతమునకు సాటియగు నుశీరబీజమను పర్వతమున దేవలోకమున దేవేంద్రుఁడుంబోలె, విహరించుచుండును. ఈ వానరశ్రేష్ఠుని క్రింద వేయిలక్షల వానరులున్నారు. మహాపరాక్రమశాలురును నుత్సాహవంతులును నై నుత్తిల్లి సింహనాదములుసేయుచు బలవంతులును మహాధీరులు నగునీ వేయిలక్షల వానరుల కితఁడు నాయకుఁడు. రాజా! వాయువుచేతఁ బయికి రేఁగినమేఘమువలె నీకుఁ గనఁబడుచున్న యీ యూథపతి (ప్రమాథి యనువాఁడు) పగవారికి నెదిరింప నలవిగానివాఁడు. వాయువుచే నలుప్రక్కల రేఁగి మిక్కిలి యెఱ్ఱని కాంతి గలిగియున్నయీ పెనుదుమ్ము పలువిధముల చుట్టిచుట్టి సుడియుచున్నయీ సేనయు నీకుఁ గనఁబడుచున్నది. మిక్కిలి సంరంభించినదై బలవంతమై యొప్పునా వానరసైన్యము ప్రమాథిది. నల్లని ముఖములుగలిగి భయంకరములై మహాబలవంతములైయున్న యీ గోలాంగూలములు సేతుబంధనమును జూచి యుత్సాహమున నూఱులక్షలగుచు మహావేగుండను యూథపతియు నగుగవాక్షుండను గోలాంగూలుని పరివేష్టించి పరాక్రమమున లంకను మర్దించుటకై వచ్చుచున్నవిచూడుము. ఏపర్వతమున గోరినవానిని నన్నింటిని నొసంగునవై, యెల్లప్పుడు పూవులు పూచుచుండుటచేఁ దుమ్మెదలతోఁ గూడియుండునట్టివృక్షములు వెలయునో, దేనిసమీపంబున సూర్యుండు దానివలెనే బంగారువర్ణముగలవాఁడై సంచరించునో, దేనికాంతి సోఁకినయచ్చటిమృగములును పక్షులు అదే బంగారువన్నె గలిగి వెలుఁగుచుండునో, దేనినెత్తమున మహాత్ములగుమహర్షులు విడువక నెప్పుడును వసించుచుందురో, ఎందఱిరుచ్యములగు ఫలముల నొసఁగుచు నెల్లకాలములందును ఫలములు పండుచుండు వృక్షములను మిక్కిలియు మేలయిన తేనియలును గలిగియుండునో, రమణీయమైన యామేరుపర్వతమునందు వానరముఖ్యులలోనెల్ల మేటియైనకేసరి యనెడి యీయూథపతి క్రీడించుచునుండును. అనఘా! కొండలు అఱువదివేలున్నవి. అవియన్నియు రమణీ

---

* పూర్వము శంబసాదనుఁడను నొకయసుర గజాకారమున మునులను బాధించుచుండఁగా నామునులు హనుమంతునితండ్రియగు కేసరిని ఆయసురం జంపునట్లు పురికొలుపఁగా నతండు వానిని జంపెను. అందులకు మునులు సంతోషించి మహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుఁడు పుత్త్రుఁడుగాఁ బుట్టుఁగాక యని కేసరికి వరమిచ్చిరి. అదిమొదలుగా గజములకును వానరములకు పరస్పరము వైరము గలిగెనను కథ యిట యనుసంధించునది.

యములయిన బంగారుకొండలగును. వానినడుమ, రాక్షసులయందు నీవు సర్వోత్త
ముండవై యుండునట్లు, ముఖ్యమైన మేరుపర్వతమున్నది. నలుపు గలసినయెఱుపువ
న్నెగలవారును, తెల్లనిరంగుగలవారును, ఎఱ్ఱనిమొగములుగలవారును, తేనెవంటి
గోరోచనపువన్నె గలవారును, వాఁడియైన కోఱలును గోళ్లును నాయుధములుగాఁ
గలవారునైన యీవానరులు ఆపర్వతరాజమున వాసముసేయుచుందురు. వీరు నాలు
గుకోఱల సింగములవలెను, దారసింపరానంతబెడిదములయిన పులులవలెను నుం
దురు. వీరందఱును నగ్నివలె నుగ్రులై, కుపితములయిన సర్పములవలెఁ గోపస్వభా
వులై, మిక్కిలి నిడుదలయి యొప్పుచున్నలాంగూలములు గలిగి, మదపుటేనుంగులం
బురుడించుచు, మహాపర్వతాకారులయి, పెనుమేఘములవలె గర్జిలుచు, గుండ్రనయి
గోరోచనపువన్నెగలిగి కడలనెఱ్ఱనయిన కన్నులతో భీమసదృశులై భయంకరమగు
గమనమును కంఠధ్వనియు నెలయుచునుందురు. వీరందఱు నీలంకాపురిఁ జూచి యి
పుడే మర్దించునట్లున్నారు. రాజా! ఈవానరుల కధిపతి యిదిగో వీరలనడుమ ను
న్నాఁడు చూడుము. ఇతఁడు వీర్యశాలి; ఇతనిపేరు శతవలియని భూతలమున
ప్రఖ్యాతినొందియున్నది. బుద్ధిమంతుఁడగు నితఁడు జయముగోరి సూర్యునెప్పుడును
బూజగావించుచుండును. ఇతఁడొక్కఁడే తనసేనంగొని లంకాపురినంతయు మర్దింపఁ
గోరుచున్నాఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమవంతుఁడు, బలవంతుఁడు, శూరుఁడు, పౌరుష మెంత
మాత్రము వదలకుండువాఁడు. ఈశతవలి రామునికిఁ బ్రియముసేయుపట్ల తనప్రా
ణములనుగూడ నెంతమాత్రము పాటింపఁడు. గజుఁడును గవాక్షుఁడును గవయుఁ
డును నలుఁడును నీలుఁడును నను వీరలలో నొక్కొక్కనికిని పదికోట్లసైన్యము బలసి
యున్నది. అట్లు వింధ్యపర్వతమున వాసముసేయు మహావేగగతులగు వానరోత్తములు
నున్నారు. వారలనేకులుగాన వారిని లెక్కపెట్ట నలవిగాదు. మహారాజా! ఈవాన
రులందఱును మహాప్రభావులు, అందఱును మహాపర్వతాకారులు, అందఱును క్షణ
మాత్రమున భూతలమునందలిపర్వతముల నెల్ల నుగ్గునూఁచ గావించి విసరివైవఁ
జాలునట్టి దిట్టలు' అనెను. ఇది యిరువదియేడవసర్గము.

(సారణుండు రావణునకుఁ జెప్పినదానిని సంపూర్ణముగాఁ జెప్పనందున శుకుండు తాను దక్కినవారినెల్లఁ జూపి చెప్పుట.)

అంత సారణుఁడు చెప్పినదెల్ల విని శుకుఁడు అతఁడు సంపూర్ణముగాఁ జెప్ప
లేదని, తాను రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణునకు వానరసైన్యమునంతయు వ్రేలంజూపి
యంతయుఁ జెప్పువాఁడై 'రాజా! మదించిన మహాగజంబులవలెను, గంగాతీరము
నందలి మఱ్ఱిమ్రాఁకులవలెను, హిమవంతమునందలి మద్దిచెట్లవలెను, మహాకా

క్రమవంతుఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు, బలవంతుఁడు, రాముని కుడిబుజము, మఱియు రామునకు నెప్పుడును బయటనున్న ప్రాణమువంటివాఁడు. ఇతఁడు రామునివిషయమై ప్రాణములనేని దాఁపఁడు; తా నొక్కఁడే యుద్ధమున సమస్తరాక్షసులను వధింపవలయునని యున్నాఁడు. ఒక్కొక్కఁడును ఒక్కొక్కరాక్షసగణమువలె నున్న నలుగురురాక్షసులు తన్నుఁ బరివేష్టించియుండఁగా రాముని నెడమప్రక్కనున్నాఁడే! * ఆయితఁడు నీరాజ్యమునకు రాజయిన విభీషణుఁడు సుమీ. సమస్తకామములను బడసియున్నవాఁ డగుటచే లంకారాజ్యము నభిలషింపని శ్రీమంతుఁడును, విభీషణాదులను రాజులను జేయుసిచోఁ దాను రాజరాజు కాఁజాలనని తలఁచునట్టి రాజరాజు నగు రాముఁడు, ఈ విభీషణుని, లంకారాజ్యమునకు రాజుగా నభిషేకించినాఁడు. ఇతఁడు సంరంభించి నీపయినే యుద్ధమునకొఱకు నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. ఈ రామవిభీషణుల నడుమ నొకఁడు పర్వతమువలె నిశ్చలుఁడై నిలుచుండఁగాఁ జూచుచున్నావుగదా! ఇతఁడు సమస్త వానరముఖ్యులకును రాజగు సుగ్రీవుఁడు; పరాజయము నొందనివాఁడు. హిమవంతము సమస్త పర్వతముల నతిశయించి యుండునట్లు, నితఁడు తేజమునను యశస్సునను బుద్ధిని జ్ఞానమునను ఆభిజాత్యమునను సమస్తవానరుల నతిశయించి వెలుఁగుచున్నవాఁడు. ప్రాకారాది దుర్గమునై పర్వతదుర్గమునై, వనవృక్షములుచుట్టును గలిగి, గుహారూపమున నుండు కిష్కింధయందు నితండు ప్రధానులయిన యూథపతులను గూడి వాసము సేయుచుండును. ఈతని వక్షమున నూఱుకమలములు గలకాంచనమాల వెలుఁగుచున్నది చూడుము. ఇది దేవతలకును మనుష్యులకును గూడ కామింపఁదగినది. ఇందు వీరలక్ష్మి నెలకొని యుండునుగాన దీనిం దాల్చినవాఁ డెన్నటికి నపజయము నొందఁడు. రాముఁడు యుద్ధమున వాలినిజంపి సుగ్రీవునకు నీ కాంచనమాలికను తారను శాశ్వతమయిన వానరరాజ్యమును నొడఁగూర్చినాఁడు. పండితులయినవారు నూఱులక్షలు కోటియని చెప్పుదురు. నూఱువేలకోట్లు శంఖ మనఁబడుచున్నది. నూఱువేలశంఖములు మహాశంఖ మగుచున్నది. నూఱువేలమహాశంఖములు బృందమని చెప్పఁబడుచున్నది. నూఱువేలబృందములు మహాబృందమని చెప్పఁబడినది. నూఱువేల మహాబృందములు పద్మం బనఁబడును. నూఱువేలపద్మములు మహాపద్మ మగును. మహాపద్మములు నూఱువేలు ఖర్వ మనఁబడును. నూఱువేలఖర్వములు మహాఖర్వ మగును. మహాఖర్వములు నూఱువేలు సముద్ర మనఁబడును. నూఱువేలసముద్రములు ఓఘమగును. నూఱువేలయోఘములు మహౌఘ మనఁబడును. ఇట్లు అర్యోసేనాపతుల క్రింద వేయువేల వేయికోటులును నూఱుశంఖములును, వేయి మహాశంఖములును నూఱు

* ఇందులకు 'రాజా హ్యేషవిభీషణః' అని మూలము. ఇట 'హ' అను నక్షరముచే గాయత్రి పదాఱవ యక్షరము గ్రహింపఁబడినదిగాన పదియాఱవగ్రంథసహస్ర మిక నారంభింపఁబడుచున్నదని గ్రాహ్యము.

బృందములును వేయి మహాబృందములును నూఱుపద్మములును వేయి మహాపద్మములును నూఱుఖర్వములును నూఱు సముద్రములును నూఱుమహౌఘములును కోటి మహౌఘములును గలిగి సముద్రమువలె నపారమై యొప్పుసేనంగూడి, విభీషణుఁడును నతని మంత్రులయిన రాక్షసులును బలసి నడవ, మహాసైన్యపరివృతుండును ఎప్పుడును మహాబలపరాక్రమశాలియు నగువానరరాజు సుగ్రీవుండు నీపైకి యుద్ధము సేయవచ్చుచున్నాఁడు. మహారాజా! జ్వలించు క్రూరగ్రహముంబోలె వచ్చుచున్న యీ మహాసైన్యమును జూచి యిఁక మనకు జయము గలుగునట్లును శత్రువులచే నపజయము రాకుండునట్లును జక్కఁగా గొప్పప్రయత్నమును గావింపుము' అనెను. ఇది యిరువదియెనిమిదవ సర్గము.

రావణుఁడు శుకసారణులను ధిక్కరించి శార్దూలాది చారులను బంపఁగా వారు వానరసేనం బ్రవేశించి విభీషణునిచేఁ బట్టువడి రామునిచే విడివడి మరల లంకకువచ్చుట.

రావణుఁడు శుకుఁడుచెప్పిన వానరయూథపతులనందఱును, రాముని సమీపమున నున్నతనతమ్ముఁడగు విభీషణుని మహావీర్యశాలిగావున రామునికిఁ గుడిబుజమగు లక్ష్మణుని, భయంకర పరాక్రముఁడును సమస్త వానరులకును రాజునయిన సుగ్రీవునిని, (గజుఁడు గవాక్షుఁడు గవయుఁడు మైందుఁడు ద్వివిదుఁడు బలవంతుఁడును వాలికుమారుఁడునగు నంగదుఁడు పరాక్రమవంతుఁడగు హనుమంతుఁడు దుర్జయుఁడగు జాంబవంతుఁడు సుషేణుఁడు కుముదుఁడు నీలుఁడు వానరతిలకుఁడగు నలుఁడు మొదలగువారినిని) జూచి మనంబునఁ గొంత బెదరుగదిరినను పరస్తోత్రము చేయుటంబట్టి కోపముగొని, అంతయుఁ జెప్పి ముగిసినపిదప వీరులయిన యాశుకసారణులను పరుషవాక్యముల బెదరించెను. అతఁడు తనకుమ్రొక్కి తలవాంచియున్న యాశుకసారణులంజూచి కుపితుండై రోషంబునఁ బలుకు దొట్రిలఁ బరుషవాక్యముల 'అన్నిటికి మొదట, నిగ్రహముగాని యనుగ్రహముగాని సేయ సమర్థుండగు రాజునకు నతనియొద్ద బ్రతుకుచుండు మంత్రులు ఇట్లు అప్రియవార్తలం జెప్పుట యెంతమాత్రము సరికాదుగదా. ఇది యటుండ, మనకుఁ బ్రతికూలురై మనపగవారు యుద్ధము సేయ మనపయి నెత్తివచ్చుచుండఁగా, అనవసర మయినయట్టి యుద్ధారంభసమయమున మీ రిరువురు నిట్లు పరస్తోత్రము సేయుట యుక్తమగునా? మీరు రాజనీతిశాస్త్రంబున సారభూతమయిన భృత్యకృత్యమును దెలియకున్నారు. కాన పెద్దలయి జ్ఞానవయశ్శీలసంపన్నులయి నీతిశాస్త్రోపదేశము సేయుగురువులను మీరారాధించినదంతయు వ్యర్థము. 'చిరకాలము గురువు నుపాసించినవానికి నజ్ఞానముండుట్లా' యందురా? ఒకవేళ మీరు దానిని చదివినను దానియర్థమును విశే

షించి తెలిసికొనలేదు. లేక యర్థమును దెలిసియు దాని యనుష్ఠానము లేనందున నట్టి జ్ఞానభారమును మోయుచున్నవారుగాని జ్ఞానముచలని యుపయోగములేదు. ఇట్టి మూర్ఖు లయినమంత్రులతోఁ గూడియున్నందున నే నెప్పుడో శత్రువులచేతి హతుఁడనై యుండవలసినవాఁడను. అయిన దైవయోగమున చెడక నిలిచియున్నాను. నే నాజ్ఞ సేయఁగా నా నాలుకయందే నామాటమాత్ర నే శుభముగాని యశుభము గాని గలుగును గదా. అట్లుండఁగా మీకు మృత్యువు గలుగునని భయములేదా యిట్టి పరుషవచనములు నాయెదుటఁ జెప్పుటకు? అడవియందుఁ గారుచిచ్చుదగిలి వృక్షములయినను క్షేమముగా నుండవచ్చును; కాని రాజునెడ దోషము చేసినట్టు సంబంధించిన యపరాధులుమాత్రము క్షేమము నొందఁజాలరు. వీరలు నాకు మున్ను చేసిన యుపకారములు తలఁపునకు వచ్చుటంబట్టి నాకోపము తీవ్రముగాక మెత్తంబడెను ; కానిచో, నే నిప్పుడే శత్రుపక్షమును బొగడిన యీపాపాత్ములను శుకసారణులను వధించి పుత్తును. స్థానభ్రష్టులు గండు, పొండు. నాకంటియెదుట నుండవలదు. మీరు మున్ను చేసియున్న యుపకారములు నాతలంపునకు వచ్చుటచే మిమ్మును జంప నాకు బుద్ధిపుట్టకున్నది చుఁడీ. మీరు కృతఘ్నులనియు నాయెడల స్నేహము లేనివారనియు దిగవిడుచుటయే మిమ్ము వధించుట యగుచున్నది. వేఱు వధ మక్కఱలేదు ' అనెను. ఇట్లు రావణుఁడు చెప్పఁగావిని యా శుకసారణు లిరువురును లజ్జనొంది రావణుని 'జయజయ' అనిపొగడి యంత వెడలిపోయిరి. అంత రావణుఁడు తనసమీపమున నున్న మహోదరునిఁ జూచి, 'రాజనీతియందు మిక్కిలియుఁ బండితులయిన చారులను నాయొద్దకుఁ దీసికొనిరమ్ము ' అని యానతిచ్చెను. అట్లు రావణుఁడు చెప్పఁగానే మహోదరుఁడు వేగులవాండ్రను శీఘ్రముగా నచ్చున ట్లాజ్ఞాపించెను. అంత వేగులవాండ్రు రాజాజ్ఞచొప్పున వేగిరమున వచ్చి యంజలిఘటించి 'జయజయ' అని యాశీర్వదించి కొలిచియుండిరి. రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁడంత విశ్వాసపాత్రులును శూరులును శత్రువులకు భయపడనివారును భక్తిగలవారునగు నాచారులనుజూచి ' మీ రిచ్చటనుండి రామునొద్దకుఁ బొండు. పోయి యతఁడు చేయవలసినదిగా నిశ్చయించి యున్న కార్యమేది యని పరీక్షింపుఁడు. అట్టి నిశ్చయము శిథిలమైనయెడల నతనిని బెదరింతము. మంత్రులలో నతని కంతరంగభూతులును ప్రీతితోఁ గలసిమెలసి యున్నమిత్రులు నగువా రెవ్వరో వారిని గూడఁ బరీక్షింపుఁడు. ఆమైత్రియు శిథిలమైనయెడలం వారిని నతనినుండి వేఱుపఱుతము. అతఁ డెట్లు నిదురపోవుచున్నాఁడు. ఒంటిగనా? మెలఁకువగలిగి పెక్కండ్రు బలసి కాచుచుండఁగనా? ఒంటిగ నిదురించునేని యుద్ధము నడపవచ్చును. ఎట్లుమేలుకొనియున్నాఁడు? చింతాకులుఁడై యా? ఆకులతలేకయా? ఆకులుఁడగునేని పయిఁబడి కొట్టవచ్చును. ఇంకను నేమిచేయనున్నాఁడు? పట్టణమును కొంతకాలము జాగుచేసి ముట్టడించునా? ఇప్పుడే యట్లుచేయునా? జాగుసేయునేని యట్లై సాగునట్లు

క్రమముగా వంచింపవచ్చును. మీరు ప్రచ్ఛన్నులై యుండి నేను చెప్పినదంతయు, అన్ని విధముల చారులందఱును తెలిసికొని రావలయును. నిపుణులయిన రాజులు, చారునిమూలముగా, శత్రువు తెఱంగంతయుఁ బూర్ణముగానెఱిఁగి యుద్ధమున స్వల్ప యత్నముచే వానింబట్టి యోడింతురు' అనెను. అంత నావేగులవాండ్రు రావణునితో నట్లు చేసెదమని చెప్పి మిక్కిలియు సంతుష్టులయి శార్దూలుని మున్నిడుకొని రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునకుఁ బ్రదక్షిణము గావించిరి. అట్లాచారులు మహాధీరుండగు నారాక్షసోత్తమునికిఁ బ్రదక్షిణము సేసి తోడనే రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు నుండు చోటికిఁబోయిరి. ఆచారులు మఱియొక వేషము దాల్చిపోయి సువేలపర్వతముసమీపమున సుగ్రీవ విభీషణులతోఁగూడియున్న రామలక్ష్మణులను జూచిరి. వారు ఆరామలక్ష్మణులను ఆవానరసేననుం జూడఁగానే భయమున విలవిలఁబోయిరి. ధర్మాత్ముఁడగు రాక్షసేంద్రుఁడు విభీషణుఁడు ఆచారులను గనుఁగొనెను. వారాసేనయందుఁ దిరుగుచుండఁగా నాకస్మికముగా విభీషణుఁడుగని తర్జించెను. శార్దూలుం డొక్కనినిమాత్రము మిక్కిలియు దుష్టుఁడయిన రాక్షసుఁడని విభీషణుఁడు వానరులచేతికి పట్టియిచ్చెను. వానరులాశార్దూలుని చావఁగొట్టుచుండఁగా రాముఁడు వానిని విడిచిపుచ్చెను. రాముఁడు దయచేత నితరచారులగు రాక్షసులనుగూడ వానరులు కొట్టుటనుండి విడిచిపుచ్చెను. ఆచారులు, అట్లు మిక్కిలి చుల్కనిగతియుఁ బరాక్రమమును గల యీ వానరులు తమ్ముం బట్టి పీడింపఁగా నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు మనస్సుదిటతప్పి మరల నెట్టకేలకు లంకను జేరిరి. అంతఁ బరరాష్ట్రములందలి వృత్తాంతములను దెలియుటకై యెల్లప్పుడు బయటిదేశములందు సంచారము చేయుచుండు మహాబలవంతులయిన యాచారరాక్షసులు రావణునియొద్దకుఁబోయి రాముఁడు భయంకరమగు సైన్యముతో సువేలపర్వతముసమీపమున నున్నవాఁడని తెలియఁజేసిరి. ఇది యిరువదితొమ్మిదవసర్గము.

శార్దూలాదులు రావణునితో రాముఁడు వానరవీరసహితుఁడై సువేలాద్రిప్రాంత విడిసి యున్నాఁడని చెప్పుట.

అంత నాశార్దూలాదిచారులు రాముఁడు కలఁచి పుచ్చరాని మహాసైన్యముతో సువేలపర్వతమునొద్ద విడిసియున్నవాఁడని లంకాధిపతి యగురావణునకుం జెప్పిరి. రావణుఁడు చారులవలన మహాబలుండగురాముఁడు వచ్చినాఁడని విని కొంత భయమునొంది శార్దూలునింజూచి 'శార్దూలా! నీముఖకాంతి యెప్పటివలె లేదు. మిక్కిలియు దీనుఁడవై యున్నావు. క్రుద్ధులయిన శత్రువులబారిం జిక్కవుగదా. వారికిఁ జిక్కుటచే నారిస్వరూపము తెలియదయ్యెనా యేమి?' యని యడిగెను. ఇట్లు రావణుఁ డడుగఁగా నపుడు శార్దూలుఁడు తాను వానరులచే పడినపాట్లకు భయమున

నయనములు విరవిరఁబోవఁగా ఆరాక్షససింహునింజూచి మెల్లనిమాటల 'రాజా! ఆ వానరోత్తముల రహస్యములను కనుఁగొనుట వేగువాండ్రకు శక్యము గాదు. వానరులు తమంతటనే మిక్కిలి పరాక్రమవంతులు, మహాబలవంతులు; మీఁదు మిక్కిలి రామునిచేత రక్షితులుంగావున వారితో మాటాడుటయే శక్యముగాకున్నది. ఇఁక వారలను బరీక్షించుట యెక్కడిది? అది లభ్యముగాదు. నలుప్రక్కల నెటుచూచినను పర్వతాకారులగువానరులు మార్గంబునకుఁ గాపై కాచియున్నారు. కనుకనే నాసేనలోఁ జొచ్చితి నంతే. మఱియెచ్చటను జూడనుగూడ లేదు. ఇంతలోపలనే నన్నుఁ గనుఁగొనిరి. ఆవానరసేన వేగుచూచుటకు నలవిగానిది. విభీషణునిమంత్రులగు రాక్షసులు నన్ను బలాత్కారమునఁ బట్టికొని బహువిధముల నేలం బొరలించిరి. మఱి బలవంతులగు వానరులు నన్నుఁజూచి సైఁపలేక, బెట్టిదముగా మోఁకాళ్లందన్నియుఁ బిడికిళ్లం బొడిచియు, పండ్లంగొఱికియు, నఱచేతఁ జఱచియు, నిట్లుపీడించి నాసైన్యముచుట్టును నన్నుఁదీసికొని చుట్టించిరి. అట్లు సర్వాంగములు నెత్తుటందోఁగి మూర్ఛిల్లి తెప్పిఱియు నింద్రియములు కళవళించుచున్న నన్ను వానరులు చావఁగొట్టుచు సైన్యమునందంతటను 'చారుఁడు వీఁడుచారుఁడు' అని చాటుచుఁ ద్రిప్పి రాముఁడు కొలువున్నచోటికిఁ గొనిపోయిరి. నేను జేతులు మొగుడ్చుకొని రక్షింపఁబతిమాలుకొనుచుం బోయితిని. అంత రాముఁడు నన్నురక్షించెను. ఇట్లు అదృష్టవశమున బ్రతికివచ్చితిని. రాముఁడిదిగో, కొండలచేతను బండలచేతను మహాసముద్రమును బూడ్చి గట్టుగట్టి దాఁటి సాయుధుఁడై వచ్చియున్నాఁడు. ఇఁక శీఘ్రముగానే లంకాద్వారమునకు రాఁగలఁడు. రాముఁడు గరుడవ్యూహముగాఁ బన్నియున్న వానరసైన్యముచే నంతటను బరివృతుఁడై నన్నువిడిచిపుచ్చి యిఁక మిక్కిలి తేజము దీపింపఁదప్పక లంకాపురిపై నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. రాముఁడు త్వరలోనే ముందుప్రాకారము నాక్రమించును. నీవురామునకు సీతనిమ్ము. లేక చక్కఁగా యుద్ధమునైనఁ గావింపుము. శీఘ్రముగా నీరెంట నేదయిననొకటి సేయుము.' అనెను. అంత రాక్షసాధిపతియగు నారావణుఁడు శార్దూలుఁడు చెప్పినదివిని మనస్సున నాలోచించి, మిక్కిలియు గొప్పవాక్యమున నాశార్దూలునితో 'సీత నిమ్మనెదవా? దేవతలును గంధర్వులును దానవులును ఒక్కపెట్టి నన్నెదుర్కొని యుద్ధముసేసినను, నాకు సర్వలోకములవలనను భయము గలిగినను, రామునకు సీతనెంతమాత్రమియ్యను' అనిచెప్పి మరల నమ్మహాతేజుఁడు వారలతో 'నీవు వానరసేననంతయు చక్కఁగా చూచితివిగదా. అందు శూరులగు వానరు లెవ్వరు? సౌమ్యా! శార్దూలా! అందుఁ జెనకరాకున్న వానరులయాకారము లెట్లుండును? వారిప్రభావము లెట్టివి? వారెవ్వరికొడుకులు? ఎవ్వరిమనుమలు? వారల భావమంతయు నున్నదియున్నట్టుగాఁ జెప్పుము. నీవట్లుచెప్పఁగా ఆవానరులబలాబలములనెఱింగి, వారలవిషయమై చేయవలసినదానిని దెలిసికొనెదను. యుద్ధముసేయఁగోరువారలు అవశ్యము శత్రులబలమును దెలిసికొనవలయును' అనెను. అంత స్తుత్తము

చారుఁడగు శార్దూలుఁడు రావణుఁ డట్లడిగినంతట నతనికిఁ జెప్పఁబూనినవాఁడై, "రాజా! సుగ్రీవుఁడు ఋక్షరజునికొడుకు, మిక్కిలియు దుర్జయుఁడు. * జాంబవంతుఁ డను నితఁడు గద్గదునికొడుకు. గద్గదునికొడుకు మఱియొకఁడు ధూమ్రుఁ డనువాఁడు గలఁడు. యుద్ధమున నశౌదిరాక్షసులను శెక్కండ్రను తానొక్కఁడే చంపిన హనుమంతుఁడు ఎవ్వని పుత్రుఁడో యా కేసరి యనువాఁడు బృహస్పతిపుత్రుఁడు. రాజా! † ధర్మాత్ముఁడును వీర్యవంతుఁడు నగు సుషేణుఁడును ధర్మదేవతపుత్రుఁ డు. రాజా! ఇందు, సౌమ్యుఁడగుదధిముఖుఁ డనువానరుఁడు చంద్రునిపుత్రుఁడు. సుముఖుఁడును దుర్ముఖుఁడును వేగదర్శియు ననెడి యీవానరు లొక్కొక్కరును ‡ వానరరూపమున బ్రహ్మచే సృజింపఁబడిన మృత్యువే యన మృత్యుసమానులై యున్నారు. ఇది నిజము. మఱియు వానర సేనాపతియగు నీలుఁడు అగ్నిదేవునికొడుకు. ఇందు మున్ను కేసరిపుత్రుఁడని చెప్పఁబడిన హనుమంతుఁడనువాఁడు వాయుదేవుని ఔరసపుత్రుఁడు. ఎవ్వరికిని జెనకం దరముగానివాఁడై బలవంతుఁడును యౌవనవంతుఁడు నగునంగదుఁడు దేవేంద్రునిమనుమఁడు. బలవంతులగు మైందద్వివిదు లిరువురును అశ్వినీదేవతలకొడుకులు. ఇందు గజుఁడును, గవాక్షుఁడును, * గవయుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, ఈయైదుగురును ప్రలయకాలాంతకునకు సాటియగువారు. వీరలు యమునికొడుకులు. ఇట్లు శ్రీమంతులును దేవతలకుఁ బుట్టినవారలును యుద్ధంబునకుఁ గాలుద్రవ్వుచుండు మహాశూరులును నగువానరులు పదికోటులున్నారు. వీరలు పుట్టినచోటుమున లగుచక్కనవిశేషములు చెప్ప నాకలవిగాదు. ఖరునిని దూషణునిని త్రిశిరునిని జంపిన యీరాముఁడు దశరథుని కుమారుఁడు, సుందరమయిన యవయవముల నుదుటిన గలవాఁడు, యౌవనవంతుఁడు. విరాధునిని యమునింబోలెడి కబంధునిని సంహరించినట్టి రామునకుఁ బరాక్రమంబున సాటియగువాఁడు భూతలమున నెవ్వఁడును

---

* జాంబవంతుఁడు బ్రహ్మ యావులింతవలనఁ బుట్టినవాఁడయ్యు, గద్గదునిచేఁ బోషింపఁబడుటచే జాంబవంతుఁడు గద్గదునికొడుకుగా చెప్పఁబడెనని తెలియునది.

† ఇందులకు 'సుషేణశ్చాపి ధర్మాత్మా పుత్రో ధర్మస్యవీర్యవాన్' అనిమూలము. ఇట సుషేణుఁడు ధర్మదేవతపుత్రుఁడుగా చెప్పఁబడెను. బాలకాండమున 'వరుణో జనయామాస సుషేణం నామ వానరమ్' అని సుషేణుఁడు వరుణునిపుత్రుఁడుగా చెప్పఁబడెను. ఈ విరోధమెట్లు? అన్నచో ఆవరుణుఁడే యిట ధర్ముఁడని చెప్పఁబడెనని గ్రహింపవలయును. లేక శార్దూలుఁడు భయముచే కలవరపడి యున్నందున నాలోచించుకొనకుండ నిది విని యుండును. లేక యీసుషేణుఁడు మఱొకఁడనియుఁ గొందఱు చెప్పెదరు. ఇట్లే తక్కినచోటులఁ దెలియునది.

‡ ఇందులకు 'మృత్యుర్వానరరూపేణ నూనం సృష్టః స్వయంభువా' అని మూలము. వీరు వానర రూపమున బ్రహ్మచే సృజింపఁబడిన మృత్యువుగా అనఁగా మృత్యువు పుత్రులుగానున్నారని యర్థాంతరము.

లేఁడు. జనస్థానమునం గల రాక్షసుల నెల్లవారిని నొక్కఁడే వధించినట్టి మహాశూరుండగు రాముని గుణములను వర్ణింప భూమియం దేమనుష్యునికిఁగాని యలవిగాదు. ఇందు, ధర్మాత్ముండగు లక్ష్మణుఁడును దశరథునికుమారుఁడు. మేటియేనుంగు మిన్నవంటివాఁడు. అతని బాణములబారిం బడి దేవేంద్రుఁడయినను జీవింపఁజాలఁడు. ఇందు, శ్వేతుఁడును జ్యోతిర్ముఖుండు ననెడి యీ యిద్దఱును సూర్యపుత్త్రులు. వరుణునకు మఱియొక పుత్త్రుఁడు హేమకూటుండను వానరుఁడు గలఁడు. వీరుఁడును వానరోత్తముఁడునగు నలుఁడు విశ్వకర్మకుఁ బుట్టినవాఁడు. ఇందు, వానరులలో పరాక్రమవంతుఁడును బలవంతుఁడునగు సుదుర్ధరుఁడు వసుపుత్త్రుఁడు. లంకారాజ్యమును రాముని వలనం బడసి యతనికి హితము సేయుటయం దాసక్తుండై యున్న రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు విభీషణుఁడు నీకుఁ దమ్ముఁడుగాన యతనిజన్మాదులు చెప్పవలసినది లేదు. సువేలపర్వతమునొద్ద విడిసియున్న యీ వానరసైన్యము తెఱంగంతయు నిట్లు నీకెఱింగించితిని. ఇఁక మిగతకార్యమునకు దేవరయే ప్రమాణము' అనెను. ఇది * ముప్పదియవసర్గము.

> రావణుఁడు మాయావి యగువిద్యుజ్జిహ్వునిచే ఖండితమయినరామశిరస్సును, మోపెట్టఁబడిన ధనుస్సును, సీత మున్ను హనుమంతునిచేఁ బంపిన చూడామణిని మాయచే నిర్మింపఁజేసి సీతకుఁ జూపుట.

అంత, శార్దూలాదిచారులు, రాముఁడు కలంచి పుచ్చరాని మహాసైన్యముతో సువేలశైలమునొద్ద విడిసి యున్నాఁడని లంకాధిపతియగు రావణునకుఁ జెప్పిరి. రావణుఁడు మహాబలుఁడగు రాముఁడు వచ్చియున్నాఁడని చారులవలన విని, కొంచెము భయమునొంది, మంత్రులనుజూచి, 'మన కాలోచింపవలసినకాల మిదె వచ్చినది. కావున మంత్రులును నీతికుశలులు నగురాక్షసులందఱును, శీఘ్రంబున నిటవత్తురు గాక' యని యాజ్ఞాపించెను. ఆరావణుఁ డట్లాజ్ఞాపించుటనువిని మంత్రులెల్ల వేగ మతనికడకువచ్చిరి. అంత నతఁడు మంత్రులతోఁగూడ నాలోచనము సేయువాఁడయ్యె. అంత దుర్ధర్షుఁడగు నారావణుఁడు, రాముఁడు సమీపించి వచ్చినపిదప చేయుట కేది యుచితమో చక్కఁగా నాలోచనము సేసి, మంత్రులను వీడుకొలిపి తనగృహమునకుఁ బోయెను. అంత మహామాయుఁ డగు నారావణుఁడు మాయలందు నిపుణుఁడును మహాబలుఁడు నగువిద్యుజ్జిహ్వుఁ డను రాక్షసునిఁ బిలిచి యతఁడు

---

* ఇట చెప్పఁబడిన వానరజన్మవిధము, తఱుచుగా బాలకాండమునఁ జెప్పఁబడినదానికి విరుద్ధముగా నుండుటచేతను, ఈసర్గము లేకపోయినను పూర్వోత్తరకథ యొనఁగూడియుండుటచేతను, ఈసర్గము కల్పితమని కొంద ఱందురు.

1415. రావణుఁడు రాముని మాయాశిరస్సును సీతకుఁజూపుట; సీత వ్యసనపడుట.

తన వెంటరా, సీతయుండుస్థలమునకుఁ బోయెను. రాక్షసరాజగు రావణుఁడును మాయల నెఱింగినవిద్యుజ్జిహ్వునిం జూచి 'మనము మాయచేసి జనకరాజసుతను సీతను మోసపుత్తము. రాక్షసా! నీవు మాయచేత రామునిశిరసు నొకటిని జేసి, దానిని, బాణముతోఁగూడిన మహాధనువునుం దీసికొని నాయొద్దకురమ్ము' అనెను. రావణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా రాక్షసుఁడు విద్యుజ్జిహ్వుఁడు 'అట్లె చేసెద' ననెను. అందులకు నా రాక్షసరాజు సంతుష్టుఁడై యతని కొకవిలువగల భూషణము నొసంగెను. మహాబలుఁడగు నా రాక్షసాధిపతి రావణుఁడు, సీతను జూడ నువ్విళ్లూరుచు నయ్యశోకవనమునకే పోయెను. అంత కుబేరునితమ్ముఁ డా రావణుఁడు దుఃఖమున కెంతమాత్రము దగనిదయ్యు దుఃఖితయై మొగము వాంచి శోకమ్మునపాలై భూమిపయిం గూర్చుండి భర్తనే ధ్యానముసేయుచు భయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీ లిటు నటు గాచుచుండఁగా నశోకవనికయం దున్నసీతం గాంచినవాఁడయ్యె. (నిండుచందురునివంటి నెమ్మొగంబుగల యాసీత రాక్షసస్త్రీలచేతం బరివృతయై, ఉత్పాతమేఘసమూహములచేత నావరింపఁబడినచంద్రరేఖవలెఁ జూపట్టుచు మంగళార్థముగాఁ దాల్చునట్టి యుత్తమభూషణములు గొన్నిటిచేమాత్ర మలంకృతయై, గాలి యెగురఁగొట్టఁగా నల్లలాడు పూఁదీఁగవలె నిటునటు దిరుగుచు, కొంతసేపు రామునిం బొందినట్లు సంకల్పించుకొని హర్షమును, కొంతసేపు రామునిఁ బాసినది దలంచుకొని శోకమునుం బడుచు, విషాదమునకు వేఱుతెఱంగై, ఱోఁతువలన స్తిమితయైయున్న గంగానదివలె దుఃఖాతిశయమువలన నేమియుఁ దోఁచక స్తిమితయై యుండెను.) అంత రావణుఁడు సీతను సమీపించిపోయి మంచి సంతోషవార్తను జెప్పువానివలె *నటించుచు, నా చెలువపనుఁ జూచి మిక్కిలి తెగబడి యయిన యీమాటను జెప్పువాఁడై †'కల్యాణీ! నే నెంత మంచిమాటల నడుగుకొనుచున్నను, నెవ్వనియాశ్రయము నమ్మి నన్నట్లు నిష్ఠురము లాడితివో యా ఖరాదులనువధించి నాతో వైరముగొన్న నీ పెనిమిటి యా

* ఇటు వాస్తవార్థ మిట్లున!—రావణుఁడు సీతాదేవిని స్పష్టముగా దేవతయని తెలిసియు, రాముని చేతులార నగ్నముసుగోరియు, రాముఁడు రావణునితోడ విరోధము పెట్టుకొని మృతుఁడయినాఁడని రాక్షసులను మోసపుచ్చునట్లు దేవి నట్లు మోసపుచ్చుటకుంబోలె శ్రీరాముని మాయాశిరస్సు చూపుటయునదానిని చూపి, రాముని మృతునిగా శంకించి మోసపోయిన సీతాదేవిని రహస్యమున ప్రియవచనములు సాంత్వించుచున్నాఁడు. 'ఉపసృత్య తత స్సీతాం ప్రహర్షం నామకీర్తయన్। ఇదంచ వచనం ధృష్ట మువాచ జనకాత్మజామ్' ఇటు 'దుష్టంవచనమ్' అనఁగా ఇతరరాక్షసులబుద్ధికి దుష్టముగా నుండు వచనములు-సీతకు సంతోషకరములయినవి యనుట. అట్టిమాటలను జెప్పినాఁ డనుట.

† ఇందులకు మూలము. 'సాంత్వ్యమానా మయా భద్రే యముపాశ్రిత్యవల్గసే। ఖరహన్తా స తే భర్తా రాఘవ స్సమరే హతః' వాస్తవార్థము.—(సాంత్వ్యమానా) రామునికి హాని యేమియు లేదని నే నూరడించుచున్నను (యముపాశ్రిత్యవల్గసే) ఎవ్వని నుద్దేశించి దుఃఖమునఁ బరుగిడుచున్నావో, (ఖరహన్తా స తే భర్తా రాఘవ స్సమరే హతః) ఖరునిఁ జంపినయట్టి నీమగఁడు సమరహతుఁ డయినాఁడా, లేదనుట. కాన దుఃఖవార్తకు బొందకు మనుట.

రాముఁడు, నా పగదీఱ, యుద్ధమున హతుఁడయ్యె. *నీ కుండిన యాధారమునంతయు మూలముట్టుగఁ ద్రుంచివైచితిని. నీకాపదమునంతయు రూపుమాపితిని. ఇఁక నాప్రార్థనగూడ నక్కఱలేదు. నీ వ్యసనముచేతనే వేఱుగతి లేక నీవు నాదు భార్యకాఁగలవు. †మూఢురాలా! ఇఁక నీబుద్ధివిడువుము. చచ్చినవానితో నేమిపని? కల్యాణీ! నా భార్యలకందఱికిని నీశ్వరివై యుండుము. అల్పపుణ్యురాలవు కాన యింతవఱకును పురుషార్థము మాలియున్న దానవు. ఏమియుఁ దెలియకపోయినను నన్నియుఁ దెలిసినట్లు నెన్నుకొనెదవు. సీతా! వృత్రాసురుండు చచ్చినట్లు ఘోరముగా నీమగఁడు రాముఁడును జచ్చెను. ‡ఆవిధమువినుము. రాముఁడు నన్నుఁ జంపుటకై వానరేంద్రుఁడగు సుగ్రీవుఁడు తీసికొనివచ్చిన మహాసైన్యము బలసిరాఁగా, §సముద్రతీరమునకు వచ్చినాఁ

---

*ఇందులకు 'ఛిన్నం తే సర్వతో మూలం దర్పస్తే నిహతో మయా। వ్యసనేనాత్మనః సీతే మమ భార్యా భవిష్యసి' అనిమూలము. (సీతే) ఓసీతా! (ఆత్మనః) నీయొక్క- (వ్యసనేన) వ్యసనమను కారణముచేత (తే) (త్వయా) నీచేత, (తేమను) [illegible] (దర్పః) గర్వము, (మయా) లక్ష్మితోఁగూడ (సర్వతో నిహతః) సర్వప్రకారములు [illegible]. (మూలం) లక్ష్మిరాకకు నిమిత్తమైనదియు, (ఛిన్నమ్) ఛిన్నమైనది. కాఁబట్టి, [భార్యా - (భర్తుర్యా) - భవిష్యసి - (రామేణైవ)] రాముని చేతనే భరింపఁబడినదానవు కాఁగలవు. [illegible] నీవు వ్యసనపడుటచేత నీ [illegible] సర్వప్రకారములను [illegible]. లక్ష్మిరాకకు మూలమైనదానిని త్రుంచితిని. ఇఁక నన్ను [illegible] నన్ను భరింపఁగలఁడు కాన [illegible].

† ఇందులకు 'విసృజైతాం మతిం మూఢే కిం మృతేన కరిష్యసి। భవస్వ భద్రే భార్యాణాం సర్వాసామీశ్వరీ మమ' అనిమూలము. నా స్వార్థము:—(భద్రే) కల్యాణీ (మూఢే) [illegible]! (ఏతాం) [illegible] రామునిపట్లను [illegible], (మతిం) బుద్ధిని, (విసృజ) [illegible] బుద్ధిలోఁ [illegible]. ([illegible]) [illegible] నా భార్యలకును, (ఈశ్వరీభవ) ఈశ్వరి - నియమించుదానవు - కమ్ము. (అల్పపుణ్యే) [illegible], (నివృత్తార్థే) నష్టమైన పురుషార్థము గలదానవు, (పండితమానిని) [illegible] వాఁడవు, (మూఢే) మూఢురాలవు, ([illegible]) [illegible] వాఁడునగు, నాయందు (కృపయా) [illegible], ([illegible]) [illegible] కము—ఇట్లు చేయవలె-[illegible]. ([illegible]) [illegible] తోడనే చచ్చెను. అనియర్థము.

‡ ఈ రాక్షసస్త్రీలు ఎందుకు [illegible] లకు [illegible] చెప్పుచున్నాఁడు. 'శృణు భర్తృవధం సీతే ఘోరం వృత్రవధం యథా' అనిమూలము. నా స్వార్థము.—(భర్తృవధం) భర్తయొక్క వధమును గూర్చిన మాటలను—భర్త [illegible] మాటలను, (త్వం శృణు) నీవే వినుము. నీ [illegible] మాటలను వినవలెనని [illegible].

§ రాముఁడు వధింపఁబడినాఁడని రాక్షసస్త్రీలు చెప్పినమాటలు [illegible] 'సముద్రతీరము నకు' అనుట మొదలుగా 'సెత్తుటందోఁగి దుమ్ముక్రింగియున్న యతనిశిరము నదె తెచ్చెదరు' అను

డుఁట. అంత రాముఁడు, సముద్రము నుత్తరతీరమున పెను సైన్యముతో దానికి రారాపుగలుగ, సూర్యుఁ డస్తమించుచుండఁగా విడిసెను. ఆ సైన్యమంతయు దారినడచి యలసియుండుటచే విడిసినదై యర్ధరాత్రమున సుఖనిద్రఁ జెందియున్నపుడు మొదట చారులనుబంపి యందలి జాడలన్నియుఁ గనుఁగొంటిమి. రాముఁడును లక్ష్మణుఁడునున్న యావానరసైన్యమంతయు ప్రహస్తుఁడు నాగొప్పసైన్యమును దీసికొని రాత్రియందు హతము గావించెను. రాక్షసులు అడ్డగత్తులను గుదియలను చిన్న చక్రములను బెద్దయినుపదండములను, ఖడ్గములను; బాణసమూహములను, శూలములను, ప్రకాశించుచున్నవై యినుపచీలలుగల గదలను, దండములను, స్థూలాగ్రములయిన గదలను, ఈఁటెలను, పెద్దచక్రాయుధములను, ముసలములను వానరులపయి నెత్తియెత్తి వేలకొలఁదిని ప్రయోగించిరి. అంత యుద్ధంబులఁ బగవారిం జక్కఁ బ్రహరించువాఁడును. కృతహస్తుఁడు నగు నా ప్రహస్తుఁడు ఎంతమాత్రమును జాగుసేయక పెద్దఖడ్గమునుగొని నిదురించుచున్న రామునిశిరమును ఖండించెను. విభీషణుఁ డాకాశమున కెగిరిపోవఁ జూడఁగా రాక్షసులు దైవికముగా నొడిసిపట్టుకొనిరి. లక్ష్మణుఁడును తక్కినవానరులందఱును, దిక్కులకుఁ బలాయితులయిరి. సీతా! ఇప్పుడు వానరాధిపతియగు సుగ్రీవుఁడు కుత్తుక విఱిగిపడియున్నాఁడు. హనుమంతుఁడు హనువుపగిలి రాక్షసులచే హతుఁడై పడియున్నాఁడు. అంత జాంబవంతుఁ డెగిరిపోవనుండఁగా యుద్ధమున నతని మోఁకాళ్లను విఱుగఁగొట్టి పోనియ్యరైరి. అంత రాక్షసు లతనిని పెక్కు లడ్డగత్తులచే ఖండింపఁగా నఱుకంబడి కూలినవృక్షమువలె నున్నాఁడు. పెనుకాయంబులుగలిగి పగవారిని జంపుదిట్టలగుమైందద్వివిదు లనెడి వానరతిలకుల నిద్దఱును, రాక్షసులు కటిస్థానమున ఖడ్గముచే ఖండింపఁగా, నెత్తుటం దొప్పదోఁగి నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, రోదనము సేయుచుఁ బ్రాణములు విడిచిరి. పనసుఁడు పనసపండువలె, చిత్రవిధముగా ఖండింపఁబడి నేలంబడియున్నాఁడు. దరీముఖుఁడు, పెక్కుబాణములచే ఛిన్నుఁడై యొకగుహయందుఁ బడియున్నాఁడు మహాతేజుండగు కుముదుఁడు బాణములచే ప్రాణములెడలి నిశ్శబ్దముగా నున్నాఁడు. రాక్షసులు తలపడి పెక్కుబాణములేసి ఛేదింపఁగా, అంగదుఁడు నెత్తురులు గ్రక్కుచు బాహువులు తూలిపడ నేలంబడినాఁడు. పరుండి నిదురించుచుండిన వానరులు కొందఱు ఏనుఁగులచేత ద్రొక్కంబడియు రథసమూహములచే చదుపంబడియు చిందరవందరలయిరి. మఱికొందఱు వాయువును రనల్లచే మేఘములవలె అశ్వముల ద్రొక్కుళ్లచే నలఁగినవారయిరి. మఱికొందఱు కొట్లుపడుచు దిగులుగొని నలుగడల పరుగిడఁగా, రాక్షసులు, సింహములు మహాగజంబులనుం బోలె, వారి వెనుదగిలి ప్రహరించి కూల్చిరి. కొందఱు వానరులు సముద్ర

వఱకు రాక్షసస్త్రీలు చెప్పినమాటలనే యనువదించుచున్నాఁడని తెలియునది. 'అయితే రాక్షసస్త్రీలాడిన మాటలు సర్వవిధముల మిథ్యయాయేమి?' అని సీతయడుగఁగా 'కాదు నిన్ను మోసపుచ్చుటకై రాక్షసులచేత మాయచే రామశిరస్సు మొదలయినవి కల్పింపఁబడె'నని చెప్పినాఁడని తెలియునది.

మునఁబడిరి. కొందఱాకాశమున కెగసిపోయిరి. ఎలుఁగుబంట్లు నైజంబగు వానరస్వభావము నాశ్రయించి వృక్షములనారోహించినవి. మఱియుఁ బెక్కండ్రు రాక్షసులు, సముద్రతీరప్రదేశములందును, పర్వతములందును, వనములందును, వానరులను వెదకి వెదకి పెక్కండ్రనుబట్టి చంపిరి. ఇట్లు నా సైన్యము నీభర్తనును నతనిసేనను జంపిరి. నెత్తుటందోఁగి దుమ్ము గ్రుంగియున్న రామునిశిరస్సునుగూడ నిదిగో తెచ్చియున్నారు' అనెను. అంత మిక్కిలియు దుర్ధర్షుండగు రాక్షసరాజు రావణుఁడు, సీత వినుచుండఁగా, దాపుననున్న * యొకరాక్షసింజూచి, 'ఓసీ! యుద్ధరంగమునుండి రామునిశిరస్సు నిచటికిఁ దానై తెచ్చి పెట్టిదంపుకార్యమును గావించిన రాక్షసుని విద్యుజ్జిహ్వునిఁ దోడ్కొనిరమ్ము' అనెను. ఆరాక్షసి పోయి రావణుఁ డానతిచ్చినది చెప్పినపిదప విద్యుజ్జిహ్వుఁ డారామునిశిరస్సును ధనుస్సునుం దీసికొనివచ్చి తల వాంచి నమస్కరించి రావణునియెదుట నిలుచుండెను. అంత రాక్షసరాజగు రావణుఁడు పెనుజిహ్వగలిగి సమీపమున నున్న విద్యుజ్జిహ్వునిఁజూచి 'సీతయెదుట శీఘ్రమున రామునిశిరస్సును నుంపుము. ఈ దరిద్రురాలు తన పెనిమిటికిఁ గలిగిన కడపటియవస్థను (మరణమును) చక్కఁగాఁ జూచుఁగాక' యనెను. ఇట్లుతఁడు చెప్పఁగా రాక్షసుఁడగు విద్యుజ్జిహ్వుఁడు చూచుటకు నింపుసేయునా రామునిశిరస్సును సీతముందఱఁ బెట్టి వేగ నవ్వలికిఁ దొలఁగియుండెను. అంత రావణుండును ముల్లోకములఁ బ్రసిద్ధంబై తేజంబు దొలఁకుచున్న యీ మహాధనుస్సును విద్యుజ్జిహ్వుని చేతినుండి లాఁగికొని, సీతనుజూచి 'అల్లెత్రాటితోఁ గూడిన యీధనుస్సు నీరామునిది ఇది గోచూడుము. ప్రహస్తుఁడు కేవలమనుష్యుఁడైన యీరాముని రాత్రి వధించి దీని నిచ్చటికిఁ దెచ్చినాఁడు' అనెను. ఆరావణుఁడు విద్యుజ్జిహ్వుఁడును దానును పగుసగా రామునిశిరస్సునను ధనుస్సును నొక్కపెట్ట సీతముందఱ నేలపైఁ బెచి పాతివ్రత్యంబున యశస్సుగాంచిన విదేహరాజుసుతను ఆసీతనుజూచి † 'ఇఁక నాకు వశము గమ్ము' అనెను. ఇది ముప్పదియొకండవసర్గము.

సీత మాయారామశిరస్సును జూచి పలవించుట.

ఆసీత యారాముని శిరస్సును ఉత్తమంబగు నాధనుస్సును జూచి, హనుమంతుఁడు మునుపు చెప్పిన రామసుగ్రీవులసంబంధమును రావణుని మూలముగాను నేత్రిం

---

* సీత యాశిరస్సునుజూడఁగోరఁగా దానిని దెచ్చుటకై రాక్షసుని బిలుచుటకు రాక్షసిని నటుఁ బంపుచున్నాఁడు. ఇందు 'నీపెనిమిటి యంతిమావస్థనుజూడుము' అనుట రాక్షసులు వంచించుటకని తెలియునది.

† ఇందులకు 'భవమేవశానుగా' అనిమూలము. వాస్తవార్థము.—(హే మే) ఓలక్ష్మి. (అవశానుగా) అ=విష్ణుఁడగురామునకు (వశానుగా) వశమునననుసరించుదానవు. (భవ) కమ్ము - రామునివశమునఁ నే యుండుము. అనియర్థము. శ్రీ మహేశ్వరతీర్థులు.

గి, రామునికిం దగియున్నయాకన్నుఁగవను, ఆముఖవర్ణమును, ఆముఖమును, ఆతల వెండ్రుకలను, వెండ్రుకలచివరలను, మేలయిన యాచూడామణిని, జూచి ఈ యాశి యాలములన్నింటిచేతను నది రామునితలయేయని గుఱుతెఱింగి మిక్కిలియు దుఃఖితయై కురరివలె పలవించుచు రామునింగూర్చి గైకను మిక్కిలియు నిందించుచునదై 'కైకేయీ ! కోర్కి యీడేఱినదానవు గమ్ము. రఘుకులమునకెల్ల నానందము గూర్చువాఁ డిదిగో హతుఁడయినాఁడు! నీకోర్కి యీడేఱెఁగా! కలహమే ప్రయోజనముగా నింతలు సేసితివి. ఎంతలోని యూరు వెడలఁగొట్టునెపమున రామునిఁజంపనెంచితివి*తుదకు కులమునంతయు హతముసేసితివే! నీవు తలఁచినదానికి విపరీతముగావట్టి కలహమే కులనాశమే ప్రయోజనముగా ఫలించినది. కైకా ! నీవు రాముని నారచీరలుకట్టించి నాతోఁగూడ నడవికిఁబంపితివే! సర్వప్రియకరుఁడగు రాముఁడు నీకంతటియప్రియము నేమిచేసెను' అని నిందించెను. మిక్కిలియు జాలిగొలుపుచున్న యాసీత యిట్లు నిందించి దుఃఖభయములవలన వడవడ వడంకుచు నఱుకంబడిన యరఁటిచెట్టువలె నేలంబడెను. అంత నాసీత గొంతసేపటికిఁ దెప్పిరి తెలివినొంది యాశిరస్సును మూర్కొని కన్నీరు గ్రమ్ముటచే చక్కఁగాఁ జూచుకొఱకు తనవాలుఁగన్నులను నెఱయ విచ్చుచు, 'అయ్యో! హతనైతినే! మహాబాహూ! శత్రువును జంపక మరలనని వీరవ్రతమును బట్టినవాఁడవే! నీవ్రత మిట్లు విఫలమయ్యెనా? నీవిట్లు మరణావస్థనొందఁ జూడనయితినో! విధవనయితినే! మొదట భార్యకు ముందుగా భర్త మరణించినయెడల, నందులకు భార్యయందు గుణములేమియే హేతువు అని చెప్పుదురు. నేను జక్కఁ బ్రతికియుండ నాకు ముందుగా నీవు మరణము నొందితివి. ఇట్లగుటకు హేతువు నాయందు గుణములేమియే; కాని మంచి నడవడిగల నీయందలి దోషముగాదు. నాగుణములేమికి నిదర్శనములయునా? † నేను దుఃఖముపయిదుఃఖము నొందుచువచ్చితిని, ఇప్పుడు శోకమహాసముద్రముననే మునిఁగి పోయితినే ! ఏలన, నన్నుఁ గాపాడఁబూనివచ్చినట్టి నీవుగూడ హతుండవయితివే ! మునిఁగినదానుగానా? ఇఁకేమిసేయుదును. రామా! నాయత్తగారు ఆ కౌసల్యాదేవి దూడయందు మిక్కిలి మక్కువగల యావు దూడను బోఁగొట్టుకొని దుఃఖమునొందునట్లు, పుత్త్రుఁడగు నిన్నుఁ బోఁగొట్టుకొన్నదై పరమదుఃఖము నొందఁగలదు. రామా ! అచింత్యపరాక్రమా ! మున్ను నీవు చిరకాలము దీర్ఘాయువై యుందు వన్నజ్యోతిషికులమాట యిప్పు డసత్యమయినది. నీ వల్పాయువయితివి.

---

* కులతంతుభూతుఁడగు రాముఁడు హతుఁడుకాఁగా అతఁడేదిక్కుగాఁ గలిగి బత్రుదులైయున్న భరతాదులందఱును హతులయినట్టే. కావున కులమంతయు హతమయినదని భావము.

† వనమునకు వెడలుట మొదటిదుఃఖము, రావణుఁ డపహరించుట అంతకంటె దుఃఖము. ఇప్పుడు భర్తృమృతిఁ జెందుట దానికంటె దుఃఖమనిభావము.

* అట్లు వారి నబద్ధము చెప్పినారన నేల? సమస్తభూతములకును కారణభూతుఁడయిన యీకాలము (పరమాత్మ) నీవు గావించిన దుష్కర్మములను పరిపక్వము సేయు రీతికిఁ దగినట్లుగా భవిష్యదర్థములఁ దెలియు ప్రాజ్ఞుఁ డగు సత్పురుషునికి నిన్ను గుఱించిన ప్రజ్ఞ నశించిపోవుచున్నది; కాన యసత్యము చెప్పినవాఁ డగుచున్నాఁడు. నీవు వ్యసనములను వారించుటకు నలయునుపాయము లెల్లఁ దెలిసిన నిపుణుఁడవు. మఱి నీతిశాస్త్రవేత్తవు. ఇట్లు నిద్రచే కనుఁగొనరాని మృత్యువు నేమఱిపాటున నెట్లు పొందితివి? నీవు సముద్రతీరమునందు విడిసిన యారాత్రి † క్రూరమును భయంకరమును నయిన యాకాళరాత్రి, తామరరేకులవంటి కన్నులుగల నిన్నుఁ జూచి మోహించి నిన్నట్లు కౌఁగిలించి నన్నుండి తటాలున బెడఁబాపి యపహరించికొనిపోయినది కాఁబోలు. మహాబాహూ! దిక్కులేనిదాననై జాలిఁబుట్టించు నన్ను విడిచి భూమిని నాకంటెను బ్రియురాలింబోలెఁ గౌఁగిలించుకొని పరుండియున్నావే. పురుషతిలకుండవగు నీకిది తగునా? వీరా! బంగారుచే రంగారుచు, నీవును నేనును సంగూడి గంధమాల్యముల చేత నెప్పుడును బూజించుచు నుండిన యీధనువు, నాకు మిక్కిలి ప్రియమైన నీధనువు, ఇప్పు డిట్లయినదే! అనఘా! నీవు స్వర్గమున సమస్తపితలతోఁ గూడియున్న నామామగారగు నీతండ్రితో దశరథమహారాజుతోఁ జేరియున్నావు. ఇది నిశ్చయము. ఇంతకుమునుపే స్వర్గము నొందినవారై, గొప్పకార్యములు సేయువారికి సత్కర్మములకు ఫలముగాఁ గోరందగిన పదవియం దుండువారై, పుణ్యులై, యొప్పు నీవంశము వారిని రాజర్షులగు నిక్ష్వాకుప్రముఖులను నీవు స్వర్గమున విమానస్థుఁడవై చూచుచుండువు. రాజా! పసిదానను, పసితనమున నే నిన్ను చెట్టఁబట్టినదానను, నీకే భరింపఁదగిన దానను, నీయిల్లాలను, నిన్నెపుడెడఁబాయక నీతోఁగూడనే మెలఁగుదానను, ఇట్టి నన్ను, ఈదురవస్థపాలై యుండఁగా కన్నెత్తి చూడవేల? మఱి మాటాడవేల? కాకుత్థ్సా! నీవు వివాహమున నాపాణిని గ్రహించునపుడు నాతోఁగూడ చరించునట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసితివే! దానినిప్పుడు స్మరించుకొను

* ఇందులకు 'అథవా నశ్యతి ప్రజ్ఞా ప్రాజ్ఞస్యాపి సతస్తవ । పచత్యేనం యథా కాలో భూతానాం ప్రభవో౽హ్యయమ్' అనిమూలము. అచింత్యపరాక్రముఁడగు నీవు విపత్తియెట్లుని శంకరాఁగా 'కాలము ఈరాముని నెట్లు పాకము సేయునో యట్లు ప్రాజ్ఞుండైనను ఇతనికి ప్రజ్ఞ నశించుచున్నది. కావున నీ యీవిపత్తి' యని యర్థాంతరము.

† ఇందులకు 'తథా త్వం సంపరిష్వజ్య రౌద్ర యాతినృశంసయా । కాలరాత్ర్యా మమాచ్ఛిద్య హృతః కమలలోచన' అనిమూలము. అత్యంతనిర్దయురాలయిన కాళరాత్రి నన్ను సాధనముగాఁగొని బలాత్కారమున నిన్నట్లు కౌఁగిలించి యపహరించికొని పోయినది కాఁబోలు? అని యర్థాంతరము. లేక ఇట కాళరాత్రియనఁగా సర్వభూతాపహారిణియగు నొకశక్తి. ఘోరమై భవ్యలక్షణములతోఁ గూడియుండుటచే నతిక్రూరురాలై కాళరాత్రి నగు నేను కౌఁగిలించుటయే నిన్నిట్లు బలవంతముగా హతునిఁ గావించినదనియు నర్థాంతరము.

ము. స్మరించి దుఃఖితనై యున్న నన్ను నీయొద్దకుఁ దీసికొనిపొమ్ము. రామా! నీవు ఉత్తమగతి గలవారిలోనెల్ల నుత్తముఁడవు. నిన్నుఁ బాసి కంది కుంది యున్న నీగారాబుపడఁతినయ్యును, నన్నుదిగవిడిచి యేల యీలోకమునుండి పరలోకమునకుఁ బోయితివి. మున్ను మంగళద్రవ్యములగు చందనాదుల కెంతయు నలవడియుండినదై *నాయొక్కతిచేతనే కౌఁగిలింపఁబడుచుండిన యీశరీరమును ఇప్పుడయ్యో! గ్రద్దలు మొదలగునవి యిటునటు పట్టి యీడ్చుచుండుట తప్పదయ్యెనే. †వనవాసము నివర్తించినపిదప సంపూర్ణదక్షిణలతో నగ్నిష్టోమాదియాగముల దేవపూజనము గావించి యాజ్ఞీయమైన యగ్నిహోత్రముచే సంస్కారము నేలపొందవయితివి? అయోధ్యను వెడలి యడవికిఁబోయిన మువ్వురిలో లక్ష్మణుఁడొక్కఁడే రాఁగా కౌసల్యచూచి శోకమున మందటిలి యతనిని 'సీతయు రాముఁడు నెక్కడ' యని యడుగఁగలదు. అట్లు కౌసల్య యడుగుచుండఁగా,ఆలక్ష్మణుఁడు ఆమెతో రాత్రికాలమున రాక్షసులువచ్చి నిన్నును నీమిత్రముసైన్యమును వధించిపోయిరని చెప్పఁగలఁడు. రామా! ఆయమ, నీవునిదురించుచుండునపుడు హతుండవగుటను, నేను రాక్షసగృహమునఁ జిక్కియుండుటను, విని గుండియ లవిసి యిఁకనుండదు. ప్రాణములు తప్పకవిడుచును. ఇట్లు నిద్రావస్థయందు వధమునొందఁదగని యీరాజకుమారుఁడు బలవంతుఁడగు రాముఁడు సముద్రమువంటి యతిప్రచండులయిన ఖరాదిభయంకర రాక్షసులనందఱఁ జంపి సముద్రమునుదాఁటియు తుదకు,దుశ్శీలనయిన నానిమిత్తమై,ఆవుపాదమంతటి ప్రహస్తునిచే హతుఁడయినాఁడే! ఏ మందును! రాముఁడు నన్నుఁ దనకులమును జెఱుపునట్టిదిగా తెలియక యజ్ఞానమునఁ బెండ్లాడెను. కాన యయ్యార్యపుత్రునకు రామునకుఁ జెట్టపట్టినయిల్లాలే మృత్యువయ్యెను. నేను పూర్వజన్మమున నెవ్వరో కన్యాదానము సేయఁదలఁచినపుడు దానికి విఘ్నము గావించియుందును. కావుననే సర్వరక్షకుఁడును సర్వాతిథిపూజకుఁడునగు నిట్టిరామునకు భార్యనయ్యు నీజన్మమున నిట్టిభోగకాలమునందె దుఃఖపడుచున్నాను. రావణా! నన్నిఁక శీఘ్రమున రామునిపై చక్కఁబడవైచుము. ఇది లెస్స. ఇట్లు పతిని పత్నితోఁగూర్పుము. ఇది యుత్తమమగు కల్యాణముగావునఁ దప్పక చేయుము. రావణా! రామునిశిరస్సుతో నాశిరస్సును, అతనిమేనితో నామేనును జేర్పుము. మహాత్ముఁడగు పెనిమిటిపోయినపోకడనే వెంటనంటిపోయె

* నాయొక్కతిచేతనే కౌఁగిలింపఁబడుచుండిన దనుటచేత రామునకు భార్యాంతరము లేదని తెలియుచున్నది.

† వనవాసమునకుమునుపు రామున కగ్నియాధానములేదు. కనుక నది నివర్తించినపిదప అగ్నిష్టోమాదు లనుష్ఠించి పిదప క్రమముగ నాయువుతీరినంత యాజ్ఞీయమైనయగ్నిచే సంస్కారమునొందవలసిన నీవు నడుమనే యిట్లేల మరణమునొందితివని యర్థము. దీనిచే రాముఁడు వనవాసమునకుమునుపు యజ్ఞాదు లనుష్ఠింపలేదని తెలియుచున్నది. ఇదియే అయోధ్యాకాండమునఁ బ్రస్ఫుటముగా ప్రతిపాదింపఁబడియున్నది.

దను. పెనిమిటిగతి నను గమించెదను. (పెనిమిటిపోయినపిదప నిట్లనాథనై పాపంపు బ్రతుకు ముహూర్తము సేపయినను బ్రదుకనొల్లను. నేను నాతండ్రియింటనున్నపుడు వేదవేత్తలయిన బ్రాహ్మణులు 'ఏ స్త్రీలు భర్తను బ్రేమింతురో వారికి, మిక్కిలి శ్రేయస్కరములగు లోకములు కలుగునని చెప్పఁగా వినియున్నాను. క్షమయు, ఇంద్రియనిగ్రహమును, దానమును, సత్యమును, ధర్మమును, కృతజ్ఞతయు, భూతములను హింసింపకుండుటయు నెవ్వనియందుఁగలవో అట్టిమగనిని బాసినచో నాకు వేఱుగతియెద్ది?)యని యిట్లు విశాలములగు నయనములువిచ్చి యాసీత పతిశిరస్సును ధనుస్సును మాటిమాటికిఁజూచి దుఃఖమున పురపురంబొక్కుచు విలపించెను. సీత యిట్లు మిక్కిలియుఁ బలవించుచుండఁగా దౌవారికుఁడగు రాక్షసుఁ డొకఁడు చేమోడ్పుగీలించి యధిపుఁడగు రావణునొద్దకు వచ్చెను. వాఁడు 'ఆర్యపుత్ర ! జయజయ' అని నమస్కరించి ప్రసన్నునింజేసి 'సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు వచ్చియున్నాఁ'డని తెలిపెను. వాఁడు "ప్రభూ! ప్రహస్తుఁడు మంత్రులందఱితోఁగూడి మీయొద్దకువచ్చియున్నవాఁడు. అతఁడు దేవరను జూడఁగోరి మమ్ముఁబంపినాఁడు. 'ప్రహస్తుఁడు పంపినను గాని యవసరముగానపు డెట్లువచ్చితిరి?' యందువా? మహారాజా ! గొప్పకార్యమొకటి నిజముగానున్నది.అది యిప్పుడే చేయవలయునదయినను నీవు రాజవగుటంజేసి నీయాజ్ఞ నెదురుచూడవలసియున్నది. అది మిగుల కష్టసాధ్యమయినది. కాన వారలకు దర్శన మొసఁగుము" అనెను. ఆరాక్షసుఁడు తెలిపినయీమాటవిని రావణుఁడు అశోకవనమునువిడిచి మంత్రులను జూడంబోయెను. ఆరావణుఁడు రాముని పరాక్రమమును దెలిసికొని సభను బ్రవేశించి, తాను జేయవలసిన కార్యమునంతయు మంత్రులతో నాలోచించి నిశ్చయించి యిప్పటికి వలయుకార్యమును గావించినవాఁడయ్యె. రావణుఁడు వెడలిపోయిన వెంటనే, ఆరాముని తలయును ఆమేటివిల్లును అంతర్ధానము నొందినవి. అప్పుడు రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁడు భయంకరపరాక్రములగు మంత్రులతోఁగూడ నాలోచించి రామునింగూర్చి తాను జేయవలసిన కార్యమును నిశ్చయించెను. కాలసమానుఁడగు రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు తనమేలు గోరువారై సమీపంబున నున్న సేనాధ్యక్షులనుజూచి 'భేరిని కోడుపుతో స్ఫుటముగా వాయించి శీఘ్రముగా నాసైన్యముల నన్నింటిని రావింపుఁడు. * కారణమేమియుఁ జెప్పవలదు' అనెను. అంత నాసేనాధిపతులు వల్లెయని యతనిమాట నంగీకరించి, తమతమ పెనుసైన్యములను రావించి,అట్లవియన్నియు వచ్చియుండుట యుద్ధకాంక్షియగు తమపతికి రావణునకుం దెలిపిరి. ఇది ముప్పది రెండవ సర్గము.

---

* రాక్షసులను యుద్ధమునకై రండని పట్టణమున సేనాపతులు చెప్పిరేని, అప్పుడు సీతయెదుట తానుచెప్పిన రామసైన్యవధవృత్తాంతము అసత్యమని యామెకుఁ దెలియవచ్చునుగాన కారణము యుద్ధమని చెప్పవలదన్నాఁడు.

విభీషణునిభార్య యగుసరమ సీతాదేవి నూఱడించుట.

అంత విభీషణుని భార్యయగు సరమ యనురాక్షసి సీత మోహితయై రాముని గుఱించి విపరీతముగా భ్రమించియుండుటను జూచి యాబిడ తనకు మిక్కిలి గూర్చునదై తనతో నెయ్యము గావించి యున్న చెలికత్తె యగుటంజేసి యామె యొద్దకుం బోయెను. సీత రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునిచే రాముఁడుమృతుఁడయినట్లు ఘోషపుచ్చంబడి మిక్కిలియు దుఃఖించుచుండఁగా అపుడు సరమ మృదువచనముల నామెను నూఱడించుచునదయ్యె. *ఆసరమ యచ్చట రావణునాజ్ఞచే సీతను రక్షించుచుండెను. ఆమె కనికరము మిక్కిలి గలది గాన తద్రక్షణముక్రింద నున్నసీత యోయమను చెలికత్తెఁ గావించుకొనెను. మఱియు నాసరమ పూనినపట్టు వదలనిది గాన సీతతోడ చెలిమి తప్పకుండెను. అంత నాసరమ రామునివిషయమై విపరీతముగా భ్రమించియున్నయాసీత, నేలంబొరలి దుమ్మున బ్రుంగిలేచి యున్నయాఁడుగుఱ్ఱము వలె దూళి గ్రమ్మియుండం గాంచెను. సువ్రతయగు నాసరమ పూర్వము కరస్పర్శాదులచే నూఱడించి యిపుడు చెలికత్తియ నెయ్యమున రావణవృత్తాంతమును దెలిపి యూఱడించుచునదై 'సీతాదేవీ! ఊఱడిలుము. మనస్సున కందికుందవలదు. నీవు పిఱికిదానవుగాన భయపడెదవు. రావణుండు నీతో చెప్పినదియు, అందులకు నీవతనికి బదులు చెప్పినదియు, అంతయు నేను చెలికత్తె వగునీవలని నెయ్యమున వింటిని. 'అప్పుడు నీవుదగ్గఱలేదే! ఎట్లువింటి'వందువా? అప్పుడు నేనాకాశమున నొకానొకవృక్షరంధ్రములో నెవ్వరును లేనిచోట మఱఁగియుండి వింటిని. 'రావణుఁడు భయంకరుఁడే! భయము మాలి యెట్లు వింటి'వందువా? నీ నిమిత్తమయి నేను ప్రాణములమీఁదఁగూడ ప్రీతి యుంపను. కాన రావణునివలన భయముమాలి వింటిని. నీ వాలుంగన్నుల చెన్నుఁజూడఁగా నీ పీడకు నేనెట్లు సైఁతునే! సీతా! మఱియు నెందుకొఱకై రాక్షసరాజు రావణుఁడు తొందరపడిపోయెనో యాకారణమునుగూడ నేను వెడలిపోయి యంతయుఁ దెలిసికొంటిని. మాకుఁ దెలియకయే పోసీ. రాముని వధించుట కుపపత్తియు లేదు. రాముఁడు విదితాత్ముఁడు. అతనిని నిదురించునపుడు మోసమునఁ జంప నలవిగాదు. మఱియు నతఁడు పురుషసింహుఁడుగాన యెట్టిదశనున్నను, నతనిని

* విభీషణునిభార్యను రావణుఁడు సీతను రక్షించుపనికి నియోగించుట యర్థమెట్లు? నియోగించినచో నప్పు డామె రావణునికి భయపడి గూఢముగా నుండ నేల? యన్నచో విభీషణుఁడు లంకలో నున్నపుడు సీతయొక్క యోగక్షేమములు విచారించుటకై సరమ అంతరంగురాలుగా నియోగింపఁబడినది. విభీషణుఁడు వెడలిపోయినవెనుక రావణునకును సీతకును జరిగెడి యంతరంగవార్తలు వినుటకు సరమ భయపడినది గాన గూఢముగా విన్నది. సరమను నియోగించుట యనఁగా సరమ తనదాసిని పంపి తెలిసికొనునట్లు నియోగింపఁబడినదని గ్రహించునది. బావయెదుట తమ్మునిభార్య కోడలువంటిదిగాన కనఁబడ రామిచే గూఢముగా నుండి విన్నదనియు గ్రహింపవచ్చును. ఈసరమ మఱియొక్కతె యని కొందఱు భిప్రాయపడుచున్నారు.

వధించుట కెంతమాత్ర మయితి చూపట్టదు. మఱియు వానరులం జంపుటయుఁ బొసఁగదు. వారు వృక్షములంగొని బెట్టిదముగ పోరాడువారు; మఱి దేవేంద్రుని చేత దేవతలుంబోలె, రాముని చేత సురక్షితులై యున్నవారు సుమీ. కావున వారలం జంపుటయు శక్యముగాదు. మఱియు సీతా! రాముఁడు నిడుదలై గుండ్రముగానుండు భుజములుగలవాఁడు; మిక్కిలియుఁ గాంతి దళ్కొత్తువాఁడు; వెడందఱొమ్ము గలవాఁడు. మిక్కిలి తేజము దొలకుచుండువాఁడు; మంచివిలుకాఁడు; సుందరమైన యవయవముల పొందిక గలవాఁడు; ధర్మాత్ముఁడు; భూమండలమునందెల్లఁ బొగడ్తకెక్కినవాఁడు; పరాక్రమశాలి; దమ్ముండగు లక్ష్మణునింగూడి సర్వకాల సర్వావస్థలయందును దన్ను రక్షించుకొనుటేకాక యితరులనుగూడ రక్షించువాఁడు; క్షేమవంతుఁడు; నీతిశాస్త్రవిదుఁడు; అతఁడు శత్రుసైన్యమును గుంపులుగొనివచ్చినను, సరకు సేయక రూపుమాపువాఁడు; అచింత్యములగు బలపౌరుషములు గలవాఁడు; జయలక్ష్మి విరాజమానుఁడు; శత్రువుల పీఁచమడంచువాఁడు. ఇట్లు కేవలబలాఢ్యుఁడే కాక సౌభాగ్యలక్షణములునుం గల రాముని నెవ్వరును జంపఁజాలరుగాన నతఁడు హతుఁడుగాలేదు. 'అయిన నతనిశిరస్సు మొదలయినవి యెట్లు దొరికె'నందువా? రావణునిబుద్ధియు నతనివ్యాపారములును నతనికనర్హములయినవి; మఱియు నతఁడు సమస్తప్రాణులకును విరోధియైనవాఁడు, మాయలనెల్లఁ దెలిసినవాఁడు, రౌద్రుఁడు; కావున నిన్ను మోహపెట్టుటకై యీ మాయను గావించినాఁడు. నీ దుఃఖమంతయుఁ బోయినది. శుభము నిన్నుఁ బొందనున్నది. నిన్నింక ధ్రువముగా లక్ష్మి బొందఁగలదు. ఇది నిజము. ప్రీతికరంబగు నా ప్రియవార్త నాలింపుము. రాముఁడు వానరసైన్యముతోఁగూడ సముద్రమును దాఁటి దానిదక్షిణతీరమున విడిసినాఁడు. రాముఁడు లక్ష్మణునిఁగూడి పరిపూర్ణార్థుఁడై యుండఁగా జూచితిని అతఁడు సముద్రతీరమున వానరసైన్యములచే సురక్షితుఁడై యున్నాఁడుసుమీ. ఈ రావణుఁడు శీఘ్రగాములైన రాక్షసులను బంపి రాముని సంగతి తెలిసికొనిరమ్మనఁగా వారు రాముఁడు సముద్రమును దాఁటియైనదనియె యిచ్చటికి సమాచారము దెచ్చిరి. విశాలాక్షీ! రాక్షసాధిపతియగు నీరావణుఁడు ఆ సమాచారమును వినియే, యిప్పుడు మంత్రులతో నెల్లఁ గూడి యాలోచించుచున్నాఁడు' అనెను. ఇట్లు సరమ చెప్పుచుండఁగానే సైనికులు సేయుసర్వప్రయత్నములవలనఁ బుట్టిన భయంకరధ్వనిని దానును సీతయు వినెను. అంత సరమ దండఘాతమున మ్రోఁగుచున్న భేరిమహాధ్వనిని విని, సీతనుజూచి మధురవచనముల 'సీతా! నీవు భయశీలవుగదే! సైనికులనెల్ల యుద్ధమునకు సన్నద్ధులం గావించుటకై భేరి యిట్లు భయంకరముగా వాయింపఁబడుచున్నది సుమీ! మేఘధ్వనివలె గంభీరముగా నున్న భేరీధ్వనిని వినుము. మదపుటేనుంగుల నలంకరించుచున్నారు; రథములకు గుఱ్ఱములను బూన్చుచున్నారు; గుఱ్ఱపురౌతులు ప్రాసములు కేలందాల్చి వేలకొలఁదిని హర్షమున విఱ్ఱవీఁగుచున్నారు. అచ్చటచ్చటఁ బదాతులు సన్నద్ధులయి గుం

పులు గూయుచున్నారు. సేనలందుఁ గూడిన రథగజతురగపదాతులు వేగంబులు మీఱి సింహనాదంబులు సేయుచు, నద్వైయ్యయలంకారవిశేషములచే చూచువారి కాశ్చర్యముగాఁ జూపట్టుచు, ఉరవడించుచును మ్రోఁగుచు నున్న జలసమూహములచే సముద్రముంబోలె, రాజమార్గముల నిండుచున్నారు. సానఁబట్టుటచే నిర్మలములయి తళతళలాడు నాయుధములనుండియు, డాలువార్లనుండియు, కవచములనుండియు, రథగజతురగములనుండియు, అలంకృతులగుటచే కాంతి దొలఁకుచుండు రాక్షసులనుండియుఁ, బయికిఁ బ్రసరించుచున్న కాంతి యది నానావర్ణములుగలదై, యెండకాలమున నడవినిగ్గాల్చుకార్చిచ్చునకుఁ గల తేజస్సు నానావిధౌషధులంబట్టి నానావర్ణములుగ నుండునట్లు, చూపట్టుచున్నది; చూడుము. ఏనుఁగులకుఁ గట్టిన ఘంటల మ్రోఁతయు, రథముల నేమిధ్వనులును వినుము. వాద్యధ్వనివలె నున్న గుఱ్ఱముల సకిలింతలను వినుము. రాక్షసరాజగు రావణునిభటు లగు నారాక్షసులు ఆయుధములకేల నెత్తి పట్టుకొని, చూచువారికి గగురుపుట్టునట్లు దట్టముగా నిదె సన్నాహము సేయుచున్నారు. ఇఁక నీదుఃఖములన్నియుఁ బోఁగొట్టి విజయలక్ష్మి కలుగును. రాక్షసులకు భయము సంభవించినది. రాముఁడు తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడుగాన యట్టినయిన సౌభాగ్యలక్షణముగలవానిని లక్ష్మి యవశ్యము వరింపక మానదు. మఱియు దేవతలలో దేవేంద్రునివలె నందఱికి మేటియై వెలయు ప్రభావముంబట్టియు నతనిని లక్ష్మి విడువదు. ఒక్కబాణమున మరుకాంతారమున వసించు సమస్తచోరులను దూలించినవాఁడుగాన యతనిపరాక్రమ మిట్టిదని చింతింప నలవిగాదు. 'అటువంటి వాఁడిపుడు జాగుసేయుచున్నాఁడేల' యందువా? రావణుఁ డెదురుపడమిచే క్రోధమున కయితిలేక యూరకున్నాఁడు. నీ పెనిమిటి యీరాముఁడు, దేవేంద్రుఁడు దైత్యులంబోలె, యుద్ధంబున రావణునిజయించి నిన్నుఁబొందఁగలఁడు. శత్రువులంజంపు నింద్రుఁడు తనతమ్ముఁ డగునుపేంద్రుని విష్ణునింగూడి శత్రువులయెడఁ బరాక్రమము చూపునట్లు, నీభర్తరాముఁడు లక్ష్మణునింగూడి రాక్షసులపయిఁ బరాక్రమము నెఱపఁగలఁడు. 'ఇట్లు చెప్పుచున్నావే! ఇందువలన నీకు ఫలమేమి' యందువా ? పగవాఁడు కూలినపిదప, చిరకాల మెడఁబాసియున్న రాముఁడు నీయొద్దకురాఁగా నీవు కోర్కె యీడేఱినదానవై, యీరాముని యంకమునొందియుండఁగా నే నిఁక శీఘ్రముగాఁ జూడఁగలను. అప్పటి నీవికాసమును జూచుటయే నాకు ఫలము. కల్యాణీ! నీకడకువచ్చి నిన్నుఁగలసి కౌఁగిలించుకొని యున్న విశాలవక్షుండగు నారాముని వక్షస్థలమున నీవింక నానందబాష్పములఁ దొరఁగింపఁగలవు. సీతా! పతినిబాసినది మొదలీ పెక్కునెలలుగా నీవు విప్పక యట్లేదాల్చుటం జేసి యొక్కటేపిరిగా పెనగొని నీపిఱుఁదులపయి వ్రేలాడుచున్న యీజడను, మహాబలుఁడగు రాముఁడిఁక శీఘ్రముననే విప్పఁగలఁడు. దేవీ! ఉదయించిన పున్నమచందురునిఁ బోలినయీరాముని ముద్దుమొగమును నీవుచూడఁగానే, సర్పము కుబుసమును విడుచునట్లు, శోకమూలమయిన

యశ్రువులనంతయు దిగవిడువఁగలవు. సీతా! సుఖార్హుఁ డగు రాముఁడు, ఇంక శీఘ్రము ననే యుద్ధమున రావణునిఁ జంపి సంపూర్ణమనోరథుఁడై ప్రియురాలవగు నిన్నుంగూడి సుఖము నొందఁగలఁడు. సస్యముతోఁ గూడినభూమి మంచివర్షముచే నుల్లసిల్లినట్లు, నీవు మహాత్ముం డగు రామునింగూడి యతనిపరాక్రమముచే నెంతయు సంతోషింపఁగలవు. పర్వతశ్రేష్ఠం బగు మేరువుచుట్టును ప్రదక్షిణముగాఁ దిరుగుచు గుఱ్ఱముల వెంట మండలగతిని ముప్పదిముహూర్తములలోనే శీఘ్రముగాఁ జేయుచు, వెలుంగులు వెదచల్లుచున్న సూర్యుని నిప్పుడు శరణమునొందుము. ఏలన నీదేవుఁడు సమస్తప్రజలకును గారణభూతుఁడుగదా. కాన సమస్తశుభముల నొసంగును' అనెను. ఇది ముప్పదిమూఁడవసర్గము.

సరమ రావణునియభిప్రాయమును దెలిసికొని సీతకువచ్చి చెప్పుట.

అట్లు సీత, మును పాపరావణుఁడు చెప్పిన వాక్యముచే మోసపోయి రాముం గూర్చి సంతాపమునొంది కుందుచుండఁగా, సరమ తా నట్లాడినయూఱటమాటలచే, ఆకాశము జలముచే భూమిని జల్లఁ జేయునట్లు, ఆబిడను సంతోషపెట్టెను. అంత సరమ యెప్పు డేది చేయవలయునో చక్కఁగాఁ దెలిసినదిగాన యపుడు తన చెలికత్తె యగుసీతకు హితముచేయఁ గోరుచు చెలిమిదొలఁక, చిఱునవ్వు మున్నుగులుకుపలుకులతో "అసితేక్షణా! సీతా! ఎవ్వరికిని దెలియకుండునట్లుగా నేను రామునియొద్దకుఁ బోయి, నీవు క్షేమముగానున్నావని చెప్పినమాట నతనికిం జెప్పి మరలి రావలెనని కోరెదను. ఇందులకు సమర్థురాలను. 'బహుదూరమెట్లు పోఁగల' వందువా? నిరాధారమయిన యాకాశమున నేను బోవుచుండఁగా నాతోసరిగా వెంట నడచుటకు వాయువుగాని గరుడుఁడుగాని సమర్థులుగారు చుమీ!" అనెను. సరమయిట్లు చెప్పఁగా సీత మున్ను దుఃఖమునఁ దొట్రిలుపలుకు పలుకుచుండి యిప్పుడామాటకు సంతోషము దొలఁకుచు నింపయి వెలయు తియ్యనిపలుకుల నాసరమతో "నీవాకాశమునకుఁగాని పాతాళమునకుఁగాని పోఁజాలుదువే. సందేహము లేదు. *నావిషయమై మఱియెవ్వరికిని జేయశక్యముగానిదానినిగూడ నీవు సేయఁజాలుదువని నే నెఱుఁగుదును. నాకు ప్రియము సేయవలయునని నీకున్నదేని, నీతలంపు స్థిరముగానుండునేని, నీవు రావణునియొద్దకుఁ బోయి యతఁ డేమిసేయుచున్నాఁడో తెలిసికొనిరమ్ము. 'అట్లు తెలిసివచ్చుట వలన ప్రయోజనమే' మందువా? వాఁడు మాయాబలముగలవాఁడు, క్రూరుఁడు, పగవారి

* ఇట సరమ రామునకు సందేశము తీసికొనిపోయెదనని సీతతో చెప్పినది. సీత పోవలదన్నచో చెలిమికి హానివచ్చును. 'తత్తస్యసదృశం భవేత్' రాముఁడు వచ్చి నన్నుతీసికొనిపోవుటయే యతనికిఁ దగునన్న, సీతకు రామునియొద్దకు పుచ్చుట యుక్తముకాదు. కాన సీత నెపమున నీ యిక్కట్టును నిపుణముగా పరిహరించుచున్నదని తెలియునది.

నేడ్పించువాఁడు, దుష్టాత్ముఁడు. కావున నప్పుడుత్రాగిన మద్యమువలె వాఁడు నన్ను
మాటికి తోడనే మోసపుచ్చుచున్నాఁడు. వాఁడు నన్ను నిత్యమును గావలిగాచు
చుండు నతిభయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీలం గొని నిత్యమును * తర్జింపఁజేయుచు
న్నాఁడు. మాటిమాటికి మాటలచే భర్త్సింపఁ జేయుచున్నాఁడు. నేను మిక్కిలి భ
యపడి సంశయమును బొందియున్నాను. నామనస్సును నెమ్మదిగా లేదు. రావణుని
భయమువలననే ఉద్విగ్నయై యున్నాను. మఱి యీయశోకవనమునుండుటంబట్టి
యే నాకు సంశయము కలుగుచున్నది. ఆరావణుని సమాచారమేమో, అతఁడేమి సేయ
నిశ్చయించి యున్నాఁడో, అదియంతయు నాకుఁ జెప్పుము. అందుచే నాకు మిక్కిలి యు
పకారము చేసినట్లగును' అనెను. తియ్యనిపలుకులాడు సీత యిట్లు చెప్పఁగా, ఆ సరమ
కన్నీళ్లచే కలఁక నొందిన యాబిడ నెమ్మొగమును దుడుచుచు 'సీతా! నీకిట్లభిప్రాయ
ముండునేని, యిపుడే పోయెదను. పగవానియభిప్రాయమును దెలిసి మరల
తప్పక వచ్చియె తీఱుదును సందేహమువలదు. చూడుము' అనెను. ఆసరమ యిట్లు
చెప్పి యంత నా రావణుసమీపమునకుం బోయి యతఁడును మంత్రులును మా
టాడుకొన్న మాటల నన్నింటిని వినెను. సరమ ఒకరినిశ్చయము నెఱుంగుటయం
దు సమర్థురాలుగావున దురాత్ముఁడగు నారావణుఁడు గావించుకొన్న నిశ్చయము
ను చెవులార విని తెలిసికొని మరల నపుడశోకవనమునకు వచ్చెను. అది యిట్లశో
కవనమును జొచ్చి యట తనరాకకే యెదురుచూచుచు తామరగద్దియను బాసి
యున్న మహాలక్ష్మివలె విలసిల్లుచున్న జనకరాజసుతను సీతను జూచినదయ్యె. సీత,
తియ్యనిపలుకులాడు నా సరమ మరల వచ్చుటను జూచి, సంతుష్టయై, మిక్కిలియు నె
య్యముదొలఁక నాబిడను కౌఁగిలించుకొని తానే యాసనమొసంగెను. అంత సీత
సరమతో 'నీవిందు సుఖముగాఁ గూర్చుండి క్రూరుఁడును దురాత్ముఁడు నగు నారా
వణుని నిశ్చయమంతయును నాకుఁ గలిగినది కలిగినట్టుగాఁ జెప్పుము' అనెను. సీత
యేమిచెప్పెదను చెప్పునో యని వడంకుచు నిట్లడుగఁగా సరమ రావణుఁడును అతని
మంత్రులును మాటలాడుకొన్నదంతయుఁ జెప్పినదై 'సీతా! తల్లికైకేసియు, మంత్రి
వృద్ధుఁడగు నవిద్ధుఁడును, నిన్ను విడిచి పుచ్చుటకై రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునికి మిక్కి
లియుఁ జెప్పిరి. వారతనితో 'నీవు రామునకు సత్కారపూర్వముగా సీతం గొని
పోయి యిమ్ము. అట్లు సేయవేని, యిఁక నీపయి రాముఁడు చూపనున్న పరాక్ర
మమునకు, జనస్థానమున నద్భుతముగాఁ జేసిన ఖరవధాదిక మొకనిదర్శనమే చా
లును. రాముఁ డట్టివాఁడనీ. సముద్రముదాఁటుటయు, సీతం జూచుటయు, రాక్షసుల
నెల్ల నొక్కఁడే యుద్ధమునఁ జంపుటయు, అతనిభృత్యుఁడు హనుమంతుఁడు గావిం

* తర్జనమనఁగా ముక్కుమీఁద వ్రేలిడుకొనుట, కన్ను గిఱ్ఱునఁద్రిప్పుట, పండ్లుచూపుట మొదల
యిన ముఖచేష్టలచే బెదరించుట. చంపెదను, కాల్చెదను అని యిట్టిమాటలచే బెదరించుట భర్త్స
నమని తెలియునది.

చినాఁడే! * అట్లు భూమండలమున మఱి మనుష్యుఁడగువాఁ డెవఁడు చేయఁగలఁడు.' అని చాలవఱకు బోధించిరి. ఇట్లు మంత్రివృద్ధుఁడగు నవిద్ధుఁడును పెక్కువిధముల బోధించినను, ఆరావణుఁడు, ధనలుబ్ధుఁడు ధనమును విడువలేనట్లు నిన్ను విడువఁబూనఁడయ్యె. సీతా! క్రూరుండగు రావణుఁడు తానును మంత్రులును గూడి యిట్లు నిశ్చయము చేసికొని యున్నాఁడు కాఁబట్టి యుద్ధంబున మృతినొందక కాని నిన్ను విడిచిపుచ్చ నొల్లకున్నాఁడు. వాని కిట్లు నిశ్చితముగా నున్నబుద్ధి మరణమునొందుటకే సంభవించినదిగాని వేఱుగాదు. వాఁడు తన రాక్షసులందఱును తానును యుద్ధమున వధమునొంది తూలిననే కాని యూరక వట్టిభయమువలననే నిన్ను విడిచిపుచ్చఁజాలఁడు. అసితేక్షణా! రాముఁడు తప్పక యుద్ధమున వాఁడిబాణములచే రావణునివధించి,నిన్నయోధ్యకుఁ దోడ్కొని పోవఁగలఁడు. ఇట్లని నీనల్లనికన్నుంగవ సౌభాగ్యమే చెప్పుచున్నది' అనెను. ఇట్లు సరమ సీతతో చెప్పుచుండఁగా, ఇందులకుపశ్రుతిగా భేరీ శంఖధ్వనులతో నెరసి బెరసి వానరసైన్యముల సింహనాదము భూతలమును వడంకించుచు వినంబడెను. లంకయందలి రావణుని సైన్యభటులు వానరసైన్యముల యాసింహనాదమును విని, మనరాజయిన రావణునిదోషములచే మనకు బ్రతుకుమేలు గలుగదు; మరణమే గతియని తేజంబులుదూలి దైన్యంబునఁ జేష్టలుతొట్రిలువారయిరి. ఇది ముప్పదినాలుగవసర్గము.

మాల్యవంతుఁడు రామునకు సీతనొసంగుటయే కర్తవ్యమని రావణునకు బోధించుట.

అప్పుడు శత్రుపురంబుల జయించుమహాబాహుండును రఘుకులదీపకుండు నగు రాముఁడు, శంఖధ్వనులును భేరీభాంకారములును తుములమై చెలంగ లంకపయి నెత్తినచ్చెను. అంత, రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు ఆధ్వనినివిని, కొంతసే పాలోచించి మంత్రులవంకఁ జూడ్కినిగిడ్చెను. అంత మిక్కుటమయినబలము పెంపున జగమునెల్లఁ బరితపింపఁజేయుక్రూరుఁడగురాక్షసేశ్వరుఁ డారావణుఁడు, మంత్రులనందఱను బిలిచి, సభయంతయుఁ బ్రతిధ్వనించునట్లు, వారితో నిందాత్మకమగువచనముల నిట్లాడు: రాముఁడు సముద్రమును దాఁటుటయు, నతనిపరాక్రమమును, సైన్యసమూహమును జెప్పితిరి. అదంతయు వింటిని. యుద్ధంబున బీఱువోని పరాక్రమముగలవారయ్యు, రాముని పరాక్రమమును విని, యొకరినొకరు చూచుకొనుచు నిరుత్సాహులయి మీరుండుటయుం గూడ నెఱుంగుదును' అనెను. అంత రావణునితల్లికిఁ బినతండ్రియు మిక్కిలియుఁ బ్రాజ్ఞుండును నగుమాల్యవంతుఁడను రాక్షసుఁడు, రావణుఁ డాడినమాటలువిని, 'రాజా! ఏరాజు ఆన్వీక్షికీ, త్రయి, వార్త,

---

* ఇట్లు దూతముఖముననే యనేకకార్యములు చేసికొన్న రాముఁడు దేవుఁడే యనిభావము.

దండనీతి యనెడి నాలుగువిద్యలయందుఁ జక్కఁగా శిక్షితుఁడై నీతిశాస్త్రము ననుసరించి నడచుకొనునో యతఁడే చిరకాలము రాజ్యమును బాలించును. అతఁడే శత్రువులనెల్ల నడఁగఁద్రొక్కును. అట్టిరాజు, తనబలము క్షీణించినకాలమున శత్రువులతో సంధిసేసికొనుచు, తనబలము వర్ధిల్లియుండుకాలమున వారితో విరోధముపెట్టుకొనుచును, నిట్లు కాలమునననుసరించి తనపక్షమును వృద్ధిఁబొందించుచు, నందులకు ఫలముగా మిక్కిలి గొప్పయైశ్వర్యము ననుభవించును. ఒకరాజు, తనశత్రువుబలముకన్నను తనబలము తక్కువయగుచున్నవాఁడయినను, తనశత్రుబలముతో సమానమయిన బలముగలవాఁడయినను, తానట్టి శత్రువుతో సంధి యవశ్యము చేసికొనవలయును. ఆరాజు తనశత్రువుకంటె నధికబలముగలవాఁ డగునేని, ఆశత్రువు నుపేక్షించియుండక వానితో వైరము పెట్టుకొనవలయును. 'ఇది సరిగాని యిప్పుడు దీనిని జెప్పనేల' యందువా? రావణా! నీతిశాస్త్రపద్ధతి యిట్లుండుటచే బలము క్షీణించుచున్న నీకు బలవంతుఁడగు రామునితో సంధిగావించుట నాకిష్టముగానున్నది. దానము లేక బలవంతునితో సంధి పొసఁగదు. రామునకును నీకును నెవ్వతికొఱకు విరోధముగలిగినదో యాసీతను నతనికి నిచ్చివేయఁదగును. 'రాముఁడు బలవంతుఁడె'ట్లందువా? దేవర్షులు గంధర్వులు మున్నగువార లందఱును నతనికి జయము గలుగవలయునని కోరుచున్నారు. అట్టి దేవబలము గలయారాముఁడు బలవంతుఁడగును గాన యతనితో విరోధము పెట్టుకొనకుము; సంధిగావింప నియ్యకొనుము. 'దేవాదులు రామునిజయముగోరుటకుఁ గారణ మే'మందువా? సర్వజ్ఞుఁడగు బ్రహ్మదేవుఁడు సురలకును అసురులకును అవలంబనముగా ధర్మము అధర్మము అను రెంటిని సృజించినాఁడు. కాఁబట్టి ధర్మమును అధర్మమును, ఆసురాసురులు అవలంబించున వయినవి. ఆరెంటిలో రావణా! చక్కని ప్రకృతిగల దేవతలు అవలంబించునది ధర్మమని వినఁబడుచున్నదిగదా. దుష్టప్రకృతు లయినయసురులును రాక్షసులు నవలంబించునది యధర్మము. ఇట్లు దేవాదులు ధర్మపక్ష మవలంబించుటం జేసియు రాముఁడును ధర్మము నాశ్రయించినవాఁడు గావునను దేవత లారాముని పక్షపాతులగుదురుగాన యతఁడు బలవంతుఁడగును. అతఁడు బలవంతుఁడగుటకు మఱియొకకారణమును గలదు. ఎప్పుడు ధర్మము అధర్మమును కీడ్పఱచునో, అప్పుడు కృతయుగము జనులయందు వర్తించును. ఎప్పుడు అధర్మము ధర్మమును గ్రిందుపఱచునో యపుడు కలి ప్రవర్తించుచున్నది. 'అందువలన నేమి' యందువా? నీవు దిగ్విజయార్థము లోకములన్నియుఁ దిరుగునపుడు, పరదారపరిగ్రహాదులచే గొప్పదియగు ధర్మమును దూలఁగొట్టి యధర్మమును జేపట్టితివి. అధర్మప్రవర్తకమగు కలికన్నను ధర్మప్రవర్తకమగు కృతము బలియమైనది. అధర్మముచేఁ గలి ప్రవేశించియున్న నీకంటె ధర్మమున కృతము వర్తించు రాముఁడు బలవంతుఁడు. జయాదిశుభహేతు వగుధర్మము ప్రబలముగాఁ గలరామాదులైన మనశత్రువులు అపజయాద్యశుభహేతు వగునధర్మము మిక్కిలి గలమనకంటె

బలీయులు. 'అయిన నధర్మమును జేపట్టి ధర్మమును దూలగొట్టితివిగాన దాని ననలంబించి యున్నసురల కది నళించియుండుటచే బల మెక్కుడి'దందువా? ఆయధర్మము నీవు ముందు వెనుకఁ జూడక కావించి వృద్ధిఁ బొందించుకొంటివి. కాన యది మనల మొదలంట దిగ మ్రింగుచున్నది; దేవతల కనుకూలమై వారల పక్షమును వర్ధిల్లఁజేయుచున్నది. ఇట్లధర్మము మనలనే నాశముసేయునుగాని దేవతలబలము తఱుఁగనీయదు. 'నేను జేసిన యధర్మము దేవతలపక్షమునకు వృద్ధిఁజేయుట యెట్లు' అందువా? నీవు విషయలోలుఁడవై, దేవాదులకన్యలను బత్నులను బట్టుట మొదలుగా దేనిని తలఁచినను దానినెల్లఁ గావించుచుండుటచే అగ్నిహోత్రములవంటి మహర్షులకు మిక్కిలియు మనస్తాపము గావించితివి. వారల ప్రభావమో మండుచున్న యగ్నివంటిది. దానిని జెనకఁ దరముగాదు. అట్లు నీవు మనస్తాపము గావించుటవలన, పూతాత్ములగు నా మహర్షులు ధర్మాభివృద్ధియందే యాసక్తులుగావున, తపం బాచరించుచు, అగ్నిష్టోమాదులయిన శ్రేష్ఠములగు నధ్యయనమును గావించుచు, యథావిధిగా నగ్నుల హోమము వేల్చుచు, వేదముల గట్టిగా నధ్యయనము సేయుచు, నుండెదరు. రాక్షసులను గణింపక వారిని గ్రిందుపఱుచుచు నట్లు వేదఘోషముల నుచ్చరింతురు. అట్లు వారు సేయుటవలన రాక్షసులందఱును గ్రీష్మకాలమున మేఘములవలె, నలుదిక్కులకు భయపడి పాఱిపోవుచున్నారు. అగ్నికల్పులయిన ఋషులు వేల్చు నగ్నిహోత్రములనుండి వెడలినధూమము, దశదిశలును వ్యాపించి రాక్షసుల తేజస్సును మ్రింగుచున్నది. అట్టి పుణ్యదేశములందు ఋషులు దృఢనియమమునఁ గావించుచున్నట్టి తీవ్రతపస్సులవలన రాక్షసులు మిక్కిలియుఁ దపించుచున్నారు. ఇట్లు మనయధర్మమువలన ఋషులకుఁ గలిగిన మనస్తాపముచే మనకే నాశముగలిగి దేవాదులకు బలము వర్ధిల్లుచున్నది. నీవు దేవతలు దానవులు యక్షులు మున్నగు వారివలన మరణము లేకుండునట్లు వరమును బడసితివి. ఇప్పుడు బలవంతులును మహాపరాక్రమశాలురునగు మనుష్యులును వానరులును భల్లూకములును గొండముచ్చులును పెనుసైన్యములతో నిచ్చటికి వచ్చి గర్జించుచున్నవి, నీకు వీరివలనఁ జావు గలుగనట్లు వరము లేదు. శత్రుల రాకను బట్టియేగాదు. దివ్యాంతరిక్షభౌమములని నానావిధములుగలవై యొక్కొక్కవిధమునను పెక్కువగలతోఁ గూడియున్నవై భయంకరములై యున్న యుత్పాతములను జూచియు సమస్తరాక్షసులకు వినాశము కలుగునని యూహించుచున్నాను. విరూపములును భయంకరములునగు మేఘములు మిక్కిలి పరుషముగా గర్జించుచు, లంకయందంతటను వేఁడినెత్తురులు గురియుచున్నవి. గుఱ్ఱములు మున్నగువాహనములు రోదనము సేయుచుఁ గన్నీళ్లు విడుచుచున్నవి. ధ్వజములన్నియు దుమ్ము గ్రుంగి వన్నెమాసి మునుపటివలెఁ బ్రకాశింపకున్నవి. దుష్టములగు నక్కలును గద్దలును లంకనుజొచ్చి యెల్లప్పుడును భయంకరముగా నఱచుచు గుంపులుగుం

వులుగాఁ గూడుచున్నవి. నల్లని స్త్రీలు ఎదుటనిలిచి తెల్లనిపండ్లు తేటపడ ప్రతికూలపుమాటలాడుచు గృహములందలి వస్తువులను దొంగలించుచు పకపకనవ్వుచును స్వప్నములందుఁ గనుపట్టుచున్నారు. ఇండ్లయందు బలికర్మమునకై గావింపఁబడు హవిస్సులను కుక్కలు వచ్చి తినిపోవుచున్నవి. ఆవులయందు గాడిదలు పుట్టుచున్నవి. పందికొక్కులు ముంగిసలతోఁగూడఁ దిరుగుచున్నవి. పిల్లులు పులులతోఁ జేరియున్నవి. ఊరఁబందులు కుక్కలతోఁ గూడుచున్నవి. కిన్నరులు రాక్షసులతోను ఉత్పాతజనితులగు మనుష్యులతోను గలసియున్నారు. తెలుపు నెఱుపును గలసిన వన్నె పాదములుగల పావురములు దైవప్రేరితములయి, రాక్షసులకు వినాశము కలుగునని సూచించుచుఁ దిరుగుచున్నవి. ఇండ్లయందు మధురసల్లాపములకై పెంపఁబడిన గోరువంకలు, మధురముగా పలుకుటమాని, యిప్పుడు వీచికూచి యని క్రూరముగా కూయుచున్నవి. పక్షులును మృగములును పోరాడి యోడిపోయిన పయ్యును మరల కలహమునుగోరి గుంపులుగట్టి శత్రువులపయి వేగ పరుగెత్తుచున్నవి; మఱియు సూర్యునింజూచి రోదనము చేయుచున్నవి. భయంకరాకారుఁడును, వికలాంగుఁడును, ముండితుఁడును, పరుషవర్ణుఁడును, కృష్ణపింగళుఁడు నగుమృత్యువు రాక్షసుల గృహములన్నియుఁ బ్రాతస్సాయంకాలములయందుఁ జూచుచున్నట్లు కనఁబడుచున్నాఁడు. ఇవియు,ఇంకను నిట్టి దుష్టనిమిత్తము లనేకములును,బుట్టుచున్నవి. (ఈరాముని మనుష్యరూపముదాల్చిన విష్ణుదేవుఁడని మేము తలఁచుచున్నాము. సముద్రమునందు మిక్కిలి యద్భుతమైన సేతువునుగట్టినదృఢపరాక్రముఁడగు నీరాముఁడు మనుష్యమాత్రుఁడు గానేరఁడు. కాఁబట్టి రాజగు నారామునితో రావణా! సంధి గావింపుము.) కాన యిది తెలిసి తక్కినకార్యములను జక్కఁగా నాలోచించి నిశ్చయించుకొని యిఁకమీఁదట నేమిచేయఁదగునో చేయుము' అనెను. ఉత్తములలోనెల్ల నుత్తమపౌరుషుండును బలవంతుఁడు నగు నామాల్యవంతుఁడు ఈమాట నాసభయం దెల్లవారికి వినిపించి, రావణుని యింగితాకారాదుల చక్కఁగా నరసి చూచి సతనిమనస్సు తిరుగఁబడదని పరీక్షించి తెలిసికొని యంత నుపదేశించుట మాని యూరకుండెను. ఇది ముప్పదియైదవసర్గము.

రావణుఁడు లంకానగరసంరక్షణమునకై యేర్పాటులుగావించుట.

దుష్టాత్ముఁడగు రావణుఁడు మృత్యువశమునం జిక్కి, మాల్యవంతుఁడు హితముగాఁ జెప్పినయప్పలుకు విన సహింపఁడయ్యె, అంత నతఁడు క్రోధముబారింబడి, మొగంబున బొమలు ముడిచి, యమ్మాటకు సైఁపఁజాలక క్రుద్ధుఁ గిరగిరంద్రిప్పుచు నామాల్యవంతునింజూచి 'నీవు శత్రుపక్షము ననుసరించియే, వారికనుకూలముగా, నేను హితమగ్గాఁదలంతునని యభిప్రాయముతో,నహితంబగుపరుషవచనమును జెప్పితివి.

అయిన నది హితవుగా నాచెవులకెక్కినదిగాదు. రాముఁ డొకమనుష్యుఁడేకాన జాతి చేతనే దుర్బలుఁడు; దీనుఁడుకాన స్వభావముననే బలహీనుఁడు, ఒంటివాఁడు, కోఁతులు సహాయముగా నాశ్రయించినవాఁడుగాన మంచిబలములును లేవు. తండ్రిత్రోలుడుగొట్టఁగా వచ్చినవాఁడు గాన రాజ్యమును లేదు. అడవులందుఁ దిరుగుచుండు నిట్టిరాముఁడు సమర్థుఁడని తలంచుచున్నావే! అందులకు కారణమేమి? నేనో, రాక్షసులకధీశ్వరుఁడను; దేవతలకును భయంకరుఁడను. సమస్తపరాక్రమములందును నించుకయు తక్కువ లేక యున్నవాఁడను. ఇట్టినన్నుఁ దక్కువగాఁ జెప్పితివే! ఎందుచేత? నీసజాతీయులలో వీరుఁడొకఁడున్నాఁడని ద్వేషముచేతనో, శత్రువులవలని పక్షపాతముచేతనో, లేక శత్రువులు ప్రోత్సాహపఱుచుటచేతనో, నీవు నన్నట్లు పరుషవచనము లాడితివని నాకు శంకగలుగుచున్నది. శత్రుప్రోత్సాహము లేనిచో పండితుఁడును శాస్త్రతత్త్వముల నెఱింగినవాఁడునగు నెవ్వఁడు ప్రభావయుక్తుఁడును పరిపక్వబుద్ధియునగు వాని నిట్లు పరుషవచనములాడును? నీవు చెప్పినది యథార్థముగానే యుండుఁగాక.*అయినను నేను తామరగద్దియలేని లక్ష్మీదేవివలె నున్నసీతను, వనమునుండి దెచ్చి మరల రామునకు భయపడి యేలయిత్తును? దుర్లభమగువస్తువును గడించి విడుతురా? † ఇఁక రాముఁడు వానరకోట్లు పరివేష్టింప సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునినిగూడి, యిటువచ్చి నాచే హతుండగుట కొన్నిదినములలోనే చూడుము. ఎవ్వనితో దేవతలు సైతము ద్వంద్వయుద్ధమున నిలువఁజాలరో యట్టి రావణుఁడు రామయుద్ధమున భయ మేలపడును?' అని యంత మిక్కిలి హితపరుఁడగు మాతామహుని నిష్ఠురపరుషము గాఁ జెప్పితి నని యనుతాపమున, ' రాముఁడే వచ్చి భయ పెట్టినను పెట్టనీ భయమేమి కాదు నన్ను రెండుతుండెములుగా తుండించినను తుండింపనీ. నేను రామునికే కాదు మఱియెంతటి వానికిఁగాని లొంగను. 'ఇది నీతికి విరుద్ధ' మందువా? అయినను, ఇది నాకు స్వభావసిద్ధమైనదోషము. 'అది దోషమని యొప్పికొంటివేని దిగవిడువ వలదా ' యన్నచో స్వభావము నతిక్రమింప నలవిగాదు. వేమ తీపు గాదు చుమీ. రాముఁడు సముద్రమున సేతువుగట్టుటచేతఁగదా నీకు భయము గలిగినది. ఆ రవ్వంతసముద్రమున నెట్లో డబ్బాటున వాఁడు సేతువుగట్టినను అదిరొక

---

* రామునిహస్తమువలన వధమునుగోరియే వనమునుండి సీతనుదెచ్చి రామునికి భయపడి యిచ్చుటెందులకిత్తును? అని వాస్తవార్థము.

† ఇట 'వృతం వానరకోటీభి స్ససుగ్రీవం సలక్ష్మణం । పశ్యకైశ్చిదహోభిస్త్వం రాఘవం నిహతంమయా' అనిమూలము. ఇట్లుచేసినచో రాముఁ డిచ్చటికి వచ్చునా? యనఁగా(కైశ్చిదహోభిః) కొన్ని దినములలో (మయా హేతునా) నన్నుఁబట్టి (నిహతం) 'హానహింసాగత్యోః' అని హానధాతువునకు గత్యర్థముగలదుగాన-ఇట వచ్చినట్టివాఁడును వానరకోట్లచేతఁ బరివృతుఁడై సుగ్రీవలక్ష్మణులతోఁ గూడియున్నవాఁడునగు రామునిఁ జూడఁగలవని యర్థము.

యాశ్చర్యమా ! అందులకని భయపడవలదు. * వానరసైన్యముతో సముద్రమును దాఁటివచ్చి యున్నరాముఁడుమాత్రము, మరలఁ బ్రాణముతోఁ బోవుట లేదు. ఇది సత్యము. ఇట్లని శపథము సేయుచున్నాను' అనెను. ఇట్లు పలుకుచున్న రావణుఁడు అహంకారమున కుపితుఁడయి యున్నాఁడని మాల్యవంతుఁడు తెలిసికొని తనయుపదేశము విఫలమయినందులకు లజ్జనొంది బదులుమాట యొక్కటియుఁ జెప్పఁడయ్యె. మాల్యవంతుఁడు యథోచితముగా రావణునకు జయము గలుగవలయునని యాశీర్వదించి సెలవుపుచ్చుకొని తనయింటికిఁ బోయెను. రావణుఁడంత మంత్రులతోఁ గూడి కర్తవ్యమును విచారించి నిశ్చయించి లంకకు ననమానమైన రక్షణమును గావించెను. అతఁడు తూర్పుద్వారమునందు ప్రహస్తునిఁ గాచియుండ నాజ్ఞాపించె. దక్షిణపువాకిలియందు మహావీర్యులయిన మహోదర మహాపార్శ్వుల నుండ నానతిచ్చెను. పడమటి గవనియందు మహామాయుఁడును బహురాక్షసపరివృతుఁడునగు నింద్రజితుని గావలియుండ నియమించెను. అతండు పట్టణపునుత్తరద్వారమున శుకసారణుల నుండ నియమించి తానును నచ్చటనే యుండునట్లు మంత్రులతోఁ జెప్పెను. పట్టణము నడిమి †గుల్మమున మహావీర్యపరాక్రమశాలియగు విరూపాక్షుఁడను రాక్షసుని అనేకరాక్షససహితముగా నుంచెను. రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు రావణుఁడు ఇట్లు లంకాపురికి గుప్తికార్యమును నేర్పాటుచేసి మృత్యుచోదితుఁడై తన్నంతవఱకుఁ గృతార్థునిగాఁ దలంచుకొని యుండెను. అంత నారావణుఁడు లంకాపురమునకు సమగ్రమగు రక్షణవిధానముఁ జేయ నాజ్ఞాపించి మంత్రులకు సెలవొసంగఁగా, వారలందఱును నతనిని జయాశీర్వాదంబులఁ బూజించి తమయిండ్లకుం బోయిరి. రావణుఁడును సమస్తసంపదలవెంపు మిక్కిలియు నొప్పారుచున్న యంతఃపురమునకుఁ బోయినవాఁడయ్యె. ఇది ముప్పదియాఱవ సర్గము.

రాముఁడు వానరసైన్యమునకు గుప్తివిధానము గావించుట.

ఆరామలక్ష్మణులును వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడును, వాయుపుత్త్రుఁడగు హనుమంతుఁడును, భల్లూకరాజగు జాంబవంతుఁడును, విభీషణుఁడును, వాలిపుత్త్రుఁడగు నంగదుఁడును, శరభుఁడును, సుషేణుఁడు నతనిబంధువులును, మైందుఁడును, ద్వివి

* ఇట 'సతు తీర్త్వార్ణవం రామ స్సహ వానరసేనయా । ప్రతిజానామి తే సత్యం నజీవన్ ప్రతియాస్యతి' అనిమూలము. వాస్తవార్థము.—రాముఁడు వానరసైన్యముతోడ (అర్ణవంతీర్త్వా) సముద్రమునుదాఁటి, (జీవన్ ప్రతియాస్యతి ఇతి) ప్రాణములతోనే మరల సుఖముగాఁబోవును అని, (సత్యం ప్రతిజానామి) సత్యముగా శపథము సేయుచున్నాను. (న-సందేహః) ఇందులకు సందేహములేదని భావము. గ్రాహ్యము.

† గుల్మమనఁగా నగరమధ్యముననుండు చైత్యస్థానమని తెలియునది.

దుఁడును, గజుఁడును, గవాక్షుఁడును, కుముదుఁడును, నలుఁడును, పనసుఁడును మొదలగువారు శత్రుదేశమగు లంకాద్వీపముచేరి యందఱునుగూడి 'రావణుఁడు పాలించుచున్న లంకాపురి పూర్వము హనుమంతుఁడు చెప్పినది ఇదిగో కనఁబడుచున్నది. ఈపట్టణము,సురాసురులకును ఉరగులకును గంధర్వులకునయినను జయింపనలవిగాదు. ఇందు, రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁడు నెప్పుడును సన్నిహితుఁడై యున్నాఁడు. కాఁబట్టి మనకు జయసిద్ధి గలుగుటయే ముఖ్యముగాఁగాని యందులకై వలయుకార్యముల నిర్ణయించుటకై చక్కఁగా నాలోచనను సేయుఁ'డని యోజించిరి. అట్లు వారు చెప్పుచుండఁగా, రావణునితమ్ముఁ డగువిభీషణుఁడు, వారలంజూచి యందఱికిని స్ఫుటముగాఁ దెలియుటకొఱకు స్వదేశభాషాపదములనుమాని యగ్రామ్యములగు సంస్కృతపదములతో మిక్కిలియు నర్థము గలుగునట్లుగా 'నా మంత్రులయిన యనలుఁడు శరభుఁడు సంపాతి ప్రఘసుఁడు అనువారు లంకాపురికిఁబోయి మరలి యిచటికి వచ్చినారు. వారు అందఱును పక్షిరూపములుదాల్చి పగవారిసేనం జొచ్చి, యందు నగరరక్షణమునకై చేయఁబడి యున్న యేర్పాటులన్నియుఁ జూచివచ్చియున్నారు. రామా ! వారు దురాత్ముఁ డగురావణుఁడు నగరరక్షణమునకై కావించిన యేర్పాటునంతయుఁ జెప్పిరి. అదియంతయు నే నున్నదియున్నట్లుగాఁ జెప్పెదను వినుము. ప్రహస్తుఁడు తనసైన్యముతో తూర్పుద్వారమున నున్నాఁడు. మహావీర్యశాలు రగు మహోదర మహాపార్శ్వ లిరువురు దక్షిణద్వారమునఁ గాపున్నారు. రావణునికుమారుఁ డగునింద్రజిత్తు, అడ్డగత్తులు ఖడ్గములు విండ్లు శూలములు ముద్గరములు మొదలయిన యాయుధములు దాల్చిన ప్రధానరాక్షసులు పెక్కండ్రతోడను నానాయుధపాణు లయినశూరులతోనుం గూడి పడమటిద్వారమున నున్నాఁడు. రావణుఁడు మనస్సున నెంతమాత్రమును జలింపక, ఆయుధపాణు లయిన పెక్కువేలరాక్షసులును పెక్కండ్రు ప్రధానరాక్షసులును గొలువఁ, దానే లంకయుత్తరద్వారమున నున్నాఁడు. విరూపాక్షుఁడు శూలములును ఖడ్గములును ధనువులును దాల్చియుండు గొప్పసైన్యముతోఁగూడి, ప్రధానులగు పెక్కురాక్షసులు గొలువ మధ్యమగుల్మమున నున్నాఁడు. లంకయందు నీవిధమున సంవిధానము నొంది యున్నయీయీ సైన్యములను నామంత్రు లందఱునుజూచి మరల శీఘ్రమున నిచ్చటికి వచ్చిరి. గజయోధులు వేవురును, రథికులు పదివేవురును, గుఱ్ఱపురౌతు లిరువదివేవురును, కాల్వురు నిండుకోటియునుగా, నిట్లు పరాక్రమవంతులును బలవంతులును యుద్ధములందుఁ గ్రూరులును నయిన యీరాక్షసులు రాక్షసరాజగు రావణున కెప్పుడు నొద్ద సేవసేయుచు నంతరంగు లయియుందురు. రాజా ! ఈ రాక్షసులలో నొక్కొక్కనికిని, పదిలక్షలమంది పరిజనులు ఇప్పుడు యుద్ధమునకుఁగాను వత్తురు' అనెను. మహాబాహుఁ డగువిభీషణుఁడు తనకు మంత్రులు చెప్పిన యీ లంకావృత్తాంతమునంతయు నిట్లు రామునకుఁజెప్పి యక్షనిఁ దనము,

తుఁడైనయారాక్షసులను జూపెను; అట్లు చూపినపిదప లంకయందలి వృత్తాంతమం తయు తనమంత్రులచేతనుగూడ రామునకుఁ దెలిపించెను. శ్రీమంతుం డగు రావణానుజుఁడు విభీషణుఁడు తామరరేకులవంటి కన్నుంగవ గలరామునిం జూచి యతనికిఁ బ్రియముసేయంగోరి 'రామా! మున్ను రావణుఁడు కుబేరునితో యుద్ధము సేయఁబోయినపుడు, పరులను క్రిందుపఱుచు పరాక్రమమునను, యుద్ధమున వికారము నొందకుండు వీర్యమునను, ప్రతాపమునను, ధైర్యాతిశయమునను, దర్పమునను, దురాత్ముఁ డగురావణునకు సమానులయిన *రాక్షసు లఱువదిలక్షల మంది యతనివెంట వెడలిపోయిరి. ఇట్లు శత్రుబలమును వర్ణించుచున్నానని నామీఁదఁ గోపము సేయవలదు. శత్రుల నిరసించుటకై నీకు గోపమును బుట్టించుచున్నానుగాని శత్రుబలమును వర్ణించి నిన్ను భయపెట్టుటగాదు 'కోపమును బుట్టింపనేల' యన్నచో నీవు వీర్యమున దేవతలను సయితము నిగ్రహించుటకుఁ జాలినవాఁడవుగదా. నీవును గొప్పసైన్యములచేఁ బరివృతుఁడై యున్నవాఁడవు. అట్లు రాక్షసులు వన్నియుండుటవలన నీవును నీవానరసైన్యమును రావణునిసేనవలె నాలుగవయవములుగా విభజించి రావణుని కలంచివుచ్చుము' అనెను. రావణుని తమ్ముఁడగు విభీషణుఁ డిట్లు చెప్పుచుండఁగా, రాముఁడు పగవారి పీఁచమడంచుటకై యతనితో 'వానరతిలకుఁ డగునీలుఁడు వానరులు పెక్కండ్రుంగూడి లంకతూర్పుద్వారమునుండి ప్రహస్తునితో యుద్ధము సేయును. వాలిపుత్త్రుఁ డయినయంగదుఁడు,గొప్పవానరసైన్యముతోఁగూడి, దక్షిణద్వారమునుండి మహాపార్శ్వ మహోదరుల నుక్కుమడంచుఁగాక. హనుమంతుఁడు కొలఁదిలేని బలాదులుగలవాఁడుగాన యింద్రజితుని కతఁడే తగినప్రతి. కాఁబట్టి యావాయుకుమారుఁడు పెక్కండ్రు వానరులు పరివేష్టింప పడమటిద్వారమున బలువిడిఁజొచ్చి యుద్ధము సేయుఁగాక. దైత్యదానవ సమూహములకును మహాత్ములగు ఋషులకుఁ బీడసేయుటయందే ప్రీతిగలిగి, క్షుద్రబుద్ధియై బ్రహ్మయిచ్చిన వరముబలముతోఁగూడి ప్రజలకు సంతాపము గలిగించుచు సమస్తలోకములను గ్రుమ్మరుచున్నట్టి రాక్షసరాజగు రావణుని నేనే వధింప నిశ్చయించితిని; కాన యారావణుఁడు సైన్యసమేతుఁడై యున్న పట్టణపు నుత్తరద్వారమును, నేనును లక్ష్మణుఁడును బలువిడిఁజొచ్చి యుద్ధము సేసెదను. బలవంతుఁ డగువానరరాజు సుగ్రీవుఁడును, వీర్యశాలియగు జాంబవంతుఁడును, రావణానుజుం డగువిభీషణుఁడును, వీరు ముగ్గురు రావణుఁడు నింద్రజిత్తు నున్నయుత్తరపశ్చిమములకు మధ్యమమగు సేనగా నుందురుగాక. వానరులు, ఇప్పుడుండునట్లు ఇఁక యుద్ధమునందు మనుష్యరూపము ధరించియుండరాదు. యుద్ధమున మన వానరసైన్యమునందు ఈ

* రావణుఁడు దిగ్విజయమునకుఁ బోయినప్పటిబలములకన్నను నిప్పటిబలము లధికములని తెలుపుటకై యప్పటిబలముల గణనసేయుచున్నాఁడని యిటఁ దెలియునది. ఇప్పుడంతకన్న నెక్కుడని సూచితమగుచున్నది.

సంకేత ముండవలయును. అదియేదన— ఈ మనజనములో మనవారు అని తెలియుటకు * వానరులుగా నుండుటయే మనకు గుఱుతగును. ఇదిగో నేనును, మహాతేజఃడయిన నాతమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును, నాస్నేహితుఁడగు నీవిభీషణుఁడును, నతనిమంత్రులు నలువురును, మొత్తమున కీ యేవ్వురముమాత్రము మనుష్యాకృతులతోనే పగవారితో యుద్ధము సేయుదుము' అనెను. మతిమంతుఁ డగు రాముఁ డిట్లు కార్యసిద్ధికొఱకు విభీషణునితోఁ జెప్పి సువేలాద్రితటము మిక్కిలియు రమణీయముగా నుండుటను జూచి యపుడు దాని నారోహించు తలంపే కాని వేఱొక తలంపు లేనివాఁ డయ్యెను. అంత మహాబుద్ధిమంతుఁడును మహాధీరుండు నగు రాముఁడు మిక్కిలియు సంతుష్టుఁడై యెంతయు గొప్పది యగు వానరసైన్యము సువేలకటకభూమి నంతయుఁ గ్రమ్మి వెంబడింప, శత్రువును వధింపఁగ బట్టి తలంపుగొని లంకలోని సువేలమునకుఁ బోయినవాఁడయ్యె. ఇది ముప్పదియేడవసర్గము.

శ్రీరాముఁడు లంకను జూచుటకై సువేలాద్రి నారోహించుట.

రాముండు, లక్ష్మణుఁడు వెంబడింపఁగా, నట్లు సువేలపర్వతము నారోహింపఁ దలంచి, ధర్మవిదులును తనయందనురక్తులును, ఆలోచనములఁ దెలిసినవారును, కార్యముల నెఱింగినవారునగు సుగ్రీవునిని విభీషణునిం జూచి మధురములయిన యుత్తమవచనముల 'మనమందఱము పలువిధము లయిన ధాతువులు పెక్కు వ్యాపించి యున్న యీ పర్వతోత్తమమును సువేలమును జక్క నారోహించి యీరాత్రి యంతయు నిందు వసించియుందము. మఱియు దురాత్ముఁడై, మరణమును బొందుటకై నాభార్య నపహరించి, ధర్మమును దెలియక, ధర్మశాస్త్రవిహితమై యున్న తనకులాచారమును బాటింపక, తనకులము పెంపును గుణింపక, యుండు రాక్షసుఁడగు రావణునకు నివాసస్థాన మయిన లంకాపురిని జూతము. ఆ రావణుఁడు కేవలరాక్షససాధారణ మయిన నీచబుద్ధి గలవాఁడుగాన తనకులాదులను జూడక పరభార్యాపహరణము నెడి యీ యతినిందిత కార్యమును జేసినాఁడు. రాక్షసాధముఁడగు నారావణుని పేరు

---

* 'వానరులు కామరూపులగుటచే తమకిష్టమువచ్చిన రూపములతో యుద్ధము సేయఁగా రాక్షసులును కామరూపులగుటచే తలంచినరూపములెత్తి యుద్ధము సేయుదురు. కాన యపుడు మనవారు పరులు అని వేఱుపఱుప నలవిగాకుండును. రాక్షసులు వానరరూపము తక్కువైనదగుటచేఁ గయికొనరుగాన, వానరులందఱును తమవానరరూపములతోనే యుద్ధము సేయవలయును. వానరుఁడుగా నుండుటయే మనవాఁడు అని తెలియుటకు గుఱుతు' అని రాముండు సంకేతము చేయుట తెలియునది. అప్పుడు రాముఁడు మనుష్యరూపమును దాల్పరాదని నిషేధించుటచే నంతకుమునుపు వానరులు మనుష్యరూపము దాల్చి యుండిరని తెలియుచున్నది. విభీషణాదులు మనుష్యరూపసంస్థానములు గలవారగుటచే మనుష్యులుగా గణింపఁబడుట తెలియునది.

చెప్పినమాత్రనే నాకు మిక్కిలియు రోషముపుట్టుచున్నది. 'అయిన వాని నొక్కనినే చంపుద మన్నచో' ఆ యొక్క నీచుని యపరాధమునుబట్టి యీ రాక్షసులనందఱను జంపవలయుట చూపట్టుచున్నది. 'ఒక్కనిదోషమునకు మఱియొక్కనిఁ జంపనేల' యన్నచో? ఒక్కఁడుమాత్రమే మృత్యుపాశముబాఱిం జిక్కి పాపకార్యముచేయును. ఆ నీచుని యపరాధముచే వానిని సంబంధించినవా రందఱును నాశము నొందుదురు' అనెను. రాముఁడు రావణునిపయి కోపమున నట్లు చెప్పుచు వింతలుగులుకు నత్తములుగల సువేలపర్వతము నారాత్రి వసించుటకై యారోహించెను. లక్ష్మణుఁడును బరాక్రమంబు నెఱపుటయందాసక్తుఁడై మిక్కిలి మేటియగువిల్లును బాణములును గొని, యెంతయు నెచ్చరికమీఱ రామునిపిఱుఁదం బోయెను. అంత సుగ్రీవుఁడు నతనిమంత్రులును విభీషణుఁడును లక్ష్మణునివెంబడిని కొండ నారోహించిరి. హనుమంతుఁడును, అంగదుఁడును, నీలుఁడును, మైందుఁడును, ద్వివిదుఁడును, గజుఁడును, గవాక్షుఁడును, గవయుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, పనసుఁడును, కుముదుఁడును, హరుఁడును, రంభుఁ డనెడి యూథపతియు, జాంబవంతుఁడును, సుషేణుఁడును, మహామతియగు ఋషభుఁడును, మహాతేజుఁడగు దుర్ముఖుఁడును, శతవలియు మొదలగు వీరును మఱియు నితరులును వాయువేగంబువంటిగతి గలిగి పర్వతములం దెప్పుడును దిరుగుచుండువారు గావున రాముం డెక్కియున్న యాసువేలపర్వతమును వందలకొలఁదిని నారోహించిరి. అంత నా రామాదులు శీఘ్రకాలముననే * యా సువేలపర్వతము నలుగడల నారోహించి, త్రికూటపర్వతపు శిఖరమున నాకాశమున వ్రేలుచున్నట్లున్న లంకాపురమును జూచిరి. వానరవీరు లందఱు, రమణీయమై మేలయిన ద్వారములు గలిగి, ప్రాకారముచే మిక్కిలియు నొప్పుచు, రాక్షసులచే నెంతయు నిండియున్న లంకను జూచిరి. అప్పుడు నల్లనిరాక్షసులు ప్రాకారపుకొఱడులచుట్టు నుండి, కట్టంబడిన మఱియొక ప్రాకారమువలె వెలయఁగా, నవ్వానరోత్తములు చూచినవారైరి. అచ్చట నా వానరు లందఱును నా రాక్షసులం జూచి యుద్ధంబుసేయ కుతుకపడుచు రాముఁడు చూచుచుండఁగా నానావిధములయిన సింహనాదములు సేసిరి. అంత సూర్యుఁడు సంజకెంజాయచే నెఱుపువన్నెగదిరి యస్తమించెను. రాత్రియు, †పూర్ణచంద్రప్రకాశముచే నెంతయు వెలుంగుచుఁ బొడసూపినది. అంత వానర సేనానాయకుండయిన

* సువేలపర్వతము, లంకయంతపొడవుగల యొకపర్వతము. లంకనుజూచుటకై దీనిని రాముఁ డెక్కి మరల దిగుట తెలియునది.

† ఇందులకు 'పూర్ణచన్ద్రప్రదీప్తాచ క్షపా సమభివర్తతే' అని మూలము. దీనిచే పున్నమనాఁడు సువేలారోహణమనియు మఱునాఁడు ప్రథమను యుద్ధారంభ మనియుఁ జెప్పెదరు. 'పూర్ణచంద్రప్రదీపా' అను పాఠమును గ్రహించి 'పూర్ణచంద్రునివంటి దీపములుగలది' యనియు నర్థము సేయవచ్చును. వానరసేనయందును వెలుతురునకై యెత్తినదీపము లుండవచ్చును. గోవిందరాజులు.

యారాముఁడు, విభీషణుఁడు తన్నభినందించి పూజింప, లక్ష్మణునిం గూడి వానర యూథపతులు బలసి కొలువఁగా నారాత్రి సువేలపర్వతాగ్రమున సుఖంబుండెను.

ఇది ముప్పదియెనిమిదవసర్గము.

రాముఁడు లంకానగరమును జూచుట.

వీరులయిన యావానరోత్తములు అట్లారాత్రియంతయు నాసువేలపర్వతమునం దుండి పెండలకడ లంకయందలి వనములను నుద్యానవనములనుం జూచిరి. మిట్టపల్లములు లేక సమములై (క్రూరమృగములును లేక) స్నిగ్ధములై యుండుటచే రమణీయములై వెడలుపును నిడివియును గలిగి కన్నులం గవ నాకర్షించుచున్న యందలి వనములను నుపవనములనుం జూచి యావానరు లాశ్చర్యమునొందిరి. ఆలంకయందు, సంపెఁగచెట్లును, అశోకవృక్షములును, పొన్నచెట్లును, మద్దిచెట్లును, తాటిచెట్లును, నెరసిబెరసియుండెను. అందు చీఁకటిచెట్లతోఁ బులు గ్రమ్ముకొనియుండెను. నాగకేసరవృక్షములు వరుసలుగా నావరించి యుండెను. అందంతటను గిలకతాటిచెట్లును, ఏఱుమద్దిచెట్లును, పుంకెనచెట్లును, పూచిన యేడాకులయరంట్లును, బొట్టుగుచెట్లును, కొండగోఁగుచెట్లును, కలిగొట్టుచెట్లును వెలయుచుండెను. మఱియు నది, కొసలు పూచి తీఁగలు పెనఁగొని వింతవింతలగు పువ్వులతోఁ గూడి యెఱ్ఱనగు మెత్తనిచిగుళ్లును గలిగి వెలుఁగు పలువిధములగు పారిజాతాది దివ్యవృక్షములచే దేవేంద్రుని యమరావతివలె వన్నెగులుకుచుండెను. మఱియు,నందు నల్లని పచ్చికపట్లచేతను, జవుకుపట్లచేతను, వింతవింతలగు వనపంక్తులును విలసిల్లుచుండెను. ఆవనములందు వృక్షములు, మనుష్యులు భూషణములను ధరించునట్లు, మంచివాసనలుగలిగి యంతటను రమణీయములగు పువ్వులును పండ్లును దాల్చియుండినవి. సమస్తఋతుధర్మములతోను గూడి మనోహరమై, యంతటను తుమ్మెదలె మ్మెలుచూప, రమణీయమై లంకయం దున్న యావనము, కుబేరుని చైత్రరథవనమువలెను, దేవేంద్రుని నందనవనముచందమునను, ప్రకాశించెను. ఆవానరులు, అవ్వనమునందలి సెలయేటియందు, నీరుకోళ్లును చీకుఁగొక్కెరలును, నర్తనముసేయుచుండు నెమిళ్లును, గోయిలలును, కూయుచున్న ధ్వనులను వినిరి. ఆలంకలోని వనములందును ఉపవనములందును, ఎప్పుడును దక్కినపక్షులు మత్తిల్లి కేరుచుండును. తుమ్మెదలు గ్రమ్మరుచుండును. కోకిలలు వృక్షసమూహములందు నెరసియుండును. పక్షులకొలకొలధ్వనులును మేటితుమ్మెదల ఝంఝుమ్మనుపాటలును నలుగడల వినఁబడుచుండును. గండుతుమ్మెదలు దాని నెప్పుడును గొలుచుచుండును. అందు మందపిచ్చుకల ధ్వనులును దాపున కొలంకులందలి బెగ్గురుపిట్టల రవళియును, మొరయుచుండును. ఆవానరులు ఆవనరామణీయకమునకు పులకితగాత్రులై మిక్కిలిసంతుష్టితోడ వీరులుగాన నెంతమాత్రమును భయములేక కామరూపులుగాన యయ్యెపట్టులఁ జొరఁబడుటకుఁ దగినట్లు చిన్నపెద్దదేహములు దాల్చుచు

నంతట నావనములను నుపవనములనుం బ్రవేశించిరి. మహాతేజులగు నా వానరులు, అందుఁ బ్రవేశించుచుండఁగా పుష్పలతావులు గొల్లగొని మూర్కొనుటకు నింపై గాలి పొలసెను. మఱికొందఱు వానరయూథపతులు, సుగ్రీవుని యాజ్ఞనొంది, వానరయూథమునుండి బయలువెడలి, మిక్కిలి యార్పులుగలవారిలో మేటులు గాన తమసింహనాదములచే పక్షుల నదలించుచును, మృగములను గజములను భయపెట్టుచును, ఆలంకనంతయు వడఁకించుచును, మిక్కిలి వేగమునం బోవునర వడికి తమయడుగులచే భూమిని బీడించుచును, బతాకాశోభిత మగులంకాపురికిఁ బోయిరి. అంత వారికాలితొక్కుళ్లచే రేఁగినదుమ్ము నిమేషమాత్రమున నాకాశమున గ్రమ్మినదయ్యె. లంకావనములనుండునట్టి యెలుఁగుబంట్లును, సింహములును, పందులును, ఎనుఁబోతులును, ఏనుఁగులును, జింకలును, వారిభీకరాకారములను జూడఁగానే మొదలే భయపడియున్నవి గాన మఱి వారల సింహనాదములను విన్నంతనే మిక్కిలియు బెదరుగొని దశదిశలకుఁ బాఱిపోయినవి. త్రికూటపర్వతమునఁ బ్రసిద్ధమై యున్నయామధ్యమశిఖరము కనుపట్టెను. అది ప్రక్కల నున్న రెండుశిఖరములకంటెను బొడవై, అద్వితీయమై, ఆకాశము నంటుచుండును. అదిచుట్టును పుష్పలచే నావరింపఁబడియుండుటచే బంగారువన్నె (గొప్పవెండివన్నె) గలిగి, నూఱుయోజనములు విశాలమై నిర్మలమై చూచుటకు సొబగై యుండును. అది మఱియు రమణీయమై సిరిపెంపు దళుకొత్తుచు, పెద్దదియై పక్షులకేనియుఁ జేరరాకయు మనస్సునైన నెక్కఁదరముగాకయు చూపట్టుచుండును. ఇంక జను లందులకు నడచిపోలేరనుటను జెప్పనలయునా ? రావణుఁడు పాలించుచున్న లంక యాశిఖరమున నూఱుయోజనముల నిడుపును ముప్పది యోజనముల వెడలుపును గలిగి యేర్పడియుండెను. ఆపట్టణము తెల్లనిమేఘములవలె నొప్పుచున్న యున్నతపురద్వారములును, బంగారుమయమగు ప్రాకారమును వెండిమయ మగుప్రాకారమును గలిగి, వెలుంగుచుండెను. వర్షారంభసమయమున, త్రివిక్రముని నడిమిపదమగు నాకాశము మేఘములచేతం బ్రకాశించునట్లు, ఆలంకప్రాసాదములచేతను విమానములచేతను మిక్కిలియు వన్నెగులుకుచుండెను. మఱియు నాపురమునందు మధ్యచతుష్పథమునందు నొక ప్రాసాదముగలదు. అది వేయి స్తంభములచే మిక్కిలియు నలంకృతమై పొడవై కైలాసశిఖరమువలె నాకాశమున వ్యాపించియుండెను. అది రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణుని లంకాపురమున కంతయు నొకభూషణమై వెలుఁగుచుండెను. దాని నెల్లప్పుడు సరిగా నూఱుగురు రాక్షసులు గావలిగాచుచుందురు. అది మనోహరమై మంచియడవులును నానావిధ ధాతువులచే చిత్రితమైన క్రీడాపర్వతములును గలిగి వెలుఁగుచుండెను. అందు కృత్రిమవనములును శోభిలుచుండెను. మఱియు నందు పలువిధములయిన పక్షుల కలకలధ్వనులు మ్రోయుచుండెను; నానావిధమృగములును వెలయుచుండెను. ఇట్లు అడవులు పెక్కులుగలిగి యనేకరాక్షసులతోఁగూడి,

యున్నతమై, సముస్తపదార్థములచేనిండి గండరించుచు రావణుని పురమైయొప్ప నా లంకను లక్ష్మణుని యన్నయగు రాముఁడు, చూచువేడ్కచేఁ గాంతి వికసిల్ల, తానును వానరులును జూచినవాఁడయ్యె. వీర్యవంతుఁడును దేవసదృశుండు నగులక్ష్మణాగ్ర జుఁడు రాముఁడు గొప్పగృహములచేఁ గ్రిక్కిఱిసియున్న యాలంకానగరమును జూచి యాశ్చర్యమునొందెను. మేలయినవస్తువులచే నిండి, నానావిధ మయినకాపు దలనొంది, ప్రాసాదపరంపరలచే నలంకృతమై, గొప్పయంత్రములతోను మేటికవాట ములతోనుం గూడి యున్నయాలంకానగరమును రాముఁడు మహాసైన్యసమేతుం డై చూచినవాఁడయ్యె. ఇది ముప్పదితొమ్మిదవసర్గము.

సుగ్రీవరావణులద్వంద్వయుద్ధము.

అంత, రాముఁడు సుగ్రీవునింగూడి వానరయూథపతులు పరివేష్టించిరా, రెండుయోజనముల విస్తారముగల ప్రదేశముతోఁగూడిన సువేలపర్వతశిఖరము నా రోహించెను. అతఁడు; ఆ సువేలశిఖరమునందే కొంచెముసేపుండి, దశదిశలను జూ చుచు, రమణీయమైన త్రికూటపర్వతశిఖరమున విశ్వకర్మచే నిర్మితమై చక్కఁగా నివేశితమై. రమణీయములగు వనములతో వెలయుచు నున్నలంకాపురమును జూచె ను. రాముఁ డాలంకాపురి గోపురశిఖరమునందు దురాసదుఁడైన రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁ డుండఁగాఁ జూచెను. ఆరావణుని యిరుప్రక్కల రెండుతెల్లని వింజామర లును, పయిని విజయసూచక మగు శ్వేతచ్ఛత్రమును వన్నెగులుకుచుండెను. అతఁడు రక్తచందనమును జక్కఁగాఁ బూసికొని రత్నాభరణములచే నలంకృతుఁడై యుం డెను. అతఁడు నల్లనిమేఘమువలెఁ గనుపట్టుచుండెను; మఱియు బంగారుసరిగపోఁగు లవలువ మొలను గట్టికొనియుండెను. దేవేంద్రునితోడి యుద్ధమున నైరావత గజము కొమ్ములకొనలచేఁ బొడువఁగా నాపోట్లచేఁ గలిగినకాయ లతనిఱొమ్మున నెమ్మెగులుకుచుండెను. కుందేటినెత్తురువలె మిక్కిలియు నెఱ్ఱనయిన పయిదుప్పటము వైచికొని, యతఁడు, ఆకాశమున సంజయొండ గ్రోలసిన మేఘసమూహముంబోలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. అంత, సుగ్రీవుఁడు రాక్షసేంద్రుఁ డగురావణునిఁ జూచినంత మాత్రనే 'నాస్వామియెదుట నీదురాత్ముఁడు రాజోపచారముతో నెట్లుండఁదగు ను?' అని కోపాతిశయ మురువడింప మనోబలమును దేహబలమును మీఱఁ, వా నరపుంగవులును రాముఁడును జూచుచుండఁగానే యాపర్వతశిఖరమునుండి తటా లున [illegible] యున్నగోపురముపయికి నెగిరెను. సుగ్రీవుఁడు మనమున నెంత మా[illegible]య భయ[illegible] యారావణునిఁ గొంచెముసేపు చూచుచుండి, యారాక్ష స[illegible] తృణీకరించి, ప[illegible]చనమున నతనితో 'ఓరీ రాక్షసా! నేను రామునిస్నే హి[illegible]డ; [illegible] నాథునికి దాసుఁడను. ఆరాజశ్రేష్ఠుని తేజోబలమున